JOH. VORRINK

DE Nederlandsche Taal

DEEL I

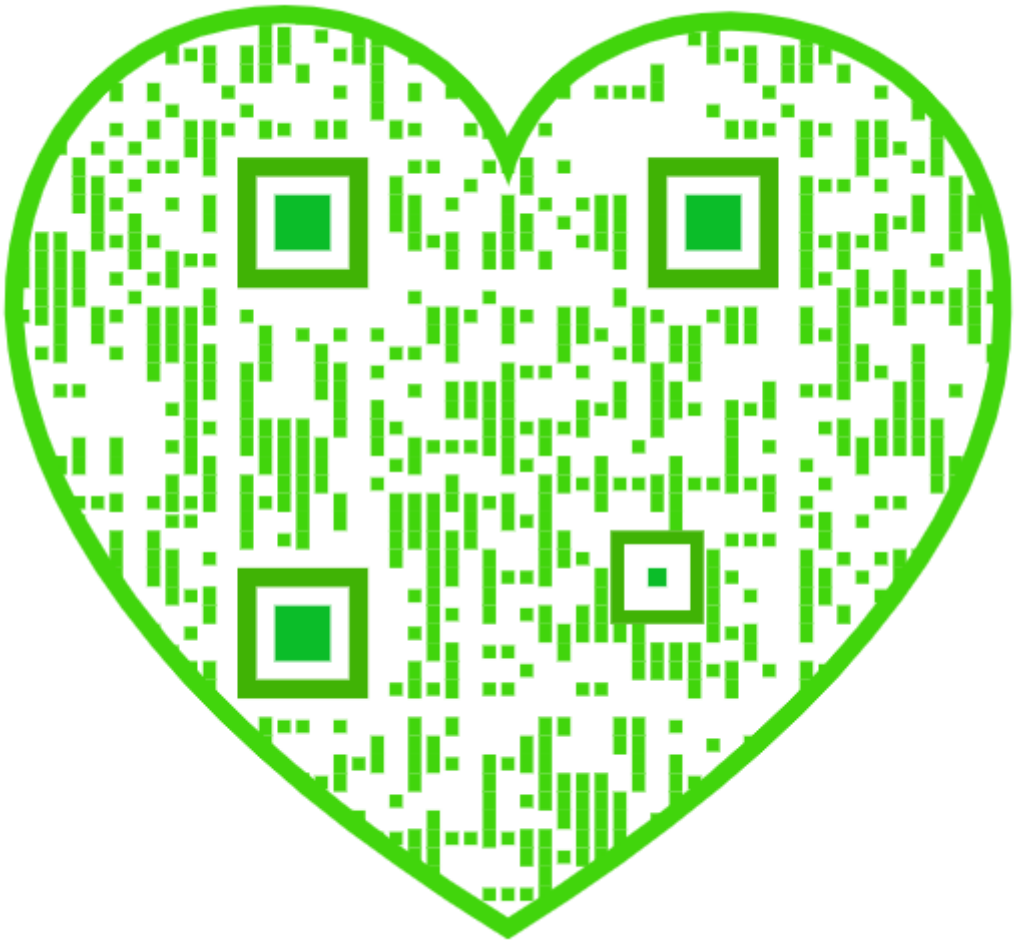

DE NEDERLANDSCHE TAAL

De Nederlandsche Taal

in al haar uitingen en gedaanten

HANDBOEK VOOR GYMNASIA, HOOGERE BURGERSCHOLEN EN LYCEA

DOOR

JOH. VORRINK

Leeraar aan het Gymnasium en de Vijfjarige Hoogere Burgerschool te Kampen

EERSTE DEEL

ZIN — WOORD — KLANK

EERSTE STUK

AMSTERDAM / S. L. VAN LOOY / MCMXVII

VOORBERICHT.

In dit eerste deel (1e en 2e stuk) wordt de stof gegeven, die geschikt is voor de vier laagste klassen van *Gymnasium, Hoogere Burgerschool* of *Lyceum*. Hoe de leeraar die stof wenscht te verdeelen, hangt meestal af van zijn eigen inzichten betreffende het onderwijs in de verschijnselen der taal, en ook natuurlijk van den verstandelijken aanleg zijner leerlingen.

Wat mijzelf betreft, ik geef er de voorkeur aan, in *de eerste klasse* den enkelvoudigen zin en de soorten van het woord te behandelen, en in *de tweede klasse* den samengestelden zin en de vormen van het woord. In *de derde klasse* komen dan de vorming van het woord en de klank aan de orde. Voor de *vierde klasse* bewaar ik onderwerpen als woordbeteekenissen, accent, grammatische figuren. Het hoofdstuk de taal uit het tweede deel kan — zeker op het Gymnasium en het Lyceum — ook het best genomen worden in deze klasse, terwijl dat over de kunst dan in *de vijfde (en zesde) klasse* behandeld wordt.

Talrijke vragen en opgaven tusschen den tekst geven gelegenheid ter overdenking, opheldering en toepassing van hetgeen is voorafgegaan.

De beginselen, die mij hebben geleid bij het schrijven van dit boek, zijn voornamelijk: *voortdurend wijzen op veranderingen en overgangen van woordbeteekenissen;* dit is de draad, dien men het heele werk door kan volgen. Verder: *beschouwing van de algemeen beschaafde taal* (ter inleiding en begeleiding van het

onderwijs in de literatuurgeschiedenis wordt in het tweede deel ook de dichterlijke taal beschouwd), en: *taalvergelijking in de breedte en in de diepte*. In de breedte, dat is het wijzen op de overeenkomsten, die er bestaan tusschen het hedendaagsch Nederlandsch en de taal in den volksmond en van de dialecten; verder de overeenkomsten tusschen het Nederlandsch en die vreemde talen, waarmede onze leerlingen worden vertrouwd gemaakt. In de diepte, dat is een blik slaan in de historie, dus op den groei van onze taal tot wat ze heden is. Niemand zal ontkennen, dat dit van groot nut is bij het juist begrijpen van het taalorganisme en voor de lectuur van vroegere en latere schrijvers.

Het spreekt vanzelf, dat bij verschillende gedeelten van dit werk voordeel is getrokken van verdienstelijke voorgangers in boek en tijdschrift, b.v. met name van Dr. Kollewijn's artikelen over Semasiologie en dat van Dr. Nauta over Appellatieven in *Taal en Letteren;* het opstel van Acket over Tijden en dat over Rompstanden van Dr. van Ginneken in *De Nieuwe Taalgids,* en van het mooie werkje van De Froe: *De klanken van het Nederlandsch* (uitgave van P. Noordhoff te Groningen), waaruit ik tevens met toestemming van schrijver en uitgever de daarin voorkomende figuren 1, 2, 5 en 10 heb nageschetst. Toch vlei ik mij, een enkelen keer denkbeelden onder woorden te hebben gebracht, waarop hier voor het eerst eenige meerdere aandacht wordt gevestigd, zooals b.v. betreffende de zinwoorden, de woordbeteekenissen, het rhythme, en meer andere.

Gaarne ontvang ik kritiek, die uit belangstelling in mijn werk voortkomt.

KAMPEN,
Juli 1915—October 1916. V.

UITVOERIGE INHOUD.

Bladz.

INLEIDING XIII

I. DE ZIN . . . . . 1—44

1. Wat een zin is . . . . . 1—6

De beteekenis van den zin 1
De kern van den zin 3
Onvolkomen zinnen 4
Samentrekking en samenstelling 5
Zinwoorden. 6

2. De Zinsdeelen . . . . . 7—27

Het Gezegde . . . . . 7—9

Koppelwerkwoorden 8
Werkwoordelijk en naamwoordelijk deel van 't gezegde . 8

Het Onderwerp . . . . . 9—11

Zinnen zonder onderwerp 10
Loos en voorloopig onderwerp 10
Aanroeping 11

De Voorwerpen . . . . . 11—21

Het lijdend voorwerp 12
Bedrijvende en lijdende zin 14
Het deelnemend voorwerp 15
Het oorzakelijk voorwerp 18
Voorloopige voorwerpen 19
Grensgevallen 20

Bladz.
De Bepalingen . . . . . 21—27

Bijvoeglijke bepalingen 21
Bijstellingen 22
Bijwoordelijke bepalingen 22
Grensgevallen 24
Absolute bepalingen 26

3. De Woordorde . . . . . 27—30

De schikking in den zin 27
De meedeelende zin 28
De vragende zin 28
De gebiedende zin 29
Het accent in den zin 30

4. De Samengestelde Zin . . . . . 30—42

Nevenschikking . . . . . 32—34

Aaneenschakelend verband 32
Tegenstellend verband 33
Oorzakelijk verband 33

Onderschikking . . . . . 34—39

Hoofdzin en bijzin 34
Verbinding van hoofdzin en bijzin 36
De woordorde van den bijzin 37
Grensgevallen 39

Samenstelling en ontleding . . . . . 39—42

5. De Betrekkingen . . . . . 42—44

De betrekkingen tusschen de zinsdeelen 42
De betrekkingen tusschen de zinnen en zinsdeelen . . . 43
De middelen ter uitdrukking der betrekkingen 43
Door bindwoorden 43
Directe rede 44
Beteekenisverband 44

Bladz.
II. HET WOORD . . . . . 45—147

1. De Soorten . . . . . 45—90

Wat een woord is 45
Verdeeling 46

Werkwoorden . . . . . 47—55

Zelfstandige werkwoorden 48
Werkwoorden, die een doen, zijn of worden beteekenen . 49
Overgankelijke en onovergankelijke werkwoorden . . . 49
Causatieven 50
Wederkeerende werkwoorden 51
Onpersoonlijke werkwoorden 51
Koppel- en hulpwerkwoorden 52
Hulpwerkwoorden van tijd 52
Hulpwerkwoorden van den lijdenden vorm 52
Hulpwerkwoorden van wijze 53
Hulpwerkwoorden van oorzaak 53
Grensgevallen 54
Overzicht van de werkwoorden 54

Naamwoorden . . . . . 55—84

Substantieven . . . . . 55—59

Concrete en abstracte substantieven 56
Voorwerpsnamen en stofnamen 57
Verzamelnamen 57
Soortnamen en eigennamen 58
Overzicht van de substantieven 59

Infinitieven . . . . . 59—61

Lidwoorden . . . . . 61—64

Proclitisch en enclitisch gebruik 61
Bepaalde lidwoorden 62
Het onbepaalde lidwoord 63
Het ontkennende lidwoord 63

Voornaamwoorden . . . . . 64—77

Zelfstandig en bijvoeglijk gebruik 65

Bladz.
Persoonlijke voornaamwoorden 66
Reflexieve voornaamwoorden 69
Bezittelijke voornaamwoorden 70
Aanwijzende voornaamwoorden 71
Bepalingaankondigende voornaamwoorden 73
Vragende voornaamwoorden 74
Betrekkelijke voornaamwoorden 75
Onbepaalde voornaamwoorden 76

Adjectieven . . . . . 77—80

Attributief en predicatief gebruik 78
Zelfstandig en elliptisch gebruik 79

Deelwoorden . . . . . 80—82

Participiale adjectieven 81
Deelwoorden als substantief en als bijwoord 82

Telwoorden . . . . . 82—84

Hoofdtelwoorden 82
Rangtelwoorden 83

Bijwoorden . . . . . 84—86

Verbale en nominale bijwoorden 84
Andere woordsoorten als bijwoord 85

Bindwoorden . . . . . 86—90

Voorzetsels . . . . . 86—87

Voegwoorden . . . . . 87—89

Bijwoorden . . . . . 89—90

Voornaamwoordelijke bijwoorden 89
Voegwoordelijke bijwoorden 89

Zinwoorden 90

Woorden, die gevoelens aanduiden 90
Woorden, die geluiden nabootsen 90

2. De Vormen . . . . . 90—147

Wat vormen zijn . . . . . 90—91

Bladz.
Verbale vormen . . . . . 91—121

Persoon en getal . . . . . 92—93

Persoonsuitgangen 93

Actief en passief . . . . . 93—94

De hulpwerkwoorden van den lijdenden vorm 94
Onpersoonlijke lijdende vorm 94

Tijd . . . . . 94—117

De verdeeling der tijden 95
De beteekenis der tijden 96
Gebruik der tijden 99
De hulpwerkwoorden van tijd 101
De werkwoordelijke stam 102
Tweeërlei vervoeging: een- en meerstammig of zwak en sterk 102
De zwakke werkwoorden 103
De twee klassen der zwakke werkwoorden 103
De sterke werkwoorden 104
De zeven klassen der sterke werkwoorden 105
Werkwoorden met gemengde vervoeging 107
Deelwoorden van verdwenen sterke werkwoorden . . . 109
Werkwoorden met afwijkende vervoeging 110
Afwijkende zwakke werkwoorden 110
De werkwoorden met opgeschoven verleden tijd . . . 111
Hebben 112
Zijn 113
Doen 115
De werkwoorden met onvolledige vervoeging 115
De vervoeging van afgeleide en samengestelde werkwoorden 116

Wijze . . . . . 117—119

Beteekenis en gebruik der wijzen 117
De indicatief 118
De conjunctief 118
De conditionalis 118
De imperatief 118
De hulpwerkwoorden van wijze 119

Bladz.
De nominale vormen van het werkwoord . . . . 119—121
De infinitief 119
De deelwoorden 120
Overzicht van alle verbale vormen . . . . . 122—123
Nominale vormen . . . . . 121—147
Getal . . . . . 124—125
Enkelvoud, tweevoud, meervoud 124
Geslacht . . . . . 125—127
De-woorden en het-woorden 125
Verwarring in de woordgeslachten 126
Naamval . . . . . 127—129
Onderwerpsvorm 127
Voorwerpsvorm 128
Gradatie 129
Positief, comparatief en superlatief 129
Verbuiging der substantieven . . . . . 129—137
Getal der substantieven 129
Geslacht der substantieven 133
Naamval der substantieven 135
Verbuiging der lidwoorden . . . . . 137—138
Verbuiging der voornaamwoorden . . . . . 138—142
De persoonlijke 138
De bezittelijke 139
De aanwijzende 139
De bepalingaankondigende 140
De vragende 140
De betrekkelijke 140
De onbepaalde 142
Verbuiging der adjectieven . . . . . 142—146
Onverbogen adjectieven 143
Gradatie der adjectieven 144
Gradatie der bijwoorden 146
Verbuiging der telwoorden . . . . . 146—147

INLEIDING.

Om de Nederlandsche Taal in al haar uitingen en gedaanten te beschrijven, moeten we nagaan, *hoe* ze geuit, *wat* er geuit en *door wie* ze geuit wordt.

We dienen dus den klank zoo goed als den zin en het woord aan onze beschouwing te onderwerpen, hierbij opmerkende, dat niet alleen de soorten en de vormen van het woord, maar ook de beteekenissen, en de wijze, waarop het woord is ontstaan, van belang zijn. Ook, hoe men *in 't algemeen* zijn gedachten en gevoelens uit, en hoe *de dichter* het, in schooner vorm, doet.

Bovendien is een inzicht, op welke wijze taal, en vooral onze Nederlandsche taal gegroeid is tot wat ze tegenwoordig is, niet te versmaden. Vandaar de verdeeling der te behandelen stof in vijf hoofdstukken; die van *den zin, het woord, de klank, de taal* en *de kunst.*

We zijn dan zeker, geen enkele der tallooze uitingen onzer taal of der velerlei gedaanten, waarin ze ons verschijnt, te hebben veronachtzaamd.

I. DE ZIN.

1. Wat een zin is.

De beteekenis van den zin. Iedere in taal geuite meening of gedachte, die voor een ander begrijpelijk is, mag men een *zin* noemen; immers die uiting heeft zin of beteekenis. Wanneer men iemand op straat ontmoet, dien men ziek waande, en men roept: „Héééé!" dan heeft dit eene woord dezelfde beteekenis als: „Kerel, ben jij daar, ik dacht, dat je ziek te bed lag?" We zouden dus bij de boven gegeven definitie, gelet op het innerlijk èn uiterlijk van den zin, nog kunnen voegen, dat deze bestaat uit een of meer woorden, evenwel in het laatste geval dan natuurlijk in een redelijke volgorde.

Voorbeelden: Het slaat twaalf uur. Ga daar eens zitten. Wat zegt die man toch? Ik kan me niet begrijpen dat hij zoo lichtzinnig met zijn geld omgaat. Kamers te huur. Vrijheid blijheid. Stil! Tien uur. Wat? Hé! Loop rond! Een goed verstaander... Boontje komt om zijn loontje. Arme kerel! Nu, en? Afgeloopen! Dat was kort en krachtig.

Opmerking. Zie over het uitdrukken der gedachten door gebaren alleen: Hoofdstuk IV *De Taal.*

De volgorde moet redelijk zijn, doch kan verschillend wezen; dit hangt er van af, hoe de spreker wil hebben, dat zijn uiting wordt opgevat, of waar we de meeste aandacht aan zullen wijden. B.v.: Hij heeft de waarheid gezegd. Hij heeft gezegd

de waarheid. De waarheid heeft hij gezegd. De waarheid gezegd heeft hij. Gezegd heeft hij de waarheid.

Verschil van vorm dus genoeg, elk met zijn eigen beteekenis. Maar de zin zou nooit kunnen luiden: Hij de gezegd waarheid heeft. Dit zou „onzin" zijn.

Het spreekt, dat iedere zin op zich zelf maar ten deele begrijpelijk is; men moet altijd het verband kennen, waarin hij thuis hoort.

Opgave: Probeer het eens, verband te zoeken voor de gegeven voorbeelden!

Daarom wordt er wel eens gezegd, wanneer men gedachten of meeningen van een schrijver niet volledig aanhaalt: „men moet den zin niet uit zijn verband rukken." Het is zoodoende mogelijk een schrijver heel andere bedoelingen toe te dichten, dan hij werkelijk had. B.v.:

„De zee is eentonig, doodsch, met altijd een snijdenden wind, die doordringt tot op je huid, je gebeente." Nu, zal men allicht denken, hij die dat schrijft, houdt niet van de zee. Tot zoo'n valsche gevolgtrekking kan men komen, als het vervolg vergeten is, en dat aldus luidde:

„Zoo is de zee in de prille lente. Kom nu in 't hartje van den zomer, als het zangerig geklots der golfjes de rust hergeeft aan den moeden stedeling en de koele waterwind alle benauwende zorgen wegvaagt."

De beteekenis van een zin als: „Dat heb je ook niet getroffen!" is al zoo vaag als maar wezen kan. De bedoeling zou kunnen zijn: met een reis, met het huren van een huis, met een dienstbode, met het weer, met een betrekking; er zijn velerlei gevallen denkbaar, waar deze zin als conclusie op zou passen.

Alle beteekenissen, die de zin kan hebben, zijn terug te brengen tot drie groepen, de *mededeeling*, *de vraag* en *het gebod*. B.v.:

Mededeeling: Het slaat twaalf uur.
Vraag: Wat zegt die man toch?
Gebod: Ga daar eens zitten.

Opgave: Ga dit eens na voor de andere voorbeelden op bl. 1.

De kern van den zin. Het is al wel duidelijk geworden, dat we ons het meest precies zullen uitdrukken, wanneer we spreken of schrijven in een vollen zin. Dit wil nog niet zeggen, dat we al onze meeningen en gedachten in langdradige zinnen behoeven te zeggen. Integendeel, „telegramstijl" is soms wel gewenscht, en het verlevendigt de taal, als er eens een bondige, korte uitspraak komt; dit is als de vonk die knettert, de ster die verschiet, de geest die flitst! Ook behoeven we niet den zin vol of volledig te gaan maken; dit zou meesterachtig zijn.

En wat zien we nu, dat in den volzin *de kern*, het voornaamste deel is, dat wat ons het meeste zegt? Dat is *de persoonsvorm* van het werkwoord, alleen of in gezelschap van een of meer woorden; die eigenaardige, veranderlijke woordvorm, welke tegelijkertijd: meedeelt *wat* er geschiedt; *wie* er handelend optreedt, de spreker, de toegesprokene of de besprokene; of er *een* of *meer* personen zijn die handelen; en *wanneer* de gebeurtenis plaats grijpt en die *onmogelijk* uit den volzin kan worden weggelaten. B.v.: Ik *lees* een mooi boek. De persoonsvorm *lees* zegt ons nu dat er *gelezen* wordt, dat het de *spreker* is die leest, dat het *één persoon* is die leest en dat het lezen *op het oogenblik* plaats heeft. Zijn neef *wordt dokter*. Hier is de persoonsvorm *wordt* vergezeld van het woord dokter, om duidelijk te maken, wat er gebeurt.

Opgave: Ga nu zelf de beteekenis na van de persoonsvormen in: Zij *leest*, hij *leest* een mooi boek. Wij, zij *lezen* dat boek. Ik *las*, wij *lazen* het. Al zijn neven *werden dokter*. Dat kind *schijnt niet gezond*. Wie *is hij?*

De persoonsvorm, de kern van den zin, zegt ons dus iets

nader van de persoon, het persoonsgetal, de werking en den tijd. Er zijn evenwel maar weinig persoonsvormen in onze taal, *waaraan alleen* men al deze dingen kan opmerken. Hier zijn een paar voorbeelden:

Ik *heb* een boek.	Ik *ben gerust.*
Jij *hebt* een boek.	Jij *bent gerust.*
Hij *heeft* een boek.	Hij *is gerust.*

Verreweg de meeste werkwoorden komen in twee, soms in drie persoonsvormen overeen. B.v.:

Ik schrijf een brief.	Ik *eet* een appel.
Jij *schrijft* een brief.	Jij *eet* een appel.
Hij *schrijft* een brief.	Hij *eet* een appel.

De vergezellende woorden moeten ons dus op weg helpen in vele gevallen. In de middeleeuwen was onze taal — het *Middelnederlandsch* of het *Dietsch* — rijker aan vormen dan tegenwoordig; b.v.:

Ic geve (= ik geef)	Ic scrive (= ik schrijf)
Du geves	Du scrives
Hi gevet	Hi scrivet

Andere talen zijn dat nu nog; b.v.:

Hoogduitsch.	Latijn.
Ich singe (= ik zing)	Servo (= ik red)
Du singst	Servas
Er singt	Servat

Onvolkomen zinnen. Bij de voorbeelden van zinnen op bl. 1 zijn er nu ook eenige, waar de persoonsvormen ontbreken: Tien uur. Nu en? Stil! Afgeloopen. Kamers te huur. Gedeelde smart, halve smart. Alle hens aan dek! Handjes thuis. Zoo gewonnen, zoo geronnen. Geld op, hulp verlangd. Wat een pret!

Hoe lief! Arme kerel! Hedenavond 8 uur tooneelvoorstelling. Wed. Meyer's wafelen, vanouds bekend.

Ofschoon het innerlijk van den zin hier duidelijk genoeg is, komt zijn uiterlijk niet overeen met de bovengenoemde. En daarom noemt men zulke zinnen wel eens: *onvolkomen zinnen* of *ellipsen*, maar dit ziet enkel en alleen op den uiterlijken vorm en niet op den inhoud. Men zou b.v. voor „Tien uur!" wel in de plaats kunnen zetten: „Het is tien uur!" of: „Het slaat tien uur!" maar de beteekenis zal hierdoor weinig of niet gewijzigd of verduidelijkt worden; evenmin als we: „Hier zijn kamers te huur" voor: „Kamers te huur" duidelijker kunnen noemen.

Het streven naar beknoptheid, naar kernachtigheid van uitdrukking bekoort vele menschen; bij sommige schrijvers geeft het wel eens aanleiding tot onduidelijkheid of gewrongenheid; soms ook is het een middel tot humor.

Samentrekking en samenstelling. Een veel gebruikt middel tot meerdere beknoptheid is de samentrekking, waarbij twee of meer zinsdeelen samengetrokken worden op den persoonsvorm, en men herhaling dus kan vermijden. Bv.: Met de vacantie *gaat* Jansen naar Parijs en zijn broer naar Berlijn. Pieter Stastok *had* noch den moed, noch den slag, mij iets aan te bieden.

Tot dwaasheden — als het ongewild is — of tot humor — als het gewild is — geeft samentrekking aanleiding, wanneer de persoonsvorm in verschillende beteekenissen wordt bedoeld; b.v.: Hier *zet* men koffie en over. De hoornist *blies* zijn wangen op, zijn oogen uit en zijn hoorn vol. De dominé *nam* zijn steek en afscheid van de gasten.

Aan den anderen kant moet men ook wel ter verduidelijking zinnen gebruiken, die eigenlijk beschouwd uit meer dan één zin bestaan. Vergelijk b.v. eens met elkaar: Wegens zijn vijandige

gezindheid kan ik niet met hem omgaan, en: Omdat hij mij vijandig gezind is, kan ik niet met hem omgaan. In het eerste geval is de uitdrukkingswijze wel beknopter, maar niet precieser.

Opmerking: Zie over dit onderwerp verder: De samengestelde zin.

Zinwoorden. Als we nog eens even de definitie nalezen, die we van den *zin* gegeven hebben, blijkt ons, na alles wat er is gezegd, dat we, in sommige gevallen, voor een ander volkomen begrijpelijk, onze gedachte, ons gevoelen, onze meening door middel van een enkel woord te kennen kunnen geven. We willen hier nog wel bijvoegen, dat verreweg het meerendeel van deze woorden, die een zin voorstellen en dus *zinwoorden* mogen genoemd worden, meer bepaald gevoelens te kennen geven. B.v.: Iemand die verbaasd is roept: Héééé!, die koud is: Hè!, die plotseling pijn voelt: Au!, die wrevelig is: Ach!, die smartelijk getroffen is: O!, die iets ontdekt: Zóóóó!, die zijn afschuw te kennen geeft: Bah!, die verwenscht: Loop! Snij uit!, die met spanning op een antwoord wacht: Nu?, die troosten wil: Kom!, die een vervelend gesprek wil afbreken: Dàààg!, die stilte wenscht: Ssst! of Stil!, Zwijg!, enz.

Ook zijn er zinwoorden, die geluiden nabootsen. Maar gewoonlijk volgt op zoo'n zinwoord de verklaring in een zin; b.v.: Krak! daar breekt de plank. Pats! die klap is raak! Boem! wat een slag was dat!

Ten slotte zijn er nog geluiden, die enkel dienen om de opmerkzaamheid te trekken of iemand aan te roepen. B.v. Hei! Hola! Pst!

Al deze zinwoorden zijn dus geen woorden, die buiten het verband van den zin staan, zooals men wel eens hoort beweren, maar het zijn zèlf zinnen, waarop in sommige gevallen de verklaring — als dat noodig is ter verduidelijking of versterking — volgt in den vorm van een onvolkomen zin of volzin.

2. *De Zinsdeelen.*

In de paragraaf over de kern van den zin noemden we den persoonsvorm van het werkwoord, alleen of in gezelschap van een of meer woorden, aldus. Nu zullen we zien, welke andere deelen de zin bovendien nog heeft of kan hebben. We onderscheiden nl. zinsdeelen van vierderlei aard: *het gezegde, het onderwerp, de voorwerpen* en *de bepalingen.*

Het Gezegde. Wanneer we den persoonsvorm als deel van een zin beschouwen, noemen we hem *het gezegde* of *predicaat* van dien zin. We zagen vroeger ook, dat de persoonsvorm o.a, meedeelt, wie als handelende persoon optreedt. Er bestaat dus een eigenaardig verband tusschen de handeling en de persoon die handelt. Dit verband is nog anders dan dat tusschen een zelfstandigheid en zijn eigenschap; b.v. bij: die dolle hond valt de aandacht op *hond,* bij: die hond is dol op de eigenschap *dol;* bij: de wapperende vaandels op *vaandels,* bij: de vaandels wapperen op de werking *wapperen,* ofschoon in de wapperende vaandels toch ook wel op een werking gedoeld wordt. In de zinnen: die hond is dol en: de vaandels wapperen zijn *die hond* en *de vaandels* de zinsdeelen, waarvan de persoonsvormen afhankelijk zijn, en waarnaar zij zich dus richten wat zijn getal, dat is zijn enkel- of meervoud betreft. Soms komt het voor, dat de beteekenis van dat zinsdeel wel meervoudig is, en het gezegde toch enkelvoudig; b.v. de menigte *stoof* verschrikt *uiteen.*

Wordt de persoonsvorm vergezeld van een of meer woorden, m.a.w. bestaat het gezegde uit nog andere deelen dan de persoonsvorm alleen, dan heeft men altijd met den persoonsvorm van het werkwoord *zijn* of een *synoniem hiervan* te doen: Bv.:

Jan *is* een handige jongen. De zieke *wordt* beter. Die grappenmaker *blijft* steeds dezelfde. Zijn oom *schijnt* rijk, doch *is*

het niet. Het paard *lijkt* wel kreupel. Dat kind *blijkt* te liegen. Piet *heet* de verstandigste van allen. De genomen maatregelen *dunken* mij verkeerd. De toestand *komt* ons gunstig *voor*.

De beteekenissen van de gecursiveerde persoonsvormen kunnen als volgt worden aangegeven:

worden = beginnen te zijn; blijven = voortdurend zijn; schijnen en lijken = naar 't uiterlijk zijn; blijken = werkelijk zijn; eeten = in naam zijn; dunken en voorkomen = volgens iemands meening zijn.

De werkwoorden *zijn* en *z'n synoniemen* noemt men *koppelwerkwoorden*, omdat zij den persoonsvorm met nog andere woorden verbinden (koppelen) tot het gezegde.

Er zijn eenige werkwoordelijke uitdrukkingen, waarvan men den persoonsvorm eenigszins een synoniem kan noemen van zijn; b.v.: bekend staan, zwaar vallen, in de war zitten, vol loopen, verloren gaan, enz.

Opgave. Toon dit met voorbeelden aan.

Zoodra de genoemde werkwoorden *niet* synoniemen van *zijn* beteekenen, kunnen ze zelfstandig als het gezegde in een zin optreden. B.v.: De zon *schijnt*. Mijn vriend *bleef* nog een uurtje.

Opgave. Geef zelf voorbeelden van de andere.

Indien het gezegde bestaat uit een koppelwerkwoord en nog een of meer woorden, noemt men den persoonsvorm het *werkwoordelijk deel*, en de rest het *naamwoordelijk deel* van het gezegde, omdat meestal het bijbehoorende woord een *naamwoord* is. B.v.: De heer Jansen is *koopman*. Piet is *beleefd*. Wie is *dat?*

Ook uit deelwoorden, infinitieven, telwoorden, bijwoorden kan het naamwoordelijk deel van het gezegde bestaan; b.v.: Het kind is *stervende*. Dat wordt *aanpakken!* Hij is altijd *de laatste*, die binnenkomt. De deur is *toe*.

In de *figuurlijke taal* komen verscheidene woordverbindingen

voor, die men niet, gelijk in de letterlijke beteekenis, uit elkaar kan halen. In een zin als: hij springt in het water, vormt *springt* alleen het gezegde; doch in een zin als: die moeilijkheid springt ieder in 't oog, wordt het gezegde gevormd door *springt in 't oog*, en toch mogen we niet zeggen, dat *in 't oog* het naamwoordelijke deel is.

Opgave. Behandel evenzoo: partij trekken, den geest geven, de overhand krijgen, zich meester maken van, luchtkasteelen bouwen.

Soms noemt men wel eens een gezegde, dat enkel uit een persoonsvorm bestaat, *werkwoordelijk*, en de andere *naamwoordelijk*.

Opgave. Benoem nu hiernaar het gezegde in: De Engelschen kregen bij Nieuw-Kapelle de overhand. Verklaar het verschil in beteekenis tusschen een naamwoordelijk gezegde en het naamwoordelijk deel van een gezegde.

Het Onderwerp. We spraken in de vorige paragraaf van een zeker eigenaardig verband, dat er bestaat tusschen de handeling en de persoon die handelt, en we noemden in: *die hond is dol*, en in: *de vaandels wapperen* de zinsdeelen *die hond* en *de vaandels*, waarvan de persoonsvormen afhankelijk zijn, en waarnaar zij zich dus richten in getal. *De hond* noemt men nu *het onderwerp* of *het subject* bij *is dol* en *de vaandels* bij *wapperen*.

Onderwerp en gezegde zijn samen voldoende, om een volzin te vormen; bestaat een zin uit meerdere deelen, dan is altijd een eenvoudig middel, om het onderwerp te vinden, de vraag: *wie* of *wat?* waarop het antwoordt. B.v.: Jan vertelt zijn vriend een aardigheid. *Wie* vertelt? Jan. Jan is dus het onderwerp van den zin, want *Jan* is het antwoord op de vraag *wie*. Bij dien brand is het dak van dat huis ingestort. *Wat* is ingestort? *Het dak van dat huis.* Dit zinsdeel is dus het onderwerp van den zin.

Als onderwerp in een zin kunnen *alleen* dienst doen *namen van zelfstandigheden* of *van wat als zelfstandigheid wordt voor-*

gesteld. Wanneer men dus een zin gebruikt als: Een luid hoezee steeg uit de menigte op, dan vat men *hoezee* op als de voorstelling van een zelfstandigen klank, die zich voortplant door de lucht, en onbewust leeft dan wellicht de gelijkenis met een opstijgenden vogel. Zoo is *voetballen* de naam eener werking, maar als men zegt: Och, wat wordt dat voetballen tegenwoordig door de jongelui toch overdreven! dan maakt men zich toch wel een voorstelling van een afzonderlijk iets, met eigenschappen of hoedanigheden; b.v. in den gedachtengang van den spreker van zooeven als: wild, inspannend, ongezond.

Opgave: Geef voorbeelden van allerlei woorden, die als onderwerp kunnen voorkomen.

Er zijn gevallen, waarin het onmogelijk of overbodig is, dat er een onderwerp is. Het ontbreekt daarom wel niet, want er kan in het eerste geval een of andere macht of oorzaak gedacht worden, waaruit de werking voortspruit, en in het tweede geval kan het onderwerp er toch wel bijgenoemd worden, wat dan voor de duidelijkheid ook wel gebeurt.

Voorbeelden, waarin onmogelijk een onderwerp kan worden genoemd: Het regent geweldig. Het sneeuwt karrevrachten. Het stinkt aan die gracht van belang.

Voorbeelden, waarin het overbodig is, een onderwerp te noemen: Blijf er toch af met je vingers! Er wordt hier zóó gerookt, dat het blauw ziet. Verzoeke zonder kloppen binnen te komen. In al deze gevallen is wel een onderwerp te noemen: Blijf *jij* er toch af met je vingers. *Men* rookt hier zóó, dat het blauw ziet. *Ik* verzoek, zonder kloppen binnen te komen.

Misschien zal men de opmerking maken dat bij de eerste groep toch eigenlijk *wel* een onderwerp staat, n.l. het woordje *het*. Maar dit is totaal zonder beteekenis, en wordt daarom wel eens *loos onderwerp* genoemd. Want eigenlijk heeft men maar met één begrip te doen in: het regent, het stinkt, het

rookt, enz. Men mag dit niet verwarren met zinnen als: Het is me wat moois, dat zaakje! Het onderwerp van dezen zin is: *dat zaakje*, en het woordje *het* doet hier voorloopig maar dienst als onderwerp. Vandaar de naam *voorloopig onderwerp*, dien men er voor bedacht heeft.

Opmerkingen. 1. Vroeger waren vormen als verzoeke, zegge, vrage, verblijve, welke men nu nog wel aantreft in enkele geijkte uitdrukkingen, veel algemeener. De e was dan ook het kenmerk van de 1e pers. enk. van den teg. tijd, en zoo kon men dus gerust het lidwoord wel eens als overbodig weglaten. B.v. in een Germaansche taal uit de 4e eeuw — het Gotisch — vinden we nog: nima = ik neem; wiljau = ik wil; en in het Latijn: servo = ik red; audio = ik hoor.

2. In heele ouderwetsche boekentaal komt men nog wel eens vormen tegen als: Hoe hem schrikte! Verbaast gij u, dat van 't handgeklap mij gruwt? Het gebruik van *schrikken* zonder onderwerp is uit de tegenwoordige taal verdwenen, en mij gruwt omschrijft men liever met: ik gruw van. Een uitdrukking als: mij dorst — een van Christus' kruiswoorden — omschrijven wij in alledaagsche taal met: ik heb dorst.

Om de aandacht van de persoon, die men toespreekt, te vestigen op hetgeen men te zeggen heeft, maakt men nog wel eens gebruik van een *aanroeping*. B.v.: *Kaatje*, ben je boven? *Vader*, ik ben klaar met mijn huiswerk. *Jan*, maak jij mijn fiets eens schoon. Ik zal het doen, *Kees*. *Jongen*, ga toch aan je werk! Ja, *meneer*. *Hé*, hoor eens! *Zeg*, wat vertel je daar? Ga uit den weg, *jij!*

Deze aanroepingen noemen of duiden dus de personen aan, tot wie men wenscht te spreken, en staan eigenlijk buiten het zinsverband. Men vat deze aanroepingen wel eens samen onder den naam: *aangesproken persoon*. Geheel juist is dit dus ook weer niet.

De Voorwerpen. Behalve het onderwerp kan ook nog een andere zelfstandigheid bij een handeling betrokken zijn; is deze betrekking tusschen het gezegde en bedoelde zelfstandigheid zóó innig, dat de vermelding er van niet kan worden wegge-

laten, dus *noodzakelijk*, dan noemt men dit zinsdeel *het voorwerp* of *het object* van den zin.

Opmerking. Er zijn wel gevallen, dat de vermelding eener zelfstandigheid niet kan worden weggelaten; dan wordt deze *niet om zich zelf* vermeld, doch om een of andere nadere bizonderheid van het gezegde uit te drukken. In dit laatste geval is de zelfstandigheid dan ook te vervangen door een bijwoord. B.v. Die schilderij kost *duizend gulden* = Die schilderij kost *duur*.

De *aard* der betrekking evenwel kan verschillend zijn; n.l.: *lijdelijk*, in het geval, dat er slechts een eenvoudige vermelding van de zelfstandigheid plaats heeft, b.v.: Ik zie *de maan*, of indien de zelfstandigheid de werking ondergaat, b.v.: Piet knijpt *de kat*, of wanneer de zelfstandigheid het voortbrengsel is van de werking, b.v.: Vader schrijft *een brief*. Doch de betrekking kan ook *deelnemend* zijn; dan neemt dus de zelfstandigheid, evenals het onderwerp, deel aan de werking, 't zij in meewerkenden zin, b.v.: Moeder gaf *dat uitgehongerde kind* een boterham, 't zij in tegenwerkenden zin, b.v.: De vader ontnam *zijn zoon* den stok, 't zij dat de zelfstandigheid eenvoudig maar belang stelt in de werking, b.v.: Die zaak is *mij* nog altijd duister. Ten slotte kan de aard der betrekking *oorzakelijk* zijn; dan is de zelfstandigheid er de oorzaak van, dat het onderwerp de werking verricht of in den toestand geraakt, door het gezegde vermeld; b.v.: Die werkzame man verlangt naar *een passend ambt*.

Naar den drieërlei aard van betrekking onderscheiden we dus ook drieërlei voorwerpen, het *lijdend voorwerp*, het *deelnemend voorwerp* en het *oorzakelijk voorwerp*.

Het lijdend voorwerp. Uit het bovenstaande is al gebleken, dat deze naam een beetje te weinig zegt voor al de gevallen, die we hieronder wenschen te plaatsen. Want de werking lijden of ondergaan doet b.v. de kat in: Piet knijpt *de kat*, de man in: Hij beleedigt *dien man*, de haas in: De jager schiet *den haas*, de boom in: De houthakker velt *den*

boom; ofschoon we met dit laatste voorbeeld al op de grens staan: voor wie den boom nog als een lijdende zelfstandigheid beschouwt, behoort het tot de groep genoemde voorbeelden. Wie dat evenwel niet doet, beschouwt het voorwerp eenvoudig als een noodzakelijke vermelding, evenals de maan in: Ik zie *de maan*, wijn in: De heeren dronken *wijn*, de dokter in: De familie riep *den dokter*, het boek in: Mijn broer heeft *het boek* gekocht.

Iets meer beteekenis dan enkel een noodzakelijke vermelding hebben de voorwerpen, zooals een brief in: Vader schrijft *een brief*, een liedje in: Karel zong *een liedje*, de president in: De Amerikanen kiezen *den president* om de vier jaren, een linnenkast in: De meubelmaker vervaardigt *een linnenkast*.

Behalve uit de *beteekenis* blijkt de aard der betrekking tusschen gezegde en lijdend voorwerp ook wel eens uit den *vorm* van het vergezellende of de vergezellende woorden. B.v.: De familie riep *den* dokter. De houthakker velt *den ouden* boom. Doch dit is een gebruik dat voor een groot gedeelte van ons land in gesproken taal *niet* en in geschreven taal *niet altijd* geldt, en in het laatste geval dan nog maar alleen bij *mannelijke, enkelvoudige woorden*. Deze betrekking tusschen gezegde en lijdend voorwerp werd vroeger heel dikwijls door een vorm van het woord-zelf (en zijn gezellen) uitgedrukt en in andere talen is dat nog wel zoo. B.v.:

Gotisch: *guma-guman* (= man). Hoogduitsch: *Knabe-Knaben* (= knaap). Latijn: *servus-servum* (= slaaf).

Die betrekking heet *vierde naamval* of *accusatief* en daarom noemt men het lijdend voorwerp ook wel eens: *accusatief-voorwerp*.

Een zin, waarin de handeling die uitgaat van het onderwerp *overgaat* op het lijdend voorwerp, moet dus tot gezegde hebben den persoonsvorm van een daarnaar genoemd *overgankelijk*

werkwoord. Het eigenaardige nu van overgankelijke werkwoorden is, dat ze, zonder beteekenisverandering, *in twee vormen* kunnen voorkomen, n.l. in den *bedrijvenden* en in den *lijdenden vorm.* B.v.: bedrijvend: De familie riep den dokter; lijdend: De dokter werd door de familie geroepen; bedrijvend: De meubelmaker vervaardigt een linnenkast; lijdend: Door den meubelmaker wordt een linnenkast vervaardigd. We zien dus, dat het onderwerp handelend optreedt in den bedrijvenden zin, en dat het onderwerp van den lijdenden zin de handeling ondergaat. Hierin hebben we nu een herkenningsmiddel voor het lijdend voorwerp in een zin: het wordt onderwerp in den lijdenden zin, terwijl het onderwerp het woordje *door* voor zich krijgt in den lijdenden zin, en de persoonsvorm vervoegd wordt met behulp van het werkwoord *worden* in den lijdenden zin. De eenige beteekenis, die het omzetten van een bedrijvenden zin in een lijdenden zin kan hebben is, de aandacht te vestigen op het *onderwerp;* b.v.: *De Franschen* versloegen de Pruisen — *De Pruisen* werden door de Franschen verslagen. Niet bij alle lijdende voorwerpen gaat dit herkenningsmiddel op; n.l. niet bij die behooren bij het werkwoord *hebben* en z'n synoniemen als: *bevatten, behelzen, bezitten* enz.; b.v.: De baron heeft een nieuw paard. Dit boek bevat drie verhalen. Ook kan men het niet doen bij werkwoorden, waar de handeling op het onderwerp terugkeert, onderwerp en lijdend voorwerp dus één en dezelfde persoon zijn; b.v. *Hij* scheert *zich.*

Met een eenvoudige vraag: *wat?* kunnen we het lijdend voorwerp dat daarop antwoordt, soms vinden in een zin met meerdere zinsdeelen. B.v.: Jan vertelt zijn vriend een aardigheid. *Wat* vertelt Jan? Een aardigheid. Een aardigheid is dus het lijdend voorwerp van den zin, want *een aardigheid* is het antwoord op de vraag *wat.* Gisteren zag mijn vader een troep negers. *Wat* zag mijn vader? Een troep negers. Deze is dus

het lijdend voorwerp van den zin. Karel heeft vijftig knikkers. *Wat* heeft Karel? Vijftig knikkers.

Opmerking. Bij enkelvoudige personen gaat dit middel niet op.

In sommige gevallen wordt geen lijdend voorwerp genoemd; of acht men het overbodig; b.v.: Wij eten om half zes. Wat doe je daar? Ik lees. En in andere gevallen zouden we, evenals we van een loos onderwerp spraken, van een loos voorwerp kunnen spreken; b.v. Die dikke man heeft *het* gauw warm. We zullen *het* hierbij laten. Onze kruier lust *'m*, hoor! Doch voor ons zijn dit eigenlijk maar weer enkelvoudige begrippen: *het warm hebben, het hierbij laten, 'm lusten.* Zoo kan men, evenals van een voorloopig onderwerp, ook van een voorloopig lijdend voorwerp spreken; b.v.: ik weet *het* zeker, dat de voorstelling al om half acht begint. De zin die begint met *dat* is dan het eigenlijke lijdende voorwerp.

Werkwoordelijke uitdrukkingen, al komt er dan ook een onovergankelijk werkwoord in voor, kunnen ook een lijdend voorwerp bij zich krijgen, maar de uitdrukking moet dan één geheel blijven. B.v.; De redenaar *heeft* de vergadering *doodgepraat.* Jan is sleetsch: hij *zit* in een oogenblik tijd zijn broek *door.* Ik *heb* vaders bezwaren *uit den weg geruimd.* Want *de vergadering* is niet het lijdend voorwerp bij *gepraat,* doch bij *doodgepraat*; enz.

Het deelnemend voorwerp. Waar we in het lijdend voorwerp een zinsdeel leerden kennen, dat een zelfstandigheid aanduidt, die zich *lijdelijk* gedraagt tegenover de handeling, daar hebben we bij het deelnemend voorwerp te doen met een zinsdeel, dat aan die handeling in meerdere of mindere mate deelneemt, 't zij werkelijk handelend of slechts belangstellend. B.v.: Moeder gaf *Jan* voor zijn jaardag een fiets. *Jan* is hier deelnemend voorwerp, want hij neemt in zóóverre deel aan de handeling, dat hij de fiets in ontvangst neemt. In: Piet riste

zijn broer het speelgoed uit de handen, is *zijn broer* deelnemend voorwerp, omdat, is er al van geen medewerking sprake, dan toch van tegenwerking, *zijn broer* deelneemt aan de handeling. In: Dat werk is *mij* wel wat geld waard, is de belangstelling van *mij* zóó groot, dat de zelfstandigheid door dit zinsdeel aangeduid, wel degelijk deelneemt aan het bepalen der waarde van genoemd werk.

Opgave. Bepaal de beteekenis van den aard der betrekking tusschen gezegde en deelnemend voorwerp in de volgende voorbeelden: De aanvoerder belette den vijand den terugtocht. De muziek beviel de toehoorders. De broek is Piet te kort geworden. De tranen stonden den jongen in de oogen. Deze staatsman heeft den lande gewichtige diensten bewezen.

In vele gevallen kan vóor het deelnemend voorwerp een der woordjes *aan* of *voor* geplaatst worden, wat dikwijls gedaan wordt; b.v.: Moeder gaf *aan Jan* voor zijn jaardag een fiets. Dat werk is *voor mij* veel waard. Dit is meteen een eenvoudig herkenningsmiddel: het voorplaatsen van aan of voor. Ook op de vraag *aan wie(n)* of *voor wie(n)* geeft het deelnemend voorwerp antwoord. B.v.: Moeder gaf Jan een fiets. *Aan wie(n)* gaf moeder een fiets? Aan *Jan*. Dat boek is mij veel waard. Voor *wie(n)* is dat boek veel waard? Voor *mij*.

Er zijn ook nog zinnen, waarin het deelnemend voorwerp te omschrijven is door een ander zinsdeel, dat een bezit aanduidt. B.v.: Hij tikte *mij* op den schouder = Hij tikte op *mijn* schouder. De arts voelde *hem* den pols = De arts voelde *zijn* pols. In figuurlijke taal zullen we meestal niet de omschrijving van bezit bezigen; b.v.: De minister hield *hem* de hand boven het hoofd (figuurlijk), en: De vader hield de hand boven het hoofd van *zijn* zoontje (letterlijk).

Ook bij de deelnemende voorwerpen blijkt, behalve uit de *beteekenis*, de aard der betrekking tusschen het gezegde en dat zinsdeel uit den *vorm* van het woord zelf en van de verge-

zellende woorden, welke vorm meestal gelijk is aan den vorm van het lijdend voorwerp. Vroeger was dit niet zoo; (zoek eens bij de boven gegeven voorbeelden naar zoo'n ouden vorm) en in andere talen gebeurt dat nog wel. B.v.:

Gotisch: dags-dag*a* (= dag). Hoogduitsch: Baum-Baum*e* (= boom). Latijn: regina-regina*e* (= koningin).

Deze betrekking nu heet derde naamval of *datief*, vandaar den naam *datiefvoorwerpen*, dien men ze ook wel eens geeft.

Ook bij dit voorwerp komen gevallen voor, die men om hun weinige beteekenis bijna niet meer onder de *deelnemende* zou kunnen rangschikken. B.v.: Dat is *me* ook wat moois! Hier is desnoods nog eenige belangstelling te bespeuren als het de persoon-zelf betreft; doch geldt die uitroep b.v. het verklaren van den oorlog door de Turken aan de Grieken, dan is dat ook niets meer dan een uitroep. In: De Ruyter was *je* een kerel, is de beteekenis van het deelnemend voorwerp wel tot niets geslonken. Kenmerkend is, dat dit zinsdeel meestal een persoon aanduidt; dit ligt trouwens in den aard. Men zal het dus vaak aantreffen bij handelingen, waar een andere handeling uit voortvloeit, b.v.: geven en ontvangen, ontnemen en vasthouden, berichten en aanhooren, bevelen en gehoorzamen, enz.

Eenige eigenaardige gevallen hebben we reeds besproken bij de zinnen zonder onderwerp: *mij* hongert, *mij* dorst, *mij* huivert, te omschrijven door: ik heb honger, enz. Ook dit zijn — antieke — deelnemende voorwerpen, waarvan men er nu en dan nog eens één ontmoet in ongewone taal.

Meer alledaagsche verwisseling van voorwerp en onderwerp — zonder omschrijving zelfs — treffen we aan in: *Mij* werd niet opengedaan — *Ik* werd niet opengedaan. Dat helpt *me* niets — *Ik* ben er niets mee geholpen.

Indien bij overgankelijke werkwoorden het lijdend voorwerp wordt weggelaten, verandert de beteekenis van het deelnemend voorwerp, en soms wel zoo, dat dit zelfs overgaat in een lijdend voorwerp. B.v.: Jan benijdt *zijn broer* het fraaie verjaarsgeschenk. Jan benijdt *zijn broer*.

Het oorzakelijk voorwerp. Ook hier is het voorwerp bij de handeling betrokken, en wel in dezen zin, dat het de aanleiding, de oorzaak is, waardoor de handeling, van het onderwerp uitgaande, verricht wordt. B.v.: Hij verlangt naar *een hap eten*. Moeder denkt aan *haar zoon in Indië*. De kruier hoopt op *een fooitje*. Ik kijk naar *de voorbijtrekkende troepen*. Zijn vertrek hangt af van *de omstandigheden*. De huisvrouw staat op *net werk*. Die man leeft voor *zijn gezin*.

De beteekenis dezer voorbeelden is dus als volgt: 1. Hij heeft honger; een hap eten kan dien bevredigen, daarom verlangt hij er naar. 2. De zoon is ver weg, in Indië; de moeder maakt zich bezorgd, of het wel goed met hem gaat; het gevolg is, dat zij steeds aan hem denkt. Enz.

Nog een enkelen keer komen zinswendingen voor als de volgende — maar alleen in deftige taal —: Gedenk mijner. Wees onzer barmhartig. Heer, ontferm U zijner; alle te omschrijven met een voorzetsel: Denk aan mij. Wees barmhartig voor ons. Heer, ontferm U over hem.

Ook bij de eerstgenoemde voorbeelden zijn er vele, die in vroeger tijd nog in zoo'n *tweeden naamval* of *genitief* werden uitgedrukt, doch waarvan op heden enkel maar een omschrijving met een voorzetsel gebruikelijk is. B.v.: Mij deert *des mans*. Ik belg mij *des* niet. Daarom noemt men dit voorwerp ook wel eens *genitiefvoorwerp* of *voorzetselvoorwerp*.

Wat is nu het merkwaardige hierbij, waarop wel dient gelet

te worden? Het goed leeren onderscheiden van zinsdeelen, die voorafgegaan worden van een voorzetsel. Immers, de beteekenis van *staan op* is geheel anders in: *Jan staat op een trap* dan in: *De huisvrouw staat op net werk.* In het eerste geval heeft men te doen met de letterlijke beteekenis van staan, en is de zin aldus te verdeelen: Jan — staat — op een trap, en in het tweede geval heeft men te doen met de figuurlijke beteekenis van staan en moet met den zin scheiden in deze zinsdeelen: De huisvrouw — staat op — net werk. Een middel tot herkenning van het oorzakelijk voorwerp is hier wel in gelegen, omdat men maar te zien heeft, of het voorzetsel àl dan nièt bij het gezegde behoort, er als het ware één werkwoordelijke uitdrukking mee vormt. Waar letterlijk en figuurlijk gebruik mogelijk is, daar zoeke men het oorzakelijk voorwerp steeds bij de figuurlijke beteekenis van het werkwoord.

In de bovengenoemde voorbeelden hebben we dus te doen met de werkwoorden: verlangen naar — denken aan — hopen op — kijken naar — afhangen van — staan op — leven voor.

Opgave: Zoek zelf nog eenige voorbeelden, waarbij het voorzetsel beurtelings bij het gezegde of bij het zinsdeel behoort, waarvoor het staat.

Ten slotte moeten we er nog op wijzen, dat ook de volgende gevallen gerangschikt worden onder de oorzakelijke voorwerpen: Die ingenieur schijnt *der zake* kundig. De zoon was *het woord van zijn vader* indachtig. De dokters werden *de ziekte* meester. Hij is mij nog altijd *honderd gulden* schuldig. Ook hier heeft men met oude genitieven of met omschrijvingen daarvan te doen; doch het gezegde bestaat meestal uit een koppelwerkwoord met een bijwoord: kundig schijnen, indachtig zijn, meester worden, schuldig zijn, enz.

Over *voorloopige voorwerpen* spraken we reeds op bl. 15. Men treft ze vooral in de gesproken taal aan. B.v.: Waar heb je *'t* gelaten, m'n boek? (Waar heb je *m'n boek* gelaten?) Ik heb

'm 'n standje gegeven, dien domoor! (Ik heb *dien domoor* een standje gegeven!) Die man zorgt *er* goed voor, voor z'n werk. (Die man zorgt goed voor *z'n werk*.)

Grensgevallen. Niet altijd is nauwkeurig te bepalen, of men te doen heeft met een lijdend, een deelnemend of een oorzakelijk voorwerp. Vergelijk b.v.: Jan leert zijn broertje het fietsen (= Hem — zijn broertje — wordt door Jan het fietsen geleerd) met: Jan leert zijn broertje (= Hij wordt door Jan geleerd — en b.v. niet door den fietsenknecht.) Iedereen benijdt dien man zijn snel verkregen rijkdom, met: Iedereen benijdt dien man. In de tweede voorbeelden is het deelnemend voorwerp aan 't overgaan tot lijdend voorwerp; ja zoo sterk voelt men het reeds als zoodanig, dat men den zin gewoon lijdend kan maken met het zich als lijdend voorwerp voordoend zinsdeel tot onderwerp.

Opgave: Zoek nog meer zulke voorbeelden met de werkwoorden betalen, vragen, verzoeken en onderwijzen.

Vroeger konden b.v. *bijstaan, dienen* en *helpen* nog een deelnemend voorwerp bij zich krijgen, nu alleen een lijdend. Vergelijk daarvoor deze werkwoorden nog met de Duitsche *beistehen, dienen* en *helfen*.

Ook tusschen het lijdend en oorzakelijk voorwerp bestaan grensgevallen. Vergelijk b.v.: De man verlangt naar een hap eten, met: Ik verlang een glas bier. In dit laatste geval heeft men naar den vorm al zeer zeker met een lijdend voorwerp te doen: Een glas bier wordt door mij verlangd. Nu is wel de beteekenis eenigszins gewijzigd, want in het tweede v.b. drukt het gezegde meer een bevel dan een wensch uit. Nog sterker is dit het geval, wanneer men het werkwoord, waarbij altijd een oorzakelijk voorwerp staat, vervangt door zijn synoniem, waarbij altijd een lijdend voorwerp komt; b.v.: hij *heeft berouw van* zijn dwaasheid, en: hij *betreurt* zijn dwaasheid.

Zoodra het oorzakelijk voorwerp in een zin geen zaak, maar een *persoon* is, krijgt het wel wat van een deelnemend voorwerp. Want b.v. in: De jongens spotten met dat gebrekkige kind, is het gebrekkige kind zeer zeker de aanleiding tot de spotternij, maar het is tevens in de handeling betrokken, zij het dan ook misschien tegenwerkend. Doch dit zijn slechts zwakke grensgevallen en deze zullen ons zelden doen aarzelen te kiezen, hoe wij het zinsdeel hebben te benoemen.

De Bepalingen. Om de bedoeling van de mededeeling te verduidelijken, nader te omschrijven of nauwkeuriger, bepaalder aan te geven, dienen de zinsdeelen, die men bepalingen noemt. Zij zijn in de meeste gevallen *niet* noodzakelijk tot goed verstand van den volzin, maar indien ze niet gemist kunnen worden, dan worden ze toch niet vermeld *om zich zelf*, zooals dat wel het geval is bij de voorwerpen. Behooren de bepalingen bij een *zelfstandig woord*, dan noemt men ze *bijvoeglijk* of *attributief;* in elk ander geval heeten ze *bijwoordelijk* of *adverbiaal.*

Bijvoeglijke bepalingen. Voorbeelden: *Het* huis. *Een* huis. *Dit* huis. *Mijn* huis. Het *zesde* huis. Het *hooge* huis. Het *brandende* huis. Het *verbrande* huis. Het huis *aan den hoek.* Het huis *in de straat.* Het huis *op den heuvel.* Het huis *van mijn vader.* (Het huis *mijns vaders.*) Een huis *vol menschen.* Een huis *te huur* (verg. Fransch: à louer). Een huis *om in te wonen. Heel* het huis. Dat huis *hier.* Een *toe* huis. Dit huis, *het hoogste gebouw van de stad.*

De bijvoeglijke bepaling kan dus bestaan uit een enkel woord: lidwoord, voornaamwoord, telwoord, bijvoeglijk naamwoord, deelwoord, bijwoord, voorzetsel, of uit een groep woorden: zelfstandig woord in den genitief, of met voorzetsel, of met bijvoeglijk naamwoord, of een infinitief met voorzetsel, een

woord-met-de-beteekenis-van-infinitief met voorzetsel, of uit een andere naamduiding naast het genoemde woord.

Opgave. Zoek de gevallen eens precies uit.

Vraag. Is in: De kip vloog een huis hoog, *hoog* bepaling bij *een huis* of omgekeerd?

Wanneer er van andere naamduiding sprake is, noemt men de bepaling wel eens *bijstelling*. B.v.: Parijs, *de hoofdstad van Frankrijk*, ligt aan de Seine. Vondel, *de dichter van verscheidene treurspelen*, werd geboren in 1589. Jan *de schoenmaker* is een vroolijk man. Willem *Beukelszoon* vond het haringkaken uit. Waar in bovengenoemde gevallen sprake is van een bijwoord, dienstdoende als bijvoeglijke bepaling, is het duidelijk, dat het woord die *beteekenis* heeft, maar niet in *vorm* overeenkomt met een bijvoeglijk naamwoord. Men kan b.v. niet zeggen: Dat *hiere* huis.

Soms is het niet te aan te geven welk woord bepaalt. B.v.: een glas wijn. Is nu *een glas* de bepaling, of *wijn?* In het zinsverband is het wellicht iets duidelijker; vergelijk: ik dronk een glas wijn en hij een glas bier, met: ik dronk een glas bier en hij een fleschje bier.

Bijwoordelijke bepalingen. Voorbeelden: De kinderen zaten *op zolder*. *Gisteren* kwam zijn broer thuis. *Denzelfden dag* is hij weer heengegaan. *'s Middags* heb ik hem gesproken. *Blootshoofds* liep hij over straat. Hij gaat op reis *om te genieten*.

Naar den vorm te oordeelen, kunnen deze bepalingen dus bestaan uit een of meer woorden. In het eerste geval heeft men enkel met een bijwoord te doen, in het laatste geval met een zelfstandig naamwoord voorafgegaan door een voorzetsel, of met een zelfstandig naamwoord in den accusatief of in den genitief of met een infinitief voorafgegaan door een voorzetsel. Men zou dan kunnen spreken van voorzetselbepaling, accusatiefbepaling, genitiefbepaling en infinitiefbepaling.

Gewoonlijk onderscheidt men de bijwoordelijke bepalingen naar de *beteekenis*, die ze hebben in den zin, en deelt men ze in naar *de plaats*, b.v.: Wij liepen *door het bosch* (waar?), *de richting*, b.v.: 's Zomers gaan we *naar de Veluwe* (waarheen?), *den tijd*, b.v.: *Drie jaar geleden* heb ik hem gesproken (wanneer?), *de hoedanigheid*, b.v.: Die dame heeft *prachtig* gezongen (hoe?), *den graad*, b.v.: De vlieger ging *ontzettend* hoog (in welke mate?), *van vergelijking*, b.v.: Jan is even groot *als Piet*, Jan is grooter *dan Piet* (als wie-wat? dan wie-wat?) *de hoeveelheid*, b.v.: Dit boek kost eventjes *vijf gulden* (hoeveel?), *de oorzaak*, b.v.: *Door den dooi* is het ijsfeest afgesteld (waardoor?), *de reden of grond*, b.v.: *Om je gehuil* krijg je juist niets (waarom?), *het gevolg*, b.v.: *Tot veler ontsteltenis* was de bankier plotseling verdwenen (met welk gevolg?) *het middel*, b.v.: Hij schreef een briefje *met potlood* (waarmee?), *het doel*, b.v.: *Ter wille van een beter uitzicht* werd die boom gekapt (met welk doel?), *de voorwaarde*, b.v.: *Bij sluiting der grenzen* dalen de prijzen der levensmiddelen (onder welke voorwaarde?), *de toegeving*, b.v.: *Ondanks de sluiting der grenzen* bleven de prijzen hoog (ondanks wat?), *de beperking*, b.v.: *Buiten de meid* is er niemand thuis (in hoe verre?), *de omstandigheid*, b.v.: Hij gaat *zonder afscheid te nemen* op reis. Deze laatste soort kan heel geschikt dienen om bepalingen bij in te deelen, waarmee men geen raad weet, want per slot van rekening is daar veel onder te brengen! Nog één belangrijke groep is te noemen, die van *wijze* (of *modaliteit*) b.v.: Vader komt *niet (wel, misschien)* vanavond thuis (zeker of onzeker?) Zie hierover verder: De Klank 3.

Natuurlijk is het aantal onderscheidingen nog aanzienlijk uit te breiden. Doch hoe meer onderscheidingen men maakt, hoe lastiger het wordt, de verschillende groepen in beteekenis uit elkaar te houden.

We dienen er nog even op te wijzen, dat verreweg de meeste

bijwoordelijke bepalingen *bij het werkwoord* van den zin behooren. We hadden onze definitie dus ook wel zóó kunnen geven. Doch het komt voor, dat de bijwoordelijke bepaling staat: enkel *bij een bijvoeglijk naamwoord,* of *bij een telwoord,* of bij *een bijwoord,* of *bij een zelfstandig naamwoord voorafgegaan door een voorzetsel.* B.v.: Dat is toch een *heel* lief kind! Wat zijn hier *afschuwelijk* veel vliegen! De vlieger ging *ontzettend* hoog. De jongen zat *boven* op het dak.

In onvolkomen zinnen staan wel eens bepalingen bij niet-uitgedrukte zinsdeelen. B.v.: *Tot zoover* de matroos. *Nu* jij! Immers *tot zoover* is bijwoordelijke bepaling bij een weggelaten gezegde, b.v.: verhaalde; *nu* bij b.v.: moet.

Grensgevallen. Soms is het moeilijk uit te maken, waarbij een bepaling behoort, bij een zelfstandig woord of bij het werkwoord, en is er evenveel voor te zeggen, ze bijvoeglijk als wel bijwoordelijk te noemen. Hoe b.v. te oordeelen in deze zinnen: De schilder verft het hek *groen.* De jager schiet den haas *dood.* De advocaat noemde den beklaagde *onschuldig.* Ik vind hem *dom.*

Groen is zoowel bepaling van *hek* als van *verven;* dood zoowel van *haas* als van *schieten;* onschuldig zoowel van *beklaagde* als van *noemen;* dom zoowel van *hem* als van *vinden.* Dat er wat voor te zeggen is, ze onder de bijwoordelijke bepalingen te rangschikken, blijkt uit het een geheel gaan uitmaken met het werkwoord; men spreekt immers van *doodschieten, vogelvrijverklaren, geruststellen, loslaten, liefhebben, gekvinden,* enz.

Ook uit een zelfstandig naamwoord kan deze bizondere soort van bepaling bestaan; b.v.: De gemeenteraad benoemde hem *tot onderwijzer.* Ik vind hem *een knappen kerel.* Oldenbarnevelt werd *als een vijand zijns vaderlands* uitgekreten.

Men heeft deze tweeslachtige bepalingen wel eens bedacht met den nietszeggenden naam: *bepalingen van gesteldheid.*

Ten slotte moet nog op eenige grensgevallen tusschen voorwerpen en bepalingen de aandacht gevestigd worden. Vooreerst dan de gevallen, waarin twijfel bestaat, of men het zinsdeel lijdend voorwerp dan wel bijwoordelijke bepaling zal noemen. B.v.: Een troep soldaten trok zingende *den weg* langs. Is *den weg* nu lijdend voorwerp of bijwoordelijke bepaling van plaats? Stond er: *langs den weg*, dan was er zonder twijfel van het laatste sprake. Zoo gaat het met al die voorzetselbepalingen, waar het voorzetsel het karakter van een bijwoord krijgt: *de hei op, het bosch in, het land door.*

Nog andere gevallen doen zich voor als lijdend voorwerp, waarin men met evenveel recht van een bijwoordelijke bepaling van hoedanigheid zou kunnen spreken; b.v.: Die officier stierf *den heldendood* = stierf *dapper*. Jozef droomde *een zonderlingen droom*, droomde *zonderling*. In al deze figuurlijke taal wordt eigenlijk in het „lijdend voorwerp" de werking nog eens genoemd.

Het is niet ondienstig er op te wijzen, dat er ook bij deelnemend voorwerp en voorzetselbepaling gevallen kunnen voorkomen, waarbij opgelet moet worden. B.v.: Een tuin *voor 't huis* is van veel waarde en: Een tuin is van veel waarde *voor 't huis*. Hier moet de woordschikking ons helpen, maar vooral de spreektoon. Zegt men in 't laatste geval: vóór 't huis, dan is het zinsdeel zeker bijwoordelijke bepaling van plaats.

Er bestaan ook nog grensgevallen tusschen oorzakelijk voorwerp en bepaling. Zooals we echter bij het oorzakelijk voorwerp reeds opmerkten, is het verschil in letterlijke en figuurlijke beteekenis van het gezegde reeds een goed onderscheidingsmiddel. B.v. Dat kind hangt aldoor *aan den rok van zijn moeder*. Dat kind hangt aan *zijn moeder*. De laatste zin is alleen verstaanbaar in zijn verband; in den eersten zin heeft men natuurlijk te doen met een bijwoordelijke bepaling van plaats. In een zin als: De jongen was het loopen moe, is *het*

loopen oorzakelijk voorwerp, doch in: hij was moe *van het loopen*, zal men 't eerder een bijwoordelijke bepaling van oorzaak noemen.

Heel eigenaardige gevallen zijn die, waar de bijwoordelijke bepaling vervangen is door . . . een onderwerp; b.v. *Die clubfauteuil* zit heerlijk = Men zit heerlijk *in dien clubfauteuil. Dit potlood* schrijft zacht = Ik schrijf zacht *met dat potlood. Die nieuwe roman* leest heel vlot = Men leest heel vlot *in dien nieuwen roman.*

Absolute bepalingen. Er komen in de taal ook nog bepalingen voor, gewoonlijk bestaande minstens uit een deelwoord en een zelfstandig naamwoord, of een deelwoord en een bijwoord, die, omdat ze *altijd een deelwoord* bevatten, het karakter hebben van een onvolkomen zin, en waarvan men dan ook wel een zin zou kunnen maken. Deze bepalingen zeggen dus iets van den heelen zin, evenals een bijzin iets zegt van den hoofdzin[1]), en staan dus niet in betrekking tot slechts één der zinsdeelen. B.v.: *IJs en weder dienende* gaat morgen de hardrijderij op schaatsen door. *Staande de vergadering* werd er voor honderd gulden op die lijst geteekend. *Hangende het geschil* mogen geen wijzigingen worden aangebracht. *Het kantoor gesloten zijnde* gelieve men zich hiernaast te vervoegen. *Dit ééne feit uitgezonderd* is er verder op zijn gedrag niets aan te merken. *Nauwkeurig berekend* blijft er niet veel van de som over. *Ronduit gezegd* vind ik het een schandaal. *Dat nu nog daargelaten,* is het geval toch hoogst merkwaardig. Men zou hiervoor in de plaats kunnen zetten: Als ijs en weder dienen, als het kantoor gesloten is, wanneer men dit eene feit uitzondert, enz.

Zulke absolute bepalingen zijn ontleend aan het Latijn; onze 17e en 18e eeuwsche schrijvers hebben ze bij massa's in onze schrijftaal gebracht. B.v. bij Hooft: „*De uren van bedenken om zijnde* . . . rukt de Graaf (Lumey) toe." „*Mantel en tab-*

[1]) Zie daarover verder: De samengestelde zin.

baard uitschuddende, viel (Egmont) met de knieën op een van de twee zwart fluweelen kussens." In het Latijn heeten ze trouwens ook: *absolute ablatief*, welke daar meestal bestaat uit een deelwoord en een zelfstandig woord. B.v.: Augusto imperante Christus natus est = Augustus keizer zijnde (toen Augustus keizer was) is Christus geboren.

3. De Woordorde.

De schikking in den zin. Bij de de beteekenis van den zin hebben we er de aandacht op gevestigd, dat de volgorde der woorden redelijk moet zijn, doch *verschillend* kan wezen; en dat dit laatste afhankelijk is van den wil des sprekers: hoe we zijn mededeeling hebben op te vatten, of waaraan men de meeste aandacht dient te wijden.

De woordorde van den zelfstandigen of onafhankelijken zin wordt dus beheerscht door de beteekenis van den zin. Eén vaste regel is evenwel voor de taal te trekken, n.l. *dat het onderwerp — O — en de persoonsvorm — P — steeds in elkanders onmiddellijke nabijheid staan.* B.v.:

1. Zijn vader (O) kocht (P) een huis.
2. Zijn vader (O) heeft (P) een huis gekocht.
3. Een huis kocht (P) zijn vader (O).
4. Een huis heeft (P) zijn vader (O) gekocht.
5. Kocht (P) zijn vader (O) een huis?
6. Heeft (P) zijn vader (O) een huis gekocht?

Opmerking. Zie over de woordorde van den afhankelijken zin de onderschikking bij: De samengestelde zin.

De woordorde nu in de voorbeelden 1 en 2 heet de *gewone*, en die van de voorbeelden 3 en 4 de *omgekeerde* volgorde of *inversie*.

De meedeelende zin. Zoowel de gewone als de omgekeerde volgorde komen voor in den meedeelenden zin, en het komt er dan niet op aan, of die meedeelende zin louter een mededeeling, dan wel een bevestiging, een ontkenning, een wensch, of een oordeel bevat. Doch de omgekeerde wordt natuurlijk gebruikt om opzettelijk de aandacht van den hoorder of lezer te vestigen op het zinsdeel, dat meer naar voren in of vóór aan den zin is gehaald.

Opgave. Ga eens na, welke zinsdeelen naar voren kunnen worden gehaald.

De andere zinsdeelen, als voorwerpen en bepalingen komen dus vóór of achter O en P of P en O. B.v.:

Zijn vader	kocht	gisteren	een huis.
O	P	B	V
Gisteren	kocht	zijn vader	een huis.
B	P	O	V

Een enkele opmerking nog naar aanleiding van het gezegde in een voltooiden tijd. Zooals uit de voorbeelden 3, 4 en 6 blijkt, wordt de persoonsvorm van het hulpwerkwoord gescheiden van het deelwoord, in tegenstelling met het Fransch, waar deze vormen steeds bij elkaar staan, b.v.:

Son père	a acheté	une maison.
O	P	V

De vragende zin. In de voorbeelden 5 en 6 zijn vragende zinnen gegeven, en daaruit blijkt, dat daar enkel de omgekeerde woordschikking mogelijk is. Ook hier komen voorwerpen of bepalingen vóór of achter P en O. B.v.:

Kocht zijn vader gisteren een huis?
P O B V

Een huis kocht zijn vader gisteren?
V P O B

Wel dient er nog op gewezen te worden, dat een vragende zin wel eens gesteld is in de *gewone* woordschikking, doch het karakter van de vraag is dan eenigszins gewijzigd, en drukt meerderen of minderen twijfel uit. De spreektoon en de klemtoon maken hier vooral den zin tot een vraag. B.v.:

Zijn vader kocht gisteren een huis?
O P

Je zou morgen bij ons komen?
O P

De gewone vragende zin begint òf met den persoonsvorm (zooals de gewone meedeelende zin met het onderwerp begint) òf met een vraagwoord. In het eerste geval verwacht de vrager een eenvoudige bevestiging of ontkenning; in het tweede geval verwacht hij als antwoord het zinsdeel, waarnaar hij vraagt. B.v.: Kocht zijn vader een huis? Ja! — Neen! Wat kocht zijn vader? Een huis. Voor wie kocht zijn vader een huis? Voor zijn dochter. Waar kocht zijn vader een huis? Op de Veluwe.

Een gewone mededeeling komt ook wel eens in den vraagvorm voor, en men verwacht er dan geen antwoord op, omdat het antwoord in den zin zelf en vooral in den spreektoon ligt opgesloten. B.v.: Mijn jongen, zou ik jou ooit vergeten? De beteekenis is: Mijn jongen, jou vergeet ik nooit!

De gebiedende zin. Het onderwerp ontbreekt hier gewoonlijk, en de woordorde van deze zinnen is meestal zoo, dat ze beginnen met den persoonsvorm; wanneer er al een onderwerp in voorkomt, heeft men zoowel te doen met gewone als omgekeerde volgorde. B.v.:

Ga aan je werk!
P

Jij gaat aan je werk!
O P

Ga jij aan je werk!
O P

Het accent in den zin. Bij de verschillende soorten van zinnen is er op gewezen, dat al naar de beteekenis van den zin de woordorde zich wijzigde, doch bij eenzelfde woordorde kan toch de beteekenis *van den gesproken zin* verschillend wezen.

Wanneer men zegt:

Hij heeft een húis gekocht, is de beteekenis anders dan wanneer men zegt: Hij heeft een huis gekócht.

In het eerste geval kan de hoorder denken: dus niet *landerijen*, in het tweede geval: dus niet *gehuurd*.

Hoe woordorde en accent in den zin verder samen kunnen werken ter verduidelijking van sprekers woorden, wordt behandeld in: De Klank 2.

4. De Samengestelde Zin.

Waar we vroeger den persoonsvorm de kern van den zin noemden, waaromheen de andere zinsdeelen zich schikken, daar verstaat men onder den samengestelden zin er een, waarin *twee of meer persoonsvormen* voorkomen, ieder met de daarbij behoorende zinsdeelen.

Voorbeelden: Vader leest de krant en moeder schenkt thee. Het water in den singel staat hoog, omdat het veel geregend heeft. Het werk is wel netjes geschreven, maar er zitten veel fouten in. De boot ging juist weg, toen wij aan den steiger kwamen. Dat is nu de jongen, die zoo'n praats heeft.

Waarom noemt men nu zinnen als: De soldaten speelden en lachten.

De kinderen renden en draafden, en dergelijke meer, gewoonlijk *geen* samengestelde zinnen? Er komen wel twee persoonsvormen in voor, doch beide behooren bij dezelfde groep van vergezellende zinsdeelen. Men zou dus hier kunnen spreken van samentrekking, en wel op het onderwerp.

Alle enkelvoudige zinnen hebben een zóódanige woordorde, dat ze àf zijn, dus *zelfstandig;* indien dit ook het geval is met die zinnen, welke een samengestelden zin vormen, zijn ze eveneens zelfstandig; men zou ze dus afzonderlijk kunnen plaatsen, zonder dat men er iets vreemds aan zou bespeuren. Zelfstandige zinnen nu noemt men met één woord: *hoofdzinnen.* In den samengestelden zin: *Vader leest de krant en moeder schenkt thee,* heeft men te doen met twee zelfstandige of hoofdzinnen: *Vader leest de krant, moeder schenkt thee.* Daarentegen in den samengestelden zin: *De boot ging juist weg, toen wij aan den steiger kwamen,* is: *De boot ging juist weg* wel een zelfstandige of hoofdzin, maar: *toen wij aan den steiger kwamen* niet; deze zin kunnen we op zich zelf zoo niet zeggen of schrijven. We kunnen bij dezen zin den hoofdzin niet missen, en daarom heet, *toen wij aan den steiger kwamen:* een *afhankelijken zin* of *bijzin.* Evenzoo is het b.v. met: *Dat is nu de jongen, die zoo'n praats heeft.* De zin: *die zoo'n praats heeft* is afhankelijk en niet zelfstandig.

Opmerking. Een enkele maal komt het wel eens voor, dat een *afhankelijke* zin afzonderlijk voorkomt: Als die jongen nu maar eens zijn best wilde doen! Dit is dan een spraakgebruik, waarbij de hoofdzin verzwegen wordt, omdat de hoorder toch wel weet, hoe die zou luiden.

Opgave: Geef zelf meerdere voorbeelden van zelfstandige en afhankelijke zinnen.

Wel is het mogelijk natuurlijk, een afhankelijken zin in een zelfstandigen te veranderen, doch dan verandert tevens het karakter van den samengestelden zin. B.v.:

Dat is nu de jongen, die heeft altijd zoo'n praats.

Men ziet, de taal wordt gewrongen, en men zal het niet gauw zoo zeggen, doch de bijzin is . . . een hoofdzin geworden!

Nevenschikking. Bekijken we eens voorbeelden van zinnen waarin òf meer dan één onderwerp, voorwerp, bepaling, ja gezegde voorkomt: *Gegil* en *geschreeuw* klonken van alle kanten, dan staan beide onderwerpen onafhankelijk naast elkaar; beide zijn zinsdeelen van gelijke waarde en daarom noemt men deze zinsdeelen *nevengeschikt* of *gecoördineerd.* Dit is ook het geval met: *Fietsen* en *trams* snorden elkaar onophoudelijk voorbij; nevengeschikte lijdende voorwerpen staan in: De heer bood zijn dame *een stoel* maar *geen voetenbankje* aan; nevengeschikte gezegden in: De soldaten *speelden* en *dronken* den ganschen avond; nevengeschikte bepalingen in: Wij fietsten *door het bosch* en *over de heide.* Zoo kunnen ook geheele zinnen naast elkander staan; natuurlijk kunnen dat alleen zelfstandige of hoofdzinnen wezen of: alleen afhankelijke of bijzinnen. B.v.:

a. Vader leest de krant, en moeder schenkt thee. Het werk is wel netjes geschreven, maar er zitten veel fouten in. Het water in den singel staat hoog, want het heeft veel geregend.

b. Ik blijf thuis, *omdat ik een boeiend boek heb* en *dit vandaag nog uit moet.* De jongen zei, *dat hij ziek was geweest* en *dus zijn werk niet had kunnen maken.*

Deze zinnen heeten *nevengeschikt* met elkander verbonden.

Naar het logisch verband, dat er bestaat tusschen twee of meer nevengeschikte zinnen, noemt men het verband *aaneenschakelend, tegenstellend* of *oorzakelijk.*

Aaneenschakelend verband. Hiervan is sprake bij twee *of meer* nevengeschikte zinnen; en de beteekenis van het verband is dan een eenvoudige opsomming, gelijktijdigheid of een verduidelijking. B.v.: Jan teekent, Piet schrijft en Klaas leest. Het woei hard, er stond een storm. Eerst kwamen de lakeien,

toen verschenen de vorstelijke personen, en daarna kwamen weer lakeien. Nu eens is hij ziek, dan weer heeft hij een andere reden om het te vergeten.

Opgave. Zoek eens uit, welke beteekenis het verband in deze voorbeelden heeft.

Het aaneenschakelend verband wordt soms niet, soms wèl uitgedrukt door bepaalde woorden of uitdrukkingen. Deze zijn: *en, noch* (in geval van ontkenning), *bovendien, zelfs, eerst, daarna, toen, ten slotte, deels, nu eens — dan weer, niet alleen — maar ook, zoowel — als.*

Opgave. Maak zinnen met deze woorden en uitdrukkingen.

Tegenstellend zinsverband. Hiervan is sprake bij twee nevengeschikte zinnen; en de beteekenis van het verband is dan, dat de inhoud van den eenen zin een tegenstelling vormt met dien van den anderen zin of wel er een in-de-plaatsstelling voor geeft of een beperking er van. Ook komt het voor, dat de tegenstelling staat tegenover de gevolgtrekking, die uit den inhoud van den anderen zin is te maken. B.v.: Het werk is wel netjes geschreven, maar er zitten veel fouten in. De eene club ging een voetreis maken; de andere daarentegen een watertocht. Het is bij dien jongen geen onwil; hij kan niet anders dan hij doet. Of hij is ziek, òf hij heeft het vergeten. Veel had de wereldreiziger al beleefd, doch zóó iets nog nooit.

Opgave. Zoek eens uit, welke beteekenis het verband in deze voorbeelden heeft.

Het tegenstellend verband wordt soms niet, soms wèl uitgedrukt door bepaalde woorden of uitdrukkingen. Deze zijn: *maar, doch, daarentegen, integendeel, anders, of, echter, evenwel, nochtans, niettemin, niettegenstaande, of — of, hetzij — hetzij.*

Opgave. Maak zinnen met deze woorden en uitdrukkingen.

Oorzakelijk verband. Hiervan is sprake bij twee nevengeschikte zinnen, en de eene zin vermeldt een oorzaak, de andere het gevolg; of: de eene zin vermeldt een reden, de

andere het gevolg; of: de eene zin vermeldt een grond, de andere de gevolgtrekking.

In het eerste geval is het gevolg *onafhankelijk van 's menschen wil* en in het tweede geval is het gevolg *afhankelijk van 's menschen wil;* in het derde geval wordt door *'s menschen verstand* een waarheid afgeleid uit een gegeven waarheid. B.v.: Het heele land is overstroomd, want de dijk was doorgebroken. Er zit daar veel snoek, daarom zullen we in dat water ons geluk eens beproeven. Jan gaat niet mee van avond; hij kon geen verlof krijgen van zijn vader. Die jongen had voor verschillende vakken onvoldoende; hij bleef dus zitten. Ik ben te laat in Utrecht aangekomen; daardoor miste ik de aansluiting naar Amsterdam.

Opgave. Zoek eens uit, welke beteekenis het verband in deze voorbeelden heeft.

Het oorzakelijk verband wordt soms niet, soms wèl uitgedrukt door bepaalde woorden of uitdrukkingen. Deze zijn: *want, toch, immers, daardoor, namelijk, daarom, bijgevolg, dientengevolge, dus, nochtans, trouwens, dan — ook.*

Opgave. Maak zinnen met deze woorden en uitdrukkingen.

Onderschikking. Twee zinnen kunnen met elkaar ook *onderschikkend* of *subordineerend* zijn verbonden; dit is het geval, indien de eene zin *een deel uitmaakt* van den anderen zin, dus: de beteekenis heeft van een zinsdeel. Die eene zin is dan de bijzin, de afhankelijke zin, en de andere de hoofdzin, de zelfstandige zin. Toch is volstrekt niet altijd de zelfstandige zin tevens *naar den inhoud* de belangrijkste. Want in: Hij zei, dat zijn leven op dat oogenblik in gevaar was, is *hij zei* de hoofdzin, doch de voor den hoorder belangrijkste gedachte is die, in den bijzin vervat.

Hoofdzin en bijzin. De bijzin kan dienst doen als *onderwerp, gezegde, voorwerp* of *bepaling.*

Voorbeelden:

Het treinongeluk verbaasde niemand (onderwerp).

Deze man blijft altijd *dezelfde* (n.w. deel v/h gezegde).

Men deelde ons *het uitbreken van den brand* mee (lijdend voorwerp).

De vader gaf *zijn ijverigen jongen* een geschenk (deelnemend voorwerp).

De huisvrouw staat op *net werk* (oorzakelijk voorwerp).

Het huis *van mijn oom* wordt verkocht (bijvoeglijke bepaling).

Tijdens den verkoop was er veel belangstelling (bijwoordelijke bepaling van tijd).

Dat de trein verongelukte, verbaasde niemand (onderwerpszin).

Deze man blijft altijd *die hij is* (gezegdeszin).

Men deelde ons mee, *dat de brand was uitgebroken* (lijdend-voorwerpszin).

Wie van de jongens ijverig was gaf de vader een geschenk (deelnemend-voorwerpszin).

De huisvrouw staat er op, *dat er net gewerkt wordt* (oorzakelijk-voorwerpszin).

Het huis, *dat aan mijn oom toebehoort*, wordt verkocht (bijvoeglijke bijzin).

Terwijl de verkoop plaats had, was er veel belangstelling (bijwoordelijke bijzin van tijd).

Opgave. Maak nu zelf bijwoordelijke bijzinnen en vergelijk dan met de voorbeelden gegeven in de paragraaf over bijwoordelijke bepalingen.

De onderwerps- en voorwerpszinnen zijn meestal zinnen, die beginnen met *dat, of,* of een *vraagwoord;* de gezegdeszinnen alleen met een *betrekkelijk voornaamwoord* of een *vraagwoord.* Daaraan zijn deze bijzinnen dus gemakkelijk te herkennen.

Als de onderwerpszin vóór den hoofdzin komt, begint deze gewoonlijk met het voorloopig onderwerp *het:*

Het is zeker, *dat* hij slagen zal (= Dat hij slagen zal, is zeker.)

Het is niet zeker, *of* hij slagen zal (= Of hij slagen zal, is niet zeker.)

Het is niet zeker, *wie* er slagen zal (= Wie er slagen zal, is niet zeker.)

Een afschuwelijk anglicisme is uit de handelskringen bij den lijdend-voorwerpszin in onzen briefstijl gedrongen: het weglaten van het woordje *dat*. B.v.: Wij deelen u mede de goederen zijn afgezonden. (moet natuurlijk zijn: Wij deelen u mede *dat* de goederen zijn afgezonden.)

De bijvoeglijke bijzinnen zijn ook alle gemakkelijk te herkennen omdat ze gewoonlijk behooren bij een zelfstandig woord, dat vooraf in den hoofdzin is genoemd, n.l. het antecedent. Ze beginnen dus gewoonlijk met een *betrekkelijk voornaamwoord*, d.w.z. wanneer het antecedent een *persoon* is; is dit een *zaak*, dan staat er in plaats van *die, dat: waarop, waarmee, waarover*, enz. B.v.:

De stoel, *waarop* hij zat, is gemakkelijk. Het potlood, *waarmee* ik schrijf, ... De zaak, *waarover* je spreekt, ... enz.

De bijwoordelijke bijzinnen zijn meestal door een *voegwoord* of door een *bijwoord dat als zoodanig dienst doet* aan den hoofdzin verbonden.

B.v.: Plaatsbepalende bijzin: *Waar* de leeuw woont, vindt men ook den jakhals.

Richtingaanduidende bijzin: De soldaat gaat, *waarheen* zijn generaal hem zendt.

Tijdbepalende bijzin: *Als* de dag aanbreekt, ontwaken mensch en dier.

Vergelijkende bijzin: (hoedanigheid — graad — vergelijking — verhouding). Moet men schrijven, *zooals* men spreekt? De trein floot zóo, *dat* we er van schrokken. Die jongen is toch flinker *dan* ik gedacht had. *Hoe* meer men heeft, des te meer men hebben wil.

Oorzakelijke bijzin: Het ijsfeest is afgesteld, *doordat* het is gaan dooien.

Redengevende of grondaanduidende bijzin: Wij zijn niet uitgegaan, *omdat* er bezoek kwam.

Gevolg- of gevolgtrekking-aanduidende bijzin: Het is gaan dooien, *zoodat* het ijsfeest is afgesteld.

Middelaanduidende bijzin: *Doordat* de gids zich aan het touw vasthield, viel hij niet in den afgrond.

Doelaanwijzende bijzin: Ik hield het kind bij de hand, *opdat* het niet zou vallen.

Voorwaardelijke bijzin: *Indien* je tijd hebt, ga dan even met me mee.

Toegevende bijzin: *Ofschoon* hij rijk is, schijnt hij niet gelukkig.

Beperkende bijzin: De jongen dacht niet anders, *dan dat* hij gezakt was.

Omstandigheidsbijzin: Nooit spreek ik hem, *zonder dat* hij naar je vraagt.

Modaliteitsbijzin: *Naar* het mij voorkomt, staan de zaken slecht.

Opgave: Ga zelf eens na, welke verbindingswoorden bij de verschillende soorten bijzinnen gebruikt worden.

Een enkelen keer wordt het verband wel eens niet uitgedrukt, dan staan de bijzinnen in den vorm van een hoofdzin. Zie de v.b. hieronder.

Een toegevende bijzin begint wel eens met een *vraagwoord:* *Wat* die man ook te vertellen heeft, geloof hem niet.

Zie over de verbindingswoorden verder: De Betrekkingen.

De woordorde van den bijzin. Uit al de gegeven voorbeelden is gemakkelijk na te gaan, dat er een groot onderscheid is tusschen de woordorde van den zelfstandigen zin en die van den afhankelijken zin. Is ze in den zelfstandigen zin zóó, dat onderwerp en persoonsvorm steeds in elkaars nabijheid staan, in den afhankelijken zin zijn onderwerp en persoonsvorm

steeds van elkaar gescheiden en liefst zoo ver mogelijk. Dit noemt men de *afhankelijke* woordorde. B.v.:

Het huis, dat (O) aan mijn oom toehehoort, (P) wordt verkocht.

Wie (O) van de jongens ijverig was, (P) gaf de vader een geschenk.

Daar deze driehoeken (O) twee zijden en een hoek gelijk hebben, (P) zijn zij congruent.

Soms echter heeft de bijzin wel eens de woordorde van den hoofdzin; dit is het geval bij onderwerps- en lijdend-voorwerpszinnen, bij bijvoeglijke zinnen en bij bijwoordelijke zinnen van voorwaarde, toegeving, beperking en omstandigheid. Bij de eerste drie soorten is het b.v. te doen om een gedachte weer te geven in denzelfden vorm, waarin ze gezegd of geschreven is; of wel, om den inhoud van den bijzin beter te doen uitkomen. B.v.:

Onderwerpszin: *„Zwijg nu maar!"* werd hem toegeroepen.

Lijdend-voorwerpszin: Hij zei: *„Nu is het uit met dat geschipper."*

Bijvoeglijke bijzin: Hij herhaalde de vraag: *„Zullen we 't doen of niet?"* (Deze zin is eigenlijk bijstelling.)

Onderwerpszin: Het is waar, *de zaak levert niet veel op.*

Lijdend-voorwerpszin: Ik wil het niet ontkennen, *de man heeft zijn eigenaardigheden.*

Bijwoordelijke bijzinnen in den vorm van een hoofdzin zijn:

Voorwaardelijke bijzin: *Heb je tijd,* ga dan even met me mee. (= Indien je tijd hebt....)

Toegevende bijzin: *Hij moge rijk zijn,* gelukkig is hij niet. (= Ofschoon hij rijk is....)

Beperkende bijzin: De jongen dacht niet anders, *of hij was gezakt* (= .... dan dat hij gezakt was.)

Omstandigheidsbijzin: Nooit spreek ik hem, *of hij vraagt naar je* (= .... zonder dat hij naar je vraagt.)

Grensgevallen. Beschouwen we eens de volgende zinnen wat nader, dan is het op het eerste gezicht lastig, dadelijk te zeggen, wat de hoofdzin en wat de bijzin is: Niemand is zoo wijs, of hij kan nog wel iets leeren. Het scheelde maar weinig, of hij was gekozen. Pas waren wij de deur uit, of het begon te regenen. Letten we op de *woordorde*, dan zijn al deze zinnen, die met *of* beginnen, hoofdzinnen:

Niemand is zoo wijs, of hij (O) kan (P) nog wel iets leeren.

De *beteekenis* evenwel is die van den bijzin: Niemand is zoo wijs, dat hij (O) niet nog iets leeren kan (P).

Het hangt er dus maar van af, of men de zinnen naar den *vorm* of naar de *beteekenis* beschouwt.

Ook in de volgende v.b. is er twijfel mogelijk; zullen we van een onderwerps- of een gezegdeszin spreken? De afspraak was, dat we om vier uur bij elkaar zouden komen = De afspraak was *een bijeenkomst te vier uur*. Naar vorm en beteekenis hebben we hier met een naamwoordelijk deel van het gezegde te doen. Zegt men daarentegen, dat de beteekenis is: Het was de afspraak, dat we om vier uur bij elkaar zouden komen, dan is er niets tegen om den zin een onderwerpszin te noemen. Het hangt er hier dus ook alweer vanaf, welke van beide zinnen men als het belangrijkst beschouwt, en dat is dan de hoofdzin.

Samenstelling en ontleding. De gedachten, in verschillende enkelvoudige en samengestelde zinnen geuit, kunnen met elkaar ook weer één geheel vormen, zooals elke zin op zich zelf een geheel vormt. Zoo'n samenhangend geheel, dat dan weer een onderdeel is van een opstel, een hoofdstuk of een rede-

voering, noemt men een *periode*. Schriftelijk wordt het begin van zoo'n periode aangeduid door het op een nieuwen regel (alinea) te plaatsen; mondeling door een oogenblik te rusten. B.v.:

„Nauwelijks kan men van dien man (d.i. *Napoleon*) spreken, of men vraagt zich, onwillig bijkans, waardoor heeft hij zich tot die hoogte verheven? Hoe kan hij volvoeren, wat groote vorsten, en groote mannen tevens, geboren tot regeeren, en belust op overheerschen, nimmer volvoeren konden? En, mij dunkt, deze vraag is der beantwoording waardig: zijne grootheid was de bron van onze ellenden, zijne vernedering die van onze verlossing. Zijne kennis behoort niet enkel tot de geschiedenis van onze ongelukken, zij behoort ook tot die van onze herstelling." [1])

De zinnen, de perioden, waarin wij onze gedachten uiten, moeten duidelijk zijn. Dit is een allereerste eisch, aan gesproken of geschreven taal te stellen. Toch is het niet altijd het geval, en bij wetenschappelijk proza — waar de gedachte-zelf niet altijd eenvoudig kan wezen — zal men goed doen, een zin of een samenhangend geheel nog eens over te lezen. Ook is dat het geval bij het maken van een vertaling, vooral als dat een vertaling is uit een taal, *waar een geheel andere woordorde heerscht*, zooals in het *Latijn* of het *Fransch*. Kan men gemakkelijk den zin overzien en *ontleden*, dan is men een heel eind nader gekomen tot het begrijpen.

Als voorbeeld van ontleding geven we den eersten samengestelden zin van bovengenoemde periode:

Nauwelijks kan men van dien man spreken, of men vraagt zich, onwillig bijkans, waardoor heeft hij zich tot die hoogte verheven?

[1]) *J. H. v. d. Palm*, Gedenkschrift van Nederlands Herstelling in 1813.

A. Nauwelijks kan men van dien man spreken	hoofdzin
B. Men vraagt zich onwillig bijkans	omstandigheidsbijzin
C. Waardoor heeft hij zich tot die hoogte verheven?	lijdend-voorwerpszin bij B

A. *Nauwelijks kan men van dien man spreken.*

Men	onderwerp
kan spreken van	gezegde
dien man	oorzakelijk voorwerp
dien	bijv. bep. bij man
nauwelijks	bijw. bep. van tijd

B. *Men vraagt zich onwillig bijkans*

Men	onderwerp
vraagt	gezegde
zich	deelnemend voorwerp
onwillig bijkans	bijwoordelijke bepaling van hoedanigheid
bijkans	bijw. bep. van modaliteit bij onwillig

C. *Waardoor heeft hij zich tot die hoogte verheven?*

Hij	onderwerp
heeft verheven tot die hoogte . .	gezegde
zich	lijdend voorwerp
die.	bijvoeglijke bepaling bij hoogte
waardoor	bijw. bep. van oorzaak

Opmerking. Waar „tot een hoogte verheffen" een *figuurlijke* uitdrukking is, wordt die niet nader ontleed.

De onderschikkende betrekking tusschen A en B is uitgedrukt door *of*, terwijl die tusschen B en C niet is uitgedrukt.

De betrekking tusschen gezegde en oorzakelijk voorwerp in C is uitgedrukt door *van*. De woordorde in de beide bijzinnen is die van den hoofdzin.

Opgave: Doe evenzoo met de overige zinnen van bovengegeven periode.

Hieronder volgen nog eenige zinnen ter ontleding, die niet, zooals bovenstaande ontleend zijn aan oratorische taal, maar aan het Algemeen Beschaafd, dus de taal van den dagelijkschen omgang.

Jongens, heb ik jullie je opstellen al teruggegeven? Wat is 't fijn weer, goed voor n fietstocht. Nu heb ik 'm al meer dan eens gevraagd, even aan te schellen; maar hij doet 't lekker niet! Hoe is dat zaakje met je rapport afgeloopen? O, een uitbrander van vader, en deze drie maanden niet voetballen.

De jongelui geven van den winter eerst een voorstelling, om de kas wat te spekken, en dan een ter wille van de liefdadigheid. Andersom was misschien liefdadiger! Nu ja, het hemd is nader dan de rok! Zeg Frits, als je met de Kerst in Amsterdam bent, denk je dan eens aan me? Je weet wel, met prentbriefkaarten en sluitzegels?

5. De Betrekkingen.

De betrekkingen tusschen zinsdeelen. *Indien* de betrekking tusschen twee zinsdeelen is uitgedrukt, geschiedt dat in de tegenwoordige taal meestal door middel van een voorzetsel. Vergelijk daarvoor de voorbeelden gegeven bij het deelnemend en oorzakelijk voorwerp, de bijvoeglijke en bijwoordelijke bepalingen. We hebben daar tevens gezien, dat de betrekking ook thans nog wel eens door de naamvalsvormen der woorden zelf wordt aangegeven; doch deze wijze van betrekking kwam in vroeger

tijden veelvuldiger voor dan nu. Ook voor deze gevallen zij naar de toen gegeven voorbeelden verwezen.

De betrekking tusschen nevengeschikte zinsdeelen wordt uitgedrukt door voegwoorden: Jan *en* Piet gingen visschen. Niet Jan, *doch* Piet ging visschen. Hij ging dom *want* zonder nadenken te werk. Ook door spreektoon, klemtoon en rustpoos wordt betrekking uitgedrukt tusschen zinsdeelen; b.v.: Nog nooit heb ik zoo'n vervelend, saái, ónbénùllig boek gelezen! De spreektoon neemt toe in kracht en hoogte, de klemtoon wordt heftiger en achter elk bijvoeglijk naamwoord is een rustpoos.

De betrekkingen tusschen zinnen en zinsdeelen. Bij het nevenschikkend en onderschikkend zinsverband is er reeds op gewezen, dat dit soms wel, soms niet is uitgedrukt. Voorbeelden dat de betrekking *niet* is uitgedrukt: Jan studeert, Piet speelt. Jan lacht, Piet huilt.

De middelen ter uitdrukking der betrekkingen. Door voegwoorden, voorzetsels, voornaamwoorden, bijwoorden of uitdrukkingen wordt de betrekking wel duidelijker. B.v.:

Voegwoorden: Jan studeert *en* Piet speelt. Jan lacht, *maar* Piet huilt. Jan lacht, *want* Piet huilt.

Voorzetsels: Zou het eten klaar zijn *tegen* dat we thuis komen? Denk nu maar *aan* wat ik je gezegd heb.

Voornaamwoorden: Hier is de boom, *die* omgewaaid is. *Wat* ik ook zeg, hij laat het niet.

Bijwoorden: *Toen* het donker werd, staken we de lamp op. *Waar* jij gaat, ga ik ook. De zaak, *waarover* je spreekt, is afgedaan.

Uitdrukkingen: De vergadering werd woelig, *in één woord* 't was een bende. Jongen, je gedrag is beneden alles, *zonder omwegen* je hebt je van je zwartste zijde leeren kennen.

Daarstraks gaven we zinnen zonder betrekkingswoorden;

het verband kon alleen blijken uit wat voorafgaat of volgt; dus dit is dan betrekking, uitgedrukt door de beteekenis, welke de zin heeft in een bepaald geheel. De spreektoon, de klemtoon, het gebaar, dat alles kan ook de betrekking verduidelijken. In geschreven taal bestaat nog de betrekking uitgedrukt door de *directe rede*, dat is het aanhalen van iemands woorden in *denzelfden vorm*. B.v.: De man zei: „het is afgeloopen." Ik dacht: „nu moet het maar uit zijn."

In de paragraaf over de woordorde van den bijzin gaven we v.b. van voorwaardelijke en toegevende bijzinnen, die zonder verbindingswoord bij den hoofdzin stonden; dat is het geval, indien zij den vorm hebben van vragende of gebiedende zinnen, of die van een meedeelenden zin in de aanvoegende wijs.

Ook in deze gevallen is de betrekking dus aangeduid in de beteekenis der zinnen op zich zelf door middel van de woordorde.

Opgave: Geef zelf voorbeelden.

II. HET WOORD

1. De Soorten.

Wat een woord is. Toen we spraken over de beteekenis van den zin, zeiden we o.a. dat deze bestaat uit een of meer *woorden*. Zoo'n woord heeft in een zin een bepaalde beteekenis; de hoorder stelt zich iets voor, wanneer hij den klank of de reeks van klanken hoort, die wij *woord* noemen.

Opmerking. Ook de aanduidingen door middel van teekens (letters) zijn wij gewoon woorden te noemen.

Hoort men b.v. zeggen: Hebt u de krant al gelezen? dan denkt men bij den klank *u* aan de aangesproken persoon; en de voorstelling, die er gewekt wordt bij den hoorder hangt af van de omstandigheid, wie met *u* op dat oogenblik wordt bedoeld. Bij de reeks van klanken *k.r.a.n.t* wordt bij den hoorder al weer de voorstelling gewekt van een bedrukt blad papier, waaruit nieuws te halen is. De eene hoorder denkt evenwel bij 't hooren van dat woord aan de „Nieuwe Rotterdammer", een tweede aan het „Handelsblad", enz., omdat de eene hoorder zelf altijd de „Nieuwe Rotterdammer" leest, de tweede het „Handelsblad".

Is dus de beteekenis van een woord in den zin nog niet eens precies afgepaald, zooveel te minder is dit het geval bij afzonderlijke woorden. Neem b.v. het woord *huis*. Verschil in beteekenis is er al dadelijk wanneer men zegt: Mijn oom heeft zijn

huis verkocht, of: De heer woont op het huis. Verschil in beteekenis is er natuurlijk bij allerlei uitdrukkingen: hij is het huis uitgejaagd, met de deur in huis vallen, het huis op stelten zetten, elk huis heeft zijn kruis, hij woont in een glazen huis, dat is zijn heilig huisje. Weer anders is de beteekenis, wanneer men zegt: ik ga naar huis, ik heb naar huis geschreven, hij is van huis uit een goede jongen, een aloud huis, een vertegenwoordiger van dat (bankiers) huis, enz.

Verdeeling. Voor een gemakkelijk zicht over alle woorden van onzen taalschat kan men ze in eenige groepen samenbrengen. Doch op welke wijze moet men dat doen? Het beste zou nog zijn ze te rangschikken naar de *diensten*, die ze in den zin bewijzen; men zou dan soorten van woorden krijgen, die als *zin*, als *persoonsvorm*, als *onderwerp of voorwerp*, als *bepaling* of als *betrekking* dienst doen, maar nauwkeurig zijn de grenzen dan heelemaal niet, lees daarvoor nog eens de paragrafen over grensgevallen na bij: De Zinsdeelen. De eenige nauwkeurig begrensde groep is die der persoonsvormen.

Moeten we dan de woorden verdeelen naar de *beteekenis*, die ze hebben in den zin? Wij hebben boven reeds gezien, dat de beteekenis van *één-en-hetzelfde woord* al zoo veranderlijk kan wezen in den zin. Toch zijn er naar de beteekenis wel eenige — hoewel niet zuiver begrensde — groepen te maken. Men zou b.v. kunnen onderscheiden woorden, die zelfstandigheden (dingen) noemen, hoedanigheden of werkingen. Maar een zelfstandigheid kan even goed een hoedanigheid noemen, b.v.: zwaarte, of een werking: het eten. Daarentegen zijn er hoedanigheden, die tevens een zelfstandigheid voorstellen; b.v.: een gek, en werkingen, die een hoedanigheid noemen, b.v.: witten.

Ten slotte zou men nog kunnen letten op de geschiktheid

der woorden om naar gelang van den dienst welken ze bewijzen in den zin, verschillende *vormen* aan te nemen. En hierbij is dan slechts te wijzen op al of niet veranderlijkheid der woorden, terwijl de wijze van veranderlijkheid b.v. bij de woorden die werkingen aangeven, weer anders en veel ingrijpender is dan bij die, welke dingen of hoedanigheden noemen.

De verdeeling der woordsoorten kan dus niet op één beginsel gegrond zijn, maar berust tegelijk op *dienst, beteekenis* en *vorm* der woorden. We krijgen dan de volgende verdeeling:

Veranderlijke woorden:

Werkwoorden.

Naamwoorden. — Substantieven. Lidwoorden. Voornaamwoorden. Adjectieven. Telwoorden.

Onveranderlijke woorden:

Bijwoorden.

Bindwoorden. — Voorzetsels. Voegwoorden.

Zinwoorden.

Opmerking: Deze verdeeling is niet onwrikbaar: immers het kan gebeuren, dat een woord nu eens bij de eene groep, dan weer bij de andere groep dient te worden onder gebracht. Zoo kan b.v. een bijwoord zelfs wel eens tot de veranderlijke woorden behooren. Bij elk der te bespreken soorten wordt daarop natuurlijk de aandacht gevestigd.

Werkwoorden of Verba. In de paragraaf over de kern van den zin zeiden we o.a., dat de persoonsvorm van het werkwoord meedeelt, *wat* er geschiedt. Daarmee bedoelden we toen, dat die persoonsvorm een *handeling* te kennen geeft, of wat dan *als een handeling wordt beschouwd.* Vandaar dat men met

werkwoord of *verbum* den naam bedoelt van een handeling en daaronder dan alle vormen samenvat, waarmee die handeling wordt genoemd. De persoonsvormen zijn daarvan wel de belangrijkste.

Opmerkingen: 1. In het Hoogduitsch noemt men het werkwoord: *Zeitwort* en men denkt dan vooral aan het vermogen der persoonsvormen om aan te duiden *wanneer* de handeling geschiedt.

2. In het Latijn heet het werkwoord eenvoudig *verbum*, d.i. het woord; dus hèt woord bij uitnemendheid! Lees in verband hiermee nu nog eens de paragraaf over de kern van den zin.

Wat den *dienst* van het werkwoord in den zin betreft, kunnen we het volgende opmerken:

Wanneer de persoonsvorm in staat is, alleen dus *zelfstandig* het gezegde te wezen, dan noemt men het werkwoord *zelfstandig;* heeft die persoonsvorm evenwel een naamwoord of een ander werkwoord noodig om samen mee het gezegde te vormen, dan noemt men het werkwoord een *koppelwerkwoord* in het eerste geval of een *hulpwerkwoord* in het tweede. B.v.:

Zelfstandig ww.: Het water *raast.*

Koppelww.: Het water *is* heet.

Hulpww: Het water *heeft* gekookt.

Zelfstandige werkwoorden. Gaan we nu de *beteekenis* na, dan geven werkwoorden als eten, drinken, vechten, schrijven, teekenen, timmeren, metselen, wandelen, rijden, reizen, waaien, rekenen, vriezen, een echte handeling te kennen; ook werkwoorden als: proeven, hooren, zien, denken, gevoelen, willen, verlangen; al is van een *uiterlijke* werking weinig of niets te bespeuren. Bij een der werkingen van de laatstgenoemde voorbeelden kan het ons wel eens overkomen, dat een ander ons twijfelend vraagt: „Wat *doe* je toch?" en wij dan eenigszins verbaasd antwoorden: „Wel, ik kijk!" of: „Ik denk!"

Al deze werkwoorden kunnen we dus samenvatten in de groep, die een *doen* beteekenen.

Opgave. Geef zinnen met de genoemde werkwoorden.

Daarentegen zijn er ook werkwoorden, die niet zoozeer een handeling, als wel *het verkeeren in een zekeren toestand* te kennen geven; bv.: staan, zitten, hangen, liggen, sluimeren, slapen, rusten, blijven, zijn, drijven, zweven, leven.

Al deze werkwoorden kunnen we dus samenvatten in de groep, die een *zijn* beteekenen.

Opgave: Geef zinnen met de genoemde werkwoorden.

Ten slotte zijn er nog werkwoorden, die *het overgaan naar een anderen toestand* te kennen geven; b.v.: bevriezen, ontdooien, smelten, stollen, dalen, rijzen, vallen, aankomen, vertrekken, korten, lengen, veranderen.

Al deze werkwoorden kunnen we dus samenvatten in de groep, die een *worden* beteekenen.

Opgave: Geef zinnen met de genoemde werkwoorden.

Opmerking: Zweven, gezegd van een vogel of een vliegenier, is met evenveel recht een werkwoord te noemen, dat een *doen* beteekent, als leven, gezegd van iemand, die leeft bij zijn werk. Zoo kan ook smelten zoowel een *doen* als een *worden* beteekenen: de goudsmid smelt de ringen en: de sneeuw smelt; evenzoo korten: de kleermaker kort de mouwen en: de dagen korten. Bij sommige werkwoorden is door middel van een voorvoegsel de werking echtwordend te maken: *ont*dooien = beginnen te dooien; *be*vriezen = beginnen te vriezen; *ver*korten = beginnen kort te maken, enz.

De eerstgenoemde groep van werkwoorden, nl. die een *doen* beteekenen, zijn nog weer te onderscheiden in werkwoorden, die *wel*, en werkwoorden, die *niet* een lijdend voorwerp bij zich kunnen krijgen. Men noemt ze daarnaar *overgankelijke* of *transitieve* en *onovergankelijke* of *intransitieve* werkwoorden. Uit de definitie blijkt, dat onder de onovergankelijke werkwoorden ook die behooren, welke een *zijn* of *worden* beteekenen.

Opgave: Geef eenige voorbeelden.

Wat is nu *eten*, overgankelijk of niet? Vergelijk zinnen als: Jan eet een appel en: Wij eten altijd om half zes. In den tweeden zin staat geen lijdend voorwerp, maar de beteekenis is toch wel, dat er iets gegeten wordt! Dus is *eten* ook in den tweeden zin overgankelijk.

Een eenigszins ander geval hebben we in: Wij *zijn* naar Arnhem geloopen en: Wij *hebben* den weg naar Arnhem geloopen. Loopen is onovergankelijk en in het tweede geval wordt het vervoegd met *hebben*, bewijs dat het hier wel gevoeld wordt als overgankelijk.

Daarentegen zijn er verscheidene werkwoorden, die overgankelijk en onovergankelijk kunnen voorkomen, doch dan in beteekenis *wel degelijk* verschillen. B.v.: branden, bewegen, dragen, drijven, hangen, kleuren, koken, korten, kraken, passen, rukken, schieten, slaan, slingeren, sluiten, smelten, trouwen, veranderen, verkoelen, vermeerderen, vlekken, wegen. In: Wij branden nog petroleum, is het werkwoord overgankelijk, in: De kachel brandt fel, onovergankelijk.

Opgave: Maak korte zinnen met de andere werkwoorden, eerst overgankelijk, dan onovergankelijk.

De overgankelijke werkwoorden van deze soort hebben alle de beteekenis van een *veroorzaken* der werking; daarom noemt men ze wel eens veroorzakende werkwoorden of *causatieven* naast de in uiterlijk overeenkomende. Duidelijk blijkt dit uit de omschrijving, die men er van kan geven. De Ruyter *draaide* het rad = De Ruyter *deed* het rad *draaien*. De wind *knakt* het riet = De wind *doet* het riet *knakken*.

Er zijn nog eenige werkwoorden in onze taal, waarnaast causatieven bestaan met verschil van stamklinker; zooals vallen-vellen, zitten-zetten, liggen-leggen, enz. Voorbeelden: De boom *valt*. De houthakker *velt* den boom (= doet vallen). Het boek *ligt* op tafel. Ik *leg* het boek op tafel (= doe liggen), enz.

Het kan gebeuren dat het onderwerp en het lijdend voorwerp toevallig één en dezelfde persoon zijn; m.a.w. dat de handeling op het onderwerp wederkeert, teruggaat, dus niet op een ander persoon overgaat; dan spreekt men van *wederkeerende* of *reflexieve werkwoorden;* zij behooren ook tot de overgankelijke werkwoorden. B.v.: zich kleeden, zich wasschen, zich scheren, zich bevrijden, zich verlossen, zich beschermen, zich beschuldigen, zich wonden, zich voeden, enz. Deze werkwoorden heeten *toevallig-wederkeerend,* omdat ze alle heel best een gewoon lijdend voorwerp kunnen hebben. B.v.: Moeder kleedt *zich,* en Moeder *kleedt* de kinderen. Wij verdedigen ons, en wij verdedigen dien kleinen jongen.

Daarentegen is het onmogelijk, om werkwoorden als zich voordoen, zich beijveren, zich vertreden, zich gedragen, zich bemoeien, zich bedenken, zich ontfermen, zich schamen, zich verspreken, zich overwerken, enz. scheidbaar van de woordjes *zich, mij, je, u* of *ons* te denken; want men kan niet een ander vertreden, bedenken, schamen, verspreken, enz. Daarom noemt men deze werkwoorden *noodzakelijk-wederkeerend.* En omdat ze met het woordje *zich* één uitdrukking vormen, één geheel uitmaken, is er dus ook van een lijdend voorwerp geen sprake. Daarom behooren deze tot de groep der *onovergankelijke werkwoorden.* Want men kan elk van deze werkwoorden gemakkelijk vervangen door een andere, gelijkwaardige uitdrukking: zich beijveren = ijverig zijn, zich ontfermen = medelijden hebben, zich schamen = beschaamd worden, enz.

Ten slotte zijn er nog enkele werkwoorden, die eveneens tot de onovergankelijke behooren, n.l. *de onpersoonlijke werkwoorden,* waarbij geen onderwerp staat, (alleen het z.g. looze onderwerp *het*). B.v.: Het regent geweldig, het daagt in het Oosten, het ritselt achter het behang. Andere werkwoorden zijn *toevallig-onpersoonlijk;* b.v. het rookt hier, het tocht aan alle kanten;

of staan in bepaalde uitdrukkingen: het is tijd, het loopt hem altijd mee, het scheelt hem in zijn hoofd, het is makkelijker gezegd dan gedaan, het is boter aan de galg gesmeerd.

Koppel- en Hulpwerkwoorden. Voor de *koppelwerkwoorden* wordt verwezen naar de paragraaf over *het gezegde*. De beteekenis er van is, om met een naamwoord een verbinding te vormen, die in beteekenis overeenkomt met een werkwoord dat een *zijn* of *worden* beteekent. B.v.:

De soldaat *is* nog levend = De soldaat *leeft* nog. Het gras *wordt* dor = Het gras *dort*. Hij *schijnt* dokter tegenwoordig = Hij *doktert* tegenwoordig.

De hulpwerkwoorden zijn evenmin in staat zelfstandig het gezegde te vormen in den zin; zij hebben daarvoor een infinitief of een deelwoord noodig. Ze helpen door middel van hun persoonsvorm *den tijd, den lijdenden vorm, de wijze* of *de oorzaak* der handeling uitdrukken. Daarnaar worden ze ook genoemd. De infinitief of het deelwoord noemt dan meer in 't bizonder de handeling.

Hulpwerkwoorden van tijd. B.v.: Ik *heb* die platen gisteren gezien. Waar *ben* je geweest, Jan? Dat *had* ik nooit gedacht! We kwamen te laat, de jongen *was* al verdronken. Morgen *zal* hij thuis komen. Als mijn broer uitging *zou* hij me roepen.

In de vier eerste zinnen deelt het gezegde ons mee dat de handeling geschied is, dus tot het verleden behoort, in de twee laatste, dat de handeling nog moet geschieden, dus nog in de toekomst ligt. Zooals we uit de voorbeelden zien, doen *hebben* en *zijn* en *zullen* dienst als hulpwerkwoorden van tijd.

Hulpwerkwoorden van den lijdenden vorm. B.v.: Het gras *wordt* gemaaid in Juli. Jan *werd* door zijn broer geholpen. Je woorden *zijn* door velen gehoord. De uitlegging *was* door mij al gegeven.

Voor deze zinnen, die in den lijdenden vorm staan d.w.z. dat het onderwerp de handeling ondergaat, heeft men den persoonsvorm

noodig van *worden* voor de onvoltooide, van *zijn* voor de voltooide tijden.

Worden en *zijn* doen dus dienst als hulpwerkwoorden van den lijdenden vorm.

Hulpwerkwoorden van wijze. B.v.: De trein *kan* elk oogenblik voorbijkomen. De brief *zal* nog onderweg zijn. Die man *moet* geluk gehad hebben. Je *mag* wel voortmaken, anders kom je te laat. Zoo'n huismiddeltje *wil* wel eens helpen! *Laat* hij zijn mond houden, anders bederft hij de zaak.

In al deze zinnen drukt de spreker de wijze uit, waarop de handeling naar zijn oordeel in meerdere of mindere mate overeenkomt met de werkelijkheid; en wel door middel van kunnen (= mogelijk zijn), zullen (= waarschijnlijk zijn), moeten (= bijna zeker zijn), mogen (= wenschelijk zijn), willen (= niet uitgesloten zijn), of laten (= geraden zijn). Al deze werkwoorden zijn, zooals men ziet, te omschrijven met het werkwoord zijn en een bijwoordelijke bepaling van wijze (of modaliteit); en daarom noemt men *kunnen, zullen, moeten, mogen, willen* en *laten* hulpwerkwoorden van wijze.

Hulpwerkwoorden van oorzaak. B.v.: Vader *laat* een huis bouwen. De meester *liet* Jan zijn les uitschrijven. Je *doet* me huiveren met je spookgeschiedenissen! De rechter *deed* den dief beterschap beloven.

De werkwoorden *laten* en *doen* worden hier gebruikt om het *veroorzaken* van de handeling uit te drukken; *laten* en *doen* heeten daarom hulpwerkwoorden van oorzaak.

Opmerkingen. 1. In sommige zinswendingen komt ook nog het gebruik van *doen* voor: Wandelen *doet* hij weinig, maar in zijn tuintje werken zooveel te meer. Rooken *doet* de schoorsteen nog altijd. Zich met Jan en allemaal inlaten, dat *doet* hij volstrekt niet. Zich te buiten gaan aan grootspraak *heeft* hij nadien nooit meer *gedaan*. In het oudere Nederlandsch komt zoo'n gebruik van *doen* vaker voor: „Andromaca *deder* weenen vele tranen" (= Andromache weende daar vele tranen). „Daer na so *doet* verlanghen mijn vorstelijc ghemoet" (= Daarnaar verlangt mijn vorstelijk gemoed).

2. In het Engelsch worden in vragende en ontkennende zinnen de enkelvoudige tijden van het werkwoord met *doen* (= to do) omschreven; b.v. *Do* you drink a glass of water? (= Drinkt gij een glas water?) My brother *did* not like cheese. (= Mijn broer lustte geen kaas.)

Er zijn ten slotte nog eenige werkwoorden, die verzwakken van beteekenis, zoodra ze met een infinitief of een deelwoord samen het gezegde vormen. Men zou daar kunnen spreken van *grensgevallen* tusschen zelfstandige en hulpwerkwoorden. Dit is het geval met *gaan, loopen, zitten, liggen* (leggen), *komen* en *blijven*. B.v.: Hij *gaat* een brief schrijven. Die man *liep* me te vervelen. Hij *zit* den ganschen dag te klagen. *Lig* toch niet te zeuren! *Kom* je nu haast eten? Dien dag *kwam* zijn vader te sterven. Dat meisje *blijft* sukkelen met haar gezondheid.

Als samenvatting van wat we over den dienst en de beteekenis van het werkwoord hebben medegedeeld, volge hier een

Overzicht van de werkwoorden.

- I. Zelfstandige werkwoorden.
  - A. Werkw., die een *doen* beteekenen.
    - 1. Overgankelijke werkw.
      - a. gewoon-overgankelijke werkw.
      - b. causatieve werkw.
      - c. toevallig-wederkeerende werkw.
    - 2. Onovergankelijke werkw.
      - a. noodzakelijk-wederkeerende werkw.
      - b. gewoon-onovergankelijke werkw.
      - c. onpersoonlijke werkw.
  - B. Werkw., die een *zijn* beteekenen.
  - C. Werkw., die een *worden* beteekenen.
- II. Koppel- en Hulpwerkw.
  - A. Koppelwerkw.
  - B. Hulpwerkw.
    - 1. van tijd.
    - 2. van den lijdenden vorm.
    - 3. van wijze.
    - 4. van oorzaak.

Het is wel eens verrassend, na te gaan (met behulp van dit overzicht), welke diensten het werkwoord *zijn* alzoo kan verrichten en in welke beteekenissen het kan voorkomen. Ten eerste kan het wezen een *zelfstandig werkwoord*, dat een *zijn* beteekent, en wel gewoon-onovergankelijk. B.v.: Er *was* eens een prins, die op een groot kasteel woonde. Ten tweede kan het wezen een *koppelwerkwoord;* b.v.: Wilson *is* president der Vereenigde Staten. Ten derde kan het wezen een *hulpwerkwoord*, en wel *van tijd;* b.v.: Wij *zijn* tot tien uur gebleven; en verder *van den lijdenden vorm;* b.v.: Drie herten *waren* door de jagers geschoten.

Opgave. Doe op dezelfde wijze met: *hebben, zullen, worden, kunnen* en *laten.*

Naamwoorden of Nomina. Met naamwoorden bedoelt men woorden, die een zelfstandigheid noemen (of aanduiden), of wel een kenmerk van een zelfstandigheid noemen (of aanduiden). De begrippen *zelfstandigheid* en *kenmerk* zijn hier zéér ruim genomen, zooals bij de bespreking der verschillende soorten van naamwoorden zal blijken. Naar deze definitie kan men dus zelfstandige en bijvoeglijke woorden onderscheiden, en deze dan verder onderverdeelen:

Naamwoorden.

Zelfstandige woorden.	*Bijvoeglijke woorden.*
Substantieven.	Lidwoorden.
Infinitieven.	Voornaamwoorden.
Voornaamwoorden.	Adjectieven.
Telwoorden.	Deelwoorden.
	Telwoorden.

Substantieven of Zelfstandige Naamwoorden. Met substantieven bedoelt men den naam van een levende of levenlooze zelfstandigheid (substantie); dus van personen, dieren,

planten, stoffen of voorwerpen. B.v.: Willem, Karel de Stoute, Piet Willemse, Wodan, Apollo, duivel, fee, dwerg, man; paard, vlinder; doovenetel, eik; goud, water; akker, bosch, huis, tafel, boek, vers.

Vervolgens bedoelt men met substantieven den naam van alles, wat we ons in gedachten als een zelfstandigheid voorstellen; dus van eigenschappen, toestanden, werkingen, gevoelens en hoeveelheden. B.v.: goedheid, trouw, eerlijkheid; droogte, drift, koorts; groet, vlucht, vertrek; liefde, begeerte, wil; uur, jaar, Paschen, driehoek, cirkel, meter, liter, pond!

De substantieven, vallende onder het eerste deel der definitie, noemt men concrete, en die onder het tweede deel der definitie vallen, abstracte substantieven.

Opmerking. Gewoonlijk kan men voor een substantief een der lidwoorden *de, het* ('*t*) of *een* ('*n*) zetten.

Ter opheldering van het tweede deel der definitie moet nog gezegd, dat wat men zich in gedachte als een zelfstandigheid voor kan stellen, nooit anders is dan iets, dat buiten een zelfstandigheid bestaanbaar is. Wanneer men spreekt over de droogte van het zand, dan bedoelt men den toestand, waarin het zand op dat oogenblik verkeert; hetzelfde drukt men uit door te zeggen: het zand is droog. Zoo kan men zich dus de eigenschap trouw niet voorstellen zonder gezegd te worden van een concrete zelfstandigheid, b.v. hond; men kan zich een groet niet denken zonder de persoon, die groet: de werking groeten wordt toch door die persoon verricht. Een gevoel als liefde of haat is ondenkbaar zonder de persoon die liefheeft of haat; ook een hoeveelheid, een tijdruimte zijn niet los te denken van de concrete zelfstandigheid, waarbij ze behooren. Want een meter als maat of hoeveelheid is niet iets bestaanbaars, als men tegelijk niet aan linnen of laken denkt; en Paschen is bij een kind b.v. alleen iets werkelijks, wanneer het denkt aan het vrijzijn van school en het eten van krentenbrood met eieren!

Toch is ook tusschen concrete en abstracte substantieven de grens niet altijd even scherp; want *denkbeeldige* personen als Wodan, fee, enz. rekent men tot de concrete substantieven; immers wij stellen ons dat *in gedachte* als zelfstandigheid voor; terwijl daarentegen wel eens — op het tooneel b.v. — eigenschappen als goedheid, deugd, eerlijkheid, trouw, als personen worden voorgesteld; men spreekt dan van: de Goedheid, de Deugd, enz. Men zal trouwens een woord als duivel synoniem verklaren aan: slechtheid, een woôrd als God synoniem aan goedheid.

Ten slotte zijn er woorden, die nu eens werkingsnaam, dan weer voorwerpsnaam zijn; b.v.: trap, loop, val, enz.

Bij de concrete substantieven spreekt men van *voorwerpsnamen* of *stofnamen*, al naar men met een begrensde of onbegrensde zelfstandigheid te doen heeft. Onder de voorwerpsnamen rangschikt men dus personen, dieren, planten en voorwerpen. Spreekt men nu van de stof *ijzer*, dan denkt men aan geen bepaalden vorm, aan geen afzonderlijk voorwerp. Daarentegen is een ijzer, of het ijzer in: de man beukte met een ijzer op de deur, wel degelijk een voorwerpsnaam; dat is wel een zelfstandigheid van bepaalden vorm, met *grenzen* dus.

Opmerkingen. 1. Hieruit blijkt, dat stofnamen geen lidwoord voor zich krijgen; want gebeurt dit, dan hebben ze de beteekenis van een voorwerpsnaam.

2. Bij de voorwerpsnamen voor personen en dieren heeft men soms afzonderlijke voor het mannelijk of vrouwelijk geslacht of voor de jongen; b.v.: man, vrouw, kind; ram, ooi, lam; leeuw, leeuwin, welp; vader, moeder; oom, tante; heer, dame; knecht, meid; zanger, zangeres; dief, dievegge, enz.

Wanneer een woord een groep gelijksoortige voorwerpen noemt, die men dus als een eenheid beschouwt, spreekt men van *verzamelnamen*, b.v: gebergte is een aantal bergen, een leger een aantal soldaten, een kudde een aantal dieren; met den adel bedoelt men soms alle adellijke personen, met den rijkdom

alle rijke menschen, met het heidendom alle menschen, die meer dan één god aanbidden, met de Christenheid alle menschen, die volgelingen van Christus zijn. Een onderscheiding, die zich zoowel bij concrete als abstracte substantieven voordoet, is die in *soortnamen* en *eigennamen*. De eigennaam noemt één bepaalde zelfstandigheid uit een gansche soort, geeft te kennen dat er maar één zelfstandigheid van dien naam bestaat; b.v.: Piet Willemse is één bepaald aangewezen persoon van de soort: mensch, doch door de veelvuldig voorkomende namen Piet en Willemse zullen er misschien meer personen zijn, die zoo heeten; men moest er dus bijvoegen: *in een bepaalde omgeving;* Nachtpauwoog, van de soort: vlinder; Doovenetel van de soort vlinderbloem; IJsel van de soort water; Zuilestein van de soort huis; Ferdinand Huyck van de soort boek; Guldensporenslag van de soort slag; de Hervorming van de soort hervorming; Zondag, Paschen, de Gouden Eeuw, van de soort tijd.

Soms krijgt een eigennaam de beteekenis van een soortnaam; b.v.: De Rembrandts, de Vondels en de De Witten zoekt men in ons land heden te vergeefs; dit wil zeggen: schilders zoo als Rembrandt, dichters zoo als Vondel, staatsmannen zoo als De Witt. Stadhouder Willem IV was een Oranje uit de vrouwelijke lijn; dit wil zeggen: een lid van het geslacht Oranje. Vader zat in een Voltaire, rookte een Bismarck, dronk Madera en keek naar een Rembrandt; hier is de naam van personen gebruikt om een bizonder soort stoel en een bizonder soort sigaar, en de naam van een eiland, om een bizonder soort wijn aan te duiden; en de naam van Rembrandt om een van zijn schilderijen te noemen. Die jongen is een echte Judas; dit wil zeggen, dat de jongen een verrader is, dus de eigenschap heeft van Judas.

Omgekeerd krijgt ook een soortnaam wel eens de beteekenis van een eigennaam; b.v.: Willen we vandaag eens naar de markt gaan? Mijn oom woont op de Markt. In een bosch

wandelen vind ik heerlijk! De Hagenaars gaan vaak een dagje doorbrengen in het Bosch. Ook woorden als hemel en aarde zijn in wezen eigennamen, omdat ze *eenig* zijn.

Opmerking. Hieruit blijkt, dat eigenamen geen lidwoord vóór zich krijgen; want gebeurt dit, dan hebben ze de beteekenis van een soortnaam.

Opgave. Ga eens de *diensten* na, die het substantief in den zin bewijst.

Evenals bij het werkwoord geven we ook een

Overzicht van de substantieven.

- I. Concrete substantieven.
  - A. Voorwerpsnamen.
    - 1. Gewone voorwerpsnamen.
    - 2. Verzamelnamen.
  - B. Stofnamen.
- II. Abstracte substantieven.
  - A. Eigenschapsnamen.
  - B. Toestandsnamen.
  - C. Gevoelensnamen.
  - D. Werkingsnamen.
  - E. Hoeveelheidsnamen.

→ Soortnamen of Eigennamen.

Opgave. Ga eens na, met behulp van dit overzicht, welke verschillende beteekenissen de volgende substantieven al zoo kunnen hebben: *post, hand, huis, druk, grond.*

Infinitieven. Wanneer we nog eens even op de *werkingsnamen* terugkomen, is het, omdat daarmee woorden overeenkomen, omdat we ze soms door woorden kunnen vervangen zelfs, die wij gewoon zijn *infinitieven* te noemen. B.v.: schot—schieten, sprong—springen, val—vallen, groei—groeien, stoot—stooten, loop—loopen, komst—komen, reis—reizen, vlucht—vliegen. Men kan voor: *De val* van den steen zetten: *Het vallen* van den steen; voor: *De komst* van den vreemdeling: *Het komen* van den vreemdeling; voor: *De vlucht* van Blériot over het Kanaal: *Het vliegen* van Blériot over het Kanaal; enz. In beide gevallen hebben we dus te doen met den naam eener werking of handeling (nomen actionis.) Doch daarom is de

beteekenis van beide woorden niet altijd gelijk. Vergelijk eens: *Een schot* klonk plotseling midden in den nacht, met: *Een schieten* klonk plotseling midden in den nacht. In het eerste geval is maar sprake van één werking, in het tweede geval bedoelt men wel degelijk een *herhaalde* werking.

Doch hoe de beteekenis ook moge verschillen tusschen werkingsnaam en infinitief, deze laatste is toch in ieder geval een *substantief*, indien er een lidwoord of een bijvoeglijke bepaling voor staat.

Ook zonder lidwoord heeft de infinitief de beteekenis van een substantief, n.l. indien hij dienst doet als onderwerp of voorwerp in den zin: *Reizen* ontwikkelt den mensch = *Het reizen* ontwikkelt den mensch. Ik hoorde van morgen *roepen* = Ik hoorde vanmorgen *geroep*. Welk verschil in beteekenis is er nu tusschen: *Veel te reizen* vervreemdt iemand van zijn land, en: *Het vele reizen* vervreemdt iemand van zijn land? In het eerste geval denkt men maar aan *het verrichten van de werking*, in het tweede geval stellen we ons de werking in onze gedachte meer als *een zelfstandigheid* voor.

Uit naamvalsvormen blijkt nog duidelijk de beteekenis van den infinitief als substantief. Tot *vervelens* toe zat hij van zijn avonturen te vertellen. De zaal was tot *barstens* toe gevuld. *Wachtens* moede is de man weer heengegaan. Ik heb dat huis tot *opzeggens* toe gehuurd.

Opmerking. In vroeger Nederlandsch vindt men nog andere naamvalsvormen; b.v.: Het (ors) was dapper ende coene; daer jegens hem cume een vogel hilde te *vliegene*, daert lopen wilde = Het paard was dapper en koen; want een vogel hield nauwelijks het vliegen tegen hem (uit) als 't loopen wilde.

Als substantief zijn de infinitieven natuurlijk te rangschikken onder de abstracte substantieven. Doch evenals bij de substantieven overgang plaats heeft van de eene naar de andere groep door wijziging van beteekenis, zoo is dit ook bij de infinitieven

het geval, B.v.: Wat lees je daar? Het *leven* van de Ruyter. Komt jongens, het *eten* staat op tafel. Gisteren heeft hij nog een *schrijven* van zijn broer ontvangen.

Hier zijn de infinitieven concreet en beteekenen boek, spijs, brief.

Lidwoorden of Artikels. De zelfstandige naamwoorden worden gewoonlijk voorafgegaan door een der woordjes *de, het (ət* of *'t)* of *een (ən* of *'n)*, die met zóó weinig klemtoon worden uitgesproken, dat ze, in het spreken, één geheel vormen met het daarop volgende of voorafgaande woord, er dus *proclitisch* of *enclitisch* mee verbonden zijn. Vergelijk eens met elkaar: bedwang—de dwang, begroet—de groet, gelach—de lach, gewei—de wei; let verder op: de aanhouder wint, alles is verloren behalve de eer; de slager doodde 't kalf, op 't uur af, of: op ət uur af, in 't gras, vóór 't huis; de man reed op 'n ezel of: op ən ezel, wacht 'n oogenblikje, of: wacht ən oogenblikje, wat 'n uil! of: wat ən uil! ha! 'n goochelaar![1])

Opmerkingen: 1. Vergelijk hiermee eens voorbeelden in het Fransch als: l'homme, l'ombre (in 't Nederlandsch: lommer).

2. Vroeger schreef men in 't Nederlandsch de woordjes d(e) en (')t werkelijk soms aan 't volgende woord vast. B.v.: deen, dander, dere, doude lieden, dedele man, tkind, tlant, (= de een, de ander, de eer, de oude lieden, de edele man, 't kind, 't land).

Ook schreef men 't wel aan 't voorafgaande woord: int lant, ant fierma-ment, opt felt (= in 't land, aan 't firmament, op 't veld.)

3. Veel meer dan *de* en *'t* evenwel werden in 't vroegere Nederlandsch de woordjes *die* en *dat* gebruikt; b.v.: Doe *die* winter was vergaen, siet men *die* blommen staen over al *die* velde groene. Heer coninc, te nacht was ic daer buten op *dat* velt. Vergelijk met Hoogduitsch: *Die* Frau, *das* Kind.

Van meer beteekenis evenwel wordèn deze, de substantieven vergezellende, woordjes, zoodra ze beklemtoond worden; b.v.: Dat is dè man voor zoo'n werk! Hier heb je hèt middel voor

[1]) Met de omgekeerde *e* — *ə* — duiden we den toonloozen klank aan.

alle kwalen! Dit moeten allemaal brieven zijn van één hand.

Deze woordjes noemt men lidwoorden; en wel *de* en *het* (*'t*) *bepaalde lidwoorden*, en *een* (*'n*) *onbepaald lidwoord*. Het bepaalde van deze woordjes is hierin gelegen, dat ze een bepaalde zelfstandigheid noemen, d.w.z. een zelfstandigheid, die spreker en hoorder beiden kennen en op 't oog hebben. Is de zelfstandigheid aan een van beiden of aan beiden onbekend, noemt men één uit meer, dan gebruikt men het onbepaalde lidwoord. Dit is in 't algemeen de voornaamste dienst, welke de lidwoorden bewijzen in den zin. B.v.: Eens jaagde *een* koning in *een* groot woud, en hij jaagde zoo ijverig, dat zijn jachtstoet hem niet volgen kon. En toen het avond was geworden, en *de* koning stil stond en rondkeek, bemerkte hij, dat hij verdwaald was. Hij zocht *een* uitweg uit *het* woud, maar hij vond er geen. Nu zag hij op eens *een* oude vrouw met waggelend hoofd, die naar hem toekwam; maar het was *een* heks. *De* koning sprak haar aan, en zei: „goede vrouw, kunt ge mij niet *den* weg wijzen uit *het* bosch?" „O ja, heer koning, dat kan ik wel," antwoordde *de* heks, „maar er is een voorwaarde bij, en als gij die niet vervult, komt gij nooit meer uit *het* bosch." In dit begin van een sprookje worden koning, woud, weg, heks eerst vergezeld van *een;* als ze genoemd zijn, dadelijk door *de* of *het*.

Van het *bepaalde lidwoord* maakt men verder gebruik in de volgende gevallen:

Wanneer men een zelfstandigheid in 't algemeen noemt, en dus geen bepaalde op 't oog heeft: De kat is valsch, de hond trouw. De mensch is sterfelijk. De laster is een scherp wapen. Och, de kranten schrijven maar wat!

Opmerking: Zonder verschil van beteekenis kan men hier ook zeggen: Een kat is valsch, een hond trouw. Een mensch is sterfelijk. Enz.

Wanneer er maar één zelfstandigheid van de genoemde soort

in een kring of gemeenschap is; b.v.: Dit is het stadhuis. Hier woont de generaal. Ga straks even naar den bakker. Roep de meid eens!

Wanneer gesproken wordt over een zelfstandigheid bij iedereen bekend of bekend verondersteld, of waarover vroeger reeds werd gesproken; b.v. Heb je nog eens over de dingen nagedacht? Hij vertelde mij het feit van den dag. Hebben ze den oplichter nu te pakken? De veldslag is nog steeds aan den gang.

Van het *onbepaalde lidwoord* maakt men verder gebruik in de volgende gevallen:

Wanneer men meer op de eigenschappen van een zelfstandigheid de aandacht wil vestigen; b.v.: Hij is nog eens een teekenaar! Dat is een huis, waar ik graag in zou wonen. In zoo'n huis zou ik graag wonen. Wat 'n teekenaar is die jongen! In de twee laatste voorbeelden (zoo'n, wat 'n) vormt het lidwoord eén geheel met de woordjes zoo en wat; dit is ook het geval met zulk, hoe, welk. De *uitspraak* is dan ook: *zoo'n, watte'n, zulke'n* (zukke'n), *hoe'n.* (*Welk* is ongebruikelijk in de spreektaal).

Wanneer men meer op het aantal der zelfstandigheden let; b.v.: Wat 'n menschen liepen er op straat! Ik heb nog maar een postzegel van vijf cent. Een troep van 'n honderd man.

Opmerking: Als *ontkennend lidwoord* doet dienst het woordje *geen;* b.v.: Dat is geen huis, maar een paleis. Hij leest geen krant.

In sommige gevallen wordt ook *geen lidwoord* gebruikt:

Voor stofnamen zie Substantieven bl. 57 en voor eigennamen bl. 58.

Bij opsommingen; b.v.: De timmerman, schilder, behanger, alles kwam tegelijk. Daar onderwijst men het schilderen, teekenen en boetseeren. Die man is de redacteur, drukker en uitgever van de krant.

Denkt men evenwel bij een eigennaam nog aan de soort, dan gebruikt men het bepaalde lidwoord; b.v.: De Duitschers trokken

over de Weichsel (= de rivier de Weichsel). In 1302 werd de Guldensporenslag geleverd. Wij hebben in een half uur tijds den Drachenfels beklommen. Bij verschillende eigennamen is het lidwoord *in den naam opgenomen*: De Ruyter, De Witt, De Betuwe, De Gids, enz.

Voor aanroepingen, en voor namen of titels, die wel als aanroeping dienst doen; b.v.: Oom, mag ik mee op reis? Jansen, leg jij dat vraagstuk eens uit. De Franschen streden eerst onder generaal Joffre.

Wanneer een zelfstandigheid in 't algemeen wordt bedoeld; dit is dan meestal een gebruikelijke uitdrukking geworden. B.v.: De familie zit nog aan tafel. Zijn broer vaart op zee. De kinderen zijn al naar bed. Dat meisje is al van school. Het schip is met man en muis vergaan. Hij had kind noch kraai op de wereld.

Opgave: Geef nu meerdere voorbeelden als: De kinderen zaten aan de tafel.

Wanneer het substantief de beteekenis heeft van een adjectief; b.v.: Willem III werd in 1672 stadhouder. De Franschen waren dien dag meester van den Elzas. Marietje speelde moeder over haar poppen.

Ten slotte in dichterlijke taal; b.v.: „Heel stil was 't geweest. Alleen even gesuis van rijwiel met slagersjongen in kielvan-wit boven 'r op . . . die dan verdween in straatje, dat afvoert van plein."

Opmerking: In het Germaansch werd nog maar hoogst zelden van een lidwoord gebruik gemaakt; dat kwam, omdat de buigingsuitgangen van het substantief nog duidelijk genoeg waren. Het Latijn kent heelemaal geen lidwoord. B.v.: Gotisch: sunus = de zoon. Latijn: filius = de zoon.

Voornaamwoorden of Pronomina. Om zelfstandigheden of kenmerken van zelfstandigheden *aan te duiden*, dienen voornaamwoorden; dat zijn woorden, die *voor* naamwoorden gebruikt worden, dus: *in de plaats van*. Waar deze woorden

enkel maar aanduiden, daar spreekt het van zelf, dat ze in zekeren zin de namen van de zelfstandigheden of van hun kenmerken kunnen vervangen, doch nooit als zoodanig geheel dienst kunnen doen. Gewoonlijk dient b.v. een zelfstandigheid eerst *genoemd* te worden, eer men ze kan *aanduiden*, m.a.w. men moet eerst een substantief gebruikt hebben, eer men het voornaamwoord kan gebruiken. Iedereen zal bij een mededeeling als: Hij heeft een ongeluk gehad, dadelijk denken of vragen: Wie? Dat komt, omdat hier met het woord *hij* een persoon wordt *aangeduid*, niet *genoemd*. Spreekt men in algemeenen of onbepaalden zin, dan is dat natuurlijk niet noodig. B.v.: *Hij* is goed, die de armen helpt. *Niemand* heeft het mij verteld.

Wanneer de voornaamwoorden in de plaats staan voor substantieven, noemt men ze *zelfstandige voornaamwoorden*; staan ze in de plaats voor adjectieven, dan noemt men ze *bijvoeglijke voornaamwoorden*. Doch een groot verschil in beteekenis tusschen adjectieven en bijvoeglijke voornaamwoorden is, dat de eerste gewoonlijk een *wezenlijk kenmerk* noemen der zelfstandigheid, en de laatste een *toevallig kenmerk*. B.v.: Geurige rozen — onze rozen; *geurig* zijn en blijven de rozen; geven we ze ten geschenke aan een jonge dame, dan zijn het niet meer *onze*, doch *haar* rozen!

Opgave. Ga eens na, welke voornaamwoorden in de volgende voorbeelden *zelfstandig* of *bijvoeglijk* zijn: De schrijver van *dit* boek is onbekend; *hij* heeft over *zijn* werk, *dat* grooten opgang heeft gemaakt, opzettelijk met *niemand* gesproken. Dan kan *ieder er* onbevooroordeeld het *zijne* van zeggen. Want *degeen, die dat* doet, is gewoonlijk het rechtvaardigst. *Wie* zal dat tegenspreken? *Het* is verreweg te verkiezen boven *welke* andere wijze van doen.

Naar de beteekenis verdeelt men de voornaamwoorden in zes groepen, welke achtereenvolgens zullen worden besproken: de *persoonlijke, bezittelijke, aanwijzende, vragende, betrekkelijke* en *onbepaalde voornaamwoorden*.

Opmerking. Zie voor de *reflexieve voornaamwoorden* de persoonlijke, en voor de *bepalingaankondigende* de aanwijzende.

De persoonlijke voornaamwoorden of personalia dienen, om de sprekende persoon (*spreker* of 1e persoon), de toegesproken persoon (*toegesprokene* of 2e persoon) of de persoon waarover men spreekt (*besprokene* of 3e persoon) aan te duiden.

Opmerkingen. 1. In het dagelijksch leven is het gebruik van personalia voor dieren of dingen *waarover men spreekt*, heel gewoon.

2. In gevallen van persoonsverbeelding dienen de personalia tevens om dieren en dingen aan te duiden.

Voorbeelden:

Meneer, hier is het boek, dat *ik* van *u* heb geleend. Zoo, en is *het je* nog al bevallen? *Wij* vonden *'t* thuis allemaal mooi, behalve mijn broer; *hij* zei, dat *ie* er zoo weinig in gebeuren vond. „Wat vinden *jullie* er aan?" Zoo hondje, wil *jij* bijten? Och, leen *me* je stok even, dan zal *ik 'm* eventjes wegjagen. Vader, *ik* kan die spijker maar niet in de plank krijgen; *'k* denk, dat er 'n kwast in 't hout zit. Zoo, laat *je je* nu krom slaan? Nee, *hij* wil niet! *Mij* heeft *ie* niets verteld van zijn ongeluk; *hij* is anders erg vertrouwelijk met *ons!* Heeft *ie jou* ook niets gezegd? Wel tegen je moeder? *Haar* nam *hij* dus in vertrouwen. En heeft *ie 'r* alles uitvoerig meegedeeld? *'k* Denk *'t* wel.

Uit het voorgaande is op te maken, dat de personalia alleen maar *zelfstandig* kunnen gebruikt worden; dat ze te kennen geven, of men met *een of meer personen* te doen heeft; dat de personalia voor de besproken persoon ook *het geslacht* te kennen geven, dat vele er van in *meerdere vormen* voorkomen, voornamelijk in onderwerps- en voorwerpsvorm; en ten slotte, evenals bij de lidwoorden, vinden we naast elkaar *vormen met en zonder klemtoon*, ja, heel vaak *vormen zonder klinker* en dientengevolge ook *proclitisch en enclitisch gebruik*. Hier volgt een overzicht:

	Enkelvoud.		Meervoud.	
	Onderwerps-vorm.	*Voorwerps-vorm.*	*Onderwerps-vorm.*	*Voorwerps-vorm.*
1e pers.	ik, ək, 'k	mij, me	wij, we (wullie)	ons
2e pers.	gij, ge	u	gij, ge (gullie)	u
	jij, je	jou, je	jullie, je	jullie, je
	U	U	U	U
3e pers.	Mannelijk hij, ie	hem, əm, 'm	zij, ze (zullie)	hen (hun, haar), ər, ze
	Vrouwelijk zij, ze	haar, ər, ze		
	Onzijdig het, ət, 't	het, ət, 't		

Opmerking. De vormen wullie, gullie, jullie en zullie zijn ontstaan uit wijlieden, gijlieden, jijlieden (jelui) en zijlieden; de vorm U wellicht uit Uwé (en dit wellicht uit Uwe Edelheid).

De vormen *wullie* en *zullie* zijn alleen in Holland gebruikelijk. De vormen *gij* en *ge* van de 2e persoon zijn alleen in Vlaanderen, Brabant en Limburg gebruikelijk, in poëzie en op het spreekgestoelte; den vorm *gullie* hoort men daar in den volksmond.

De tweede rij vormen van de 2e persoon *(jij,* enz.) gebruikt men in de spreektaal vertrouwelijk (b.v. ouders en kinderen tegen elkaar), tegen gelijken of minderen; de derde rij vormen (U) tegen onbekenden en meerderen, en tevens om vertrouwelijkheid te verhinderen.

Opmerking. De enkelvoudsvormen van de 2e persoon zijn nu gelijk aan die van het meervoud; vroeger (vóór de 16e eeuw) had men nog *du* (spr. duu), doch dit is in het westen en midden van ons land geheel uitgesleten. In Brabant zegt men b.v. nog: „Neem*de* ook 'n peer?" En daarnaast: „Neem*de* gij ook 'n peer?" Bewijs, dat men in *de* niet altijd meer een voornaamwoord voelt. De beleefdheidsvorm U staat eigenlijk in de plaats voor het ongebruikelijke gij van het meervoud. Ook in het Fransch en Engelsch gebruikt men nu de meervoudsvormen *vous* en *you* in het enkelvoud; in het Hoogduitsch daarentegen het meervoud van de 3e persoon *Sie* (met hoofdletter).

De enkelvoudsvormen van de 3e persoon worden in de spreektaal niet zoo in acht genomen als in de schrijftaal; dieren

en dingen worden bijna altijd mannelijk aangeduid, als ze niet onzijdig zijn, en zelfs in het laatste geval nog vaak mannelijk. B.v.: Hoor die koe 's loeien! *Hij* is zeker bang voor het onweer. Wat 'n onwillig paard, *hij* doet geen stap vooruit. Met de meervoudsvormen van de 3e persoon is het al precies zoo gesteld; bijna nooit worden de vrouwelijke vormen gebruikt; voor personen altijd hen, hun of ze, voor dieren en dingen altijd ze.

In vormelijke taal komen nog voornaamwoorden met hoofdletters geschreven en verschillende voornaamwoordelijke uitdrukkingen voor. B.v. 1e persoon: *Wij*, Wilhelmina, Koningin der Nederlanden, enz., doen te weten, dat het *Ons* heeft behaagd... Dit heet *pluralis majestatis* (majesteitsmeervoud). Ook schrijvers gebruiken dit meervoud van zich zelf, om het *ik* te vermijden. B.v.: *We* meenen zeker te weten, dat het geval zich aldus heeft voorgedaan. Naar *ons* ter oore is gekomen...

2e persoon: Uwe Majesteit, Uwe Hoogheid, Uwe Excellentie, UEdelachtbare, UEdelgestrenge, Uwe Edelheid; ironisch: Uwe Dikheid, Jouw Hoogheid. Men schrijft dit ook afgekort: U.E.G., U.E. enz.

3e persoon: Zijne Majesteit, Zijn Edelachtbare, Hare Hoogheid, Hare Eerwaarde; ook hierbij zijn afkortingen zeer gebruikelijk: H.M., H.H.; enz.

Wat het pro- en enclitisch gebruik der personalia betreft, zijn het natuurlijk de verzwakte of toonlooze vormen, die zoo voorkomen; de volle vormen worden in de spreektaal alleen maar gebruikt, om de aandacht sterk op de persoon te vestigen; b.v.: ik heb het niet gedaan; òns heeft ie niets verteld; hij heeft ons niets verteld; jij zult er wel alles van weten.

Zie bij de bovengegeven voorbeelden voor de verzwakte of toonlooze vormen. De verzwakte vorm *ie* voor het mannelijk enkelvoud van de 3e persoon komt alleen achter den persoons-

vorm, of achter het voegwoord, soms met voorgeplaatste d of t; b.v.: De trein zou om half negen aan moeten zijn; waar blijft *ie* nu? Zeg chef, wou-d-*ie* niet vooruit in Zwolle? Weet u niet, of-t-*ie* daar werkelijk al vertrokken is?

Opgave. Geef zelf nog eens voorbeelden en duid dan duidelijk de pro- en enclise aan.

Bij de wederkeerende werkwoorden zagen we de handeling op het onderwerp teruggaan; d. w. z. *het onderwerp was tevens voorwerp.* De voornaamwoorden, die voor *dezen* voorwerpsvorm gebruikt worden, noemt men daarom ook *wederkeerende voornaamwoorden* of *reflexieven*; doch het zijn de voorwerpsvormen der personalia; b.v.: Ik kleed *mij* altijd vlug aan. Schaam jij *je* niet, kwajongen? Dank u, wij hebben *ons* al voorzien van een en ander.

In de spreektaal, vooral in Holland, hoort men ook van de 3e persoon de voorwerpsvormen gebruiken: Hij kleedt *'m* nog (of: *z'n eigen*). Dat meisje wascht *'r* al zoo netjes! (of: *d'r eigen*); en zeker veel na voortzetsels; b.v.: Die dronken kerel had een heele troep straatjongens om *hem* heen. Ja, dat zoonlief zoo geworden is, heeft de goeie vrouw aan *d'r* zelf te wijten.

Het algemeen beschaafd heeft echter in al die gevallen *zich*; b.v. Hij kleedt *zich* nog; om *zich* heen hebben; aan *zich* zelf te wijten hebben.

Opmerking. Dit woordje *zich* is uit het Duitsch binnengedrongen, want in de middeleeuwen gebruikte men nog algemeen de voorwerpsvormen der personalia. B.v.: Si scaemde *hare* utermaten sere (= Zij schaamde *zich* ontzettend). Dat es sine boete, dat hi *hem* wasschen moete (= Dat hij *zich* wasschen moet, is zijn straf). Ook in het Engelsch heeft men: He washes *him*self.

Dit *zich* dringt ook al door in de beleefdheidsvormen van de 2e persoon; b.v.: U vergist *zich* (voor: u vergist *u*.) Hebt u *zich* al voorzien van sigaren?

De woordjes *elkaar* (elkander) en *mekaar* (malkander) duiden

een *wederkeerige* handeling aan; b.v. De broerjtes plaagden elkaar, d. w. z. het eene broertje plaagde het andere, en het andere broertje het eene.

De bezittelijke voornaamwoorden of possessieven duiden aan, of iets in het bezit is van de sprekende, de toegesproken of de besproken persoon.

Voorbeelden: *Mijn* vader en *zijn* vader zijn vrienden. *Onze* herinneringen aan *haar* prachtig spel zijn nog niet uitgewischt. *Jouw* werk mag niet zooveel op het *zijne* lijken! Ik en de *mijnen*, gij en de *uwen*, hij en de *zijnen*. Het *mijn* en *dijn*. *Z'n* wil is goed. *Je* beste beentje vooruit! Marie met *'r* moeder. Die jongens met *'r* eeuwig getwist! Marie *d'r* nieuwe japon. Vader *z'n* ouwe jas. De man *z'n* naam. De mannen *d'r* namen. Het boek viel uit *z'n* handen. Kom eens hier, kindje *mijn!* De vrouw bad een Vader*ons* (= een *Onze* Vader).

Uit het bovenstaande blijkt, dat de possessieven zoowel zelfstandig als bijvoeglijk voorkomen, al bestaan voor het zelfstandig gebruik dan ook enkel *gesubstantiveerde vormen* (voorafgegaan door een lidwoord). Tevens ziet men, dat de possessieven niet anders zijn dan de genitieven van de personalia, d. w. z. ze zijn te omschrijven door een persoonlijk voornaamwoord met het voorzetsel van; b.v.: *mijn* vader = de vader *van mij*. *Z'n* wil = de wil *van hem*. Zooals uit de voorbeelden blijkt, dient het possessief ook wel eens ter omschrijving van een bijvoeglijke bepaling: *vaders* jas = *vader z'n* jas = de jas *van vader*, en ook wel eens van een deelnemend voorwerp: Het boek viel uit z'n handen = het boek viel *hem* uit de handen. In dialect hoort men zelfs wel: Die pet? Dat is Piet *z'n* (= die is van Piet).

Het is niet juist altijd *bezit*, dat door een possessief wordt aangeduid: *verwantschap* duidt b.v. aan: *zijn* zoon, *je* vader; *afkomst* duidt aan: *uw* schilderij (indien de toegesprokene de

schilder zelf is); een *zekere betrekking* alleen maar duidt aan: de overste en *zijn* soldaten, of; pas op *je* tijd; ik moet *mijn* trein nog halen. Heelemaal niets meer beteekent het possessief in zinnen als: Pietersen is *je* bakker hier (= *de* bakker bij uitnemendheid). De „42-centimeters" zijn *je* kanonnen!

Opmerking. In het Fransch komt het possessief altijd in geslacht overeen met de *bezitting*, en niet zooals in het Nederlandsch met den *bezitter*. Vergelijk: Marie heeft mij *haar* boek gegeven, en: Marie m'a donné *son* livre.

Hier volgt een overzicht:

	Enkelvoud.		Meervoud.	
	Bijvoeglijk.	*Zelfstandig.*	*Bijvoeglijk.*	*Zelfstandig.*
1e pers.	mijn, m'n	de mijne	ons, onze	de onze
2e pers.	uw,	de uwe	uw;	de uwe
	je, jouw;	de jouwe	je, jullie	die van jullie
3e pers.	mnl.: zijn, z'n	de zijne	hun, d'r, 'r	de hunne
	vrl.: haar, d'r, 'r	de hare	haar, d'r, 'r	de hare

Opmerkingen. 1. Naast het oude persoonlijke voornaamwoord *du* stond het possessief *dijn*, dat we enkel nog kennen als versteend in de uitdrukking: het mijn en *dijn*.

2. Van de toonlooze vormen is *je* verzachtend-familiaar, de vorm *jouw* opzettelijk-familiaar.

3. In de plaats of ter versterking van het bezittelijk voornaamwoord gebruikt men wel eens *eigen;* b.v.: Dat doe ik op *eigen* kosten (= op *mijn* kosten). Dat neem ik voor *mijn eigen* rekening.

De aanwijzende voornaamwoorden of demonstratieven duiden aan, dat de spreker een zelfstandigheid of kenmerk nadrukkelijker wenscht te noemen dan met het bepaalde lidwoord mogelijk is.

Opmerking: De demonstratieven hebben dus altijd den vollen klemtoon.

Voorbeelden: De jongen — *die* jongen; het paard — *dit* paard.

Nog sterker is de klemtoon — de aanwijzing — wanneer de spreker door middel van demonstratieven een tegenstelling wenscht uit te drukken, hetzij in afstand, tijd of plaats in het zinsverband.

Voorbeelden: *Deze* teekening spreekt meer dan *die*. De vorige week heb ik niets aan mijn werk kunnen doen, maar *deze* week zal ik eens flink aanpakken. Jan, ik heb hier een gouden en een zilveren ketting, wil je *dezen* of *dien* hebben?

Drukt men afstand uit, dan kan ook de tegenstelling *deze-gindsche* gebruikt worden; b.v. ik stond bij *dezen*, en hij bij *gindschen* boom.

Overigens doen ook bijwoorden en telwoorden dienst als zoodanig; b.v. De jongen *hier* en de jongen *daar*. Ik heb hier van Jules Verne „De reis naar de maan" en „De reis om de wereld"; wil je het *eerste* of het *tweede? (laatste?)*

Het aanwijzend karakter heeft het demonstratief bijna geheel verloren in zinnen als: De jongen van Jansen is vriendje met *die* van Klaassen. Het huis van mijn vader en *dat* van mijn oom worden tegelijkertijd verkocht. De kinderen *die* hebben den ouden man nageroepen. Vader *die* heeft me verteld van Amsterdam. Jan *die* sloeg Lijsje en Lijsje *die* sloeg Jan. Hoe vind-je *die* nieuwe hoed van me? *Die* jongen let nu nooit op! *Die* heertjes van tegenwoordig!

Opmerking: In het laatste voorbeeld bedoelt de spreker met het demonstratief een bizonder gevoelen te doen spreken.

Uit de voorbeelden is gebleken dat de demonstratieven zijn: *Deze* en *die*, voor het onzijdig gebruik *dit* en *dat*, en enkel bijvoeglijk: *gindsch(e)*.

Opmerking: Het gebruik van *deze* en *dit* is minder dan dat van *die* en *dat*. Zelfs bij verwijzing naar mannelijke of vrouwelijke personen wordt gebruik gemaakt van *dit* en *dat*; bv.: *Dit* is de notaris en *dat* de dokter. Weet je wie die heeren zijn? Wel, *dat* zijn de schatters van de belasting!

En sprekende over zaken wordt dikwijls het voornaamwoord na een voorzetsel vervangen door een voornaamwoordelijk bijwoord; b.v.: als je *over die* dingen begint... (als *je daarover* begint). Soms ook wel bij personen; b.v.: tot *die* menschen rekent hij zich niet (*daartoe* rekent hij zich niet). Eigenlijk zijn

die en *dat* de oude lidwoorden, in de middeleeuwen nog zeer in gebruik. B.v.: *Die* vader ende *dat* kint ghinghen samen wech. Vergelijk nog het H.D. *die* Frau, *das* Kind (= *de* vrouw, *het* kind).

In ouderwetsche taal treft men nog wel eens *gene* aan: Ik woon aan *dezen*, en hij aan *genen* kant van de rivier. Het komt dus in beteekenis overeen met *die*.

Een eigenaardig demonstratief is ook nog *zelf*. Want het staat — met klemtoon uitgesproken bovendien — bij dat zinsdeel, waarop men gaarne de aandacht wenscht te vestigen, en daardoor wijzigt telkens ook de beteekenis van den zin. B.v.: *Hij zelf* heeft me de persoon in Utrecht gewezen. Hij heeft *mij zelf* de persoon in Utrecht gewezen. Hij heeft me de *persoon zelf* in Utrecht gewezen. Hij heeft me de persoon in *Utrecht zelf* gewezen. We zien hier den dienst van zelf achtereenvolgens verrichten bij het onderwerp, het deelnemend voorwerp, het lijdend voorwerp en de bijwoordelijke bepaling.

De voorbeelden nog eens nagaande, zal men zien, dat de demonstratieven zoowel *zelfstandig* als *bijvoeglijk* gebruikt kunnen worden.

Tot de demonstratieven behoort ook nog een groep voornaamwoorden, die *terugwijzen* of *vooruitwijzen* naar een bepaling. Daarom heeten ze wel eens afzonderlijk de *bepalingaankondigende voornaamwoorden* of *determinatieven*. De naam is dus niet heelemaal juist.

Voorbeelden: *Degene*, die zoo iets beweert, moet dat ook bewijzen. *Dezelfde* man, dien ik gisteren te Arnhem zag, is nu ook hier. Je moet nooit *hetgeen* een ouder mensch zegt, tegenspreken. *Zulke* sommen als jij maken moet, zouden mij te zwaar zijn. Dat is een goeie fiets, hé? *Hetzelfde* karretje heb ik ook gehad! Wat 'n drukte om die kleinigheid: *zoo'n* bombarie hoef je niet te maken. *Zoo'n* vlegel als dat toch is! *Zulke* manieren!

Degene en *hetgeen* zijn altijd zelfstandig, *dezelfde* soms; de andere determinatieven worden steeds bijvoeglijk gebruikt; voor *zoo'n* moet het meervoud *zulke* komen. Andere woorden doen ook wel eens dienst als determinatieven; b.v. *Hij*, die eens steelt, is altijd een dief. *Zij*, die gelooven, haasten niet. (personalia). *Dat* wat hij doet, mag jij nog niet. (demonstratief). *Iemand*, die altijd met den mond vol tanden staat, kunnen wij niet gebruiken. (indefiniet). *Dergelijke* manieren als jij er op na houdt! *Soortgelijke* voorbeelden zijn er maar genoeg te vinden. *Zoodanige* kunsten moet je nu niet meer uithalen! (adjectieven).

De vragende voornaamwoorden of interrogatieven duiden aan dat men den naam van een persoon of het kenmerk van een zaak wenscht te weten.

Voorbeelden: *Wie* is die man? *Wie of* die man is? *Wiens (wie z'n)* hoed is dat? Van *wien of* die hoed is? *Wat (welke)* is de reden van je wegblijven? *Wat of* de reden is? *Welke* zaken hebben jullie gisteren behandeld? *Wat voor* menschen doen nu zóó iets? *Wat voor 'n* boek heb je gelezen? *Wat* vorst zal zelf een grondwet geven aan zijn volk?

De interrogatieven zijn dus:

Zelfstandig.	*Bijvoeglijk.*
Wie, wie of.	Welke.
Wat, wat of.	Wat voor, wat voor een ('n).

Een enkele maal is ook *wat* bijvoeglijk, doch in de spreektaal bijna nooit. *Wie* vraagt altijd naar personen, *wat* meestal naar zaken.

Vragen. 1. Welk verschil in beteekenis bestaat er tusschen *welk* en *wat voor?* Vergelijk: Welke bloemen heb je daar? en: Wat voor bloemen heb je daar?

2. En tusschen deze zinnen: *Wat* is dat *voor een* man? en: *Wat voor een* man is dat?

Zoodra *wat* voorafgegaan zou worden door een voorzetsel,

gebruiken we liever een voornaamwoordelijk bijwoord; b.v.: *Waarvan* wordt de man beschuldigd? (van *wat*). *Waarom* zou je niet meegaan? (om *wat*). *Waarmee* werd de troep beschoten? (met *wat*).

Tot de interrogatieven behooren ook nog de minder gebruikelijke *hoedanig* en *hoe een* (*hoe'n*) b.v. *Hoedanige* vondsten heeft men daar gedaan? *Hoe'n* jas had hij aan?

Opmerking. In dialect zegt men: *hoelke* (welke) kleeren had-ie aan?

Het vragend karakter gaat over in een uitroep in gevallen als: *Wat 'n* lomperd! *Wat* kerel! *Welk 'n* menschenmassa!

De betrekkelijke voornaamwoorden of relatieven duiden een zelfstandigheid aan en zijn tevens een verbinding tusschen deze zelfstandigheid en een bijbehoorenden bijvoeglijken bijzin.

Voorbeelden: De jongen, die *een ongeluk heeft gekregen*, is herstellende (= De *ongelukkige* jongen is herstellende). De heer, *die* daar gaat, is de burgemeester. Het kind, *dat* zoet is, krijgt een koekje. De trein, *dien* ik bedoelde, is al weg. De vrouwen, *wier* mannen gesneuveld zijn, krijgen ondersteuning. (De vrouwen, *van wie* de mannen .... of: De vrouwen, *waarvan* de mannen ....). De arme lui, *voor wie* 's winters soep gekookt wordt.... (of: *waarvoor* 's winters soep gekookt wordt....)

Vraag. Hoe worden de relatieven dus wel eens omschreven?

Men noemt de zelfstandigheden, waarop de relatieven terugwijzen, en die dus *voorafgaan*, dan ook *het antecedent*. Dus in de gegeven v.b.: de heer, het kind, de trein, de vrouwen. Toch *volgt* de zelfstandigheid wel eens; b.v.: Wat ik bedoelde, was *dit*. Het antecedent kan ook *een heele zin* wezen; b.v.: Zij hebben al passage naar New-York genomen, *wat* in dezen oorlogstijd niet verstandig is.

Ook heelemaal *zonder antecedent* komen de relatieven voor; d. w. z. het is dan niet uitgedrukt; b.v.: *Wie* zoekt, zal vinden.

Wat niet buigen kan, moet breken. *Wiens* brood men eet, diens woord men spreekt. *Wat* waar is, dient gezegd. (Hier kan men dus vervangen door: Hij, *die* zoekt, zal vinden. Hetgeen, *dat* niet buigen kan, moet breken, enz.)

Opgave. Wat is *dat* in de volgende zinnen: Het oogenblik, *dat* er op volgde .... en: Het oogenblik, *dat* hij zou vertrekken .... Vergelijk deze weer met: De dag, *dat* hij zou vertrekken ....

Uit het bovenstaande is gebleken, dat de betrekkelijke voornaamwoorden *alleen zelfstandig* voorkomen evenals de persoonlijke, en tevens, dat ze niet anders zijn dan de aanwijzende voornaamwoorden *die* en *dat* en de vragende *wie* en *wat.*

Opmerkingen. 1. In de geschreven taal ontmoet men ook de woorden: *hetgeen* (*'t geen*), *hetwelk* en *welke*; b.v.: De kassier is er met het geld vandoor gegaan, *hetgeen* wel slim, maar niet eerlijk is. Het huis, *hetwelk* hij gehuurd heeft. De winsten, *welke* de koopman heeft behaald.

2. Het schijnt bij het gebruik van dit vragende voornaamwoord *welke,* dat dit ook dienst kan doen als bijvoeglijk relatief; b.v.: De reizigers stonden nu voor den Nijl, *welke rivier* zeer breed was (= *een rivier, welke* zeer breed was). Dit is eigenlijk een latinisme.

3. *Wie* slaat enkel op personen, *wat* enkel op zaken. Geef hiervan vb.

De relatieven zijn soms vergezeld van het woordje *al* er voor, of het woordje *of* er na; b.v.: *Al wie* niet mee wil, blijft thuis. *Al wat* ik weet van die zaak, heb ik van hem gehoord. *Wie of* dat verteld heeft, mag Joost weten. *Wat of* de reden is van zijn wegblijven, is niet te vermoeden.

De persoonsvorm in den bijvoeglijken zin, komt altijd overeen met het antecedent. Dus: Ik, die de eerste *ben,* word het eerst geholpen. Jij, die de eerste *bent,*.... Hij die de eerste *is,*....

De onbepaalde voornaamwoorden of indefinieten duiden aan, dat men van een persoon of zaak niets naders kàn of wil zeggen.

Voorbeelden: Van morgen is er *iemand* (*zeker iemand, zeker persoon*) aan de deur geweest, die je wou spreken. *Niemand*

heeft het mij verteld. *Men* zegt, dat de koning in de stad zal komen. Daar is er *een*, die beweert, dat de zon om de aarde draait! *De een of ander* moet dit hebben overgebriefd. *Je* moet maar durven! Wat kunnen *ze* iemand toch belasteren! *Het* regende geweldig. *Dit of dat* was niet in den haak. *Alles* was naar de kermis. *Velen* zijn geroepen, doch *weinigen* uitverkoren. *Dat* gaat maar uit, of *'t* geen geld kost! Hij is *overal* boos *om*. Ik weet *nergens van*. *Iets* heb ik wel gehoord. Ik heb nog *niets* gegeten. Ja, daar mankeert *wat* aan dat zaakje! *Een* meneer Smit. (*Eene* Smit .... *Zekere* Smit ....) *Iedere* jongen, *elk* kind. *Geen* mensch. *De eerste de beste* kladschilder. 't Zal nog wel *eenigen* tijd duren.

Opgave. Zoek de v.b. uit, waar de spreker niet nader heeft willen aanduiden.
Vraag. Hoe worden de indefinieten wel eens omschreven?

Er blijkt dus, dat de onbepaalde voornaamwoorden *zelfstandig* en *bijvoeglijk* voorkomen, en tevens, dat verschillende andere pronomina dienst doen bij deze groep.

Opgave. Wijs deze eens aan.
Vraag. Zijn er ook nog andere woordsoorten, die hier dienst doen?

Het meest onbepaalde van alle pronomina is wel *het* in: het regent, enz. Het zegt in 't geheel niets van een of andere zelfstandigheid.

Ook *men* (afkomstig van *man*, beteekenend: de een of andere man) is erg onbepaald, het kan zoowel enkel- als meervoud zijn. Een gallicisme is het, te spreken van: *men klopt* voor *er wordt geklopt*.

Adjectieven of Bijvoeglijke Naamwoorden dienen, om de substantieven nader te bepalen door het noemen van een of ander kenmerk, dat een zelfstandigheid eigen is. B.v.: Een *klein* kind. *Zoete* spijzen. *Zilveren* lepels. *Verstandige* ouders. De *lijfstraffelijke* rechtspleging. De *hedendaagsche* wetgeving. De *laagste* klas. De *koninklijke* trein. Een *onverwachte* komst. Een *geleerd* man. *Fransche* wijn. Het *naamwoordelijk* gezegde.

De *groene* wei. Het *warme* zonnetje. Een *verrukkelijke* wals. Die *valsche* kat. Voor *heete* vuren.

De adjectieven worden soms toegevoegd aan het subjectief om een *tegenstelling* uit te drukken; want zegt men: „Dàt zijn nu nog eens verstandige ouders!" dan denkt men tevens aan ònverstandige. Soms ook dient een adjectief alleen om de *aandacht* te vestigen op een kenmerk dat al in het substantief-zelf ligt opgesloten: Een vuur is immers heet, een kat valsch, het zonnetje warm. Ja, soms dient een adjectief, om *het ontbreken* van een eigenschap te noemen! B.v.: een *blind* meisje (= zonder gezicht); een *vaderloos* wicht (= zonder vader).

Opmerking. Het kenmerk, dat door een adjectief genoemd wordt is lang niet altijd absoluut; want een „hond als een kalf" is wel *groot*, vergeleken met een kat b.v., maar *klein*, ten opzichte van een olifant.

Vraag. Bij welk woorddeel behoort het adjectief in de volgende gevallen: nuchtere kalverslager — oude mannenhuis — Fransche taalleeraar — Nederlandsche spraakkunst? Is er verschil van beteekenis mogelijk door schrijfwijze?

Gaan we van de gegeven voorbeelden de beteekenissen eens na, dan zien we, dat er adjectieven zijn, die een *hoedanigheid* noemen; die de *stof* noemen, waarvan het subjectief is gemaakt (z.g. stoffelijke adjectieven); die de *afkomst* noemen; die de *plaats* noemen waar of den *tijd* waarin het substantief zich bevindt; die dezelfde waarde hebben als een bepaling, 't zij een *genitiefbepaling* of een *voorzetselbepaling*, of die samen met den werkingsnaam overeenkomen met het bijwoord, dat bij het met het substantief overeenkomstige werkwoord behoort.

Opgave: Ga dit alles na met behulp van de v.b.

Letten we op de diensten, die het adjectief in den zin bewijst, dan merken we op, dat het gebruik kan zijn *attributief*, d. w. z. als bijvoeglijke bepaling; het adjectief kan vóór of achter het substantief komen, al of niet daarvan gescheiden door het lidwoord. B.v.: De *groote* tuin. *Heel* het jaar. Zijn leven *lang*.

Kind*lief*. Een mond *vol*. Karel de *Groote*. God *Almachtig*. De gouverneur-*generaal*.

Opmerking. De laatste voorbeelden zijn eigenlijk overblijfselen uit den tijd, toen het veel vaker voorkwam, dat het adjectief achter het substantief stond. In de middeleeuwen zei men b.v.: „Daer ghingen twee ghespeelkens *zoet*." „Waer is hi gheboren, der Joden coninc *fijn*?"

Het gebruik kan verder zijn *predicatief*, d. w. z. deel uitmakende van het gezegde. B,v.: De tuin is *groot*. De jongen wordt *verstandig*. Ik noem hem *dom*. Hij schenkt zijn glas *vol*. Soms neemt een substantief het karakter aan van een predicatief gebruikt adjectief; b.v.: De regeering was den toestand *meester*. Het nieuwe elftal bleef in zijn eersten voetbalwedstrijd reeds *overwinnaar*.

Ten slotte kan een adjectief nog *zelfstandig* of *elliptisch* gebruikt worden. Het verschil is, dat in het laatste geval het substantief in de onmiddellijke nabijheid staat. B.v.: *Rijken* en *armen* moesten het ontgelden. De *rijke* menschen en de *arme* moesten het ontgelden. De *jongste* van de generaals in Italië was Napoleon.

Eenige zelfstandig gebruikte adjectieven beschouwt men reeds heelemaal als substantieven; b.v.: het goed, het kwaad, het recht, het zuur, het groen, het rood, het Fransch, het Nederlandsch, een hol, een vlak, een ruim, een gek, een jong, een dwaas, een groen, een liberaal, een katholiek.

Sommige adjectieven kunnen alleen attributief, andere alleen predicatief voorkomen; tot de eerste groep behooren de adjectieven, die een stof, afkomst, plaats of tijd beteekenen; b.v.: een zilveren schaal; Parijsche modes; de bovenste rand; een jaarlijksch feest.

Tot de tweede groep behooren die adjectieven, welke met het werkwoord één uitdrukking vormen; b.v.: De mannen *raakten* handgemeen. Hij *deed* zijn woord gestand. Ik *vond* die woorden jammer. Hij *was* tuk op winst. De jongen *was*

beducht voor straf. Hij *is* zich van geen kwaad bewust.

Indien deze adjectieven al eens attributief voorkomen, dan is de beteekenis ook gewijzigd. B.v.: Waar zijn de *bewuste* papieren? (= de bedoelde papieren).

Toch gebeurt het wel met dezelfde beteekenis: een *jammere* zaak. En zoo zijn ook *bijwoorden* dien weg gegaan en overgegaan tot attributief-gebruikte adjectieven: De kachel is *uit*. — De *uite* kachel. De deur was *toe*. — De *toe*-deur, of zelfs ook al: De *toeë* deur.

Beteekeniswijziging heeft overigens ook wel plaats bij attributief-gebruikt-blijvende adjectieven. B.v.: Boonen zijn een *gezond* voedsel (= voedsel, dat gezond maakt). Dat is een *geleerd* boek (= een boek, dat enkel geleerdheid bevat).

Deelwoorden of Participia noemt men die woorden, welke nu eens voorkomen als werkwoordelijke, dan weer als naamwoordelijke vormen. Ze zijn dus tweeslachtig, en het hangt dikwijls alleen van de *beteekenis* in den zin af, of men ze een werkwoordelijk, dan wel naamwoordelijk karakter zal toekennen. Vergelijk eens met elkaar: „Ik *heb* een brief *geschreven*" met „Onbeschaafde volkeren bezitten geen *geschreven* wetten". In den eersten zin denkt men aan een afgeloopen werking, iets dat voltooid is — *voltooid deelwoord* —; in den tweeden zin bedoelt men enkel de tegenstelling met *in overlevering bestaande* wetten. Vergelijk ook eens: „De *vallende* steen trof het kind juist op het hoofd", met: „De herfst is de tijd van de *vallende* bladeren". In het eerste v.b. alweer denkt men aan de werking, die nog niet afgeloopen was, nog onvoltooid was — *onvoltooid deelwoord* —; in den tweeden zin is volstrekt niet aldoor de werking aan den gang.

Men zou dus kunnen zeggen: indien een werking *als een blijvende eigenschap* wordt opgevat, dan heeft men met het naamwoordelijk karakter van het deelwoord te doen.

Zoodra het deelwoord een voorwerp of bepaling bij zich krijgt, voelt men er meer het werkwoordelijk karakter in; b.v. een pas gebouwd huis — een standjes uitdeelend heer.

Men spreekt van onvoltooide en voltooide deelwoorden nu óók maar, als ze den dienst van adjectief verrichten.

Opgave: Ga nu na, wanneer in de volgende voorbeelden het werkwoordelijk, wanneer het naamwoordelijk karakter overheerscht: Een alleenloopend kind — een alleenloopend heer; een dringende menigte — een dringend verzoek; een gapende toeschouwer — een gapende wonde; geschreven brieven — geschreven wetten; geijkte gewichten — geijkte termen; uitgedoofde kolen — een uitgedoofd verlangen.

Wanneer de deelwoorden enkel nog maar een naamwoordelijk karakter hebben, noemt men ze *participiale adjectieven.* Voorbeelden: Een *beleefd* man — een *uitstekend* advies — een *bereden* agent — een *bevaren* matroos — een *geleerd* schrijver — een *belezen* arbeider — een *innemend* kind — de *vallende* ziekte — een *zingende* mis — een *razende* pijn — in *tuimelende* vaart — een *zittend* leven — een *staande* receptie — *roerende* goederen — *brekende* waar — een *lachend* antwoord — een *brandend* vraagstuk — een *gepast* antwoord — een *gekleede* jas.

Opgave: Omschrijf van deze voorbeelden nader de beteekenis.

Opmerking: Het onvoltooid deelwoord heeft alleen *actieve,* en het voltooid deelwoord alleen *passieve* beteekenis. Welke voorbeelden wijken nu af?

De gewijzigde beteekenis en bij sommige ook de klemtoon — een uitstékend adres — doen ons deze vormen geheel als adjectief opvatten; en nu kan men ze ook gerust *predicatief* gebruiken, zonder nog aan een werkwoordelijk karakter te denken; b.v.: die man is beleefd — dat adres lijkt ons uitstekend.

Opmerking: Er komen adjectieven voor, die het uiterlijk hebben van deelwoorden; b.v.: gelaarsd en gespoord — gerokt en gedast — gebloemd of geruit — gewiekt of gevleugeld; in den volksmond: stukkende schoenen.

Nog minder denkt men aan het werkwoordelijk karakter, indien er het voorvoegsel *on-* bijkomt; ja, in sommige gevallen

wordt het simplex zelfs niet meer of zelden gebruikt. B.v.: een *onbeholpen* jongen — een *onwetende* kerel — een *ondeugend* kind — een *onbezonnen* gedrag — een *ongevraagd* advies — een *onbehouwen* antwoord — een *onbewaakt* oogenblik — een *onbewimpeld* verlangen — een *onverholen* afkeer.

Deze deelwoorden kunnen ook overgaan tot *substantieven*; b.v. een geleerde — een bediende — een gevangene — de gezworenen — een (oud)gediende — de (jong)geborene — de uitgewekenen — de verloofde — de geliefde — zijn bekenden — de beklaagde — het gegeven (in de wiskunde). Dit zijn alle z.g. voltooide deelwoorden. Z.g. onvoltooide deelwoorden als substantief zijn er niet veel: hij verdedigde zich als een razende.

Vraag. Zijn er onder deze voorbeelden ook, die een *actieve* beteekenis hebben?

Opmerking. Oude onvoltooide deelwoorden, die als substantief voorkomen, zijn: heiland (= heelende), vijand (= de hatende), vriend (= de liefhebbende).

Ook als *bijwoorden* komen deelwoorden soms voor; b.v.: hij was *overdreven* gedienstig — *onverpoosd* bezig zijn — hij antwoordde *onverwijld* — hij is *volmaakt* gezond — die jongen is *gloeiend* nieuwsgierig — het avondje was *razend* vervelend.

Telwoorden of Numeralia. Waar men aan een zelfstandig woord enkel en alleen kan zien, of men te doen heeft met *één* of *meer* zelfstandigheden van die soort, moeten er andere woorden zijn, die helpen, ingeval van *meervoud* precies het aantal aan te geven. Die woorden nu, welke *het aantal* of *de plaats* in een groep of reeks noemen, heeten *telwoorden*, de eerste hoofdtelwoorden, de laatste rangtelwoorden.

Voorbeelden van *hoofdtelwoorden*: *a.* Een rijtuig met *zes* paarden. Een stad van *honderdduizend* zielen. *Millioenen* soldaten. Dat werk heeft *duizenden* gekost. Zij waren met zijn *vieren*. Zij waren *vier* in getal. Zij *beiden*. Een man of *acht*. Het is bij *drieën*. Je raadt het in geen *tienen*. De *vier-en-twintig*

rechters van Oldenbarnevelt. De *twaalf* apostelen. De koning ging met de *zes* uit rijden. Die jongen is van *zessen* klaar. Een *derde* van het vee ging verloren. Ik vertrouw hem voor geen *duizendste* part. *Anderhalve* scheepslengte. *b.* Er waren *veel* mannen, *weinig* vrouwen. *Eenigen* gingen, *anderen* aarzelden, *sommigen* bleven. *Allen* weigerden te werken. De *enkelen* niet te na gesproken, die uitblonken, bleven de *meesten* verre beneden peil. *Geen* van *allen.*

In de voorbeelden vanaf *b.* worden geen preciese hoeveelheden genoemd. Vandaar de onderscheiding in *bepaalde* en *onbepaalde hoofdtelwoorden.*

Uit de voorbeelden blijkt, dat de hoofdtelwoorden zoowel zelfstandig als bijvoeglijk kunnen voorkomen, en in het laatste geval zoowel attributief als predicatief.

Opgave. Ga dit na.

Van bepaald tot onbepaald hoofdtelwoord kunnen sommige overgaan, zoodra ze in het meervoud staan; b.v.: honderd soldaten — honderden soldaten; duizend schoten — duizenden schoten. Ook wanneer het bepaalde hoofdtelwoord wordt voorafgegaan door *een* ('n): 'n honderd man; 'n millioen inwoners.

Het telwoord *een* heeft als zoodanig den klemtoon, anders is het lidwoord; evenzoo is het met *geen. Ander* is eigenlijk een rangtelwoord (= tweede), terwijl *beide* terugslaat op een reeds genoemd tweetal.

Als hoofdtelwoord doen ook soms dienst zelfstandige naamwoorden; b.v.: een paar schoenen, een paar centen; een dozijn eieren; een gros pennen; een riem papier; een koppel duiven; een span ossen.

Voorbeelden van *rangtelwoorden: a.* De *eerste* bladzijde. De *derde* rang. Zoek òp bladzij *dertig.* In het oorlogsjaar 1914. Vergelijk figuur *twee* met *drie.* Hij stapte op lijn *zeven.* Leve Willem *Drie.* Willem de *Derde.* Laat den *ander* het niet merken.

Meng er geen *derde* in. *b.* De *eersten* zullen de *laatsten* zijn. De *middelste* van die jongens. Den *hoeveelsten* hebben wij vandaag? Dat is nu al de *zooveelste* bedelaar die komt aanschellen. Het *laatste* huis van deze straat.

Ook bij de rangtelwoorden heeft men dus onderscheid in *bepaalde* en *onbepaalde*. Toch kan men nog spreken van „graden" bij de laatste. Want als men het getal jongens kent, is de *middelste* heel nauwkeurig bepaald. En alleen wanneer men onder *eersten* een groep vooraanstaanden verstaat, is dit telwoord onbepaald.

Vraag. Is in: de *eersten* van het land, nog wel sprake van een telwoord?

Uit de voorbeelden blijkt, dat als bepaalde rangtelwoorden ook *hoofdtelwoorden* dienst doen; want bladzijde *dertig* beteekent: de *dertigste* bladzijde.

Vraag. Bestaat er verschil in beteekenis tusschen: „De drie eerste dagen van de vacantie" en „De eerste drie dagen van de vacantie?" Wat zegt men: „De tweede drie dagen," of: „De drie tweede dagen"; „De zes vetste varkens," of: „De vetste zes varkens?"

Bijwoorden of Adverbia. In het hoofdstuk „De Zin" schreven we, dat alle woorden, die als bijwoordelijke bepaling dienst doen, *bijwoorden* zijn.

Voorbeelden: Vader kwam *gisteren* thuis van de reis. Het is *kwaad* kersen eten met groote heeren. Zijn gedrag was *heel* moedig. Ons huis staat *juist* bij den ingang van het dorp. Er zijn op dien dag *stellig* duizend man gesneuveld. Zijn moeder is een *bizonder* innemende vrouw. Zijn moeder is een *erge* innemende vrouw. Dit is een *heel* dure piano. Dit is een *heele* dure piano.

Uit deze voorbeelden blijkt, dat de bijwoorden kunnen staan bij werkwoorden òf bij naamwoorden, zoodat men ze kan verdeelen in *verbale bijwoorden* en *nominale bijwoorden*.

Opgave: Ga dit na.

De verbale bijwoorden die bij het gezegde of een bepaling van het gezegde staan, zijn dan evenals de bijwoordelijke bepalingen bij het gezegde in verschillende soorten naar de beteekenis te verdeelen: van tijd, van plaats, van hoedanigheid, van graad, van hoeveelheid, van beperking, van omstandigheid, van modaliteit, enz.

Opgave: Geef van elk voorbeelden en vergelijk met de paragraaf der bijwoordelijke bepalingen.

De nominale bijwoorden, die dus nader een adjectief, een telwoord of een voorzetselgroep bepalen, zijn gewoonlijk enkel bijwoorden van graad of modaliteit.

Opmerking. De bijwoorden van graad zijn, zooals blijkt uit de voorbeelden: „een *heel* dure piano" en „een *heele* dure piano" wèl veranderlijk.

Dat ook hier grensgevallen zijn, is te begrijpen; denk aan de z.g. bepalingen van gesteldheid.

Wanneer eenige bij elkaar behoorende woorden tezamen dienst doen als bijwoord, dan spreekt men van een *bijwoordelijke uitdrukking*. B.v.: *Van nu af aan* zal hij zijn best doen. Die redenaar spreekt *voor de vuist weg*. Die man reist *om den anderen dag*. De kinderen zongen *uit volle borst*. Wij hadden *nu eens* regen *dan weer* zonneschijn op onzen tocht. De vesting werd *stormenderhand* genomen.

Verschillende *andere woordsoorten* doen dienst als bijwoord, n.l. adjectieven, voorzetsels, voornaamwoorden en voegwoorden. Over de beide laatste soorten wordt gesproken bij de bindwoorden, zoodat we hier enkel wat in 't midden brengen over a) *adjectieven* en b) *voorzetsels*.

a) Voorbeelden: Dat noem ik *verstandig* redeneeren. Dat noem ik een *verstandig* woord. Hij verdient f 1000 *jaarlijks*. Zijn *jaarlijksch* inkomen bedraagt f 1000.

Men ziet, de woorden zijn volmaakt gelijk, (uitgezonderd bij

sommige, waar de *spelling* verschilt in beide gevallen: *-s* voor het bijwoord, *-sch* voor het adjectief.)

Vraag. Wat zijn *onbezorgd, tevergeefs(ch), lachend* in de volgende zinnen: *Onbezorgd* trokken de soldaten ten strijde. *Tevergeefs(ch)* trokken de soldaten ten strijde. *Lachend* trokken de soldaten ten strijde.

b) Voorbeelden: De kachel is *uit*. Het vuur is *aan*. De meid is *boven*. Jan is *binnen*. Hij loopt de gracht *langs*. De kinderen hollen den tuin *door*.

Zooals de voorbeelden luiden, is er geen onderscheid tusschen het voorzetsel en het bijwoord. Maar in: Jan gaat *mee*, ziet men *mee* voor *met* gebruikt.

Opmerking. Vergelijk het dialectische: Ga je *met?* en het H.D.: Gehen Sie *mit?*

Ook de plaatsing is anders: *langs* de straat, *door* den tuin, *achter* het huis, enz.

Bindwoorden. Hieronder verstaat men woorden, die dienen om zinsdeelen of zinnen met elkaar in betrekking te stellen. Vroeger — zie de paragraaf over De Betrekkingen — hebben we reeds opgemerkt, dat ook zònder woorden een betrekking kan worden uitgedrukt.

De woorden die als betrekking kunnen dienst doen, zijn: *voorzetsels, voegwoorden* en *bijwoorden* (van een bizondere soort.)

Voorzetsels of Preposities dienen voornamelijk om zinsdeelen aan elkaar te verbinden, en wel, om de verbinding tot stand te brengen tusschen 1o. een zelfstandig woord en een bijvoeglijke bepaling; 2o. het gezegde en een deelnemend of oorzakelijk voorwerp; 3o. het gezegde en een bijwoordelijke bepaling.

Voorbeelden: 1o. de tuin *van* mijn oom — het dak *op* het huis — de dijk *om* den polder — de gracht *langs* het plantsoen — het gerommel *onder* den grond — de wandeling *in* den

morgen — de werkman *van* de fabriek — de trein *van* den koning.

Opmerking. In oudere taal werden sommige van deze betrekkingen vaak door een genitief uitgedrukt, vooral die, welke wij nu met het voorzetsel *van* te kennen geven: de trein *des* konings.

2o. De dame geeft (*aan*) den bedelaar een aalmoes. Vader kocht (*voor*) broer een doos speelgoed. Hij rekent *op* uw hulp. De jongen verlangt *naar* de vacantie. (Zie verder de paragrafen over De Voorwerpen.)

3o. De kinderen renden *door* den tuin. De soldaten marcheerden *naar* de grens. Zij bleven thuis *om* den regen. Hij schreef *met* een potlood. (Zie verder de paragraaf over De Bijwoordelijke Bepalingen.)

Opmerking. Een enkelen keer verbindt een voorzetsel ook wel eens een zinsdeel aan een zin; b.v.: Lees *tot* waar de punt-komma staat.

Sommige werkwoorden, substantieven, infinitieven en nog andere woordsoorten vormen met een voorzetsel één uitdrukking, één bepaalde groep van woorden, die niet meer van elkaar te scheiden zijn: rekenen op — verlangen naar — leven voor — denken aan; op weg — op eerewoord — bij zijn plan (blijven) — door eigen schuld — (eten) om te leven — (altijd) te fietsen! — (een afscheid) voor eeuwig; enz.

Verschillende woordsoorten in bepaalden vorm doen dienst als voorzetsel; b.v. *substantieven:* tijdens, krachtens; *adjectieven:* trots, behalve; *deelwoorden:* gedurende, staande, volgens, nopens.

Ook geheele uitdrukkingen — *voorzetseluitdrukkingen* — doen dienst als zoodanig: in weerwil van, ten spijt van, ten aanzien van, naar gelang van, uitgezonderd, enz.

Opgave. Geef zelf de voorbeelden.

Voegwoorden of Conjuncties dienen om nevengeschikte zinsdeelen of zinnen met elkaar te verbinden, of wel bijzinnen

aan hoofdzinnen. In het eerste geval spreekt men van *nevenschikkende*, in het tweede van *onderschikkende voegwoorden*.

Voorbeelden: 1. Vader *en* zoon gingen heen. Wij hadden op onzen tocht zonnig, *maar* koud weer. De roover sprak zijn gevangenen op hatelijken, *want* vernederenden toon toe. Jan is even groot *als* zijn broer. Karel is langer *dan* zijn zusje. Ik heb Bouwmeester *als* koning en *als* bedelaar zien spelen. De gordijnen waren neer *en* de deur was op slot. Jij kunt gaan, *doch* hij moet blijven. De schepen blijven in de havens, *want* anders worden ze getorpedeerd.

2. *Of* de man nog in leven is, weet ik niet. *Dat* ze het blijspel opvoeren, is nu wel zeker. Ik zou het eerste ontwerp hebben gekozen voor raadhuis, *ofschoon* dat andere ook niet te versmaden was. Er werden maatregelen genomen, *omdat* het aan alle kanten dreigde.

Opmerking. *Als* en *dan* worden gebruikt in gevallen van vergelijking; *als* in den positief en *dan* in den comparatief. In het spraakgebruik hoort men in het laatste geval ook al vaak: Karel is langer *als* zijn zusje.

Men kan de nevenschikkende voegwoorden natuurlijk weer verdeelen in aaneenschakelende, tegenstellende en oorzakelijke, evenals het zinsverband, dat ze helpen uitdrukken, en de onderschikkende in voegwoorden van tijd, plaats, enz., al naar den bijzin, dien ze aan den hoofdzin verbinden.

Zie hiervoor verder de paragrafen over De Samengestelde Zin en De Betrekkingen.

De eenige voegwoorden, die werkelijk in geen enkele beteekenisrubriek zijn onder te brengen, zijn *dat* en *of*.

Opgave. Laat het onderscheid in gebruik van deze voegwoorden in eenige zinnen uitkomen.

Doch hierop dient nog wel gelet, dat een voegwoord *nooit anders is dan een verbinding* tusschen twee zinsdeelen of zinnen, en dat het zelf dus *nooit een zinsdeel* kan wezen.

In de paragrafen over De Betrekkingen hebben we evenwel gezien, dat nog andere woorden de verbindingen tot stand kunnen brengen. En tot die woorden behooren o.a. ook bijwoorden.

Bijwoorden, die dit doen, zijn dus tevens bijwoordelijke bepaling in den zin. Daarvan zijn er twee soorten, n.l. die welke bestaan uit een voorzetsel + een voornaamwoord, en die, welke bijwoorden zijn en tegelijk verbinding. De eerste soort noemt men *voornaamwoordelijke*, de tweede *voegwoordelijke bijwoorden.*

Voorbeelden van voornaamwoordelijke bijwoorden: De stad, *waarnaar* wij vertrekken, is ver van hier (= De stad, *naar welke* . . . .). Het boek, *waarover* je hebt gesproken, is nog niet verschenen (= Het boek, *over hetwelk* . . . .). En *waaraan* heb jij nu weer niet gedacht? (En *aan wat* . . . .). Zie je wel, dat men je *nergens mee* kan vertrouwen? (Zie je wel, dat men je *met niets* . . . .). Het gaat *erdoor* als koek (Het gaat *door dat* . . . .). De weezen *waarvoor* gezorgd moest worden, werden uitbesteed bij boeren (= De weezen, *voor wie* . . . .).

Uit de voorbeelden blijkt, dat de voornaamwoordelijke bijwoorden bijna altijd gebruikt worden voor zaken, bijna nooit voor personen (zie evenwel het laatste voorbeeld), maar dit dringt wel in het spraakgebruik door.

Voorbeelden van voegwoordelijke bijwoorden: De man stond op, *daarna* vertrok hij. Het werk zit vol fouten; *bovendien* is het slordig geschreven. Het was koud, *toch* hebben wij den boottocht gemaakt. Nooit zou hij erin hebben toegestemd; *echter* werd hij gedwongen op het laatst. Het feest verliep langzamerhand, *althans* de meeste gasten verdwenen ongemerkt. De boomen voor het huis werden omgehakt, *dus* zal het nu wel heel wat lichter zijn in de kamers.

Het groote onderscheid tusschen een voegwoord en een voegwoordelijk bijwoord is dit, dat het laatste ook op een

andere plaats in den zin kan staan. B.v.: De man stond op, hij vertrok *daarna*. Het werk zit vol fouten; het is *bovendien* slordig geschreven: of: het is slordig geschreven *bovendien*.

Opgaven. 1. Doe evenzoo met de andere voorbeelden.

2. Vergelijk met elkaar: Het werk is slordig geschreven *en het zit* vol fouten. Het werk is slordig geschreven, *bovendien zit het* vol fouten.

3. Ga, in verband met het voorgaande, dezen zin na: Wij ontvingen uw geëerde orders, *en zullen wij* zoo spoedig mogelijk voor uitvoering zorg dragen.

Zinwoorden. In de paragrafen over: *Wat een zin is* hebben we onze meening gezegd omtrent enkele woorden, die op zich zelf de beteekenis van een geheelen zin kunnen hebben. We kunnen daarheen dus verwijzen. Een tot in vele groepen leidende verdeeling behoeven we niet te beginnen, omdat dit toch maar tot vaagheden aanleiding geeft. Genoeg zij het, er nogmaals de aandacht op te vestigen, dat het overgroote deel woorden zijn, die *gevoelens* aanduiden, en dat de rest *nabootsingen* zijn van geluiden, of wel zulke geluiden, die dienen om iemands opmerkzaamheid te trekken. Zie voor de voorbeelden genoemde paragrafen.

2. *De Vormen.*

Wat vormen zijn. Onder *vormen* verstaat men die veranderingen in de woorden, welke *geen* wijziging in de beteekenis ten gevolge hebben, doch *wel* wijziging in betrekking tot een of meer andere woorden in een zin. B.v. wanneer men van *keizer keizerlijk* maakt, of *keizerrijk*, dan verandert de beteekenis; doch zegt men in plaats van: de keizer verrichtte een rechtvaardige daad, de daad des *keizers* was rechtvaardig, dan is nog steeds de persoon bedoeld, doch nu is de betrekking gewijzigd. In den eersten zin was *keizer* handelende persoon, onderwerp in den zin; in den tweeden zin beteekent de vorm,

dat de daad van den keizer afkomstig is, dus: dat *keizer* bijvoeglijke bepaling is bij *daad*. Zoo wanneer men van *waken* *bewaken* maakt, of *waaksch*, of *waker*, dan wijzigt weer wel de beteekenis; doch zegt men: de vader *waakt* over zijn kinderen, of: de vader *waakte* over zijn kinderen, dan heeft men nog steeds met het begrip *waken* te doen, al denkt men die werking in het eerste geval in het heden, en in het tweede geval in het verleden.

De wijzigingen nu, die alleen betrekking hebben op de verhouding in den zin tot andere zinsdeelen, noemt men *buiging* of *flexie*. En hebben ze betrekking op de naamwoorden, dan spreekt men van *naamwoordelijke buiging*, *verbuiging* of *declinatie;* hebben ze betrekking op het werkwoord, dan noemt men dat *werkwoordelijke buiging*, *vervoeging* of *conjugatie*.

Nu is het een feit, dat in het hedendaagsche Nederlandsch de werkwoordelijke of *verbale vormen* talrijker zijn dan de naamwoordelijke of *nominale vormen*. Deze laatste zijn bijna geheel afgesleten, uitgestorven. En alleen in uitdrukkingen, dus als *taalfossielen* (versteende vormen), zijn ze nog over in de spreektaal. Wij hebben ze ook niet meer noodig, omdat we zooveel andere middelen hebben, om te zeggen wat we willen, dat ze als doelloos vanzelf ongebruikt blijven. In geschreven taal komen ze nu en dan nog wel eens voor, doch ook daar zullen ze eenmaal goeddeels worden terzijde gesteld. Zien we naar de talen der ons omringende landen, dan merken we, dat het Engelsch b.v. al veel verder is in die richting, dat het Duitsch kunstmatig zijn vormen„rijkdom" onderhoudt, en dat het Fransch vooral in zijn verbale vormen vooral nog heel wat „rijker" is dan het Nederlandsch.

Verbale vormen. Het werkwoord kent nog hier en daar vormonderscheid in persoon, getal, geslacht, tijd en wijze, terwijl

in zijn vormenstel ook gerangschikt worden de nominale vormen: infinitief en deelwoorden.

Nog hier en daar; want van echte *vormen* is eigenlijk maar voor een klein gedeelte sprake. Vroeger was dat wel anders, en verschillende talen, zooals b.v. Latijn en Grieksch, hebben een verbazenden vormenrijkdom in de vervoeging. Het Germaansch had dat ook; doch tegenwoordig beschikken we over verschillende hulpmiddelen om uit te drukken, wat de vormen deden.

Persoon en getal. Er is hiervan al het een en ander gezegd in de paragraaf over De kern van den zin. Lees dat nog eens. Toen werd meegedeeld, dat de vergezellende voornaamwoorden aangeven, wie de handeling verricht, en dat de persoonsvorm zelf dat heel onvolkomen doet.

Het werkwoord, dat *drieërlei persoon* — eerste, tweede en derde persoon — en *tweeërlei getal* — enkelvoud en meervoud — kent, heeft nu voor alle drie personen in het enkelvoud soms maar één vorm.

Het Gotisch, had b.v. deze vormen:

nima = ik neem	nimam = wij nemen
nimis = jij neemt	nimith = jullie nemen (neemt)
nimith = hij neemt	nimand = zij nemen

Opmerking. De uitspraak der *th* is gelijk aan de Engelsche th in think.

Men kon dus aan den werkwoordelijken vorm al zien, of men te doen had met den sprekenden, den aangesproken of den besproken persoon. Zoo is het b.v. ook in het Latijn, het Grieksch, enz.

Bij ons in het Nederlandsch bestaat soms alleen nog maar onderscheid tusschen enkelvoud en meervoud; b.v.:

ik laat	wij laten
jij laat	jullie laten (of: laat)
hij laat	zij laten

En op de Zuid-Hollandsche eilanden spreekt men alle enkelvouden en alle meervouden gelijk uit; b.v.:

ik hoort	wij hoore
jij hoort	jullie hoore
hij hoort	zij hoore

Nog verder „afgesleten" zijn de vormen in een met het Nederlandsch verwante taal, n.l. het Zuidafrikaansch; b.v.:

ek loop	ons loop
jij loop	jullie loop
hij loop	hullie loop

Opgave. Vergelijk ook eens hiermee de vervoeging van het Engelsche werkwoord.

De veranderingen nu, die in vroeger tijd vooral en nu nog slechts hier en daar op te merken zijn, al naar gelang de spreker, de toegesprokene of de besprokene het onderwerp is van den zin, noemt men de *persoonsuitgangen;* en het werkwoordelijk deel dat er overblijft, na ontdaan te zijn van deze uitgangen, noemt men den *stam* van het werkwoord. Bij ik neem — jij neemt — hij neemt is dus de stam: *neem.* Vroeger had de 1e persoon enkelvoud een persoonsuitgang *e*, dus: ik neme. Versteende overblijfselen daarvan zijn nog: *Zegge* f 5.— (aan den voet eener rekening). *Verblijve* hoogachtend .... (aan het slot van een brief). *Verzoeke* de deur te sluiten, waarbij men het voornaamwoord *ik* weglaat.

Actief en passief. Reeds in de paragraaf over het lijdend voorwerp is er op gewezen, dat de overgankelijke werkwoorden *in tweeërlei vorm* kunnen voorkomen, *bedrijvend* en *lijdend.* Den eersten vorm noemt men het *actief,* dat is dus de toestand, waarin het onderwerp van den zin *handelend* optreedt; den tweeden vorm noemt men dan het *passief,* dat is dus de

toestand, waarin het onderwerp van den zin de handeling *ondergaat.*

Opmerking. Men spreekt ook wel eens van *bedrijvend* en *lijdend geslacht* bij het werkwoord.

Het Nederlandsch heeft echter geen afzonderlijken *vorm* voor het passief; de naam is dus onjuist, want wij moeten het passief omschrijven met behulp van andere werkwoorden: de hulpwerkwoorden *worden* en *zijn.*

Opgave. Ga de voorbeelden na bij het lijdend voorwerp; en geef zelf nog eenige voorbeelden.

Opmerking. In het Latijn heeft men werkelijk afzonderlijke vormen; b.v.: servo = ik red, servor = ik word gered. Ook het Gotisch had in den tegenwoordigen tijd afzonderlijke vormen; b.v.: nasja = ik red, nasjada = ik word gered.

Evenwel zijn er enkele ònovergankelijke werkwoorden, die in het passief kunnen voorkomen. Dat geschiedt dan zonder vermelding van onderwerp; er wordt op die wijze niet anders uitgedrukt dan het plaats hebben der handeling. B.v.: Er *wordt* morgenavond *gedanst.* Hier *wordt* mij te druk *gepraat.* Doe toch open: er *werd* al twee keer *geklopt.*

Uit de voorbeelden blijkt, dat het vooral werkwoorden zijn, die een *doen* beteekenen. Men kan dus niet zeggen: er wordt hier gezeten, gelegen, geslapen, gesuft, ontwaakt, enz.; tenzij ironisch, om een tegenstelling te geven: „Er wordt hier niet gewerkt in de klas, maar geslapen!"

Dergelijke lijdende vormen van onovergankelijke werkwoorden noemt men wel *onpersoonlijke lijdende vormen.*

Tijd. Het Nederlandsch kent maar twee vormen, om het *verschil in tijd* uit te drukken, n.l. voor den tegenwoordigen en voor den verleden tijd. Het zijn: *ik lees* en *ik las, ik red* en *ik redde.* Willen we meedeelen, dat iets nog moet gebeuren, dan gebruiken we den persoonsvorm van het werkwoord (hier dus: hulpwerkwoord van tijd) *zullen* met den infinitief; dus:

ik zal redden. In andere talen alweer zijn voor alle tijden van het werkwoord afzonderlijke vormen; zie eens in het Latijn:

servo = ik red	servavi = ik heb gered
servabam = ik redde	servaveram = ik had gered
servabo = ik zal redden	servavero = ik zal gered hebben
servarem = ik zou redden	servavissem = ik zou gered hebben

Wat verstaat men nu eigenlijk onder *tijden* bij het werkwoord? Wanneer men zegt: ik lees de krant — ik las de krant — ik zal de krant lezen — dan duidt de eerste vorm aan, dat de werking op het oogenblik plaats heeft, dus in *het heden*; de tweede vorm, dat de werking afgeloopen is, dus plaats vond in *het verleden*; de derde vorm, dat de werking nog moet gebeuren, dus plaats zal vinden in *de toekomst*.

Tijden zijn dus vormen van het werkwoord, die aangeven, wanneer de werking geschiedt.

We moeten hierbij evenwel dadelijk opmerken, dat dit *niet alleen* de beteekenis is van de tijdsvormen, en bovendien, dat in sommige gevallen de tijdsvormen *alleen niet* voldoende zijn, om den tijd aan te geven.

Want zegt men: Vader heeft geschreven, dat hij vanavond *thuis komt*, dan zou er eigenlijk moeten staan: dat hij vanavond *zal thuis komen;* het is immers nog iets toekomstigs? En verder moet de bepaling *vanavond* nauwkeuriger den tijd in de toekomst aangeven.

De verdeeling der tijden is nu als volgt:

Onvoltooide tijden of Durativum.	Voltooide tijden of Praeteritum.
1. *Onvoltooid tegenwoordige tijd* of *Praesens* ik lees	2. *Voltooid tegenwoordige tijd* of *Perfectum* ik heb gelezen
3. *Onvoltooid verleden tijd* of *Imperfectum* ik las	4. *Voltooid verleden tijd* of *Plusquamperfectum* ik had gelezen

5. *Onvoltooid toekomstige tijd* of *Futurum*	6. *Voltooid toekomstige tijd* of *Futurum exactum*
ik zal lezen	ik zal gelezen hebben
7. *Onvoltooid verleden toekomstige tijd*	8. *Voltooid verleden toekomstige tijd*
ik zou lezen	ik zou gelezen hebben

De beteekenis der tijden is het beste te begrijpen, wanneer men den tijd voorstelt als een oneindig voortgaande lijn, waarop één punt het heden voorstelt, en waarvan links het verleden, rechts de toekomst ligt:

1. 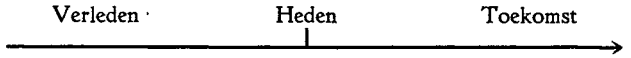

Wanneer men zegt: ik lees de krant, dan bevindt men zich in gedachten in het punt H. Wil men nu meedeelen, dat het een werking is, die afgeloopen is, dan zegt men: ik heb de krant gelezen. We kunnen dat zóó voorstellen:

2. 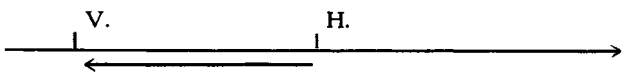

Want we denken ons het lezen van de krant op een tijdstip in het verleden, we kijken er zoo te zeggen, op een afstand naar. Menigeen zal nu misschien denken: maar als ik zeg: ik las de krant, dan is dat toch eigenlijk hetzelfde? Neen, in dat geval verplaatst men zich als in een nieuw heden; alles komt ons weer voor den geest, alsof het op het oogenblik plaats heeft. We zullen dezen tijd dus zóó moeten voorstellen:

3. 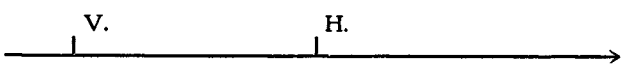

Vergelijk eens met elkaar:

„Gisteren heb ik in de krant gelezen, dat er in den laatsten

tijd heel wat ongelukken hebben plaats gevonden met treinen. Bij één zelfs zijn ontzettend veel menschen verongelukt; dokters zijn gekomen van andere plaatsen en hebben de gekwetsten allemaal nog verbonden. Gelukkig zijn er van diè passagiers geen gestorven!"

„Gisteren las ik in de krant, dat er in den laatsten tijd heel wat ongelukken plaats hebben gevonden met treinen. Bij één zelfs verongelukten ontzettend veel menschen; dokters kwamen van andere plaatsen en verbonden de gekwetsten nog allemaal. Gelukkig stierven er van diè passagiers geen!"

Men merkt dadelijk, dat het verhaal veel levendiger wordt, omdat men zich geheel in den toestand verplaatst. Zelfs gebeurt het wel eens, dat men in den onvoltooid tegenwoordigen tijd overgaat!

Opgave. Geef zelf hiervan een voorbeeld.

Opmerking. Het blijkt, dat de voltooid tegenwoordige tijd eigenlijk een ... verleden tijd is; och, de naam doet er ook feitelijk niet toe, als men maar weet, wat er mee bedoeld wordt.

Wanneer men een mededeeling aldus begint: „Gisteren vertelde ik je toch, dat ik in de krant had gelezen van dien brand," dan verplaatst men zich eerst naar een punt in het verleden, dat geheel los is van het heden, en van daar ziet men

4. 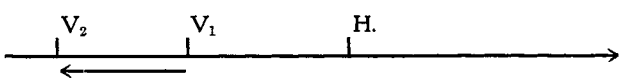

in gedachten uit naar het tijdstip waarop men de krant las. Er is hier dus overeenkomst tusschen den 2en en den 4en tijd; alleen maar, het uitgangspunt is verschillend; bij den 2en tijd was het het heden, bij den 4en tijd een „nieuw" heden.

Voor de verklaring van den onvoltooid toekomstigen tijd zijn niet veel woorden noodig: we verbinden het heden met een punt in de toekomst, waarop de werking zal geschieden: Ik zal dat boek morgen lezen.

5. 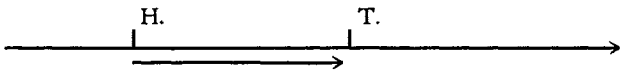

Doch de voltooid toekomstige tijd is eigenlijk weer een verleden tijd, dat wil zeggen: voor een bepaald punt in de toekomst, want men zegt: Over een maand zal ik dat boek heelemaal gelezen hebben.

6. 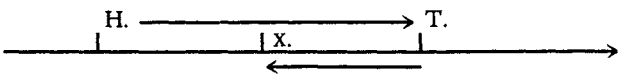

Tusschen de punten T en H ligt 'n heele maand tijdsverschil; en op het tijdstip X (het doet er immers niet toe, wanneer dat precies is!) is de werking „lezen" afgeloopen, dus „verleden" voor T, maar voor H is het nog „toekomst".

Hoe zou men moeten aangeven: „Verleden week zei hij me, dat hij dit boek zou lezen?"

7. 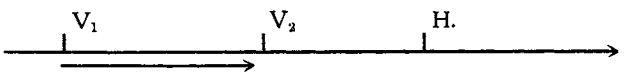

Tusschen de punten V_1 en H ligt een week tijdsverschil, en in dien tijd zou het boek gelezen worden, n.l. om en nabij het punt V_2. Beide punten V_1 en V_2 liggen dus in het verleden, doch V_2 is toekomst voor V_1.

Het verschil tusschen den 5en en 7en tijd ligt alweer alleen in . . . het uitgangspunt; dit laatste ligt bij den 7en tijd in het verleden.

Opgave. Ga eens na, wat voor naam men bedenken moest voor den toekomstigen tijd, waarvan het uitgangspunt in de toekomst ligt. Teeken het ook eens. Onderscheiden wij dien tijd?

En ten slotte, wanneer wij ons de vorige werking afgeloopen denken, zullen we moeten zeggen: Verleden week Maandag zei hij me, dat hij dit boek Vrijdag zou gelezen hebben.

8. 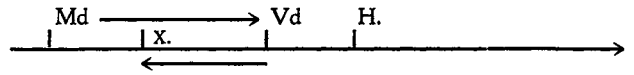

In onze gedachten hebben we ons dus naar een punt in 't verleden verplaatst (Maandag), en vandaar uit naar een punt in de toekomst (Vrijdag) waarop de werking was afgeloopen. (omtrent het tijdstip X).

Het is heel goed mogelijk, dat het tijdstip Vrijdag nog werkelijk toekomst is; het heden is dan b.v.: Donderdag, en in dat geval schiet de „lijn onzer gedachte" voorbij het heden.

Opgave. Teeken dit geval.

Als we de beteekenis van alle tijden nog eens overdenken, zal het blijken, dat we inderdaad slechts hebben: *één tegenwoordigen tijd, één toekomstigen tijd* en *zes verschillende verleden tijden* (deze laatste gerekend telkens van verschillend uitgangspunt.)

Zoo precies als wij nu alle uitingen in het spreken van menschen in „hokjes van tijden" zouden willen afdeelen, spreekt men echter niet. Er is zoo'n vrij „spraakgebruik", dat we dit hier even moeten nagaan.

Het gebruik der tijden. Om te beginnen met den onvoltooid tegenwoordigen tijd: wanneer gebruikt men dien?

1o. in het „gewone" geval: Ik lees de krant.

2o. in plaats van den onvoltooid toekomstigen tijd: Volgende week ga ik naar Amsterdam (= zal ik n. A. gaan).

3o. in plaats van den onvoltooid verleden tijd; hierboven werd er reeds op gewezen, dat men zich zoo sterk in het verleden kan denken, dat men onwillekeurig overgaat in den tegenwoordigen tijd. B.v.:

„Gisteravond ging ik nog laat een brief posten. Het was donker. Ik moest door een stille straat. Plotseling schiet er een kerel uit een zijsteegje op me af, die me wil vastgrijpen. Ik

maak rechtsomkeert en ren als een bezetene naar huis. Daar kwam ik pas na een heele poos weer op mijn verhaal."

4o. om een geregelde gewoonte aan te duiden; b.v.: Wij eten om half zes. Ik ga met de kippen op stok!

5o. om een algemeen erkende waarheid uit te drukken, in spreekwoorden, zegswijzen, uitdrukkingen, of in axioma's, stellingen, hypothesen geuit; b.v.: Stille waters hebben diepe gronden. Boontje komt om zijn loontje. Twee rechte lijnen, die met twee punten samenvallen, moeten geheel samenvallen. Als twee cirkels drie punten gemeen hebben, bedekken zij elkaar geheel.

Opmerking. In de beide laatste gevallen is eigenlijk heelemaal van geen tijd sprake.

6o. om historische feiten mee te deelen (hierbij moet evenwel altijd een bijwoordelijke bepaling van tijd staan) b.v.: In 1800 trekt Napoleon over de Alpen.

7o. wanneer men iemands woorden precies aanhaalt (z.g. directe rede) b.v.: Vader zei gisteren: „We gaan vroeg op stap." Christus predikte reeds vele eeuwen geleden: „Hebt elkander lief!"

Den voltooid tegenwoordigen tijd gebruikt men:

1o. in het „gewone" geval: ik heb de krant gelezen.

2o. in plaats van den onvoltooid tegenwoordigen tijd; b.v.: We hebben hier al den heelen morgen rondgedwaald en kunnen maar niet den goeden weg terugvinden (= We dwalen hier al den heelen morgen rond).

3o. in plaats van den onvoltooid verleden tijd; b.v.: We zijn om 2 uur te Utrecht aangekomen (= We kwamen om 2 uur te Utrecht). Zie verder boven.

4o. in plaats van den voltooid toekomstigen tijd; b.v.: Als ik den chef morgen gesproken heb, zal ik je kunnen zeggen, hoe zijn beslissing is (= Als ik den chef morgen zal gesproken hebben . . . .).

Schijnbaar is deze tijd gebruikt, wanneer een participiaal adjectief naamwoordelijk deel van het gezegde is; b.v.: Dat antwoord is gepast. Ben je bezeten?

Den voltooid verleden tijd gebruikt men wel eens in de plaats van den voltooid verleden toekomstigen tijd; b.v.: Ik had dat boek wel gelezen, als je 't me maar gegeven had (= Ik zou dat boek wel gelezen hebben . . .). Doch de beteekenis van het gezegde is door dit gebruik modaal, evenals dat trouwens toch min of meer het geval is met de beide verleden toekomstige tijden. Zie daarover verder de paragraaf over Wijze.

Zooals gebleken is, bestaan de meeste tijd„vormen" uit meer dan één stuk (het spraakgebruik is dan ook eigenlijk, om alles bij elkaar — b.v.: ik zou gelezen hebben — één vorm te noemen). Daarnaar maakt men wel eens onderscheid in *enkelvoudige* en *samengestelde tijden*. De enkelvoudige zijn dan alleen de onvoltooid tegenwoordige en de onvoltooid verleden tijd. Voor de zes andere — samengestelde — tijden heeft men hulpwerkwoorden, welker persoonsvormen met de infinitieven en voltooide deelwoorden dan samen den „vorm" uitmaken.

Opgave. Ga dit voor iederen tijd afzonderlijk na.

Opmerking. De tijden van het *passief* zijn *alle* samengesteld. Men laat het voltooid deelwoord van het hulpwerkwoord *worden* weg; b.v.: De koe is geslacht en niet: De koe is geslacht geworden.

De hulpwerkwoorden van tijd zijn nu: *hebben* of *zijn* en *zullen*. Dit laatste doet enkel dienst bij de toekomstige tijden. Doch wanneer gebruikt men *hebben*, wanneer *zijn?*

In 't algemeen kan men zeggen, dat de overgankelijke werkwoorden met *hebben*, de onovergankelijke met *zijn* worden vervoegd. Er zijn evenwel verschillende uitzonderingen. De werkwoorden, die een *doen* of *zijn* beteekenen, vervoegt men met *hebben*, uitgezonderd *zijn* en *blijven;* dus: Ik heb gewerkt, Ik heb gerust, doch: Wij zijn in Haarlem geweest, gebleven.

De werkwoorden, die een *worden* beteekenen, vervoegt men met *zijn;* b.v.: Het ijs is gedooid. Verder worden werkwoorden, die een beweging te kennen geven, met *hebben* of *zijn* vervoegd, al naar gelang men op de handeling zelf of op het resultaat ervan let. B.v.: We hebben heerlijk gewandeld (gefietst, gereden, gevaren) doch: We zijn naar den Haag gewandeld (gefietst, gereden, gevaren).

Opgave. Ga eens na met voorbeelden, hoe de vervoeging is bij: vergeten, volgen, beginnen.

De werkwoordelijke stam is dat, wat we hóóren, wanneer we van den infinitief -n of -en (-e) weglaten; van zien dus: *zie;* van staan: *sta;* van bouwen: *bouw;* van loopen: *loop;* van laten: *laat;* van geven: *geef;* van lezen: *lees;* van houden: *houd;* van schrobben: *schrob;* van leggen: *leg.*

Opmerkingen. 1. Eigenlijk is de stam van geven: geev, van lezen: leez, doch we schrijven: hij gee*f*t, hij lees*t*. Dit is natuurlijk onder invloed van de volgende t. Doch we schrijven weer niet: ik hou*t*, hij zec*ht*, zij schro*pt*, ofschoon de d als t, de g als ch en de b als p klinkt. Op dergelijke zaken is te letten bij het dictee.

2. Men schrijft ook: je gaat en ga je, je vindt en vind je.

3. In spreektaal hoort men in plaats van vind je — vin je; rijd je — rij je; houd je — hou je; en in de meervoudsvormen hoort men zelfs naast: ze rijden — ze rijen; ze bieden — ze bieën.

Nu wordt een werkwoord vervoegd, door achter den stam klanken te hechten — de uitgangen, ja soms bovendien nog den klank van dien stam zelf te veranderen. Zoo komt het dus, dat er werkwoorden zijn met slechts *één stam*, en werkwoorden met *meer stammen.*

Tweeërlei vervoeging bestaat er derhalve: *éénstammige* en *meerstammige vervoeging.* De eerste, waarbij geen sprake is van klankverandering in den stam, noemt men de *zwakke vervoeging*, de tweede, met klankverandering in den stam — dus met meer dan één stam, doch hoogstens vier stammen — de

sterke vervoeging; en daarnaar verdeelt men de werkwoorden in *zwakke* en *sterke.*

B.v.: ik bouw — ik bouw**de** — ik heb gebouw**d**
ik n**ee**m — ik n**a**m — ik heb gen**o**m**en.**

Opmerking. De namen zwak en sterk zeggen ons niets. Alleen dient hier nog vermeld, dat een *nieuw* werkwoord *steeds zwak* wordt vervoegd, *nooit sterk;* b.v.: ik fiets — ik fietste. Luister ook eens naar het jonge kind; dat zegt: ik loop — ik loop*te*. De sterke vervoeging is dus de oudere, *de steriele;* de zwakke de jongere, *nog productieve* vervoeging.

De zwakke werkwoorden.

Wanneer we *op het gehoor af* de vormen vergelijken van de volgende twee zwakke werkwoorden: *bouwen* en *bukken,* dan is het eenige verschil gelegen in den onvoltooid verleden tijd:

ik bouw — ik bouw**de** — ik heb gebouwt
ik buk — ik buk**te** — ik heb gebukt.

Doch we schrijven: gebouw**d,** naar analogie van den vorm bouw**de.**

Er komen dus *twee klassen van zwakke werkwoorden* voor; n.l. 1o. met de uitgangen *-de* (in den onvoltooid verleden tijd) en *-d* (in het voltooid deelwoord), en 2o. met de uitgangen *-te* (in den onvoltooid verleden tijd) en *-t* (in het voltooid deelwoord.)

Opmerking. Algemeen neemt men aan, dat de verleden tijd van het zwakke werkwoord in ouderen tijd gevormd zou zijn met behulp van de stam van het werkwoord *doen:* Germaansch *da;* dus: Gotisch nasida — ik redde, beteekende eigenlijk: nasi-da = ik deed redding. In het Middelnederlandsch had men achter den stam: *-ede,* dus: *makede, levede;* door uitval van deze toonlooze e (ə) ontstond verscherping van den stamslotconsonant: *maakde—maakte; levede—leefde.* Zie ook nog de paragraaf over de hulpwerkwoorden van oorzaak in het hoofdstuk *De Zin.*

Werkwoorden, die vervoegd worden als bouwen, zijn nog b.v.: *baden, vegen, beven, vreezen, schrobben, dalen, roeren, turen, zaaien,* enz.

Werkwoorden, die vervoegd worden als *bukken*, zijn nog b.v.: *baten, juichen, straffen, missen, visschen, happen,* enz.

Uit de voorbeelden blijkt dat tot de laatste groep behooren de werkwoorden *met scherpen stamslotconsonant:* baat-, juich, straf-, mis-, visch-, hap-; en tot de eerste groep alle andere; dus de werkwoorden *met zachten stamslotconsonant,* of *anderen slot-consonant* of waarvan de stam eindigt op een *vocaal.*

Opmerking: Men vereenigt gemakshalve de scherpe consonanten wel eens in het woord „'t kofschip."

De sterke werkwoorden.

We hebben reeds gezegd, dat deze groep werkwoorden meerstammig is; ze kunnen hebben *twee, drie* of hoogstens *vier stammen.* Om deze stammen, waarin dus telkens een andere klinker optreedt, goed te kunnen waarnemen, dient men de stammen der volgende vier vormen naast elkaar te plaatsen: dien van den onvoltooid tegenwoordigen tijd, dien van het enkelvoud en van het meervoud van den onvoltooid verleden tijd en dien van het voltooid deelwoord dat bij sterke werkwoorden eindigt op *-n* of *-en.*

B.v. bij nemen:

neem — nam — naam — noom
(neem) (nam) (namen) (genomen)

Deze regelmatige klankwisseling binnen het paradigma van een woord — hier een werkwoord — noemt men met een Duitschen term *ablaut.* Bij nemen dus hebben we den ablaut ē—ă—ā—ō.[1]) Alle werkwoorden nu, die eenzelfde ablautreeks vertoonen, neemt men in één groep samen. Zoo kunnen we in het Nederlandsch zeven verschillende groepen onderscheiden, waarbij we zullen letten op den klank van het *imperfectum,* en waarnaar wij ze ook zullen noemen.

[1]) ē beteekent *lange e;* ĕ beteekent *korte e;* enz.

De zeven klassen der sterke werkwoorden.

Achtereenvolgens krijgen we nu werkwoorden met ē, ō, ŏ, ă, oe of ie in den stam van den onvoltooid verleden tijd. Die met ă vallen nog in twee groepen naar het verschil in klinker in het voltooid deelwoord.

1e klasse of ē-*klasse* (tweestammig)

Ablautreeks: ij—ē—ē—ē.

Voorbeelden:

rijden: rijd—reed—reden—gereden
zwijgen: zwijg—zweeg—zwegen—gezwegen.

2e klasse of ō-*klasse* (tweestammig)

Ablautreeks: ui, ie } —ō—ō—ō.

Voorbeelden:

sluiten: sluit—sloot—sloten—gesloten
duiken: duik—dook—doken—gedoken
vliegen: vlieg—vloog—vlogen—gevlogen
gieten: giet—goot—goten—gegoten.

Opmerkingen. 1. Kleine afwijkingen vertoont *verliezen*, nl. verloor—verloren; verder heeft *verkiezen* ook de vormen verkoor—verkoren naast de gewone, en komen een enkelen keer nog wel van *vriezen* de vormen vroos—gevrozen voor.

2. *Spugen* wijkt af in den infinitief, evenals *wegen*.

3e klasse of ŏ-*klasse* (tweestammig)

Ablautreeks: ĕ, i } —ŏ—ŏ—ŏ.

Voorbeelden:

bergen: berg—borg—borgen—geborgen
smelten: smelt—smolt—smolten—gesmolten
binden: bind—bond—bonden—gebonden
zingen: zing—zong—zongen—gezongen.

Opmerkingen. 1. De werkwoorden *derven, sterven, werven, werpen, zwerven* en *helpen* hebben *ie* in het imperfectum: dierf, stierf, wierf, wierp, zwierf, hielp. In den volksmond hoort men nog b.v.: storf, zworf, worp, holp.

2. *Worden* gaat zoo:

$$\text{word}- \left\{ \begin{matrix} \text{werd} \\ \text{wierd} \end{matrix} \right\} - \left\{ \begin{matrix} \text{werden} \\ \text{wierden} \end{matrix} \right\} -\text{geworden}$$

De vormen wierd en wierden zijn in Zuid-Nederland en in dichterlijke taal gebruikelijk.

4e klasse of *ă-klasse* (*vier*stammig)
Ablautreeks: ē—ă—ā—ō.

Voorbeelden:

nemen: neem—nam—namen—genomen
spreken: spreek—sprak—spraken—gesproken.

Opmerkingen. 1. Afwijkingen vertoont *komen* in den infinitief en het praesens: kŏm. Verder heeft het in het inperfectum nog een w: kwam. In den volksmond hoort men ook: kommen en gekommen.

2. *Zweren* (van een wond) en *scheren* (van den baard) hebben in het imperfectum zwoor—zworen en schoor—schoren.

5e klasse of *ă-klasse* (*drie*stammig)
Ablautreeks: ē—ă—ā—ē.

Voorbeelden:

geven: geef—gaf—gaven—gegeven
lezen: lees—las—lazen—gelezen.

Opmerkingen. 1. Afwijkingen vertoonen *bidden, liggen* en *zitten* in den infinitief.

2. Het werkwoord *zien* gaat zoo:

zie—zag—zagen—gezien.

3. *Eten* heeft in het deelwoord gegeten vọor geëten.

4. Eigenlijk behoort hier ook *wezen* toe. Zie echter de paragraaf over *zijn*.

De *6e klasse* of *oe-klasse* (tweestammig)
Ablautreeks: ā—oe—oe—ā.

Voorbeelden:

dragen: draag—droeg—droegen—gedragen
varen: vaar—voer—voeren—gevaren.

Opmerkingen. 1. Afwijking vertoont *zweren* (een eed) in den infinitief.

2. *Slaan* vertoont afwijkingen in den infinitief en het praesens. In den volksmond hoort men evenwel spreken van: slagen en b.v. hij slaagt.

3. *Staan* heeft de volgende vormen: staan—stond—stonden—gestaan, dus wijkt af in het imperfectum. In den volksmond hoort men ook sting, analogie naar hing.

De *7e klasse* of *ie-klasse* (tweestammig)
Ablautreeks: x—ie—ie—x.

Opmerking. Er is geen vaste vocaal op te geven voor het praesens, omdat deze zeer verschillend is; maar die van het praesens stemt *altijd* overeen met die van het deelwoord.

Voorbeelden:

laten: laat—liet—lieten—gelaten
vallen: val—viel—vielen—gevallen
loopen: loop—liep—liepen—geloopen
houwen: houw—hieuw—hieuwen—gehouwen
roepen: roep—riep—riepen—geroepen.

Opmerkingen. 1. De werkwoorden *gaan, hangen* en *vangen* hebben in het imperfectum de vormen ging—gingen, hing—hingen en ving—vingen.

2. *Heffen* met ĕ heeft in het deelwoord geheven met ē; en *scheppen* (maken) met ĕ heeft in het deelwoord ā.

3. *Houden* wijkt in het imperfectum af door zijn vormen: hield—hielden.

Opgave. Bepaal nu, tot welke klasse de volgende werkwoorden behooren: stuiven, kijken, graven, delven, liegen, slapen, spreken, geven, spinnen, wijken, schelden en winden.

Werkwoorden met gemengde vervoeging.

Hiervan spreekt men: wanneer een werkwoord een zwak imperfectum en een sterk deelwoord heeft; of wanneer een werkwoord een zwak en sterk imperfectum beide heeft met een zwak deelwoord òf met een sterk deelwoord, of een volledige zwakke vervoeging

naast een volledige sterke, zònder of mèt verschil in beteekenis. Het spreekt van zelf, dat deze gemengde vervoeging niet heeft kunnen ontstaan, indien niet sterke werkwoorden naar de zwakke waren „overgeloopen", of omgekeerd, of dat door de werking der analogie zwakke of sterke vormen waren ontstaan. We onderscheiden dus vijf groepen van werkwoorden met gemengde vervoeging.

1. *Werkwoorden met zwak imperfectum en sterk deelwoord:*

bakken, bannen, barsten, braden, brouwen, heeten, laden, lachen, malen, scheiden, spannen, vouwen, weven, wreken, zieden en zouten.

De vormen zijn dus: bakken—bakte—gebakken.

Opmerking. In 't Vlaamsch hoort men nog den sterken verleden tijd van lachen: *loech;* en in den volksmond dien van heeten: *hiet,* doch als *tegenwoordigen tijd* opgevat. B.v.: Hoe hiet-ie?

2. *Werkwoorden met zwak èn sterk imperfectum en zwak deelwoord:*

jagen—jaagde of joeg—gejaagd
vragen—vraagde of vroeg—gevraagd
waaien—waaide of woei—gewaaid

Opmerking. Wanneer jagen „op jacht gaan" beteekent gebruikt men steeds: jaagde.

3. *Werkwoorden met zwak en sterk imperfectum en sterk deelwoord:*

bersten—berstte of borst—geborsten
melken—melkte of molk—gemolken
stooten—stootte of stiet—gestooten
raden—raadde of ried—geraden
wasschen—waschte of wiesch—gewasschen

Opmerking. Gewoonlijk worden de sterke imperfecta alleen in figuurlijke beteekenis gebruikt b.v.: Pilatus wiesch zijn handen in onschuld.

4. *Werkwoorden met zwakke en sterke vervoeging* (zonder verschil in beteekenis)

aantijgen—tijde aan of teeg aan—aangetijgd of aangetegen
kerven—kerfde of korf—gekerfd of gekorven
krijschen—krijschte of kreesch—gekrijscht of gekreschen
kruien—kruide of krooi—gekruid of gekrooien
schuilen—schuilde of school—geschuild of gescholen
schrikken—schrikte of schrok—geschrikt of geschrokken

Opmerking. Vrijen wordt zwak vervoegd, doch in den volksmond hoort men nog vaak: vree—gevreeën.

5. *Werkwoorden met zwakke en sterke vervoeging* (mèt verschil in beteekenis)

krijgen—krijgde of kreeg—gekrijgd of gekregen
plegen—pleegde of placht—gepleegd [1])
pluizen—pluisde of ploos—gepluisd of geplozen
prijzen—prijsde of prees—geprijsd of geprezen
stijven—stijfde of steef—gestijfd of gesteven
scheren—scheerde of schoor—gescheerd of geschoren
scheppen—schepte of schiep—geschept of geschapen
werken—werkte of wrocht—gewerkt of gewrocht
wassen—waste of wies—gewast of gewassen

Opmerking. Malen en *spouwen* hebben alleen maalde, spouwde; verder gemaald of gemalen en gespouwd of gespouwen.

Opgaven. 1. Geef van al deze werkwoorden de juiste beteekenissen in zinnen.
2. Geef van de werkwoorden met gemengde vervoeging aan, in welke klassen der sterke werkwoorden ze thuishooren.

Ten slotte moeten we nog de aandacht vestigen op eenige *deelwoorden van verdwenen sterke werkwoorden*, zooals *verbolgen* van verbelgen; er bestaat nog het zwakke belgen = boos worden. Verder *geboren* van beren = dragen; *gedegen*

[1]) Het sterke deelwoord ontbreekt.

van dijen, dat nu zwak is; *verholen* van helen, dat nu ook zwak is; *beschoren* van bescheren = bestemmen; *getogen, ingetogen* en *opgetogen* van tiën, intiën en optiën (trekken, intrekken en optrekken); van tiën bestaat ook nog het imperfectum toog. Daarnaast staan het zwakke *tijen* en het sterke *tiegen*. Met deze beide wordt verward *tijgen*, dat oorspronkelijk toonen of wijzen beteekende (vergelijk aantijgen). Verder *geronnen* van rinnen = wegvloeien (zoo gewonnen, zoo geronnen) en *geronnen* van gerinnen = samenvloeien (geronnen bloed). Ten slotte *verknocht* van verknoopen en *verwaten* van verwaten = uit de kerkelijke gemeenschap sluiten.

Werkwoorden met afwijkende vervoeging.

De vormen van deze groep werkwoorden wijken zóó zeer af van een regelmatig vormenstelsel, dat men ze vaak „onregelmatig" hoort noemen. Doch wanneer men van elk dier werkwoorden de geschiedenis eens naging, dan zou men tot de conclusie komen, dat die „onregelmatigheid" in verreweg de meeste gevallen niet anders is dan schijn; en dat men eigenlijk alleen daarvan zou mogen spreken in gevallen van onwillekeurige wijziging — b.v. waar analogie in het spel is — of in gevallen van verwarring. We kunnen twee groepen van werkwoorden met afwijkende vervoeging onderscheiden; n.l. een groep zwakke werkwoorden en de werkwoorden met opgeschoven verleden tijd; en ten slotte de op zich zelf staande werkwoorden *hebben, zijn* en *doen*.

1. *De zwakke werkwoorden brengen, denken* en *dunken*, wijken af, doordat het imperfectum de *n* en de *e* mist, het deelwoord de *n*; verder door de klankverandering (ĕ—ă) en door de verscherping van den stamslotconsonant.

br**e***n***g**en—bra**ch**t—gebra**ch**t.
de*n***k**en—da**ch**t—geda**ch**t
du*n***k**en—do**ch**t—gedo**ch**t

Opmerking. Vroeger waren de vormen brachte, dachte en dochte.

De werkwoorden *koopen, werken* en *zoeken* wijken af, doordat het imperfectum de *e* mist, door de klankverandering (verkorting van ō in ŏ, verder ĕ—ŏ, oe—ŏ) en door de verscherping van den stamslotconsonant. Bovendien is bij werken de *r* versprongen (metathesis).

koopen—kocht—gekocht
werken—wrocht—gewrocht
zoeken—zocht—gezocht

Opmerking. Vroeger waren de vormen kofte, wrochte en zochte. De *p* van koopen is eerst overgegaan in *f*, vergelijk b.v. bruiloft, dat bruidloop beteekent; daarna is deze weer overgegaan tot ch voor de f + t. (vergelijk b.v. graft, nu gracht.)

De werkwoorden *leggen* en *zeggen* hebben in het imperfectum en het deelwoord naast de gewone zwakke: lei(de)—geleid en zei(de)—gezeid, waarvan de deelwoorden in Holland meer gebruikelijk zijn.

Opmerking. In den volksmond dringen deze vormen ook al in het praesens door: Hij zeit wat! voor: Hij zegt wat!

Durven, dat regelmatig zwak vervoegd wordt, heeft in den verleden tijd ook *dorst—dorsten* van een verdwenen sterk werkwoord *dorren,* dat dezelfde beteekenis had, doch dat verward werd met dorven (= missen, derven).

Plegen (gewoon zijn) heeft onregelmatig *placht—plachten* in het imperfectum voor plag—plagen; analogie b.v. naar dacht of bracht.

Willen mist de *t* in den derden persoon enkelvoud van het praesens, doch is overigens regelmatig zwak; dus: *hij wil.* Verder bestaat er in het enkelvoud van het imperfectum nog de afwijkende vorm: ik, jij, hij wou.

Opmerking. Analoog daaraan zegt men nu ook: wij, jullie, zij wouën.

2. *De werkwoorden met opgeschoven verleden tijd* of praeterito-praesentia zijn: *kunnen, zullen, mogen, moeten* en *weten,* en men noemt ze zoo, omdat ze verleden-tijdsvormen hebben met tegen-

woordige-tijds-beteekenis. Hoogstwaarschijnlijk zijn dus de oude imperfecta verhuisd naar het praesens; nieuwe imperfecta ontstonden en de oude praesensvormen gingen verloren.

Bij *kunnen, zullen* en *mogen* is dit nog duidelijk te zien:

kunnen: kan-kunnen—kon-konden—gekund
zullen: zal-zullen—zou-zouden [1])
mogen: mag-mogen—mocht-mochten—gemoogd

Opmerkingen. 1. Vroeger waren de imperfecta: konde, zoude (uit zolde) en mochte.

2. Wat de vroegere infinitieven zijn geweest, is niet met zekerheid te zeggen; misschien: *kinnen, skelen* en *magen*, die beteekenden: weten, schuldig zijn en macht hebben.

3. *Vermogen* heeft tot deelwoord: vermocht.

De onregelmatigheden bij deze drie werkwoorden zijn dus nu: het klankverschil tusschen enkelvoud en meervoud in het praesens; het missen van de *t* in den derden persoon; mocht staat voor moogde.

Opmerking. Men hoort wel eens voor kan: kost (uit konste). En in den volksmond hoort men wel de meervoudsvormen kannen, zallen (of zellen) en maggen.

Bij de werkwoorden *moeten* en *weten* is niets meer te zien van een „opgeschoven" verleden tijd. De eenige onregelmatigheid voor het hedendaagsch Nederlandsch ligt in de imperfecta.

moeten: moet—moest—moesten—gemoeten
weten: weet—wist—wisten—geweten

Opmerkingen. 1. De oude infinitief voor moeten was waarschijnlijk *maten* met de beteekenis: plaats of gelegenheid vinden, en die voor weten: *witen* met de beteekenis zien.

2. *Wist* staat voor witste of witte, en *moest* voor moetste of moette.

Het werkwoord *hebben* wijkt sterk af van een regelmatig

[1]) Het deelwoord ontbreekt.

vormstelsel; eerstens al met den 3en persoon van het praesens: ik he*b*, je he*bt*, hij hee*ft*; tweedens met het imperfectum door de klankwisseling ĕ—ă: ik ha*d*, je ha*d*, hij ha*d*; derdens met het deelwoord: gehad, dat dus overeenkomt met den verleden tijd.

Opmerkingen. 1. In den volksmond hoort men wel: hij *hebt;* evenals: hij *het* (dus verkorting van den klinker), en: hij *heit* (misschien analogie naar: hij zeit.)

2. Daarentegen is nu beschaafd: U *heeft* voor: U *hebt*, maar niet: ik *heef*.

Om eens te laten zien, dat de term „onregelmatig" werkelijk, met het oog op de *geschiedenis* van het werkwoord, geen recht van bestaan heeft, moet men weten, dat *hebben* beantwoordt aan een Germaanschen vorm met den stam *hav*. Het Gotisch had *haban* (spr. havan), het Oudhoogduitsch *haben* (spr. havēn). De 1e persoon enkelvoud van het praesens moet nu geluid hebben: *havjo;* dit werd later *havje* (de ŏ werd dus toonloos: ə), de j veroorzaakte umlaut (ă werd ĕ) en maakte van de v een dubbele b: zoo ontstond de vorm *hebbe*, later enkel *heb*. De 3e persoon enkelvoud van het praesens evenwel moet geluid hebben: *havit;* de i veroorzaakte enkel umlaut (a werd ē), en zoo ontstond de vorm *hevit*, daaruit *hevet* (ĭ werd dus toonloos: ə) en *heeft*.

In het imperfectum kreeg men den zwakken uitgang *da* achter den stam in Germaanschen tijd; dus: *havda;* dit werd *havde* en door assimilatie (de *v* werd gelijk aan de *d*) *hadde*, en daaruit *had*.

Men ziet dus, dat het verloop der geschiedenis heel regelmatig is.

Opmerking. Nederlandsch *hebben* = Hoogduitsch *haben* = Engelsch to *have*.

Het werkwoord *zijn* is misschien wel het meest „onregelmatig" van alle in het Nederlandsch. Hier volgt een overzicht van de vormen:

Praesens:	ik ben,	jij bent,	hij is
	wij zijn,	jullie zijn (bent), u zijt (bent, is),	zij zijn
Imperfectum:	ik was,	jij was,	hij was
	wij waren,	jullie waren (was), u waart (was),	zij waren

Onvoltooid deelwoord: zijnde. *Voltooid deelwoord:* geweest.

In den tegenwoordigen tijd heeft men dus reeds drie verschillende vormen: ben-t, is (zonder t) en zijn (-t). De verleden tijd heeft de vormen van het werkwoord *wezen*, maar weer verschillend was—waren. Het voltooid deelwoord is geweest en niet geweesd (vergelijk vreezen—gevreesd). De aanvoegende wijs heeft voor het enkelvoud van het praesens nog afzonderlijke vormen: ik *zij* en hij *zij*, terwijl de gebiedende wijs zijn vormen heeft van wezen: *wees en weest.*

Opmerkingen. 1. Vroeger was het deelwoord sterk: *gewezen;* doch dit kent men nu alleen als adjectief; b.v.: een gewezen burgemeester. Ook kwam er een deelwoord *gesijn* voor in het Middelnederlandsch.

2. De analogie oefent ook bij dit werkwoord een grooten invloed uit; de volksmond maakt bijna alles gelijk aan den 1en persoon:

ik ben—wij bennen, jij bent—jullie bennen, hij is—zij bennen
ik was—wij wazzen, jij was—jullie wazzen, hij was—zij wazzen.

3. De drie stammen, waarvan de verschillende vormen voor het werkwoord zijn afgeleid, zijn: *bi-*, *es-*, en *wes-*. Van *bi-* is alleen afkomstig ik *ben* (dat in de middeleeuwen ook *bem* en *bim* luidde, vergelijk Gotisch *im*, Engelsch I *am* en Hoogduitsch ich *bin*), en verder jij *bent*, vroeger du *best* en du *bist* (vergelijk Hoogduitsch du *bist*). Van *es*('s) zijn afkomstig hij *is* (dat in het Mnl. ook *es* luidt, vergelijk Gotisch *ist*, Hoogduitsch er *ist*), de infinitief *zijn* en alle daarmee samenhangende vormen. De aanvangsklinker van dezen stam is reeds, behalve bij *is*, in heel ouden tijd afgevallen. De 3e persoon meervoud is nu zij zijn, analogie naar den 1en persoon, doch het Oudfrankisch had nog *sint* (vergelijk Gotisch sind en Hoogduitsch sie sind). Van den stam *wes-* zijn afkomstig alle vormen van het werkwoord *wezen*, die in de vervoeging van het werkwoord *zijn* binnengedrongen zijn.

Het werkwoord *doen* behoort eigenlijk tot geen der bestaande werkwoordsgroepen. Het wijkt af in den verleden tijd met zijn vormen *deed—deden*. Het deelwoord is *gedaan*.

Opmerkingen. 1. De *n* zooals in: ik *ben* stond ook vroeger bij: ik *doe*, en dat hoort men nog in den volksmond: ik *doen*, evenals: ik *gaan*, ik *staan* (en analoog daaraan bij: ik *zien*.)

2. De stam van *doen* is eigenlijk *da*, waarvan de klinker nog in het deelwoord *gedaan* is bewaard gebleven.

3. *Doen* is het *eenige* werkwoord in het Nederlandsch, waarvan we met zekerheid kunnen wijzen op nog een *derde* wijze van verleden-tijdsvorming, nl. door *reduplicatie*. (Welke zijn de beide andere ook weer?) Dit is het voorplaatsen van den beginmedeklinker met den daaropvolgenden (soms verkorten) klinker. B.v. bij Gotisch haitan (= heeten): haita (= ik heet), *hai*hait (= ik heette). Ook het Grieksch kent reduplicatie, doch hoofdzakelijk voor het perfectum; b.v.: paideuo (= ik voed op), *pe*paideuka (= ik ben opgevoed). Zoo is nu *deed* voortgekomen uit *dede* en dit uit *deda*, waarin dus *da* de stam en *de* de reduplicatie is.

De werkwoorden met onvolledige vervoeging. Behalve de werkwoorden, waarbij we terloops de aandacht op vestigden, dat ze niet alle vormen hadden (b.v. plegen = gewoon zijn, dunken, zullen, enz.) behooren tot deze groep vooral die werkwoorden, welke *onpersoonlijk* zijn; dus b.v.: regenen, sneeuwen, en derg. Hiervan is alleen de 3e persoon onzijdig enkelvoud mogelijk: het regent, het sneeuwt. Ook werkwoorden als gelukken, verdrieten, tegenloopen, gebeuren, voorkomen, die gewoonlijk *het* of een zaaknaam tot onderwerp hebben: Het werk lukt hem niet. Alles loopt hem tegen. Dat gejammer verdriet me. Zulke dingen gebeuren meer in den laatsten tijd. Zoo iets is nog nooit voorgekomen.

Verder komen sommige samenstellingen alleen in den infinitief voor. B.v.: *wielrijden* (stel het geval, dat iemand dit gebruikt inplaats van fietsen!). Men zegt nooit: Hij *hardloopt* — als het een broodwinning is — of ook niet: Hij loopt hard, maar: Hij moet hardloopen voor den kost, of zelfs: Hij is hardlooper (dus

omschreven met een substantief.) Men kan moeilijk zeggen: hij danst eieren; dit moet zijn: hij verstaat de kunst van eierdansen.

De vervoeging van afgeleide en samengestelde werkwoorden. Het voltooid deelwoord van een werkwoord wordt gevormd met behulp van het voorvoegsel ge-; b.v.: gesproken, gebouwd, gebruikt, gehad, geweest, enz.

Doch de werkwoorden, die met een ander voorvoegsel dan *ge-* zijn *afgeleid* van een ander werkwoord (het simplex), krijgen ook in het deelwoord dat voorvoegsel. Deze voorvoegsels kunnen zijn: *be-*, *er-*, *her-*, *ont-* en *ver-*. B.v.: bespreken, ervaren, herhalen, ontvangen, verdenken. Nemen we de afleidingen van het simplex *kennen*, dan krijgen we dus achtereenvolgens *kennen—gekend, bekennen—bekend, erkennen—erkend, herkennen—herkend, ontkennen—ontkend* en *verkennen—verkend.*

Opgave. Geef de beteekenis van ieder dezer deelwoorden in een zin.

De werkwoorden, die *samengesteld* zijn, kunnen dat zijn: scheidbaar of onscheidbaar. Scheidbaar zijn b.v.: lesgeven, houthakken, potspelen; de deelwoorden zijn dus: lesgegeven, houtgehakt, potgespeeld; onscheidbaar daarentegen zijn b.v.: voetballen, beeldhouwen, pluimstrijken; hiervan zijn de deelwoorden: gevoetbald, gebeeldhouwd, gepluimstrijkt.

Opmerking. Sterke werkwoorden worden dus in onscheidbare samenstelling *zwak* vervoegd; het is niet gebeeld*houwen* of gepluim*streken*.

Wanneer werkwoorden zijn samengesteld met bijwoorden, *kunnen* ook beide gevallen zich voordoen. B.v.: aanvallen—aan*ge*vallen, niet „gëaanvald" of „aanvallen": inhalen—ingehaald. Daarentegen: aanvaarden—aanvaard; achtervolgen—achtervolgd.

Bij de scheidbaar samengestelde werkwoorden valt de klemtoon op het eerste lid der samenstelling; bij de onscheidbare òf op het eerste òf op het tweede lid. De onscheidbare missen in het deelwoord ook het voorvoegsel ge-.

Opgave. Ga dit na bij de gegeven voorbeelden.

Nu zijn er bij de werkwoorden met bijwoorden samengesteld voorbeelden, dat, *al naar gelang van de beteekenis*, het werkwoord scheidbaar of onscheidbaar is. B.v.: vóorzeggen en voorzéggen; dóorloopen en doorlóopen; óverleggen en overléggen; óndergaan en ondergáan; mísdoen en misdoèn.

Opgave: Geef zinnen, waarin de beteekenissen van deze voorbeelden goed uitkomen.

Wijze. Van de hierboven gegeven en besproken werkwoordelijke vormen, bedient men zich in de *gesproken taal* bijna altijd om aan te geven, of de inhoud van een zin *in overeenstemming is met de werkelijkheid* — aantoonende wijs of indicatief, v.b.: Hij *is* een gelukkig mensch! — of dat hij *in strijd is met de werkelijkheid* — voorwaardelijke wijs of conditionalis, v.b.: *Was* hij maar een gelukkig mensch! Verder geeft men ermede te kennen, of men dien inhoud graag *tot werkelijkheid zou zien worden* — aanvoegende wijs of conjunctief, v.b.: Hij *zij* een gelukkig mensch! — ook *wanneer men beveelt of verzoekt, dat hij werkelijkheid zal worden* — gebiedende wijs of imperatief, v.b.: *Wees* een gelukkig mensch! In vormenrijke talen als Grieksch, Latijn, Fransch, heeft men voor al die verschillende verhoudingen ook afzonderlijke vormen, die men *wijzen* noemt.

Wijzen zijn dus vormen, die uitdrukken, in welke verhouding de inhoud van den zin staat tot de werkelijkheid.

In het Nederlandsch evenwel bestaan — zooals reeds is gezegd — alleen vormen voor den indicatief en voor den imperatief. Van den conjunctief komen alleen in oudere en deftige taal en in staande uitdrukkingen vormen voor, en voor den conditionalis bestaan heelemaal geen afzonderlijke vormen.

Beteekenis en gebruik der wijzen. Den *indicatief* gebruikt men dus als de inhoud van den zin in overeenstemming is met de werkelijkheid; b.v.: Hij is een gelukkig

mensch. Dat verhaal heeft hij mij niet verteld. Wat praat je toch? Daar straks las Jan hier nog in een boek, en nu zie ik hem nergens!

Den *conjunctief* gebruikt men, als men den inhoud van den zin graag tot werkelijkheid zou zien worden; dus wanneer men iets hoopt, wenscht, verlangt, begeert; b.v.: Hij zij een gelukkig mensch! Het ga je goed! Lang leve de burgemeester! Iedereen doe naar eigen verkiezing! Moge hij tevreden zijn! Laten we niet wanhopen aan het welslagen van onze zaak!

Dit zijn nu nog voorbeelden, welke ook in de spreektaal kunnen voorkomen; nooit evenwel zal men zeggen: Ik hoop, dat hij morgen kome; altijd: .... dat hij komt, of .... dat hij zal komen. Men ziet dus: de indicatief levert dan de vormen voor den conjunctief.

Opmerking. De conjunctief omschrijft men wel eens met *mogen* of *laten*. Zie de voorbeelden, en geef zelf nog eenige.

Den *conditionalis* gebruikt men in gevallen, dat de inhoud van den zin in strijd is met de werkelijkheid; dus wanneer men een onvervulbaren wensch of begeerte uitspreekt, of een vraag, waarop een bevestiging ondenkbaar is; b.v.: Was hij maar een gelukkig mensch! Ach, waren alle menschen wijs, en deden daarbij wel...! Ja, jongen, had je nu maar beter gewerkt! Hij mocht zijn oude moeder wel eens opzoeken! Zouden zulke dingen niet verboden kunnen worden? Ook hier zijn dus de vormen van den indicatief de gebruikelijke.

Een heel enkelen keer schrijft men wel eens b.v.: Ware dat een verstandige daad? Doch dan is de *vorm* nog ontleend aan den conjunctief.

Opmerking. De naam is niet erg duidelijk. Men zou b.v. beter kunnen zeggen in plaats van voorwaardelijke wijs: *onmogelijkheidswijs*.

Den *imperatief* gebruikt men wanneer men beveelt, dat de

inhoud van den zin werkelijkheid zal worden; ook een vraag, een verzoek, zelfs een bede, een smeeking drukken we met deze vormen uit; b.v.: Loop rond! Ga aan je werk! Wees een gelukkig mensch. Laat ons vertrekken. Kijk nog eens om! Toon u barmhartig jegens de armen! Geef ons heden ons daaglijksch brood. Je móet oogenblikkelijk hier komen!

De vormen van den indicatief gebruikt men ook wel: Je gaat dadelijk aan je werk! Loopen jullie even mee!

Opmerkingen. 1. In *geschreven taal* maakt men hier en daar nog verschil tusschen enkel- en meervoudsvormen bij den imperatief; dat hangt er dus van af, of men tot één of meerderen spreekt; b.v.: Kom, jongen, en: Komt, jongens! In geval van *verzoek* gebruikt men in gesproken taal voor *u* wel den vorm met t: Hoort u 's, daar kan 'k niet van af! Gaat u voort, meneer! Mevrouw, kijkt u eens, wat prachtige stoffen.

2. Den imperatief omschrijft men wel eens met *moeten* of *zullen*. Zie de voorbeelden en geef er zelf nog eenige.

Er zijn verscheidene gevallen, waarin men anders dan enkel door „vormen" de wenschelijkheid te kennen geeft, dat de inhoud van een zin tot werkelijkheid zal worden. Dat doet men dan door middel van de *hulpwerkwoorden van wijze*. Een persoonsvorm van zoo'n hulpwerkwoord met een infinitief hebben dan samen de beteekenis van den conjunctief; b.v.: Je *mag* wel *voortmaken*, anders kom je te laat. (= Het is wenschelijk, dat je voortmaakt, ...)

Opgave. Zie verder wat vroeger (op bl. 53) hiervan is gezegd, en geef zelf v.b. van *kunnen, zullen, moeten, mogen, willen* en *laten* als hulpwerkwoord van wijze.

De nominale vormen van het werkwoord.

Met verwijzing naar hetgeen is medegedeeld over den *infinitief* (zie bl. 59), moeten we er hier nog eens de aandacht op vestigen, dat de infinitief in het werkwoordelijk paradigma niet anders is dan de *naam* van het werkwoord, dus het werkwoord in zijn meest

onbepaalden vorm. We zullen even nagaan, waarvoor de infinitief in de plaats kan gesteld worden. Hij kan *tijd* uitdrukken; b.v.: Door luid te schreeuwen houdt hij de spreeuwen uit den boomgaard (= Doordat hij luid *schreeuwt*, ...), dus *tegenwoordige tijd*. Met een vriendelijk briefje te schrijven, vereffende hij het geschil (= Toen hij een vriendelijk briefje schreef, ...), dus *verleden tijd*. In geval van vlijtig werken, zal Jan een goed rapport halen (= Als hij vlijtig *zal werken*, ...) dus: *toekomstige tijd*.

De infinitief kan ook *wijze* uitdrukken, en wel den imperatief; b.v.: Inrukken! (= Ruk in!) Zwijgen! (= Zwijg!) Doorloopen en voor je kijken! (= Loop door en kijk voor je!)

Dat de infinitief samen het gezegde uitmaakt met een koppelwerkwoord, een hulpwerkwoord van tijd, van den lijdenden vorm, van wijze of van oorzaak en ook met zelfstandige werkwoorden, daarop is reeds meer dan eens gewezen.

Opgave. Geef voorbeelden van al deze gevallen.

Wat de *deelwoorden* als werkwoordelijke vormen betreft, moeten we ook hiervoor weer verwijzen, naar hetgeen we daarvan schreven (zie bl. 80). Het onvoltooid deelwoord kan *tijd* uitdrukken in een geval als: We troffen de soldaten rookende en kaartende aan vóór hun tent. (= We troffen de soldaten aan, terwijl ze vóór hun tent rookten en kaartten.) Het voltooid deelwoord vormt de samengestelde tijden met den persoonsvorm van het hulpwerkwoord. Het kan *wijze* uitdrukken, wanneer het voor den imperatief staat; b.v.: Ingerukt! (= Ruk in!) Voort gemaakt! (= Maak voort!) Uit deze voorbeelden blijkt, dat het voltooid deelwoord dus ook wel eens in de plaats komt voor den infinitief. Dit geschiedt ook in nog andere gevallen; b.v.: Juist waren ze *beginnen* te eten, toen er bezoek kwam; of: Juist waren ze *begonnen* te eten, ... De gewonde heeft *probeeren* op te staan, maar het was hem onmogelijk; of: De gewonde heeft *geprobeerd* op te staan, ...

Opgave. Zoek nog eenige voorbeelden; en ook van werkwoorden waarbij het bovenstaande *niet* mogelijk is.

Ten slotte geven we op bladz. 122 en 123 nog een ***overzicht van alle verbale vormen*** (ook van die, welke zelden meer gebruikt worden). Daartoe kiezen we een overgankelijk, regelmatig, sterk werkwoord, n.l.: ***nemen.***

Nominale vormen. Bij het naamwoord bestaat vormonderscheid in getal, geslacht, naamval en gradatie; en wel bij de substantieven, zelfstandige voornaamwoorden en zelfstandige telwoorden: getal, geslacht en naamval; terwijl de lidwoorden, adjectieven, bijvoeglijke voornaamwoorden en bijvoeglijke telwoorden overeenkomen — congrueeren — in getal, geslacht en naamval met het bijbehoorende substantief. Gradatie of graadverschil komt alleen voor bij adjectieven (en bijwoorden), die een hoedanigheid beteekenen.

Van deze verschillende naamwoordelijke vormen is in het Algemeen Beschaafd — dat is dus de beschaafde spreektaal — alleen nog duidelijk waarneembaar het verschil in *getal, hier en daar* iets van het verschil in *geslacht,* en de *gradatie.* Van *naamvalsverschil* blijkt zoo goed als niets meer. Alleen zijn er nog heel veel menschen, die wanneer zij schrijven, het verschil in geslacht en naamval ten volle wenschen uit te drukken; den meesten gelukt dit evenwel niet zonder de hulp van een woordenboek. En hoe b.v. die geslachten in de woordenboeken zijn gekomen, zal naderhand blijken! Zij, die schriftelijk dus heel anders doen dan mondeling, leggen zich zelf daarbij een onmogelijke taak op, die volstrekt niet beantwoordt aan de waarheid, en onderwerpen zich aan de regels van in hun verbeelding bestaande taalwetten, geformuleerd in de oude „ijzeren" grammatica. Zij laten zich daardoor dus regeeren; terwijl het juist omgekeerd de taak der grammatica is, zich enkel en alleen te

I. BEDRIJVEND.

Infinitief: nemen. *Onvoltooid deelwoord:* nemend(e). *Voltooid deelwoord:* genomen.

	TIJDEN.	WIJZEN. Indicatief.	Conjunctief.	Imperatie
Durativum (Onvoltooide tijden.)	1. Onvoltooid tegenwoordige tijd. (Praesens.)	ik neem jij neemt (neem-je?) hij neemt wij, jullie, zij nemen	ik, jij, hij nem(e) (gij neemt) wij, jullie, zij nemen (gij neemt)	neem (neemt)
	3. Onvoltooid verleden tijd. (Imperfectum.)	ik, jij, hij nam (gij naamt) wij namen enz.	ik, jij, hij nam(e) (gij naamt) wij namen enz.	
	5. Onvoltooid toekomstige tijd. (Futurum.)	ik zal nemen enz. (gij zult nemen) wij zullen nemen enz.		
	7. Onvoltooid verleden toekomstige tijd.	ik zou nemen enz. (gij zoudt nemen) wij zouden nemen enz.	ik zou(de) nemen enz. (gij zoudt nemen) wij zouden nemen enz.	
Praeteritum (Voltooide tijden.)	2. Voltooid tegenwoordige tijd. (Perfectum.)	ik heb, jij hebt, hij heeft genomen wij hebben genomen enz.	ik heb(be), jij hebt, hij heeft genomen wij hebben genomen enz.	
	4. Voltooid verleden tijd. (Plusquam-perfectum.)	ik had, jij had, hij had genomen wij hadden genomen enz.	ik had(de), jij had, hij had genomen wij hadden genomen enz.	
	6. Voltooid toekomstige tijd. (Futurum exactum.)	ik zal genomen hebben enz. (gij zult gen. hebben) wij zullen genomen hebben enz.		
	8. Voltooid verleden toekomstige tijd.	ik zou genomen hebben enz. (gij zoudt gen. hebben) wij zouden genomen hebben enz.	ik zou(de), jij zou, hij zou genomen hebben wij zouden genomen hebben enz.	

II. LIJDEND.

Infinitief: genomen worden. *Onvoltooid deelwoord:* genomen wordend(e). *Voltooid deelwoord:* genomen geworden.

WIJZEN.

Indicatief.	**Conjunctief.**	**Imperatief.**
ik word jij wordt hij wordt } genomen wij jullie zij } worden genomen	ik word(e) jij wordt hij wordt } genomen wij jullie zij } worden genomen	word (wordt) } genomen
ik jij hij } werd genomen (gij werdt gen.) wij werden genomen enz.	ik werd(e) jij werd hij werd } genomen wij werden genomen enz.	
ik zal genomen worden enz. (gij zult gen. worden) wij zullen genomen worden enz.		
ik zou genomen worden enz. (gij zoudt gen. worden) wij zouden genomen worden enz.	ik zou(de) genomen worden enz. (gij zoudt gen. worden) wij zouden genomen worden enz.	
ik ben jij bent hij is } genomen (gij zijt gen.) wij zijn genomen enz.	ik ben jij bent hij is } (zij) genomen wij zijn genomen enz.	*Opmerking:* De vormen: ik ben gen. *geworden* ik was gen. „ ik zal gen. *geworden* zijn ik zou gen. „ „ komen niet voor. Men kan dus ook moeilijk zeggen, dat *geworden* weggelaten is.
ik was genomen enz. (gij waart genomen) wij waren genomen enz.	ik was (ware) genomen enz. (gij waart genomen) wij waren genomen enz.	
ik zal genomen zijn enz. (gij zult genomen zijn) wij zullen genomen zijn enz.		
ik zou genomen zijn enz. (gij zoudt genomen zijn) wij zouden genomen zijn enz.	ik zou(de) jij zou hij zou } genomen zijn wij zouden genomen zijn enz.	

richten naar de algemeen beschaafde spreektaal. *Deze* geeft de regels aan, en de grammatica is enkel de onderdanige dienaresse, die deze regels heeft op te teekenen. Verandert het spraakgebruik, veranderen de regels van het Algemeen Beschaafd, dan heeft de grammatica slechts allergehoorzaamst te volgen.

Wij zullen nu eerst getal, geslacht, naamval en gradatie in het algemeen beschouwen, en daarna die vormverschillen bij de woordsoorten afzonderlijk.

Getal. Wij kennen in onze hedendaagsche taal nog maar twee getallen: een *enkelvoud* (of *singularis*) en *een meervoud* (of *pluralis*); deze laatste vorm duidt dus altijd twee of meer zelfstandigheden aan.

In vroeger tijd bestonden er ook nog vormen voor een *tweevoud* of *dualis*, b.v. nog in de Germaansche talen van de eerste eeuwen na Christus. Waar wij nu spreken van:

Enk: *ik* — meerv.: wij, daar kende het Gotisch:

Enk.: *ik* — tweev.: *wit* — meerv.: *weis* (spr. wies); *wit* beteekende dus: wij tweeën.

Willen wij nú een tweevoud uitdrukken, dan gebruiken wij daarvoor een afzonderlijk substantief, en spreken van: een paar schoenen, een span paarden, een koppel duiven, een juk ossen.

Het meervoud bij de substantieven (en bij de zelfstandige telwoorden evenals bij andere zelfstandig gebruikte woorden analoog naar de substantieven) wordt gewoonlijk gevormd van het enkelvoud door achtervoeging van een uitgang b.v.: mensch—mensch***en***, tafel—tafel***s***; minder door klankwijziging van het woord bovendien, b.v.: st***a***d—st***e***den, sch***i***p—sch***e***pen; zelden wordt het meervoud door een geheel *ander* woord uitgedrukt; b.v.: man—lieden, hoop—verwachtingen. Verder zijn er substantieven met een meervoud, gelijkluidend aan het enkelvoud, en komt van sommige substantieven alleen een enkelvoud, of alleen een meervoud voor.

Bij de zelfstandige voornaamwoorden heeft men, wat betreft de persoonlijke voornaamwoorden, voor het meervoud niet andere *vormen*, maar soms andere *woorden*; b.v.: *ik—wij, hij—zij.*

Geslacht. Wanneer men niet personen wil noemen, doch enkel aanduiden, gebruikt men een persoonlijk voornaamwoord; en wel het voornaamwoord *hij*, wanneer die persoon een *man*, en het voornaamwoord *zij*, wanneer die persoon een *vrouw* is. B.v.: *De bakker* heeft gescheld; *hij* is vanochtend laat. *De meid* wascht de vaten; *zij* zal dadelijk klaar zijn. Doch nog een ander voornaamwoord wordt gebruikt, om een persoon aan te duiden; b.v.: *Het kind* knelde een vinger tusschen de deur; *het* huilde erbarmelijk. Natuurlijk behoort het kind wel tot één der beide geslachten; het is een jongen òf een meisje; maar deelt men daarvan niets mee, dan bedient men zich van een *onzijdige* aanduiding. Zoo komt men er toe, te spreken van *drie geslachten in de taal,* terwijl er inderdaad toch maar *twee natuurlijke geslachten* bestaan. Hieruit blijkt dus al, dat de woordgeslachten en de natuurlijke geslachten niet altijd aan elkaar beantwoorden. Die drie geslachten zijn dan het *mannelijk* (of *masculinum*), het *vrouwelijk* (of *femininum*) en het *onzijdig* (of *neutrum.*) Er bestaat in het hedendaagsch Nederlandsch evenwel maar één woordsoort, waar men werkelijk verschillende vormen aantreft voor alle drie; dat is het persoonlijk voornaamwoord. Bij de substantieven bestaan — en dan nog enkel maar bij een *zeer beperkt* aantal substantieven — slechts twee „geslachten", als men dat zoo noemen wil, slechts te kennen aan het *vergezellende lidwoord;* n.l. de substantieven met ***de*** en die met ***het;*** b.v.: de man, de vrouw, de tafel, de armoede; het kind, het paard, het geluk. De substantieven kan men dus naar het „geslacht" onderscheiden in *de-woorden* en *het-woorden.*

Men spreekt van „mannelijke" en „vrouwelijke" woorden bij de *de-woorden;* maar dit is zeer willekeurig en heeft bijna

nooit iets met het natuurlijk geslacht te maken; de zaaknamen worden bijna algemeen aangeduid met het pronomen *hij*, uitgezonderd soms stofnamen; b.v.: *ze* voelt ruig aan, die zijde. Bij personen houdt men het onderscheid in natuurlijk geslacht wel in 't oog, doch bij dieren niet eens; b.v: Heb je *'m* zien hollen, die koe?

Opmerking. In het Zuiden van ons land en in Vlaamsch-België maakt men wel meer gebruik van de aanduiding door middel van het vrouwelijk pronomen *(zij* of *ze)*; maar het lijkt er niet naar, dat daar het geslacht dan zou „overeenstemmen" met het „geslacht" van de woordenboeken.

Zelfs worden bij de voornaamwoordelijke aanduiding het onzijdig en niet-onzijdig geslacht wel dooreen gehaald; b.v.: Heb je die teekening gisteren zien hangen? *'t* Was prachtig!

Hopeloozer verwarring als juist met die z.g. woordgeslachten bestaat er haast niet. Sla een geslachtslijst op, en men vindt b.v., dat de meid met een (mannelijken) bezem de straat veegt, terwijl een soldaat met een (vrouwelijke) sabel voorbijgaat! De bepaling van het geslacht is in vroeger eeuwen dan ook vrij willekeurig geschied. Ja, de 17e en 18e eeuwsche geleerden hebben wel eens de *Latijnsche* geslachtslijst geraadpleegd, om uit te maken, of een *Nederlandsch* woord mannelijk of vrouwelijk zou moeten zijn!

En al die verwarring is louter en alleen ontstaan, omdat er in de *spreektaal* sinds eeuwen geen verschil in mannelijk en vrouwelijk geslacht meer heeft bestaan. Let men nu b.v. eens op het geslacht in het Fransch of in het Duitsch, dan merkt men dat daar tenminste onderscheid in spreektaal kan gemaakt worden door het verschillend lidwoord; *le* père, *la* mère; *der* Vater, *die* Mutter. Bij ons is dit niet mogelijk, en kan dat dus ook niet van het eerste spreken af geleerd worden: al zullen in die talen evengoed wel eens vragen oprijzen als: waarom zijn in het Fransch *soleil* mannelijk en *lune* vrouwelijk, daaren-

tegen in het Duitsch *Sonne* vrouwelijk en *Mond* mannelijk, terwijl in het Nederlandsch *zon* en *maan* beide vrouwelijk zijn?

Naamval. Over de *verschillende* betrekking, die er bestaat tusschen de zinsdeelen onderling, hebben we in het hoofdstuk van den zin uitvoerig gesproken: de betrekking, die er bestaat tusschen onderwerp en gezegde; de betrekking, die er is tusschen het gezegde en een lijdend, deelnemend of oorzakelijk voorwerp; de betrekking, die er bestaat tusschen het gezegde en een bijwoordelijke bepaling; de betrekking, die er is tusschen een genoemde of aangeduide zelfstandigheid en een bijvoeglijke bepaling. En we hebben er toen meteen op gewezen, dat een heel enkelen keer zoo'n betrekking door een bepaalden vorm van het naamwoord werd uitgedrukt; dat dit vroeger veel vaker voorkwam, doch dat tegenwoordig de woordorde, de spreektoon, de vergezellende woorden — vooral de voorzetsels — die functie verrichten.

Men noemt de uitdrukking van al die genoemde betrekkingen in een naamwoordsvorm: *naamvallen*. Doch, zooals we reeds zeiden, er bestaat bijna geen verschil in naamwoordsvormen; zoodat deze weinige vormen een *veelheid van betrekkingen* uitdrukken.

Men is gewoon, de betrekking, die er bestaat tusschen onderwerp en gezegde, te noemen *den eersten naamval* of *nominatief*. B.v.: *De jongen* heeft zijn werk vergeten. Dezen naamval (of *casus*) zou men dus kunnen noemen den *onderwerpsvorm*. In dien „onderwerpsvorm" staat ook het naamwoordelijk deel van het gezegde, de aanroeping, de bijstelling bij een onderwerp of naamwoordelijk deel van het gezegde, en de z.g. bepaling van gesteldheid bij een woord in den onderwerpsvorm.

Opgave. Geef van elk een voorbeeld.

De betrekking van bezit of afkomst, die er bestaat tusschen twee zelfstandige woorden noemt men den *tweeden naamval* of *genitief*; die, welke er bestaat tusschen het gezegde en het deelnemend voorwerp, heet *derde naamval* of *datief*; en de betrekkingen, welke er be-

staan tusschen gezegde en lijdend voorwerp of oorzakelijk voorwerp of bijwoordelijke bepalingen, heeten alle *vierde naamval* of *accusatief*.

Opgave. Geef van al deze betrekkingen voorbeelden.

Opmerkingen. 1. Lees nog eens na, wat er vroeger is gezegd over een oorzakelijk voorwerp in den *genitief*.

2. Alle zelfstandige woorden *na een voorzetsel* staan in den accusatief.

Het zal niet noodig zijn, er op te wijzen, dat vooral het aantal betrekkingen tusschen gezegde en bepalingen *zeer talrijk* is. In andere of oudere talen drukken dan ook meerdere vormen verschillende van die betrekkingen uit. Zoo kent men b.v. in het Latijn nog een *instrumentalis*; een naamval, die het *middel* te kennen geeft, waarmede een werking wordt verricht. In het hedendaagsche Nederlandsch bestaan in de *gesproken taal* geen genitief, datief of accusatief; in de *geschreven taal* houdt men er nog wel een gelijken vorm voor alle drie naamvallen op na, dien men wel eens aanduidt met den naam: *voorwerpsvorm*; doch deze is dan alleen nog maar te bespeuren aan de *vergezellende* woorden: lidwoorden, adjectieven, telwoorden, voornaamwoorden. B.v.:

Genitief: Dat is het gereedschap van de*n* oude*n* timmerman (accusatiefomschrijving — met voorzetsel — voor: de*s* oude*n* timmermans!). Datief: Geef de*n* jongen toch een waarschuwing! Accusatief: Jan, plaag die*n* hond niet!

Opmerkingen. 1. Alleen bij z.g. mannelijke woorden is deze voorwerpsvorm op te merken aan de vergezellende woorden. De vrouwelijke en onzijdige kennen geen voorwerpsvormen.

2. In geschreven taal komt de genitief wel meer voor: De ondergang de*r* eerste wereld. Zoo is *'s* werelds beloop. Een heel enkel geval in spreektaal: Ga toch niet op vaders hoed zitten! En verder in staande uitdrukkingen.

In den *voorwerpsvorm* staan dus de voorwerpen, de voorzetselbepalingen, sommige bepalingen zonder voorzetsel, de bijstellingen en de bepalingen van gesteldheid bij een woord in den voorwerpsvorm.

Opgave. Geef van al deze gevallen voorbeelden.

Wat er in onze taal nog over is van vroegere vormen, zal bij elk der naamwoorden afzonderlijk worden besproken.

Ten slotte dient er hier nog op gewezen, dat er één woordsoort is, welke wel een afzonderlijk *woord* (niet *vorm*) hebben voor den onderwerpsvorm en voor den voorwerpsvorm. Dat zijn de personalia; b.v.: ik—mij; jij—je; hij—hem; zij—haar.

Gradatie beteekent de mate, waarin een zelfstandigheid een of andere hoedanigheid bezit; deze vormen kunnen dus alleen maar uitgedrukt worden aan een *adjectief* (en in overeenstemming daarmede aan een *bijwoord*), en dan nog wel alleen aan een adjectief, dat verschil in maat of graad toelaat. De gradatie is altijd de uitkomst van een vergelijking tusschen twee of meer zelfstandigheden. B.v.: Jan loopt *harder* dan Piet. De meerdere of mindere mate drukt men dus uit door plaatsing van *-er*, de hoogste mate door plaatsing van *-st* achter het adjectief. Het adjectief noemt men dan den *positief* of *stellende trap*; den vorm met *-er:* den *comparatief* of *vergrootende trap* (dit zou men ook soms de *verkleinende trap* moeten noemen; b.v.: Jan is *kleiner* dan Piet!), en den vorm met *-st* den *superlatief* of *overtreffende trap.*

Men noemt de gradatievormen ook wel eens *comparatie* of *trappen van vergelijking.*

Verbuiging der substantieven. Getal. Het meervoud van de substantieven wordt meerendeels gevormd door den uitgang *-en* of *-n*, voor de rest door den uitgang *-s* of *'s*. In enkele gevallen komt ook nog de uitgang *-eren* of *-ers* voor; er zijn zelfs woorden, die *geen* meervoudsuitgang krijgen en toch de beteekenis van het meervoud hebben; dit blijkt dan natuurlijk uit de vergezellende woorden.

Voorbeelden: stoel—stoelen; stap—stappen; ziekte—ziekten; bende—benden; tafel—tafels; glaasje—glaasjes; de Oranje's;

de Alva's; massa—massa's; paraplu—paraplu's; vla—vlaas; kind—kinderen; kalf—kalveren; hoen—hoenders; er is veel volk op de *been*; het kind werd onder de *voet* geloopen; een leger van 10.000 *man*; de Kamer zit vier *jaar*.

Opmerking. In het Westen van ons land is de uitgang niet *-en*, doch *-e*, dus: stoele, stappe, enz. In het Oosten laat men den uitgang duidelijk hooren.

Afwijkingen bij de meervoudsvorming zijn:

1o. het *klinkerverschil*, 't zij verschil tusschen korten en langen klinker; b.v.: pad—paden; gebed—gebeden; slot—sloten; 't zij willekeurig verschil; b.v.: stad—steden; smid—smeden; goedheid—goedheden.

2o. het *slotmedeklinkerverschil* nl. het zacht worden van een scherpen slotmedeklinker of van een scherp *uitgesproken* slotmedeklinker; b.v.: dief—dieven; haas—hazen; land(= *t*)—landen; dag(= *ch*)—dagen; tob(= *p*)—tobben.

3o. de *inlassching van een j-klank*, àl of nièt geschreven met i; b.v.: koe—koeien; zee—zeeën; knie—knieën; keu—keuen.

Opmerkingen. 1. In de spreektaal vormt men dit meervoud ook soms van substantieven, die verkort zijn uit substantieven eindigende op *-de;* b.v.: roede—roe—roeien; lade—la—laaien.

2. Naar analogie van deze meervoudsvormen hoort men nu in de spreektaal ook enkelvoudsvormen als: koei, roei, laai.

3. De enkelvoudsvormen van substantieven op *-ee*, *-ie* en *-eu* hebben vanzelf al een j-achtigen klank: zee^{j}, knie^{j}, keu^{j}.

4o. de *inlassching van een d* heeft plaats bij: been—beenderen en hoen—hoenders.

5o. *samenstellingen met man* hebben soms *mannen*, soms *lui* of *lieden* tot meervoudsvorm; b.v.: timmerman—timmerlui of timmerlieden; tuinman—tuinlui of tuinlieden. Daarentegen: partijman—partijmannen; Oranjeman—Oranjemannen; alleen in 't meervoud komt voor *manschappen*.

Opmerking. Het woord *man* heeft dus zes meervoudsvormen: man—man; man—mans; man—mannen; man—lui of lieden; man—manlui; man—manschappen.

Opgave. Geef van elk een voorbeeld.

6o. sommige substantieven gebruiken het meervoud van een ander substantief voor hun eigen meervoud; b.v.: genot—genietingen (van genieting); dank—dankbetuigingen (van dankbetuiging); spot—spotternijen (van spotternij); hinder—hindernissen (van hindernis); enz.

Als men op de *beteekenis* van een substantief let kan dit àl of niêt van invloed zijn op den meervoudsvorm.

1o. Er is *geen* verschil in beteekenis bij: appel—appels en appelen; leeraar—leeraars en leeraren; professor—professors en professoren; wafel—wafels en wafelen; kind—kinderen en (soms) kinders; groente—groenten en (soms) groentes; lende—lenden en lendenen; rede—reden en (leer)redenen; sieraad—sieraden en sieradiën; kleinood—kleinooden en kleinoodiën; staatsman—staatsmannen en staatslieden; predicatie—predicatiën en predicaties; gymnasium—gymnasia—gymnasia's en gymnasiums; centrum—centra—centra's en centrums; musicus—musici—musici's en musicussen (?); dosis—doses en dosissen; basis—bases en basissen.

2o. *Geen* verschil in beteekenis is er ook in gewone en statige meervoudsvormen; b.v.: vogel—vogels en vogelen; lelie—lelies en leliën; zoon—zoons en zonen (in een firmanaam); enz.

3o. Er is *wel* verschil in beteekenis bij: hemel (uitspansel)—hemelen en hemel (van een ledikant)—hemels; heiden (meergodendienaar)—heidenen en heiden (zigeuner)—heidens; middel (b.v. ter genezing)—middelen en middel (middellijf)—middels; vader (voorouder)—vaderen en vader (ouder)—vaders; portier (van een rijtuig)—portieren en portier (wachter)—portiers; kleed (karpet)—kleeden en kleed (kleedingstuk)—

kleederen; been (lichaamsdeel)—beenen en been (bot)—beenderen; studie (in een wetenschap)—studiën en studie (teekening)—studies; enz.

Opgave. Zoek zelf nog meerdere voorbeelden.

4o. Bij meervoudige titels krijgt dàt deel den meervoudsuitgang, dat de *meeste* beteekenis heeft; b.v.: luitenant-generaal—luitenant-generaals; gouverneur-generaal—gouverneurs-generaal; candidaat-notaris—candidaat-notarissen; assistent-resident—assistent-residenten; adjunct-commies—adjunct-commiezen.

Uitzonderingen zijn: sergeant-majoor—sergeant-majoors; schout-bij-nacht—schout-bij-nachts. Soms zegt men: gouverneurs-generaal; en waar beide deelen van den titel evenveel beteekenis hebben, krijgen ze ook beide den meervoudsvorm; b.v.: kapitein-kwartiermeester—kapiteins-kwartiermeesters; luitenant-adjudant—luitenants-adjudanten.

Dan wijzen we op substantieven, die *geen meervoudsvorm* hebben, zooals stofnamen, abstracte substantieven, sommige eigennamen (Schelde, Amsterdam), sommige verzamelnamen (vee, gedierte, gevogelte); verder voorwerpsnamen, waarvan er slechts één bestaat, b.v.: het heelal, de aarde.

Sommige namen van maten, gewichten, tijden en munten vertoonen *beteekenisverschil* bij gebruik van enkelvoudsvorm of meervoudsvorm; b.v.: drie meter, vijf ons, zeven jaar, tien gulden (vergelijk: drie meters, tien guldens).

Ten slotte noemen we substantieven, waarvan *geen enkelvoud* bestaat; b.v.: ouders, gebroeders, gelieven, hersenen, verzenen, mazelen, pokken, toebereidselen, inkomsten, kosten, notulen, zemelen, watten, manen (haren), kladden, lurven, de Antillen, Karpathen, Dardanellen.

Opmerkingen. 1. Men hoort wel eens: Dat is hard voor een ouder. Er is maar één pok opgekomen. Doe een wat (watje) op de wond.

2. Het Fransch daarentegen heeft: la crinière—de manen, le cerveau—de hersenen, la rougeole—de mazelen. En omgekeerd: de begrafenis—les funérailles, de schaar—les ciseaux, de bescherming—les auspices.

Geslacht. Wij hebben reeds duidelijk te kennen gegeven, dat *woorden* eigenlijk geen geslacht hebben; en daarom gaven we de termen: *de-woorden* en *het-woorden*. We wezen er verder op, dat bij de *de-woorden* het nog wel eens een enkelen keer voorkomt, dat men voor de pronominale aanduiding gebruik maakt van *zij* of *ze*. Daar op het oogenblik voor het onderwijs nog een geslachtsaanduiding geëischt wordt, die voornamelijk aankomt op het plaatsen van een *-n* in den derden of vierden naamval mannelijk enkelvoud achter lidwoord of adjectief, welke het substantief vergezellen, en deze *-n* ***nooit*** wordt uitgesproken, moet men zich dus inprenten, wanneer een woord „mannelijk" of „vrouwelijk" is. Daarom volgen hiervoor de regels.

Opmerking. Gemakkelijk te onthouden is het volgende „redmiddeltje": Plaats alleen dàn een -n achter lidwoord en adjectief, wanneer het substantief is te vervangen door het persoonlijk voornaamwoord *hem*. Dus: Ik gaf de*n* ouden bedelaar (*hem*) een cent. Ik stak de*n* breede*n* weg (*hem*) over. Doch vergelijk nu: Hij is *de* man, Ik ben *ik* en hij is *hij*, met: Hij is '*m* (bij 't krijgertje spelen), Ik ben *me*zelf niet.

Mannelijk zijn:

1o. Eénlettergrepige werkingsnamen b.v.: gang (= het gaan), val (= het vallen).

2o. Woorden, die eindigen op -aar, -aard, -erd, -lm, -rm, -em en -sem; b.v.: boezelaar, mutsaard, mosterd, halm, storm, adem, wasem. *Uitzonderingen:* helm (plant), palm (van de hand) en uniform.

3o. Namen van werktuigen, die eindigen op -el of -er, b.v.: vleugel, gieter. *Uitzonderingen:* griffel en schoffel.

4o. De abstracte substantieven, eindigende op -dom; b.v.: rijkdom, eigendom (= recht).

5o. De namen van boomen, wijnen en bergen; b.v.: eik, champagne, Vesuvius. *Uitzonderingen:* linde en madera.

6o. De namen van munten, steenen en tijden; b.v.: gulden, diamant, dag. *Uitzonderingen:* mark en guinje; seconde, minuut, week, maand, lente en eeuw.

Vrouwelijk zijn:

1o. De stofnamen; b.v.: wol, zijde. *Uitzonderingen:* azijn, honing, hars, inkt, mosterd, room en wijn.

2o. De woorden, die uitgaan op -de, -te of -e; b.v.: liefde, breedte, koude; of die sòms uitgaan op -e; b.v.: vreeze, eere, enz. *Uitzondering:* vrede.

3o. De woorden, die eindigen op -heid, -nis en -schap; b.v.: duisternis, waarheid, vriendschap.

4o. De woorden, die eindigen op -age, -ie, -iek, -ij, -teit en -uw; b.v.: plantage, genie, fabriek, boerderij, societeit, schaduw. *Uitzondering:* baljuw.

5o. De woorden, van een werkwoordelijken stam afgeleid en eindigende op -st en -ing; b.v.: gunst, belooning. *Uitzonderingen:* dienst en last.

6o. De namen van letters, cijfers, noten, muziekinstrumenten, bloemen, vruchten en schepen; b.v.: de a, de zeven, de sol, viool, roos, pruim, brik, de Vondel. *Uitzonderingen:* scheepsnamen op -er (b.v.: schoener), de vruchtnamen op -oen en -el; (b.v.: citroen, appel, doch vrouwelijk zijn weer amandel en dadel).

Samengestelde woorden hebben het geslacht van het laatste lid; dus mnl.: kloostertuin, tafelrand; vrl.: tuinkamer, huisdeur; onz.: grachtwater, regenwater. *Uitzonderingen: het* kerkhof, *het* tijdstip, *de* postzegel.

Opmerking. Ook afgekorte samenstellingen behouden het geslacht van het geheel; b.v.: ar vrl. evenals: arreslee; de veld vrl. evenals: de veldartillerie.

De substantieven kunnen verschillend geslacht hebben, al naar de *beteekenis* is. Zoo b.v. stofnamen; turf is vrl. doch

als voorwerpsnaam mnl.; zoo éénlettergrepige werkingsnamen; schop is mnl., doch als voorwerpsnaam vrl.

Verder zijn er vele persoonsnamen, die verschillend van geslacht zijn, al naar een *mannelijke* of *vrouwelijke persoon* wordt bedoeld; b.v.: wees, getuige, zieke, gids, lieveling, lotgenoot, echtgenoot, erfgenaam, schoolhoofd, meester (wetenschappelijke titel), doctor (idem), bangerd, stiekemerd, leelijkerd, ellendeling, enz. Deze woorden noemt men dan *gemeenslachtig*.

Opmerkingen. 1. Soms maakt men er, waar dat kan, een vrouwelijken persoonsnaam van: lotgenoote, of anders plaatst men er het adjectief *vrouwelijke* voor.

2. Bij de pronominale aanduiding bedient men zich dan natuurlijk naar gelang van het geslacht van *hij* of *zij*.

3. Dit heeft ook plaats bij onzijdige persoonsnamen als meisje, jongetje, heertje, wijf, enz.

Dubbel geslacht zònder beteekenisverschil hebben de nu eens mnl. dan weer onzijdig gebruikte woorden: figuur, gordijn, koord, omslag, schilderij, toestel, zadel, enz. Ten slotte moeten we er nog op wijzen, dat er verscheidene diernamen zijn, die men zonder op het natuurlijk geslacht te letten, mannelijk of vrouwelijk neemt; zoo zijn b.v.: olifant, arend, haas mnl.; daarentegen slang, raaf, gans vrl. Wie zal zeggen, waarom?

N a a m v a l. Met verwijzing naar hetgeen we reeds in 't algemeen over naamvallen schreven, kunnen we bij de woordsoorten afzonderlijk kort zijn. Van vormen, anders dan in den genitief mannelijk en onzijdig enkelvoud, is geen sprake meer; en zelfs de genitief wordt bijna altijd omschreven.

B.v.: 1. de vader — de moeder — het kind
2. des vaders — der moeder — des kinds
3. den vader — de(r) moeder — het kind
4. den vader — de moeder — het kind

Dit heet *sterke verbuiging* (dus met *s* in den genitief.)

Ander v.b.: 1. de heer — het hart
2. des heer**en** — des hart**en**
3. den heer — het hart
4. den heer — het hart

Dit heet *zwakke verbuiging* (dus met *en* of *-n* in den genitief.)

Een zwakken genitief hebben enkele persoonsnamen als Christen, heer, mensch, graaf, hertog, paus, prins, profeet en vorst; verder persoonsnamen, eindigende op *e*, als: bode, getuige, geleerde, wijze, zieke, enz., en verder de onzijdige woorden hart en heer (= leger); b.v.: langs 's heeren wegen dwalen. Vroeger werden ook vrouwelijke woorden wel zwak verbogen, wat nog blijkt in uitdrukkingen of namen; b.v.: O. L. Vrouwenkerk; St. Geertenminne, Mariënweerd, Geertruidenberg. Mannelijke genitieven zijn: 's Gravenhage, 's Hertogenbosch, 's Heerenberg, Prinsenhage.

Men zal in spreektaal meestal zeggen: de jas *van mijn vader*, de hoed *van die heer*, of wel: *vader z'n jas, die heer z'n hoed*. De omschrijving heeft dus plaats met een *voorzetsel* of een *bezittelijk voornaamwoord*.

Dat de *genitiefs -s* beschouwd wordt als kenmerk, dat den eigenaar of de eigenaren aanduidt, blijkt wel uit het gebruik van die *s* ook bij vrouwelijke en onzijdige woorden; b.v.: Moeders mantel, Marietjes poppen. Ja zelfs in het meervoud komt die *s* voor; b.v.: rijkeluiskinderen; allemansvriend.

De vrouwelijke genitief enkelvoud wordt eveneens met een voorzetsel of met een possessief omschreven: de mantel *van moeder*, of: moeder *haar mantel* (ook wel *'r* of *d'r*.)

Ook in de spreektaal komen nog genitiefvormen voor, maar dan enkel in uitdrukkingen; b.v.: 's Heeren goedheid; 's menschen leven (een mensch z'n leven); 's werelds beloop; des duivels oorkussen; 's lands wijs; de heer des huizes; de tale Kanaäns;

het teeken des kruises; een eind weegs; 's morgens, 's middags, 's avonds, 's nachts, daags of des daags; enz.

Opmerkingen. 1. De genitief is zóo ongewoon geworden in de gesproken taal, dat die vorm nu komisch aandoet, en als zoodanig dan ook wel eens gebezigd wordt. Heijermans schrijft zelfs ergens: de pijpen mijns broeks! (broek is n.b. vrl.).

2. Ook infinitieven komen in den genitief nog wel voor; b.v.: een uur loopens, mijns erachtens.

Van den datief komen alleen nog vormen voor van mnl. en onz. woorden in uitdrukkingen en namen als: diensten den lande bewezen; haren die ten berge rijzen; in den jare 1900; ten huize van; het leger te velde; een troep ten getale van honderd; (te of tot) 's Gravenhage, IJselmonde, Vollenhove, Bloemendaal, (vroeger -dale), Muiden; (in) Beieren, Pruisen, Saksen (de landsnamen); enz.

De voorzetsels regeerden in deze gevallen den datief. (Vergelijk nog met het Hoogduitsch.) Ten onrechte zou men meenen, dat er ook zulke datieven over zouden zijn van vrl. woorden; doch dit zijn niet anders dan woorden, die vroeger op *-e* uitgingen; b.v.: eere in: ter eere van; wille in: om der wille van, enz.

Verbuiging der lidwoorden. Daar deze met de substantieven congrueeren in getal, geslacht en naamval, kunnen we over de vormen heel kort zijn. We verwijzen dus naar hetgeen in 't algemeen daarover werd gezegd en verder naar de voorbeelden op bl. 135. Alleen vestigen we nog even de aandacht op de genitieven en datieven in vaste uitdrukkingen als: het huis *des* Heeren, Vreugde *der* Wet, *'s* lands zaken; (mnl., vrl. en onz. genitief). Voor *den* dag, *ten* dage dat, in *der* daad, *ter* bezichtiging, in *den* beginne (mnl., vrl. en onz. datief.)

Opmerkingen. 1. Bij de datieven met *ten* en *ter* zijn deze vormen ontstaan uit versmelting van het voorzetsel *te* met de vormen *den* en *der*.

2. In Zuid-Nederland, komt zelfs de *n* voor in den nominatief: *Den* oom heeft 't mij verteld. *Den* dikke is gevallen. En heel eigenaardig ook voor eigennamen: *Den* Piet, *den* Arie, *den* Smit, *den* Raaymakers.

Het onbepaalde en ontkennende lidwoord wordt in gesproken taal evenmin verbogen als het bepaalde. Lees nog eens, wat daarvan vroeger werd geschreven. De vrouwelijke vormen *eene* en *eener* en de mnl. vormen *eens, eenen* komen nog wel voor in poëzie; *eene (ənə — 'ne)* en *eenen (ənən — 'nen)* ook in het Zuiden van ons land en Vlaanderen.

Vaste uitdrukkingen: *Eens* Christen reize naar de eeuwigheid. De stem *eens* roependen in de woestijn. Gedenkschriften *eener* Koningin. *Geens*zins; ten *eenen*male; in *geenen* deele.

Verbuiging der voornaamwoorden. De persoonlijke voornaamwoorden, die zelfstandig zijn, kennen vormverschil van getal en naamval en die van de *derde* persoon ook verschil in geslacht.

Daar we vroeger al, bij de bespreking der woordsoorten, de onderwerps- en voorwerpsvormen hebben gegeven, is het voldoende, nog op de *fossielen* te wijzen, die in uitdrukkingen over zijn gebleven, voornamelijk dus van den genitief en den datief. Zoo treft men b.v. in gewijde taal nog wel den genitief aan: Heer ontferm U *mijner* (= over mij), *onzer, zijner, hunner, harer,* en in spreektaal den genitief: Dat zijn *mijns, ons, zijns, huns, haars* gelijken (= van mij), en verder: dat is *mijn* (= dat is van mij.) Er zijn dus drie genitiefvormen bij *ik*: *mijn, mijns* en *mijner.* Vergelijk Hoogduitsch: Gedenke mein.

Ongebruikelijke genitieven van den tweeden persoon zijn: uws en uwer, jous en jouwer; b.v. in *uws (jous)* gelijken; „Wie *uwer* zonder zonde is . . . ."; „Reeërs, *jouwer* liefde meen ik . . . ."

Het voornaamwoord van den derden persoon mannelijk meervoud is dan *z.g. het eenige woord* in het Nederlandsch, dat nog over vier naamvalsvormen te beschikken heeft: 1. *zij of ze* — 2. *hunner of huns* — 3. *hun* — 4. *ze of hun of hen,*

doch in de gesproken taal komen alleen voor: 1. *zij of ze* — 3. *hun* — 4. *ze of hun*. De accusatief *hen* was een bedenksel van den 17e-eeuwschen schrijver *Hooft*.

Opmerking. Van het vroegere voornaamwoord *du* komen nog nevenvormen voor in dialect; b.v. in Zuid-Nederland zegt men: Hed-*de* 't gezien? doch ook daarnaast: Hed*de* ge 't gezien? Bewijs, dat men *de* soms niet meer voelt als pronomen.

Ook voornaamwoordelijke uitdrukkingen hebben genitieven: *Harer Majesteits* Marine, *U Edel Gestrenges* dienstvaardige dienaar, enz.; evenals de voornaamwoorden, die een wederkeerige handeling aanduiden; b.v.: De jongens gingen op *elkaars* plaatsen zitten.

De bezittelijke voornaamwoorden. De *zelfstandig* gebruikte worden verbogen als het substantief, en de elliptisch gebruikte als het adjectief. B.v.: zelfstandig: Leonidas en *de zijnen* verdedigden zich tot den dood. Elliptisch: Jouw boeken en *de mijne* lagen in dezelfde kast.

De voornaamwoorden vóór een substantief worden in de gesproken taal niet verbogen: mijn vader, mijn moeder, mijn kind. Maar: onze knecht, onze meid, ons huis.

Voor den genitief van het bijvoeglijk possessief zijn omschrijvingen of wijzigingen gebruikelijk; b.v.: de jas mijns vaders of mijns vaders jas = de jas van mijn vader of mijn vaders jas.

In uitdrukkingen hebben we nog genitieven als: Het licht *mijner* oogen; het land *onzer* vaderen; de lust *zijns* levens; *mijns* inziens; en datieven als: te *mijnen* huize (te mijnent); te *uwer* verjaring; te *zijner* tijd; te *hunnen* behoeve.

De aanwijzende voornaamwoorden. De zelfstandige, die op personen slaan, worden verbogen als substantieven; doch overigens volgen de demonstratieven de verbuiging van het lidwoord. B.v.: Wij vroegen den weg aan boeren, die op het land werkten; maar *dezen* konden ons niet wijzer maken.

De genitieven *dezes*, *diens*, en *dier* worden in spreektaal soms omschreven met een bezittelijk voornaamwoord: Het zijn *diens* eigen woorden — Het zijn *die z'n* eigen woorden. Vaste uitdrukkingen, waarin genitieven, zijn o.a.: brenger *dezes*, *des*wege, *des*noods, *des*kundig (alle = van dit); *der*halve, *der*mate '(vrl.) *der*gelijk (onz.), *dezer* dagen, om mijns *zelfs* wil. De Koningin gaf hoogstder*zelver* toestemming. Vaste uitdrukkingen met datieven zijn o.a.: met *dien* verstande, uit *dien* hoofde, te *dien* einde; den tienden *dezer*, bij *dezen*, in *dezen*, in*dien*, *dien*tengevolge, boven*dien*.

De bepalingaankondigende voornaamwoorden. Hiervan worden de zelfstandige verbogen als een lidwoord met een zelfstandig adjectief, en beide deelen van het woord krijgen dus hun afzonderlijke vormen. B.v.: *Dengene*, die het hoogste aantal punten haalt, wordt de eerste prijs toegekend. De bijvoeglijk gebruikte volgen natuurlijk de verbuiging van lidwoord en adjectief; b.v.: Ik zie telkens *denzelfden* heer voorbijgaan.

Oude datieven zitten nog in: *terzelfder* ure en *tenzelfden* dage.

De vragende voornaamwoorden *wie* en *wat* blijven, zelfstandig gebruikt, onverbogen in de spreektaal; de genitief van *wie* wordt bijna altijd omschreven tenminste, en *wat*, voorafgegaan door voorzetsel, wordt altijd vervangen door een voornaamwoordelijk bijwoord waarvan, waarmee, waardoor, enz. B.v.: *Wie z'n* (of *wat d'r*) schrift is dit? (voor: *wiens* of *wier*.) *Waarover* zit je toch te suffen? (voor: *over wat*.)

Welke wordt b.v. verbogen als *deze*. De genitieven ontbreken. B.v.: *Welke* menschen heb je gesproken?

Een ouden onzijdigen genitief is nog te vinden in *wes*halve. (De genitief van *wat* was vroeger *wes*.)

De betrekkelijke voornaamwoorden. In de gesproken taal worden deze pronomina over het algemeen niet verbogen.

De genitieven en ook de voornaamwoorden, voorafgegaan door een voorzetsel, worden omschreven, evenals bij de interrogatieven, met behulp van een voorzetsel of een possessief, of (ook bij personen) door een voornaamwoordelijk bijwoord. B.v.: Dat is de jongen *van wie* de (of *die z'n*) vader een groote reis maakt (voor: *wiens* vader....) Een huis, *waarvan* de kamers allemaal even klein zijn (voor: *welks* kamers....) Dat is nu een meisje, *waarvoor* de ouders alles hebben overgehad (voor: *voor wie* de ouders....)

In uitdrukkingen komen nog de minder gebruikelijke genitieven voor; b.v.: *Wiens* brood men eet, diens woord men spreekt.

In den voorwerpsvorm worden vormen met *d* en *w* gebruikt: *die* en *wie*, *dat* en *wat*; en wel de *w*-vormen na een voorzetsel. B.v.:

De jongen, *dien* ik heb gezien.... en
De jongen *van wien* ik het werk heb gezien,....

Ook, als het relatief pronomen deelnemend voorwerp is, gebruikt men, in schrijftaal, den *w*-vorm, doch in spreektaal niet.

B.v.: De bedelaar, *wien* ik een cent gaf....
De bedelaar, *die* ik een cent gaf....

Ten slotte moeten we nog wijzen op de congruentie tusschen het betrekkelijk voornaamwoord en zijn antecedent. Het komt daarmee wel overeen in *persoon*, *geslacht* en *getal*, doch niet in *naamval*. B.v.:

Men heeft *mij*, *die* de bewijzen *heb*, dadelijk laten beslissen.
Men heeft *hem*, *die* de bewijzen *heeft*, dadelijk laten beslissen.

De antecedenten *mij* en *hem* staan in den accusatief, de relatieven *die* in den nominatief.

Vraag. Hoe moet de volgende zin luiden?

Ik, die de eerste geweest is, kom nu achteraan, of:
Ik, die de eerste geweest ben, kom nu achteraan.

In het Hoogduitsch zegt men: Ich, der *ich* es getan *habe*....

De onbepaalde voornaamwoorden. De zelfstandige blijven gewoonlijk *onverbogen*; genitieven komen wel voor: *Iemands* bedoelingen. Wees *niemands* knecht. Op *veler* verzoek werd er niet gerookt. *Aller* oogen richtten zich op den spreker. De bijvoeglijke gaan als de adjectieven.

Een bijvoeglijken datief treft men nog aan in: te *eeniger* tijd.

Verbuiging der adjectieven. De zelfstandig gebruikte adjectieven worden verbogen als de substantieven, die op *-e* eindigen (dus z.g. zwak) B.v.: De *lammen* en de *kreupelen* zochten genezing aan die bron. De andere adjectieven blijven *onverbogen* (in het enkelvoud of in het enkelvoud èn meervoud) of congrueeren in getal, geslacht en naamval met het substantief, dat ze bepalen. In de geschreven taal kent men slechts den onderwerpsvorm op *-e* en den voorwerpsvorm op *en* of *-n* in het mannelijk enkelvoud. In de gesproken taal kent men evenwel alleen maar vormen op *-e*. B.v.: de *zieke* man; de *zieke* vrouw; het *zieke* kind. Allen werden toegelaten: *geringe* menschen zoowel als *aanzienlijke*.

Wanneer een adjectief (bij mannelijke persoonsnamen) zoowel onverbogen als verbogen kan voorkomen is er wel eens sprake van beteekenisverschil; b.v.: een *groot* man — een *groote* man; een *knap* matroos — een *knappe* matroos; een *Roomsch* koning — een *Roomsche* koning. Evenwel niet altijd; en zoo is de reden van een al of niet verbogen worden ook wel eens gelegen in de opeenvolging der klanken. Zal men b.v. te veel toonlooze lettergrepen achter elkaar krijgen, dan gebruikt men allicht den onverbogen vorm: b.v.: Dat onverbeterlijke (onverbetərləkə) geknoei! Hieruit blijkt dus, dat het adjectief bij onzijdige woorden zoowel verbogen als onverbogen voorkomt. Het laatste is dan het geval in uitdrukkingen of namen: het dagelijksch weerbericht; het jaarlijksch inkomen; dat wereldsch gedoe; het Bataafsch

Genootschap; het Koninklijk Conservatorium; het Burgerlijk Wetboek. Staat het adjectief bij een infinitief, dan krijgt het wel 't karakter van een bijwoord en blijft soms onverbogen: dat *eeuwig* klagen en jammeren.

Onverbogen adjectieven zijn:

1o. De predicatief gebruikte; b.v.: Zijn oom is *rijk*. De vrouwen waren *bedroefd*.

2o. Die, welke staan voor onzijdige substantieven zonder meer, of wanneer ze alleen komen na het onbepaalde lidwoord, een vragend of onbepaald pronomen of na *als*; b.v.: *boos* weer, *zout* water; een *hoog* huis; welk *opgevoed* kind? menig *arm* vrouwtje; als *zeker* genootschap.

3o. Die op *-en* eindigen; b.v. met *gesloten* deuren; de *gelezen* notulen; een *zilveren* ketting; een *papieren* boord.

Opmerkingen. 1. Voor onzijdige substantieven wordt een stoffelijk adjectief wel verkort; b.v.: een koper kannetje; een zilver horloge; een katoen jurkje.

2. Een enkelen keer komt ook een deelwoord verbogen voor: de *verbondene* mogendheden.

4o. Die op *-er* eindigen en van plaatsnamen zijn afgeleid; b.v.: Groninger koek, de Enkhuizer Almanak, De Limburger Koerier. Verder ook rechter en linker; b.v.: de rechterzijde, de linkerhand.

5o. De samengestelde en de vreemde; b.v.: *allerlei* praatjes; *volbloed* paarden; *gummi* banden; *lila* zijde; enz.

Oude genitieven van adjectieven vindt men nog talrijk in spreekwoorden en uitdrukkingen; als: mnl. *blootsvoets*, *barrevoets* (zonder genitiefs-s), *meestentijds*; vrl. *onverrichter* zake, *stormenderhand*, *zaliger* gedachtenis, *goedertieren* (tier = aard); onz. *blootshoofds*.

Oude datieven zijn er nog in: mnl. met *voorbedachten* rade, ten *eeuwigen* dage, in *arren* moede (arre = boos); vrl. te *gelegener* tijd, te *kwader* ure, van *ganscher* harte, met *geleider* lage; onz. in *grooten* getale, in *koelen* bloede, van *goeden* huize.

Voor wat gradatie in het algemeen beteekent, verwijzen we even naar bl. 129. Uit hetgeen daar gezegd is volgt, dat adjectieven met een absolute beteekenis geen gradatie kennen. Zij laten nl. geen vergelijking toe. B.v.: *blind, nat, zwart, rond* en dergelijke. Toch versterkt men deze adjectieven wel eens, en zegt dan: stekeblind, doornat, kletsnat, pikzwart (*zwarter* dan de nacht!), cirkelrond, maar dit komt dan meer, omdat men de eigenschap van het adjectief zelf in een niet geheel-absolute beteekenis opvat, en het eigenlijk die van een vergelijking in zich heeft. Stoffelijke adjectieven en die van namen afgeleide kennen ook geen graadverschil: linnen hemden, ijzeren hoepels, Nederlandsche Taal, Karolingsche Verhalen.

Zooals reeds is meegedeeld, wordt de vergrootende trap of comparatief gevormd door het suffix *-er* te plaatsen achter het adjectief (dat dan genoemd wordt de stellende trap of positief); en de overtreffende trap of superlatief door het suffix *-st* er achter te plaatsen. B.v.:

Deze sloot is *breed* — Die sloot is *breeder* — Maar gindsche sloot is het *breedst*.

Ook deelwoorden kennen gradatie, als ze n.l. geheel adjectief zijn geworden; b.v.: *Uitstekender* hôtel ken ik niet. De *geleerdste* man van het land.

Opmerking. De comparatief krijgt *dan* achter zich in geval van vergelijking; b.v. Jan is langer *dan* Piet. Doch in spreektaal hoort men vaak . . . langer *als*.

Afwijkingen in deze vormen ontstaan door den *slotklank* van het adjectief; eindigt dit op *e*, dan wordt deze uitgestooten, dus: blijde—blijder—blijdst, doch in spreektaal is het altijd: blij—blijer—blijst. Zoo krijgt men inlassching van *i* bij deze verkorte adjectieven in den comparatief: moe*i*er, of vervanging van *d* door *w*: kou*w*er. De adjectieven die eindigen op *r*, lasschen een *d* in den comparatief: zwaar—zwaarder; duur—duurder; in den volksmond is dit ook na *l* en *n*: hoe kaalder hoe royaalder; nou

nog dolder; groender als gras; *minder* is nu algemeen. Die, welke eindigen op *s*, wijzigen deze soms in z: wijs—wijzer, boos—boozer, doch ras—rasser; het superlatiefteeken na *s* en *sch* is altijd *t*; wijs—het wijst; malsch—het malscht.

Afwijkend is ook de gradatie, wanneer deze *omschreven* wordt, de comparatief met *meer* of *minder*, de superlatief met *meest* of *minst*. Men doet dat, wanneer de vormen zelf onwelluidend klinken, of wanneer men twee eigenschappen van dezelfde zelfstandigheid vergelijkt. B.v.: Het *meest (minst) gepaste* antwoord. De tuin is meer breed dan diep (of: is breeder dan diep.)

Eigenaardig is ook in den volksmond de *herhaling* van den positief in plaats voor den comparatief of den superlatief; b.v.: Het was *treurig en treurig*. Moeder is *ziek en ziek* van angst.

Onregelmatige gradatie hebben die adjectieven, welke comparatieven en superlatieven van andere adjectieven voor de hunne nemen; b.v.: goed—beter—best, weinig en zelden—minder—minst; veel—meer—meest; dikwijls—vaker—vaakst; graag—liever—liefst; vlug—eerder—eerst.

Opmerkingen. 1. Beter en best zijn gevormd naast het oude *bet*, dat zelf de beteekenis *beter* had; vergelijk: *bet*weter = iemand, die het *beter* weet dan wie ook.

2. *Meer* en *meest* zijn gevormd naast het oude *mee*, dat groot of gewichtig beteekende.

3. In den volksmond hoort men wel de comparatieven *beterder, weiniger, dikwijlser*. Wat kan de oorzaak daarvan zijn?

4. Sommige gradatievormen worden zelfstandig gebruikt; b.v.: iemands *meerderen, minderen, beteren;* Christus' *jongeren*; de *ouders*.

Enkele superlatieven, die eigenlijk van een bijwoord zijn gemaakt en meer een plaats of tijd aanduiden, worden als adjectief gebruikt; b.v.: de *bovenste* plank, bij *uiterste* wilsbeschikking; de *buitenste* rand; met *opperste* inspanning; de *middelste* boom (van: midden).

Hierbij sluiten zich aan comparatieven en superlatieven, die

dit naar de beteekenis eigenlijk niet meer zijn. De comparatieven dienen dan om een tegenstelling aan te duiden; b.v.: *lager* en *hooger* onderwijs; P. Jansen jr. (junior = de jongere) en P. Jansen sr. (senior = de oudere). De superlatieven dienen alleen om een eigenschap *in hooge mate* aan te duiden: *beste* jongen; de *liefste*; zijn *eenigst* kind; de *volmaaktste* gezondheid; een *allerellendigste* toestand; een *alleraardigste* verrassing.

Opmerking. Vergelijk hiermede: een best(je), afkorting van bestemôer (= grootmoeder.)

Wat de *verbuiging* van comparatieven en superlatieven betreft, gaan zij als het adjectief zelf.

De gradatie van het bijwoord is een natuurlijk gevolg van die van het adjectief. Het bijwoord is eigenlijk een onveranderlijk woord; doch we hebben vroeger gezien, hoe vooral het predicatief gebruikte adjectief en het bijwoord elkaar naderen in beteekenis. Zoo krijgt men dus ook zinnen, waarin de bijwoordelijke bepaling er een van vergelijking is, en in deze uitgedrukt wordt met behulp van gradatievormen. B.v.: Jan kwam *later* dan ik, maar Piet *het laatst* van allemaal. De superlatief is meestal vergezeld van *het*, doch komt ook zonder voor: Ik spreek je *het liefst* alleen — ik spreek je *liefst* alleen. Soms is de superlatief ook voorafgegaan van *ten* of *z'n*: Hij was *ten zeerste* verbaasd. Ik bleef op *z'n hoogst* een uur (ook: *hoogstens;* en *minstens* voor *op z'n minst.*)

Van beteekenis gewijzigd en synoniem b.v. met *zeer* is de superlatief in: *Uiterst* beleefd stond hij mij te woord.

Verbuiging der telwoorden. In spreektaal komt hiervan bijna geen verbuiging voor. In schrijftaal worden de zelfstandige verbogen als zelfstandig gebruikte adjectieven, àls ze tenminste verbogen worden; b.v.: Hoeveel gulden kost dat boek? *Twee*! De jongens gingen met hun *vieren* uit.

Vroeger werd er al op gewezen, dat de meervoudsvorm bij sommige telwoorden *beteekenisverandering* ten gevolge heeft: *honderd* soldaten — *honderden* soldaten; *duizend* schoten — *duizenden* schoten; enz.

De bijvoeglijke worden verbogen als adjectieven; b.v.: Dat was het werk van Hendrik den *Vierden*. Je moet den *derden* zijweg inslaan. De bijvoeglijke kunnen ook zelfstandig voorkomen en worden dan verbogen als de zelfstandige; b.v.: De *eersten* zullen de *laatsten* zijn. *Velen* zijn geroepen, *weinigen* uitverkoren. Je moet daar niet met *derden* over spreken. Zelfstandig gebruikt is er verschil, wat betreft personen of zaken; worden personen bedoeld, dan krijgt het telwoord in het meervoud een *n*, anders niet; b.v.: Tafels en stoelen stonden al klaar; de *laatste* van allerlei soort en vorm.

Ook van de telwoorden komen nog oude naamvalsvormen voor: b.v. genitieven in: *tweeër*lei, *vele*rlei, *drieër*hande, *aller*hande (lei en hande = soort); personen van *beider* geslacht; *aller* opmerkzaamheid.

VERBETERINGEN

1e Deel — 1e Stuk.

Op	bl.	42	regel	4	v.b.	staat:	C, lees: A.
„	„	56	„	16	v.o.	„	nooit anders is dan iets, lees: [nooit iets is.
„	„	60	„	17	v.b.	„	maar, lees: meer.
„	„	91	„	4	v.o.	„	vormen vooral nog, lees: [vormen nog.
„	„	109	„	3	v.b.	„	tijde aan, lees: tijgde aan.
„	„	115	„	15	v.b.	„	ik ben opgevoed, lees: ik heb [opgevoed.
„	„	132	„	11	v.b.	„	gouverneurs-generaal, lees: [gouverneur-generaals.
„	„	140	„	8	v.o.	„	of wat d'r, lees: of wie d'r.
„	„	145	„	3	v.b.	„	ras-rasser, lees: kras-krasser.

DE NEDERLANDSCHE TAAL

De Nederlandsche Taal

in al haar uitingen en gedaanten

HANDBOEK VOOR GYMNASIA, HOOGERE BURGERSCHOLEN EN LYCEA

DOOR

JOH. VORRINK

Leeraar aan het Gymnasium en de Vijfjarige Hoogere Burgerschool te Kampen

EERSTE DEEL

ZIN — WOORD — KLANK

TWEEDE STUK

AMSTERDAM / S. L. VAN LOOY / MCMXVII

VOORBERICHT.

Om prijs en omvang niet bezwaarlijk te maken, werd het eerste deel van dit werk in twee stukken gesplitst, waarvan het 1e bedoeld is voor *de eerste* en *de tweede klasse*, en dit 2e stuk voor *de derde* en *de vierde klasse*, zooals in het voorbericht van het 1e stuk reeds werd medegedeeld. Voor verdere bizonderheden wordt dan ook daarheen verwezen. V.

UITVOERIGE INHOUD.

Bladz.

II. HET WOORD (Vervolg) . . . . . 1—104

3. De Beteekenissen . . . . . 1—33

Benoeming 1

Veelheid van beteekenissen bij één woord . 1—4

De eigenlijke beteekenis van een woord 4

Beteekenisverandering van woorden . . . 5—24

Door beperking 5

Eigennamen 7

Door verruiming 8

Versterkingen 10

De metafoor of overdrachtelijke beteekenis 10

De personificatie 12

De metonymia of figuurlijke beteekenis 13

Door overdrijving 16

Scheldwoorden 17

Euphemismen 17

Door ironie 18

Door het naar voren treden van een bijbegrip 18

Van gunstig naar ongunstig en omgekeerd 19

Appellatieven 20

Eigennamen 24

Bladz.
Beteekenisverandering van uitdrukkingen 25—27
Woordparen, soms rijmend 26
Isoleering van beteekenis . . . . . 27—29
Doubletten 29
Synoniemen 32
Homoniemen 32
4. De Vorming . . . . . 33—93
Oude en nieuwe woorden . . . . . 33—36
Archaïsmen 34
Neologismen 35
De vormende krachten . . . . . 36—38
Oerschepping 36
Nabootsing 36
Analogie 37
De wijzen van vorming . . . . . 38—57
Samenkoppeling . . . . . 38—40
Verholen samenkoppeling 40
Samenstelling . . . . . 40—47
Vorm van samenstellingen 41
Verbindingsklanken 42
Beteekenis van samenstellingen 42
Productieve samenstellingen 43
„Scheidbare" samenstelling 44
Verholen samenstelling 45
Overgangen 46
Copulatie . . . . . 47—48
Reduplicatie 48
Kindertaal 48
Afleiding . . . . . 48—54
De afleidingen van *heer* 49

Bladz.
Afleiding door middel van affixen 49
Buigings- en afleidingssuffixen 50
Verschil in afleiding met prefixen of suffixen 50
Oorsprong van affixen 50
Rechtstreeksche afleiding 52
Afleiding door klankwisseling 52
Verholen afleiding 53
Samenstellende afleiding 54

Verdichting . . . . . 54—57

Afkortingen 55
Letterwoorden 56

Contaminatie 57

Vreemde wijzen van vorming . . . . . 58—59

Etymologie . . . . . 59—64

Het woord *hinder* 60
Het woord *heer* 60
Het woord *koomenij* 61
De woorden *hemd, lichaam* en *hemel* 61
De woorden *sluiten* en *klooster* 62
Volksvinding 63

De vorming van het werkwoord . . . . . 64—73

Samengekoppelde werkwoorden 65

Samengestelde werkwoorden 65

Afgeleide werkwoorden 65

Denominatieven 65
Deverbatieven 66
Causatieven 66
Frequentatieven 68
Intensieven 68
Afleiding met prefixen 68
De beteekenis der prefixen bij: kennen 69
Inchoatieve, duratieve en perfectieve beteekenis bij de werkwoorden 72

Bladz.
De vorming van het naamwoord . . . . . 73—91
Het substantief . . . . . 73—85
Samengestelde substantieven 73
Afgeleide substantieven 74
Rechtstreeksche afleiding 74
Afleiding met prefixen 75
Afleiding met suffixen 77
Concrete substantieven 77
Abstracte substantieven 80
Vreemde en doode suffixen 83
Verkleinwoorden 84
Het voornaamwoord 85
Het adjectief . . . . . 85—90
Samengestelde adjectieven 85
Afgeleide adjectieven 86
Rechtstreeksche afleiding 86
Afleiding met prefixen 86
Afleiding met suffixen 87
Vreemde en doode suffixen 90
Verkleinwoorden 90
Het telwoord . . . . . 90—91
De vorming der partikels . . . . . 91—93
Het bijwoord . . . . . 91—93
Bijwoordelijke s 91
Verkleinwoorden 92
Doode affixen 92
Het voorzetsel 93
Het voegwoord 93
Het zinwoord 93
5. De Leenwoorden . . . . . 93—104
Ontleening en vermenging . . . . . 93—101
Hollandsch. Een spotdicht 95

Bladz.
Oude leenwoorden 98
Vreemde woorden 99
Bastaardwoorden 99
Tweemaal ontleende woorden 100
Navormingen 100

Barbarismen . . . . . 101—104

Latinismen 102
Gallicismen 102
Germanismen 102
Anglicismen 103
Hebraïsmen 103
Dievenwoorden 103
Indoïsmen 104

III. DE KLANK . . . . . 105—148

1. De verschillende klanken . . . . . 105—125

Het spreken . . . . . 105—106

Het aanduiden der klanken . . . . . 106—108

Bij verschillende volkeren 107
Kortschrift 107
Fonetisch schrift 108

Klankgroepen en lettergrepen . . . . . 108—109

Gebrekkigheid der klankaanduiding 109

Het ontstaan der klanken . . . . . 109—113

De spraakorganen 110
Adem, stem en fluister 111
Klinkers 111
Tweeklanken 113

Overzicht van de klinkers . . . . . 113—119

Geronde en ongeronde klinkers 113
Voor- en achterklinkers 114
Korte en lange klinkers 115

Bladz.
Overzicht van de tweeklanken 116
Tabel der klinkers 117
Medeklinkers 118
De halfklinkers 119
Overzicht van de medeklinkers . . . . . 119—124
Adem- en stemconsonanten 119
Lip,- tand- en gehemelteconsonanten 120
Ploffers, neusklanken en glijders 121
Tabel der medeklinkers 123
Transcriptie in fonetisch schrift 124
Invloeden op elkaar . . . . . 124—125
2. Het accent . . . . . 125—136
Het accent in 't algemeen . . . . . 125—128
De toonsterkte 126
De toonhoogte 126
De toonduur 127
Het accent in het Nederlandsch . . . . 128—131
Syllabenaccent 128
Woordaccent 128
Zinsaccent 130
Het rhythme . . . . . 131—132
Natuurrhythme 131
Taalrhythme 132
Proza en poëzie 132
Het temperament . . . . . 132—136
Lichaamshouding en timbre 133
De buikstand 134
De borststand. 134
De neerstand 134
Meevoelen 135
3. De Modaliteit . . . . . 136—139
Verschillende soorten. . . . . 136—138

Bladz.
Zekerheid 136
Onzekerheid 137

Middelen om haar uit te drukken . . . . 138—139

4. De Grammatische Figuren . . . . . 139—143

Oorzaken van het ontstaan 139
Voor-, in- en achtervoeging 140
Weglating vooraan, middenin en achteraan 141
Omzetting, gelijkmaking en samensmelting 142

5. De Spelling . . . . . 143—148

Algemeene beginselen 143
Oude spelling 144
Hedendaagsche spelling 145
Vereenvoudigde spelling 146
Vergelijkende voorbeelden 147
Interpunctie 147

II. HET WOORD.

(VERVOLG.)

3. De Beteekenissen.

Benoeming. Van evenveel belang als de hoofdstukken over de soorten en de vormen van het woord is dat over *de semantiek* of *de beteekenissen van het woord.* Het is minstens even interessant; en het nadenken over de beteekenis van een woord of over de wijziging van beteekenis zal steeds weer oorzaak wezen van talrijke verrassingen.

Alle voorstellingen, die wij ons vormen van wat er is in de levende en levenlooze natuur, alle begrippen, die wij verwerven van werkingen, toestanden, eigenschappen of betrekkingen, geven we een naam, benoemen we, opdat deze naam de afgesproken klank zal zijn voor allen die om ons heen leven, waaraan zij onze bedoeling zullen herkennen, en waaraan zij dus zullen weten, wat wij nauwkeurig wenschen aan te duiden.

Veelheid van beteekenissen bij één woord. Doch nu is het zóó gelegen, dat wij ons heel vaak tevreden stellen met één klank voor een kring of groep van naverwante voorstellingen of begrippen. Het gevolg hiervan is, dat wij nu niet, als men één op zich zelf staand woord uitspreekt, weten, wat de beteekenis wel juist is. De beteekenis is dus te vaag; en eerst in den zin, waarin het woord staat, blijkt de *bedoelde*

beteekenis. We zeiden hier al het een en ander over aan het begin van het hoofdstuk over de soorten van het woord; lees nog eens, wat daar is geschreven en ook wat er over de beteekenissen van het woord *huis* wordt medegedeeld. Uitzondering moet gemaakt worden voor de bepaalde hoofdtelwoorden; wanneer men spreekt van *vier* boeken, *een-en-twintig* schoten, dan is geen beteekenisafwijking mogelijk. Hetzelfde is het geval met sommige voorwerpen, stoffen of begrippen uit de exacte wetenschappen. Wanneer men het woord *zwavelzuur* noemt, dat is overal precies hetzelfde, alleen of in een zin, hier of in Amerika; het is overal H_2SO_4 (om het eens met zijn — internationale — chemische formule aan te duiden), niet meer of niet minder. Zoo heeft het woord *loodlijn* maar één beteekenis, evenals het woord *solenoïde*.

Doch neem nu eens een meer gebruikelijk en alledaagsch woord als *pen*, in 't algemeen: een puntig voorwerp; maar dit is natuurlijk een heel vage beteekenis. Wanneer we zeggen: „Wat schrijft die pen dik!" dan bedoelt men het (gewoonlijk) stalen, spitse, tweepuntige voorwerp, dat men in een penhouder steekt; doch in den zin: „Moet ik hier m'n naam onder zetten? Geef me dan even 'n pen!" bedoelt men penhouder en pen samen. Evenwel, niet altijd heeft men één dezer voorwerpen bedoeld. Vóór de uitvinding der stalen pennen schreef men met.... een pen, d.w.z. een ganzeveer; de schacht werd spits toeloopend gesneden en de punt gesplitst. Nog een enkelen keer hoort men wel spreken van een pennemes, waarmee men de pen sneed of „vermaakte". *Pen* beteekende vroeger dus: een groote vogelveer, toebereid om mee te schrijven. Nog spreekt men in de natuurlijke historie van de *slagpennen* van een vogel; dat zijn de groote veeren uit de vleugels. In dichterlijke taal zegt men ook nog wel: „De arend verhief zich op zijn pennen." Maar hoeveel menschen kennen het woord in

deze beteekenis, of denken zeer zeker in de eerste oogenblikken dáár niet aan. De beteekenis „groote vogelveer" is ook de oorspronkelijke. De Germanen namen het woord *penna* over van de Romeinen; en in het Latijn beteekent het werkelijk: groote veer. In de middeleeuwen had men nu: *penne*, dat verkortte tot *pen*. Het eigenaardige is, dat b.v. de Franschen het woord *pluma* uit het Latijn overnamen, dat „kleine veer" of „dons" beteekende, en er de beteekenis aan gaven van *schrijfpen: plume*. De Germanen namen óók dit woord over, maar in zijn oorspronkelijke beteekenis; spreken wij niet van een „bed van pluimen?" In het Nederlandsch werd dit dus eerst *plume*, later *pluim*, in dialect (b.v.: Zeeuwsch) nog uitgesproken: *pluum*; in het Hoogduitsch: *pflaum*, in het Engelsch: *plume*.

De beteekenis: puntig voorwerp is ook een ànderen kant uitgegaan; zoo spreken de timmerman, de smid, de schoenmaker van pennen en bedoelen telkens wat anders. Ook de vrouw, die breit of haakt, heeft weer een andere voorstelling van *pen;* tevens de apotheker, die zijn recepten aan een pen steekt, of de stuurman, die van zijn (roer)pen spreekt. Weer een ander deel van de beteekenis overheerscht, wanneer men op het tweepuntige, *het gesplitste* let; de waschvrouw knijpt met pennen haar lakens op de lijn.

Keeren we nu nog eens terug tot de hedendaagsche beteekenis van pen als schrijfwerktuig, dan zien we b.v. gekscherend het woord gebruikt voor galarok; de *overeenkomst* doet het 'm hier! Verder zegt men van iemand, die geestig kan schrijven: „Die man heeft een fijne pen", of van iemand, die een bijtenden, spottenden stijl heeft: „Hij heeft een scherpe pen". In deze zinnen beteekent *pen* dus: wijze van gedachten uiten op schrift. Wanneer men van iemand zegt: „Die man leeft van zijn pen", bedoelt men *niet*, dat hij klerk is op een kantoor, en als zoodanig z'n brood verdient, maar dat hij bestaan kan van het

geld, dat hij verdient met gedichten, romans of wetenschappelijke opstellen schrijven. Iemand, die, over een van zijn plannen sprekende, zegt: „Ja, dat is nog altijd in de pen", denkt zelfs niet meer aan schrijven; het beteekent eenvoudig: er is sprake van, dat het zal gebeuren. Nog eens alles overziende, bemerken we, dat er dus wel een tiental min of meer afwijkende beteekenissen van het woord *pen* bestaan; dat is dus een veelheid van beteekenissen, die iedereen wel zal verrassen.

En zooals dit bij *pen* is nagegaan, kunnen we dat natuurlijk bij tal van andere woorden.

Opgave. Doe het eens met: *school, bank, post, huis, punt, hoofd, papier.*

De eigenlijke beteekenis van een woord. Keeren we nog eens terug tot het woord *pen* van daarstraks, en vraagt men, wat heden ten dage in de zinnen: „Hij vroeg een pen om zijn handteekening te zetten" en „Deze schrijver leeft geheel van zijn pen", de *eigenlijke beteekenis* van het woord is, dan antwoordt iedereen zonder dralen: die in den eersten zin. Doch uit onze beschouwing heeft men al kunnen opmaken, dat het de *oorspronkelijke beteekenis* niet is, omdat het woord zoo sterk van beteekenis is gewijzigd. Het hangt er maar vanaf, wat in het hedendaagsch Nederlandsch *de* beteekenis is, althans de meest-overheerschende. Ook kan het zijn, dat twee beteekenissen van één woord beide oorspronkelijk zijn; vergelijk eens met elkaar personen en voorwerpen als: *kijker* (= hij die kijkt) en *kijker* (= voorwerp, waarmee men kijkt); *vlieger* (= hij die vliegt) en *vlieger* (= kinderspeelgoed); *looper* (= hij die boodschappen doet) en *looper* (= smalle strook linnen of tapijt waarover men loopt); *eter* (= hij die eet) en *eter* (= aardappel, geschikt om te eten). Men zet wel eens tegenover elkaar: de *eigenlijke* en de *figuurlijke* beteekenis van een woord. In den tweeden zin hierboven is *pen* dan in figuurlijken zin gebezigd. Wij zullen verderop zien, hoe we dat hebben op te vatten.

Beteekenisverandering van woorden. Dat een woord van beteekenis kan veranderen in den loop der tijden, we hebben het pas gezien. Verschillende oorzaken zijn er, die dat tengevolge hebben; b.v. wijziging in levensomstandigheden, zeden of gewoonten. Wanneer wij nu spreken van borden, waarvan men eet, bedoelt men altijd aardewerk, soms ook wel eens voorwerpen van metaal; doch *nooit* van hout. Toch waren het vroeger ronde *plankjes*. Iets van de oude beteekenis is b.v. nog over in school*bord*, een zwart geverfde houten *plank*, waarop men schrijft. Zoo beteekent het woord *taptoe* tegenwoordig het signaal voor de soldaten, om 's avonds naar de kazerne te gaan, of te velde naar hun tenten. Doch vroeger was het een signaal, dat den tijd aangaf, waarop de tappen of kranen van de vaten moesten worden toegedraaid, dus: *tap toe*.

Naar de wijze nu, waarop woorden van beteekenis kunnen veranderen, zullen we dit verschijnsel bespreken. Die verschillende wijzen zijn dan door *beperking, verruiming, overdrijving, ironie* of *het naar-voren-treden van een bijbegrip*.

Door beperking van beteekenis verstaan we het verschijnsel, dat we een woord in veel minder gevallen kunnen gebruiken dan vóór zijn beteekenisverandering mogelijk was. Het gebruik is dus beperkt, omdat de wijde, algemeene beteekenis werd ingekrompen; het woord is in zijn beperkte beteekenis dan wel rijker van inhoud geworden, het bevat meer bizonderheden. Nemen we het woord *geweer*. Wanneer we nu zeggen: „Het Fransche leger is met een nieuw geweer bewapend", denkt iedereen aan een wapen, waarmede men kogels afschiet. Toch heeft *geweer* oorspronkelijk niet anders beteekend dan een voorwerp, waarmede men zich *weert*, verdedigt. Zoo konden dus een zwaard, een piek, een knods, een bijl, ja zelfs een hooivork of een dorschvlegel alle een *geweer* genoemd worden, evenals een pistool, een musket of een kanon.

De meest gebruikte wapens nu waren zwaard en musket, en men onderscheidde die beide door te spreken van *zijdgeweer* en *schietgeweer*. Toen nog later het schietgeweer het voornaamste wapen, het voornaamste *geweer* werd, sprak men ook nog enkel maar van geweer in diên zin.

Beperkt in beteekenis is ook b.v. *stal;* oorspronkelijk bedoelt men er mede een plaats, waar iets *gesteld*, gezet wordt (vergelijk nog: boekenstal); nu alleen de plaats, waar vee huist. Een *snijder* beteekent nu kleermaker; oorspronkelijk natuurlijk ieder, in wiens beroep snijden — knippen — hoofdzaak is (denk nog aan: haarsnijden). *Glas* is eigenlijk de naam van een bepaalde stof; men verstaat er nu ook een voorwerp onder; in een gesprek zal de beteekenis op de eene òf andere wijze beperkt zijn: òf men bedoelt een drinkglas, òf een weerglas òf een lampeglas. Bij stofnamen in 't algemeen ziet men beteekenisbeperking plaats hebben, indien de naam wordt gebruikt als voorwerp: turf — een turf; blik — een blik (vuilnisblik, ook blik met conserven), kurk — een kurk (stop), lood — een lood (schietlood, ook peillood), enz. Eigenaardig is dat de gedachte aan de *stof* soms heelemaal kan verdwijnen, en men b.v. spreekt van een *gouden* oor*ijzer*, een (*zilveren*) *gulden*, een *papieren gulden*, een *koperen* vuilnis*blik*, *houten* dam*steenen*, *stalen baleinen*, *katoenen lakens*, een *zilveren hoorn*, een *porceleinen bord* (bord is oorspronkelijk van hout), een *metalen* vouw*been*. Met *vrucht* bedoelt men in botanischen zin nog wat uit den bloesem te voorschijn komt: in het dagelijksch leven beteekent het woord b.v. appelen, peren, druiven, aardbeiën, enz.; waarbij valt op te merken, dat dit sappig ooft lang niet altijd synoniem is met vrucht in botanischen zin. *Boeten* beteekende vroeger iets beter maken, iets herstellen. (Denk aan netten boeten, wat de visschers doen). Nu beduidt het enkel: goed maken, wat men verkeerd heeft gedaan, de straf voor dat verkeerde ondergaan.

De beperking van beteekenis gaat soms gepaard met een gunstiger of ongunstiger worden; zoo beteekent *aardig* nu: vroolijk, leuk van aard zijn, vroeger alleen: een aard of karakter hebben. Daarentegen beteekent achterbaksch nu: geniepig, slinksch; vroeger alleen: achter den rug (vergelijk nog Engelsch *back*). *Moed*, dat oorspronkelijk synoniem was met gezindheid (vergelijk deemoed, hoogmoed), beteekent nu alleen heldenmoed; *list* daarentegen dat oorspronkelijk wijsheid beteekent (het woord is verwant aan *leeren*), duidt nu alleen op minder behoorlijk gebruik van aanleg of wetenschap. Zoo was vroeger hij een *schalk*, die een ander bedroog: nu is het iemand, die een ander er leuk kan tusschen nemen. Daarentegen was vroeger hij een *ellendeling*, die genoodzaakt was in een ander *land* te leven (el, vergelijk: elders); nu beteekent het een gemeen, laag persoon.

Soms hangt het er ook vanaf, of de beteekenis gunstig of ongunstig is; *gift* kan beteekenen: gave, die te waardeeren is; en: vergift, dat men geeft om een doodelijke uitwerking te veroorzaken. *Krijgen* in: Wat zal die jongen van zijn vader krijgen voor zijn streken, is ongunstig; doch gunstig in: Wat zal die jongen van zijn vader krijgen voor zijn verjaardag.

Opgave. Tracht nu zelf de beteekenisbeperking na te gaan bij *koorn, hoorn, gade, dominee, uitspraak, soldaat, zich houden, varen.*

Eigennamen zijn een afzonderlijke categorie van woorden met beperkte beteekenis, zoowel persoonsnamen als plaatsnamen. We moeten evenwel opmerken, dat een woord als eigennaam zijn beteekenis heeft verloren; het is dan enkel nog maar een woord-ter-onderscheiding. De voorvader van hem, wiens naam oorspronkelijk een beroep, ambacht, betrekking of bediening, of land of stad van afkomst aanduidt, is als de man van dat beroep, ambacht enz. in zijn onmiddellijken kring genoemd; het woord werd dus tot hèm beperkt in beteekenis, omdat het

alleen op hèm sloeg. Zoo zijn persoonsnamen ontstaan als: *Admiraal, Advocaat, Akkerman, Bakker, Binger* (van Bingen afkomstig), *Buurman, Broere, Bleeker, (de) Boer, de Beier, Brouwer, Castelein, (de) Clerk, Dekker, Engelander, Fransman, Gorter, (de) Gruyter* (van grutte), *de Graaf, Hamburger, Herder, (de) Hertog, Italiaander, de Jong, (de) Jager, (de) Keizer, Kok, Ketelaar, Koopman, Koster, Kramer, Kuiper, Leestemaker, Lijnslager, de Man, (de) Meester, Meier,* (van major, de oudere, ook beteekende het: pachter), *(de) Neve, Nepveu* (beteekent: neef), *de Oude, Ouwerling, Oom, Polderman, Prins, Rademaker, Reeder, Scheper, Schouten, Scholte* (beteekent óók schout) *Schreuder* (beteekent: snijder, denk aan schroot), *Slager, Slotemaker, Snijder, Smit* of *Smid, Spanjaard, Speelman, Stuurman, Tichelaar, Timmerman(s), Valkenaar, Veenman, Visscher, de Vries, (de) Voogt, (de) Vriend, de Waard, Wagenaar, Werkman, Zeehandelaar, de Zeeuw* enz. enz.

Ook plaatsnamen zijn beperkt tot een bepaalde plaats, als: *Edam* (eig. waterdam), *Langendijk, Zutphen* (eig. zuidveen), *Oldebroek* (eig. oud moeras), *Sluis, Breda* (eig. breed water), *den Bosch, den Haag, Ouderkerk, Venloo* (eig. veenbosch), *Leuven* (eig. boschveen), *Muiden* (eig. mond), *Bloemendaal, Huizen, Vere, (ter) Heide, Holland* (eig. holt-houtland), *Zeeland, Waterland,* enz.

Door verruiming van beteekenis verstaan we het verschijnsel, dat we een woord in méér gevallen kunnen gebruiken dan vóór zijn beteekenis-verandering mogelijk was; het gebruik is dus uitgebreid, omdat de beteekenis werd verruimd. Het woord is in zijn verruimde beteekenis dan wel armer van inhoud geworden; het bevat minder bizonderheden.

Nemen we b.v. het woord *kameraad;* vroeger beteekende het alleen iemand, met wien men op één kamer samen woont; nu iemand, met wien men samen werkt, of strijdt, of vriend-

schap onderhoudt. Zoo is het ook met *gezel:* oorspronkelijk degeen, met wien men samen woont (het woord is verwant met zaal), nu iemand, die bij ons is, met ons hetzelfde werk verricht, ons vergezelt. Een derde voorbeeld is *genoot*, oorspronkelijk iemand met wien men samen iets geniet; nu iemand, die met ons hetzelfde doel beoogt: reisgenoot, bondgenoot; of iemand, die in dezelfde omstandigheden verkeert: lotgenoot, stadgenoot, enz.

Onder *groente*, eigenlijk eetbaar groen gewas, rekent men nu bij het middagmaal worteltjes, bieten en bloemkool, ofschoon de kleur achtereenvolgens geel, rood en wit is. *Behangsel* waren oorspronkelijk de kleeden, tegen den muur gehangen, b.v. gobelins; nu noemt men ook leer- of papierstrooken, die op den muur *geplakt* zijn, zoo. Een *winkel* was eigenlijk een markthoek waar men zijn koopwaar uitstalde; nu verstaat men er alle plaatsen, voornamelijk huizen, onder, die iets te koop bieden. Een *schilder* was oorspronkelijk de man, die op het schild van den edelman diens wapen en kleuren aanbracht; nu beteekent het iedereen, die verft (alleen geén schilden meer: ze zijn immers in onbruik geraakt!) Een *naald* was en is nog het werktuig om b.v. linnen mee te naaien; doch men spreekt ook van een haarnaald en een kompasnaald. *Vaardig* was hij, die gereed was om te *varen*, d.w.z. te gaan. Nu in algemeenen zin: gereed, dienstvaardig, slagvaardig.

Met *wereld* bedoelde men oorspronkelijk de ouderdom van een mensch (weer = man of mensch, denk aan weerwolf, en eld = old of oude = ouderdom) dus menschengeslacht; daarna alle menschen, die tegelijkertijd leefden: de heele wereld. *Sluiten* beteekende eigenlijk een slot of grendel dichtmaken (denk nog aan sleutel); nu beteekent het in 't algemeen dicht maken: de oogen sluiten, de lippen sluiten, het raam sluiten, de jas sluiten.

Er komen minder verruimingen dan beperkingen van betee-

kenis voor. Misschien wel, omdat de beschaving tot steeds fijner onderscheiding in de taal voert.

Opgave. Tracht nu zelf de beteekenisverruiming na te gaan van: *staan, schenken, koor, beetje, schilderij, scheepstimmerwerf, lichtaansteken.*

Versterkingen zijn eveneens te rangschikken onder woorden met verruimde beteekenis. Wanneer we een lied, een gedicht, een teekening *erg* mooi vinden, drukken we met dat woord den graad onzer bewondering uit; vroeger beteekende *erg* evenwel laag of boos; denk aan *erg*denkend, *arg*listig. Meer tot de boekentaal behoort *zeer:* zeer goed, zeer mooi; *zeer* beteekende eigenlijk pijnlijk; denk aan: zich bezeeren. Zoo komen we tot de *modewoorden*, de woorden die in opeenvolgende jaren een poos lang in veler mond leven als versterking; b.v.: *verschrikkelijk* aardig, *schandalig* gemakkelijk; *vreeselijk* voorkomend; *bar* mooi; *reuze* klein; *verduiveld* mooi; *helsch* koud; enz.

Een aanleiding tot het gebruik van dergelijke versterkingen, waarvan de beteekenis soms lijnrecht staat tegenover het bepaalde woord, was misschien wel eerst een grap of ironie.

De metafoor (overdracht) of overdrachtelijke beteekenis van een woord ontstaat, zoodra men een vergelijking uitspreekt of een overeenkomst, die men heeft opgemerkt tusschen verschillende zaken. Deze beeldspraak is dus meteen de oorzaak van beteekenisverruiming. Maar niet altijd wordt de beeldspraak, en dientengevolge de beteekenisverruiming, gevoeld; want wie denkt bij „de poot van een tafel" nog aan een *overgedragen* beteekenis, n.l. van het lichaamsdeel waarmee een levend wezen *staat*, op het voorwerp, waarmee een tafel *staat?* In zoo'n geval is de beeldspraak afgesleten als de beeldenaar van een oude munt èn is de *eigenlijke* beteekenis van het woord dus zoo goed als geheel verduisterd. Uit dit ééne voorbeeld blijkt al, dat in de meest alledaagsche omgangstaal de „beeldspraak" heel gewoon is; en het zou eigenlijk overbodig zijn, als bewijs hiervoor, te

spreken van den *rug* van een boek, den *kop* van een spijker, den *romp* van een schip, het *hoofd* van een school.

We kunnen de volgende groepeeringen onderscheiden bij de metaforen:

a. Namen van lichaamsdeelen voor voorwerpen, die in vorm, plaats, afmeting of functie daarmee overeenkomen; b.v.:

Vorm: het *oor* van een kopje, de *tanden* van een zaag, het *oog* van een naald, een land*tong*.

Opmerking. Omgekeerd (dus dan is het lichaamsdeel genoemd naar een voorwerp) spreken we van de *schelp* van het oor, de *muis* van de hand.

Plaats: de *hals* van een flesch, de *buik* van een kom, het *hartje* van de stad, een berg*rug*.

Afmeting: een *palm* (van de hand), een *el* (eig. onderarm), een *vadem* (de afstand tusschen de uiteinden der gestrekte armen).

Functie: het *hoofd* van een school, iemands *rechterhand*, de *arm* der gerechtigheid, begrijpen, vatten, toetreden.

b. Diernamen of lichaamsdeelen van dieren in dezelfde overeenkomsten als onder a; b.v. een *kraai* voor aanspreker, de *slang* van de brandspuit, *hanepoten* van letters, de *wieken* van den molen, een *pen* om mee te schrijven, de *bek* van een nijptang, de *pooten* van een stoel, de *staart* van een vlieger, de *hoorn* als blaasinstrument.

c. Voorwerpen, die met andere voorwerpen worden vergeleken in vorm enz.; b.v.: een peper*noot*, een kachel*pijp* (voor hooge hoed), een *griffel*, een brood*trommel*, een water*straal*.

d. Namen van plaatsen of afmetingen, die vergeleken worden met namen van tijd; b.v. tijd*stip*, tijd*ruimte*, toen*malig* (van maal = merkteeken), twee*maal*, drie*keer*, dik*werf* (van werven = draaien, vergelijk wervelwind), *thans* (= te hands) *in* deze maand, *vóór* Kerstmis, de dag *vliegt* voorbij, het jaar is voorbij *gekropen*.

e. Dezelfde namen worden ook gebruikt als aanduiding van

graad of sterkte: b.v.: een *hooge* ouderdom, een *kleine* fout, een *verheffende* toespraak, *dalende* prijzen.

f. Namen van ruimten of bewegingen, die overgedragen zijn op het abstracte; b.v.: Daar *kan* ik niet *bij* (= dat begrijp ik niet). Ik *begrijp* dat niet (= dat kan ik niet omvatten). Er *schiet* mij iets in de gedachte. Je moet me de zaak eens *ontvouwen*. Wie is de *bezitter* van dat landgoed?

g. Namen van zinnelijke waarnemingen, die overgedragen zijn op het abstracte; b.v.: *bittere* verwijten; een *prikkelend* gezegde; een *scherpe* pen; verdriet *voelen;* in 't *duister* tasten bij een zaak; zich ergens *blind* op staren; *zoete* woordjes; naar de stem van het geweten *luisteren;* hij *ziet* geen oplossing voor dit raadsel; ergens de *lucht* van krijgen.

Het aantal groepeeringen van metaforen is natuurlijk nog uit te breiden want er zijn *ontelbare* woorden, waarvan op deze wijze de beteekenis is uitgebreid. Zoo zijn er zelfs vele, waarvan de *overdrachtelijke* beteekenis de *gewone* is geworden en men zich zou verwonderen, indien wij naar de *eigenlijke* beteekenis vroegen. Wie denkt er b.v. in den zin: „Hij is tot den bedelstaf gebracht" aan de eigenlijke beteekenis van *bedelstaf?* Of in: „Dat was voor hem een *spoorslag*, om voort te maken" aan den prik met de sporen, dien men het paard geeft? of in: „Dat was de *voorbode* van die groote gebeurtenis" aan een werkelijken bode? Of in: „Wat een *lastpost* van een jongen" aan een post op een rekening, die ons moeite veroorzaakt?

De personificatie is een metafoor, die het levenlooze of het abstracte voorstelt als een levend wezen; het krijgt eigenschappen, het handelt, het denkt als een levend wezen, onze fantasie *bezielt* het levenlooze of het abstracte. Vooral sterk is dat bij kleine kinderen; zij spreken van een *stoute* deur, waar ze met het hoofd tegen aanloopen; een *leelijken* drempel, waarover ze vallen; en .... wat heel gewoon is: van een pop, die

niet *eten* wil, een houten paard, dat niet *loopen* wil. In de sprookjes worden voorwerpen sprekende ingevoerd: de stopnaald bij Andersen *denkt* en *redeneert*. In de meest alledaagsche taal heet het: de lente *komt*, de klok *loopt*, een ongeluk *zit* in een klein hoekje, een aanbod *lacht* iemand toe, de nacht *wijkt*, de winter *grijnst* de arme menschen aan, de dood *wenkt*, het leven *roept*, de slaap *overvalt* het kind, Duitschland *verklaart* den oorlog, de waarheid *achterhaalt* den leugen, die kleuren *schreeuwen* tegen elkaar, die schilderij *zegt* me niets, dat rapport *spreekt* duidelijk, de lijnolie *was* deze week *kalm gestemd* (op de koopmansbeurs), rogge kon *verbeteren*, oude oogst *flauw*, raapolie *vliegend* f 33.

De metonymia (overnoeming) of figuurlijke beteekenis van een woord ontstaat, zoodra men de betrekking, den samenhang uitspreekt, die er bestaat tusschen verschillende zaken. Deze beeldspraak is dus ook een oorzaak tot beteekenisuitbreiding. Om goed te laten zien, wat het onderscheid is tusschen de *overdrachtelijke* en *figuurlijke* beteekenis van een woord, tusschen een *metafoor* en een *metonymia*, dienen de volgende voorbeelden:

Het eigenlijke	*Het overdrachtelijke*	*Het figuurlijke*
Een zwaarlijvig man	een olifant	een dikbuik.
Een olifant	een wandelblok	een dikhuid.
Een domme jongen	een ezel	een domkop.
Een krijgsman	een zoon van Mars	een vechtjas.
Een smalle kamer	een pijpenla	een doorloop.
Een vijvertje	een waschkom	een reuzedruppel.
Een klein tuintje	een lapje	een zitje.

Zooals men ziet, zijn de woorden van de tweede reeks vergelijkingen of overeenkomsten; die van de derde reeks hangen samen, staan in betrekking met de woorden der eerste reeks.

Opgave. Verklaar eens de metaforen en metonymia's in deze voorbeelden.

De betrekkingen, die er bestaan tusschen de eigenlijke beteekenis en de metonymia, kunnen zijn van localen, temporalen of causalen aard.

Opmerking. Het aantal betrekkingen is natuurlijk ontzettend groot, en het is niet mogelijk, ze alle tot rubrieken te brengen. Vergelijk nog eens wat daarover werd gezegd bij de *bepalingen*.

a. Tot de eerste groep van metonymia's, die van localen aard zijn, dus een samenhang van plaatselijken aard of in de ruimte aanduiden, behooren die, waar een deel wordt genoemd voor het geheel: 't zij een lichaamsdeel of kleedingstuk voor den persoon, 't zij een onderdeel van een voorwerp voor het totaal. B.v.: een schip met vijftig *koppen* aan boord; de *neuzen* zijn geteld; een stad van 20000 *zielen*; een blauwoo*g*, een lache*bek*, een leuk *snuit*, een melk*muil*, een *bochel*, een *bult*, een *hartje* van een kind; een ouwe *pruik*, een slaap*muts*, een wit*kiel*, een *masker* (gemaskeerd persoon); een jong *broekje*, een vecht*jas*, een sleep*sabel*; een vloot van twintig *zeilen*; een nederig *dak*; een gastvrije *drempel*, een fijne *flesch*; de strijd tusschen het *Kruis* en de *Halve Maan*; de *Tweede Kamer* kwam weer bijeen (= de leden); dit is de *Societeit* (= het gebouw); *de heele stad* is in rep en roer (= de inwoners); enz.

b. Van temporalen aard, dus waar de betrekking een tijdskarakter heeft, zijn de metonymia's, waar de tijd ruimer genomen wordt; b.v. *morgen* beteekent behalve eerste deel van den dag bij uitbreiding ook den geheelen volgenden dag; *middag*, eigenlijk omstreeks twaalf uur, rekent men bij uitbreiding tot aan de schemering; dan ook beteekent het eenvoudig, het midden; b.v.: op den *middag* des levens staan; de beteekenis van *avond* kan zich óók uitbreiden tot die van dag; b.v.: in *vooravond*, zie b.v. Vastenavond en Sinterklaasavond; ja zelfs tot een heel tijdsverloop van te voren, b.v.: de *vooravond* der Fransche revolutie. Avond kan ook *jaren* beteekenen: in den *avond* van

zijn leven staan, dus: zijn laatste levensjaren. Van een jong meisje zegt men: zij telt twintig *lentes* (= jaren).

c. Van causalen aard spreekt men, als de metonymia een oorzakelijk verband aanduidt, en dus zelf een gevolg te kennen geeft; b.v.: een mooie hout*snede;* de snede is toch eigenlijk een werkingsnaam, n.l. het snijden van figuren in hout; houtsnede noemt men nu den afdruk daarvan op papier; in: de *regeering* was tegen het voorstel, bedoelt men de personen, n.l. de ministers, die de regeering uitoefenen; zoo is 't ook met: *raad* (b.v. gemeenteraad), een staats*raad* (iemand die de regeering raad geeft); in: *opbrengst* (= geld) heeft men te doen met het resultaat van de werking opbrengen. Buiten de genoemde groote groepeeringen vallen nog metonymia's, waar b.v. een vroegere symbolische daad genoemd wordt voor de handeling zelf; b.v.: een verbond *bezegelen*, een *bruiloft* beteekent eigenlijk een optocht met de bruid; een *brandmerk* was eigenlijk een op de huid geschroeid stempel. Verder wordt een eigenschap of titel genoemd voor dat wat die eigenschap of titel bezit; b.v.: de dorps*jeugd* danste uitgelaten in het rond; de gewapende *macht* trad tusschenbeiden; Zijne *Majesteit*; Zijne *Excellentie;* enz. Dan zijn er nog metonymia's, waarin een gemoedsaandoening wordt aangeduid door de beweging, waarmee ze gepaard gaat of ging; b.v.: dat is een *opvliegend* man of hij is licht *geraakt;* iemand is in een *gedrukte* stemming; men stemt *schoorvoetend* toe; zijn bloed *stolt* van angst. Evenals bij de metafoor zijn ook hier woorden, waarvan de oorspronkelijke beteekenis geheel of bijna geheel is verdwenen; wie denkt bij *verrukt* (= verheugd) aan: van zijn plaats getrokken; bij *schrikken* nog aan: opspringen, (vergelijk nog: *schrikkeljaar*); bij bang nog aan be-ang (= be-engd, benauwd)? Met *geld* bedoelt men nu het betaalmiddel; oorspronkelijk beteekende het: de betaling; een *nering* is nu een winkeltje,

vroeger beteekende het: broodwinning (vergelijk nog: zet de tering naar de *nering*).

Door overdrijving kan ook de beteekenis van een woord veranderd worden. Bij de telwoorden wezen we er al op, dat een bepaald hoofdtelwoord een onbepaalde beteekenis kan krijgen; telwoorden nu zijn woorden, die heel vaak overdreven worden gebezigd, 't zij in *vergrootenden*, 't zij in *verkleinenden* zin. Zoo zegt men: 't Was er zoo druk! *honderden* menschen zijn er geweest (en inderdaad waren 't er misschien maar honderd), en: D'r was haast niemand in de kerk! een *handvol* menschen (en inderdaad waren 't er misschien nog wel twintig of dertig). Zoo geeft men een kind een *paar* kersen, heeft men maar een *enkel* woordje of *twee* woorden te zeggen, schrijft men iemand *een regeltje*, houdt men iemand maar *één oogenblik* op, noodigt men menschen om *een kopje thee* te komen drinken. Zoo zegt het volk: Hij krijgt *geen cent* van me, ik geef 'm *geen asem*. Men bedankt iemand *duizendmaal*, heeft een lied al *honderdmaal* gehoord of *ontelbare malen*, men komt *heelemaal* of *half bevroren* thuis, lacht zich *halfdood*, *een ongeluk*, *een bochel*. Wat een *halve gek!* Dat zijn *fabelachtige* prijzen, een *stroom* van tranen, een *hemelsbreed* verschil. *Dolle* pret. Wat een *gekke* vent!

Vroeger wezen we er al op, dat *versterkingen* geheel van beteekenis veranderen, ja, soms wel het tegenovergestelde gingen aanduiden; zoo is het ook met bijwoorden, die in *verkleinenden* zin gebruikt werden en zónder klemtoon uitgesproken. B.v.: Ik wil het *graag* gelooven, maar .... (graag verliest zijn beteekenis geheel door de tegenwerping, die er op volgt). Zulke dingen zijn *heel* lief! Het kan *wel* waar zijn! (Hier denkt de spreker nog een tegenwerping achter). Hij is *zeker* weer niet thuis. Die man komt *natuurlijk* geld te kort.

Verkleiningen liggen ook opgesloten in woorden voorafgegaan

door *niet*, wat dan dienst doet als tegenstelling; b.v.: ben je *niet wijs?* (= gek). Dat is *niet mis!* (= raak). Jij bent ook *niet vet*! (= mager). Ik ben *niet rijk* (= arm).

Overdrijving geeft aanleiding tot het gebruik van ruwe, platte woorden of *scheldwoorden*. Door het vele gebruik is de beteekenis van dergelijke woorden verzwakt; of ook zijn in den loop der tijden de beteekenissen mèt de wijziging versterkt. Verzwakking heeft dikwijls plaats door middel van den verkleiningsuitgang. Men zegt van een lief kind, dat het is een *diertje*, een (harte)*diefje*, een *prulletje*, een *aapje*, een *poesje*, een *hondje* of een *rotje*, van een bijdehand persoon: een *schelm*(pje), een *guit* (oorspronkelijk een uitschelder), een *schalk* (oorspr. een knecht, een sluwe kerel), een *oolijkerd* (oorspr. een grappig persoon).

Versterking heeft plaats gehad bij woorden als *schobberd*, *schoft* en *schurk*, die oorspronkelijk den wrijfpaal in de wei aanduidden, waaraan het vee zich schuurt (vergelijk nog: hij *schurkte* van genoegen); met een *smeerlap* smeerden de sleepers hun sleetjes van onderen; *schavuit* beteekende eigenlijk: uil; *kreng*: een dierenlijk, wordt nog als zoodanig gebruikt.

Euphemismen, de verzachtende of verbloemende woorden, staan tegenover de scheldwoorden en versterkingen; men *omschrijft* b.v. het woord dat men niet wil gebruiken, omdat het plat is, men neemt een *vreemd woord* er voor in de plaats of men *verbastert* ze. B.v. men vraagt, zich even te mogen *verwijderen*; op school: *Mag* ik even *naar achteren?* Voor zweeten zegt men: *transpireeren*, voor broek: *pantalon*; voor Heere Jezus: *harrejazzes* of *ajakkes*, voor God mijn: *gossiemijne*, voor Jezus-Maria: *jeemenie*, voor bliksem: *bliksteen*, voor donder: *drommel*, enz.

Al van heel vroeg dagteekent dat de beleefdheid of ook wel vleierij aanleiding werden, iemand hooger te betitelen dan

waarop hij recht had, dus: *te overdrijven*. Zoo heet nu iedereen, die een boord en een hoed draagt, een *heer*, dat oorspronkelijk een adjectief was en *aanzienlijk* beteekende, later: *edelman*. Tegenwoordig heet iedere gehuwde vrouw van zekeren stand: *mevrouw* (in Frankrijk is *iedere* gehuwde vrouw: *madame)* ter onderscheiding *van vrouw* of *juffrouw*, welke beide laatste zeer gedaald zijn; *vrouw* beteekende immers *aanzienlijke* (evenals heer; vergelijk nog: de *heer* en de *vrouw* des huizes), *juffrouw* is afkomstig uit *jonkvrouw* (= ongehuwde adellijke dame).

Opmerking. Vermakelijk is die overdreven titulatuur in Duitschland, waar men b.v. nog onderscheid maakt tusschen een „Geheimrat" en een „Wirklicher Geheimrat"!

Door ironie heeft ook beteekenis-verandering van woorden plaats. In heel veel woorden voelt men die ironie, dat is juist het tegengestelde zeggen van wat men bedoelt, niet meer. Iedereen vindt het heel gewoon als men uitroept op een regendag: Wat een *mooi* weertje! Eigenlijk in scherts geboren, wordt de ironie ook in ernst gebruikt, b.v.: Je wilt dat niet doen? *goed*, jongetje! Ik *dank* je! Dat is mij 'n *zorg!* Dacht je, wat te krijgen? *Jawel!* Dat 's ook een *stichtelijk* verhaal! Lieg jij d'r maar om, dat is je *ware!* Dat *grapje* kost me heel wat geld. Verder is er ironische tegenspraak in: Die man is een *levend geraamte*. Zij zijn *kwade vrienden*. Dat is een *publiek geheim*. Je vertelt *oud nieuws!*

Door het naar voren treden van een bijbegrip heeft ook menigmaal verandering van beteekenis plaats gehad. Zoo beteekent *middel* eigenlijk: het middelste deel van iets; dat wat zich tusschen twee dingen bevindt. De beteekenis wordt dan: dat waardoor men van het eene bij het andere komt; b.v.: *vervoermiddel;* om aan iets anders te komen, diende en dient *geld;* dus geld kreeg de beteekenis van middel: een man van *middelen*, hij is *bemiddeld*. Een *kermis* is een mis ter

wijding van een kerk, dus eigenlijk *kerkmis;* bij die gelegenheid werd een jaarmarkt gehouden; nu beteekende kermis: jaarmarkt, dan vaak: jaarmarkt met vermakelijkheden. In liefkoozen = streelen, zit het woord *koozen*, dat oorspronkelijk spreken beteekent (verg. Fransch: causer). Liefkoozen kan nu wel zonder spreken! Zoo noemt men vader en moeder *ouders* (= ouderen), een heel oud vrouwtje een *besje* (= bestemoêr = grootmoeder), een meisje een *zus* in: een knappe zus, ook wel een *meid* in: flinke meid; doch meid beteekent anders: dienstbode.

Opgave. Ga zelf eens het gebruik na van: vader, moeder, oom, tante, jongen, knecht.

Een *klerk* was in de Middeleeuwen een geestelijke (clericus); daar de geestelijken alleen konden schrijven, werd een secretarisgeestelijke of een dichtend geestelijke aangeduid als klerk; nu beteekent het alleen: kantoorschrijver. *Zengen*, als causatief van zingen, beteekende oorspronkelijk dus: doen zingen. Later werd dit: schroeien, dat b.v. met een sissend geluid gepaard kon gaan. Doch ook als dit niet het geval was, bleef men van zengen spreken.

In de tegenstelling blijkt eerst duidelijk *welk* bijbegrip men als voornaamste op dat oogenblik wenscht te beschouwen; b.v.: *land* en zee, *land* en volk, *land* en stad; *volk* en vorst, *volk* en adel, *volk* en individu; *man* en vrouw, *man* en jongeling, *man* en muis; *huis* en haard, *huis* en tuin, *huis* en school; *staan* en gaan, *staan* en zitten, *staan* en vallen; *schrijven* en spreken, *schrijven* en zwijgen, *schrijven* en dichten.

Deze eigenaardige verandering in de beteekenis is er de oorzaak van geworden, dat verschillende woorden, die oorspronkelijk *een gunstige beteekenis* hadden, *ongunstig* zijn geworden. Zoo beteekende *slecht* vroeger: eenvoudig, gewoon; vergelijk nog slecht en recht, een slecht soldaat; maar slechte

menschen waren van geringen stand en langzamerhand bedoelde men er alleen geringe, onbeschaafde, en eindelijk booze, verkeerde menschen mee. *Onnoozel* beteekende eerst onschadelijk of onschuldig, denk nog aan: een onnoozel schaap, de Onnoozele-Kinderen-dag (28 Dec.); nu is het: maar halfwijs: een onnoozele jongen. Over *ellendeling* spraken we reeds; *kastelein* was eertijds de kasteelheer (verg. Fransch: châtelain), dan (een kasteel diende wel eens tot onderdak van reizigers, soldaten) herbergier, of enkel maar degeen, die een koffiehuis houdt. Een *standje* is eigenlijk het bijeenstaan van menschen; men zegt nog wel op straat: Kijk 's, 'n standje! Nu ook de twist die de oorzaak was van het bijeenstaan; ook de afstraffing, die gegeven wordt tengevolge van gedaan kwaad. *Gepeupel* is naast volk ongunstig (verg. Fransch: peuple). Adjectieven als *alledaagsch, eigenaardig* zijn op weg, ongunstig te worden: een alledaagsch liedje, een eigenaardige houding. Denk ook aan *oud* in: Hè, ouwe zeur! (soms tegen een kind gezegd).

Zoo zijn woorden, die minder gunstig van beteekenis waren of in ieder geval iets gerings beduidden, *gunstiger* geworden, waar dus de beteekenis de mindere, oorspronkelijke beteekenis verdrong.

Hiervoor vermeldden we al een woord als *schalk; maarschalk* beteekende heel vroeger: paardeknecht of stalbeambte, dan de persoon, die op reis of in een veldtocht het opzicht had over alles wat met den vorst meetrok, ten slotte een opperbevelhebber (vergelijk het Fransch: connétable).

De appellatieven, woorden, die uit een eigennaam tot een soortnaam worden, of naderen tot een soortnaam, dat is dus het tegenovergestelde van wat we op blz. 7 aantoonden, (het tot eigennaam worden van een soortnaam), behooren tot deze zelfde groep. We kunnen ze als volgt indeelen:

a. Men noemt de werken van een schrijver of kunstenaar

met zijn naam; b.v.: hij heeft den kompleeten *Vondel* thuis. Dat is al een heel oude *Huygens*! Heb je den pas ontdekten *Rembrandt* al gezien? Dit is de nieuwste *Thijs-Maris*, meneer!

b. Men noemt den persoon naar de stad of streek of het land, waarvan hij geboortig is, of waar hij woont; b.v.: een Amsterdammer, een Drenth, een Nederlander, enz.

c. Men noemt een kleedingstuk naar den drager of uitvinder; b.v.: een *almaviva*, mantel van graaf Almaviva in Beaumarchais' blijspel „Barbier de Séville"; een *pantalon* droegen de potsenmakers, pantaloni, op 't Italiaansche tooneel; *molière's* zijn lage schoenen, genoemd naar den XVIIen-eeuwschen blijspeldichter Molière; een *raglan* is een wijde overjas genoemd naar Lord Raglan; een *hanssop* is eigenlijk het kleedingstuk uit één geheel door Hans Soep den paljas gedragen; een *garibaldi* is een breedgerande vilthoed, zooals Garibaldi, de Italiaansche vrijheidsheld, dien droeg. Een enorme massa namen zijn bij dameskleeding in zwang natuurlijk: een *pompadour* (blouse), een *figaro* (japon), een *tudor* (kraag), een *eva* (schortje). Een *Henri-quatre* is een puntbaardje, een *Napoleon* een knevel met sik naar Napoleons III's dracht.

d. Men noemt de waar naar den uitvinder, maker of leverancier; b.v. een *silhouette*, schaduwbeeld, schertsenderwijs genoemd naar den zuinigen Franschen XVIIIen-eeuwschen minister, (een portret à la silhouette was heel wat goedkooper dan in olieverf!); men drinkt *heidsieck* (champagne), een *lucasbols* (jenever) of een *schaepmannetje* (idem). *Liebig* voegt men toe aan saus b.v.; de een houdt meer van *suchard* dan *flikjes;* andere snoeperijen en koekjes zijn nog Haagsche *hopjes* (naar baron Hop), *wellingtons*, en *sinterklaasjes* en *sandwiches* (naar graaf Sandwich, die zulke broodjes bij 't kaartspel at.) Men rijdt op een *fongers*, een *burgers* (fietsen), men speelt op een *stradivarius* (viool) of op een *bechstein* (piano); men biljart op een *toulet;* soldaten

schieten met *flaubert* of *mauser*, de artillerie met *maxims*, *creusots* of *krupps*. Met *mac-adam*, geklopte kei, bestraat men de wegen, met *schakel*lijm plakt men. Een *voltaire* is een leunstoel, genoemd naar den XVIII-eeuwschen Franschen schrijver; de *tram* naar Outram (?). *Dukdalven* zijn palen in het water; de *guillotine* heet, zijns ondanks, naar Dr. Guillotin; de *remington* is een bekend model schrijfmachine. De natuurkenner heeft ook vele appellatieven: *galvanisme*, *darwinisme*, een *wimshurst* (electriseermachine), een *daguerrotype*, de *westinghouse* (luchtdrukrem); de *volt* (naar Volta, eenheid van beweegkracht bij electriciteit); *nicotine* (naar Nicot, Fransch gezant in Portugal, die de tabak in zijn land invoerde).

Met suffixen zijn gevormd (evenals bij groep *b)*: *boeddhisme*, *darwinisme*, *galvanisme* (reeds genoemd), *orangist*, *cynisme*, *jeremiade*, *robinsonade*, *museum* (naar de muzen) en *lazaret*. *Lloyd* was een caféhouder in Londen, bij wien men alle inlichtingen op zeevaartgebied kon krijgen; *simonie*, het handeldrijven in heilige zaken, werd genoemd naar Simon den toovenaar. *Pasteuriseeren* (naar Pasteur, die het eerst de melk steriliseerde), en andere werkwoorden als: *jonassen*, waarbij een groep jongens een makker opwerpen; *adoniseeren*, mooi maken, *boycotten*, uitsluiten (hetgeen met den Ier Boycott gebeurd is); *lynchen* gebeurt, wanneer het publiek zelf iemand doodt (de Amerikaan Lynch deed dit het eerst.)

Munten heeten vaak naar vorsten: een gouden louis, napoleon, willem; een *kiekje* (groepfoto) heet naar den Leidschen fotograaf Kiek. Een *amerytje* (uit Ave Marij) beteekent: een poosje; *Keizer* is uit Caesar, evenals *Czaar*.

Het hoeft haast niet gezegd, dat een massa plant- en bloemnamen appellatieven zijn: *fuchsia*, *hortensia*, *narcis*, *margriet*, enz. Ook de dieren, vooral honden, katten en paarden, dragen namen, aan menschen ontleend.

e. Men noemt een product of zaak naar het land of de

plaats, waaruit het afkomstig is. Zoo rookt men een *manilla*, of pruimt *amersfoorter*. Men drinkt *schiedammer*, *port* (naar Oporto), *madera* of *tokajer*, *cognac*, *curaçao* of *chartreuse* (bij Grenoble). Koffie, die men *mokka* noemt, kaas, die *gruyère* en peper, die *cayenne* heet, zijn bekend. De *krent* heet naar Korinthe, de *perzik* is eigenlijk de Perzische appel, *morel* is van amarel (bittere kers) afkomstig, *indigo* is de Spaansche naam voor Indisch. Een *ardenner* en *arabier* zijn paarden van bizonder ras, *cochin-china's* kippen, *merino's* schapen, *newfoundlanders* honden; een *durham* is een rundersoort, de *kanarie* en *sardijn* zijn gemakkelijk thuis te brengen; *labberdaan*, eig. poisson labourdan, heet naar 't Baskische land Labourd. Namen van stoffen als *mousseline* (naar Moussoul), *madras*, bonte zij, *gaas* (naar Gaza), *baldakijn*, zijde (naar Bagdad), *damast* (naar Damaskus), *manchester*, katoenfluweel, *kamerdoek* (naar Kamerrijk), zijn bekend; evenzoo tapijten als *smyrna* en *deventer*. *Marokijn* is een fijne leersoort; *majolica* (naar Majorca) en *sèvres* zijn bekende aardewerksoorten; van *portland*, cement en *arduin* (naar Ardennen), *koper* (naar Cyprus), *krijt* (naar Kreta), en *turkoois* heeft ieder gehoord. De *bajonet* zou 't eerst te Bayonne zijn gebruikt; de *guinje* gemunt van goud uit Guinea, *thaler* (vergelijk *daalder* en *dollar*) is verkort uit Joachimsthaler, omdat hij gemunt werd uit zilver van Joachimsthal. Zoo heet de *frank* naar de Franken, de *florijn* naar Florence (?) De *cravate*, das, heet naar de *Croatiërs*, de *japon* is verkort uit Japansche rok. *Tarief* is genoemd naar Tarifa, waar de Mooren schatting hieven; in de *bordelaise* schenkt men bordeaux-wijn; een *casino*, club of societeit heet naar het Italiaansche casino, dat buitenplaats beteekent. *Boston*, een kaartspel, zou in die stad het eerst gespeeld zijn; de *carmagnole*, de *varsovienne*, de *polonaise*, de *tarantella* zijn dansen; de *marseillaise* en *brabançonne* volksliederen. *Lommerd*, bank van leening, is ontstaan uit Lom-

bard; *utopie* droombeeld uit Utopia, een boek van Thomas Morus; *patois*, volkstaal, uit Patavium (Padua), waarvan Livius zich bediende in zijn geschriften.

Eigennamen worden soortnamen, als men op een bepaalde eigenschap in een persoon wil wijzen. Een kelner noemt men een *Jan*, een matroos een *Jantje*; een knappen jongen een *Piet*, een aansteller een *Bram*, een domoor een *Stoffel*, een saaien vent een *Lijs*. Vaak komen ze voor met het adjectief waarop men de aandacht wil vestigen, of met het substantief, dat moet helpen karakteriseeren; b.v.: *Jan Salie*, *Jan Ongeluk*, *Jan Rap*, *Jan Hen*, *Jantje Sekuur* (verg. jongejannen = een tooneelstuk spelen, waarin één speler àlle rollen vervult); *Pochhans*, *Schraalhans*, *Hansworst* (verg. hannessen = zaniken), *Pietje Bedroefd*, een *keukenpiet*, een *dolle Dries*, een *brave Hendrik*, een *houten Klaas*, een *malle Trien*. In scheepstaal: *kortjan*, het matrozenmes, een dunne tros: een *keesje*. Meestal is het scherts, die tot deze namen aanleiding geeft; zooals ook werkelijk bestaande of verdichte plaatsnamen doen als: Hij is er *een van Domburg*, *een van Terneuzen*, *een van Sotteghem*, *een van Kleef*, *Baron van Geenland*, *Graaf van Nergenshuizen*. Zij is *Mevrouw van Schoonhoven* of *van Leelickendam*. Men noemt iemand lid van de orde van *Sint-Luiaard* of van *Sint-Lambertus*, of afkomstig uit *Luilekkerland* of de *Verkeerde Wereld*.

Sommige namen van volken zijn ook overgegaan tot soortnaam; een *slaaf* is oorspronkelijk iemand van Slavisch ras, die gevangen gemaakt was en toen dienstbaar. Zoo zegt men: Wat ben jij een *jood!* tegen iemand die een listigen streek uithaalt. *Vandalen* heeten vernielzuchtige menschen; een *neger* noemt men iemand van donker uiterlijk, een *suisse* (Zwitser) den ordebewaarder in een katholieke kerk. Dan spreekt men ook van: het gaat hier *turksch* of *spaansch* toe; een *pruisisch* optreden, *russische* rechtspraak.

Beteekenisverandering van uitdrukkingen. Zooals woorden van beteekenis kunnen veranderen, gebeurt dit ook met uitdrukkingen en zegswijzen in haar geheel. Met de woorden, die daarin voorkomen, hoeft dit daarom nog niet het geval te zijn. In veel uitdrukkingen zijn dan ook juist woorden in een oude beteekenis blijven staan, of er zijn woorden in gebleven, die we tegenwoordig bijna niet of niet meer afzonderlijk gebruiken; woorden dus, *die in zoo'n zegswijze versteend zijn*, en geworden zijn tot *taalfossielen*. Wanneer men zegt: Heinde en ver werd het nieuws bekend gemaakt, dan is *heinde* afzonderlijk een ons onbekend, want niet meer gebruikelijk woord. In: iets tegen heug en meug doen, staan zelfs twee afzonderlijk ongebruikelijke woorden: *heug* en *meug*. In de uitdrukking slecht en recht — we spraken er reeds over — is *slecht* niet van zijn oorspronkelijke beteekenis afgeweken.

Het zou ondoenlijk zijn, alle uitdrukkingen, spreekwoorden en zegswijzen, die van beteekenis gewijzigd zijn, d. w. z. *van de eigenlijke tot de figuurlijke beteekenis* zijn overgegaan, en in verreweg de *meeste* gevallen alleen nog maar in figuurlijken zin worden gebezigd, ook maar te groepeeren. Wel kunnen we even zeggen, dat men ze kan indeelen naar ambten en ambachten, kunsten, wetenschappen, godsdiensten, natuur, het menschelijk lichaam, huisgezin, verhoudingen tusschen menschen onderling, zeden en gebruiken, genietingen, vooral op gebied van eten en drinken, enz. Alleen al de ambachten hebben een rijken schat van zegswijzen geleverd; denk maar eens aan die, welke betrekking hebben op alles wat den varensgast en zijn schip betreft! Ook die welke het menschelijk lichaam betreffen zijn talrijk. Uitdrukkingen, die moeilijker verklaarbaar zijn, slaan vooral op leefwijze, zeden en verhoudingen van vroeger tijd, als die, welke aan het *ridderwezen* zijn ontleend, of aan in onbruik geraakte *ambachten*, zooals: de handschoen voor iemand

opnemen, met open vizier strijden, over de kling jagen, iets op zijn kerfstok hebben, iemand het heilige kruis nageven, een stem in het kapittel hebben, iemand kwaad berokkenen, enz.

In de leesles en de lexicologieles is gelegenheid te over, om met dien schat van uitdrukkingen kennis te maken; en hij, die er heel veel opeens van weten wil, raadplege Dr. Stoett's *Nederlandsche Spreekwoorden, Uitdrukkingen en Gezegden.*

Waar we nog wel iets van willen zeggen, zijn die eigenaardige, overoude uitdrukkingen, die nog *iedereen* kent en gebruikt: de *woordparen*, dus bestaande uit twee substantieven, adjectieven of werkwoorden, die allitereeren (d. w. z. rijmen in beginmedeklinker, stafrijm vertoonen), of die eindrijm hebben; en waar steeds het eene woord òf een tegenstelling, òf een synoniem, òf een versterking geeft van het andere. Maar, doordat die woordparen zoo overoud zijn, is wel eens één van beide, of zijn soms beide woorden in de uitdrukking onbekenden voor het groote publiek, zooals we hierboven reeds aantoonden. Daarom kunnen we twee groepen onderscheiden, n.l. 1o. die paren, waar de beteekenis van één der woorden is verflauwd of geheel uitgewischt, zoodat het andere, bekende woord dan de beteekenis draagt van de uitdrukking, en 2o. die paren, waar geen van beide woorden afzonderlijk meer een duidelijke beteekenis hebben, en men dus alleen de uitdrukking-op-zich-zelf begrijpt.

Tot de eerste groep behooren b.v.: *zonder blikken* (= verbleeken) *of blozen; bont* (vroeger: blond = paars, ook geel) *en blauw; voor dag en dauw; frank en vrij* (de Frank beteekende vroeger: de vrije man in 't algemeen); *gauw en goed; hand over hand; hart en hand; heinde* (= dichtbij) *en ver; kant* (= netjes) *en klaar; kind noch kraai* (= gekraai, dus haan); *koetjes en kalfjes; te kust en te keur* (kust is verwant met kiezen); *leer om leer (oog om oog* en *tand om tand); leven en lieven; nuttig en noodig; rijden en rossen; schijn noch schaduw; vaar noch*

vrees; visch noch vleesch; wikken en wegen, alle alliteereerend; dan de wel of niet rijmende: *gaande en staande* (= herstellende); *goed en wel; zoo gewonnen, zoo geronnen; haken en oogen; handel en wandel; hangen* (= verlangen) *en verlangen; met hart en ziel; heg noch steg* (= plank over een sloot); *bij hoog en laag; hou en trouw; ja en amen; jaar en dag; kallen* (= kletsen) *is mallen; klein en rein; koek en ei; kort en bondig* (= krachtig); *kruis of munt; man en maagd* (= maag = bloedverwant); *het mijn en dijn; moord en brand; recht en slecht* (= eenvoudig); *slot noch zin; snauwen en grauwen; stank voor dank; tittel noch jota; wijd en zijd* (= breed); *tegen wil en dank* (= wil); *zwart op wit; zus* (= zoo) *of zoo.*

Tot de tweede groep behooren b.v. *door dik en dun* (= door modder en water); *uit en de na; opentop* (= op ende op); *van haver tot gort* (eig. van aver tot aver = voorvader); *te hei of te fij* (hei is uitroep van bewondering, fij voor verachting) *tegen heug en meug* (beteekent beide: lust); *hutje en mutje* (= met pak en zak); *te hooi en te gras* (eig. in den hooitijd en de grasmaand); *hot noch haar* (= van links noch rechts weten); *kap of keuvel* (beteekent alles of niets; keuvel = kap), *in rep en roer, steen en been klagen* (aan grafsteen en gebeente van heiligen); *schot en lot* (beteekent beide: belasting), *strijk en zet* (het zeil strijken en weer zetten); veel *vieren en vijven* (eig. veel lage kaarten).

Isoleering van beteekenis. Dit verschijnsel komt voor bij alle groepen, welke we noemden bij de beteekenisverandering van woorden: beperking, verruiming, metafoor, metonymia en de andere. Doch isoleering is een verschijnsel *naast, in* en *door* de beteekenisverandering, en daarom wordt er hier nog eens afzonderlijk de aandacht op gevestigd. Men verstaat er dit onder: een woord verandert zóódanig van beteekenis, dat het

geheel afgezonderd komt te staan van de groep nauw-verwante beteekenissen, die het gewoonlijk bezit. Zoo is, om er een te nemen van heel ouden datum, *huis* in de beteekenis van *vorstenhuis* = vorstelijk geslacht, geheel geïsoleerd; want de groep van nauwverwante beteekenissen heeft tot algemeen begrip: „een gebouw, waar menschen tijdelijk of voortdurend verblijven." Dit kan dan zijn: een houten of steenen huis, een boeren- of heerenhuis, een oud of nieuw huis, een droog of vochtig huis, een woonhuis of ziekenhuis, een gevangenhuis of scheepvaarthuis. Bij vorstenhuis b.v. het huis Oranje-Nassau, het huis Bourbon, het huis Hohenzollern, daarentegen heeft men alleen gedacht aan het voorvaderlijke gezin, dat *oorspronkelijk*, in heel vroegeren tijd, samenwoonde in het stamslot, en waaruit zich in den loop der eeuwen de groote familie heeft vertakt; de Oranje's zijn b.v. over Noord-Europa verspreid evenals de Bourbons over Zuid- en Midden-Europa. Van een huis-*gezin* is zelfs geen sprake meer. De beteekenis van het woord in een gezegde als het *huis* Oranje is dus nu: *geslacht*. Men denkt niet eens meer aan de oorspronkelijke beteekenis *woon-huis*. Daarom heet *huis* = geslacht geïsoleerd, geheel en al afgezonderd van de oorspronkelijke beteekenisgroep.

Andere voorbeelden van isoleering zijn: *oorijzer*, waarin het „ijzer" van goud is, in ieder geval van edel metaal; *handschoen*, waar men heelemaal niet aan een „schoen" denkt; *avondmaal*, dat in de Protestantsche kerk altijd overdag wordt gehouden; *tafellaken*, waar de stof b.v. soms linnen is; *slagboom* (b.v. aan een spoorovergang) waar de „boom" geen wortels of takken meer heeft; *gloeikous*, waarin men aan geen voetbedekking ooit gedacht heeft; *ziekenvader*, *pleegzuster*, *ordebroeder*, waarbij van geen enkele familieverwantschap sprake is; *vadertje*, tegen een oude man, *mannetje*, tegen een jongen van nog geen jaar gezegd; bij *ontbijt* denkt men niet meer aan bijten, *koffie-*

drinken kan men heel goed zonder koffie, iets *beschrijven* doet men heel vaak door middel van het *gesproken* woord.

Nemen we nu eens een voorbeeld uit den laatsten tijd. Een *kous* is de gebreide of geweven been- en voetbedekking, het kan dus zijn een wollen of zijden kous, halve of heele kous, zwarte of gekleurde kous, dichte of open kous, en — met afwijking van de makelij — slobkous of gummikous (voor spataderen).

Bij *gloeikous* voor het gaslicht daarentegen is van de oorspronkelijke beteekenis alleen nog maar over: de wijze van bereiding: het breien, en *ongeveer* de vorm (de „voet" ontbreekt). Het *doel* was geheel anders, en daarmee was de voornaamste stoot gegeven tot die *totale* beteekenisverandering. Het zal nu bij iedereen wel zoó zijn, dat men aan de oorspronkelijke beteekenis van kous bij gloeikousje niet meer denkt. En vele menschen zullen er zijn, die, als ze zich afvragen, waaròm ze van een *kousje* spreken, het niet kunnen vertellen. De meeste menschen aanvaarden den naam *kousje* vrijwel gedachteloos. Zoo heeft deze beteekenis zich dus geheel en al afgezonderd van de groep nauwverwante beteekenissen: *kous*; zij heeft zich dus *geïsoleerd*.

Er zijn van isoleering nog vele voorbeelden te noemen; wie de verschillende groepen van beteekenisveranderingen nog eens nagaat, zal er meerdere van aantreffen.

Opgave. Ga zelf eens de isoleering na van de volgende woorden: *dubbeltje, kwartje, een strijkje, praatjes, de beesten* (van den boer), (een portie) *ijs*.

Onder het hoofdstuk der woordbeteekenissen valt ook een bespreking van wat doubletten, synoniemen en homoniemen zijn.

Doubletten, dubbelvormen of tweelingwoorden zijn niet anders dan twee oorspronkelijke wisselvormen, uit éénzelfden grondvorm voortgekomen; doch die in den loop der tijden min of meer van *uiterlijk* zijn gaan verschillen, en *soms* in beteekenis. Nu kon het zijn, dat de eene vorm in een bepaalde

landstreek de overheerschende werd, en de tweede vorm in een andere streek; of: de eene vorm werd in den volksmond gebezigd, de tweede in de beschaafde omgangstaal; ofwel, de eene vorm werd door het groote publiek gebruikt, de tweede alleen in de taal van geleerden, ambtenaren, priesters; dit laatste was vaak het geval met woorden uit vreemde talen overgenomen, b.v. het Latijn of het Fransch. Er zijn dus verschillende oorzaken, die tot het ontstaan van doubletten aanleiding hebben gegeven.

Nu kunnen ze naar hun oorsprong verdeeld worden in drie groepen; die welke beide van Nederlandsche afkomst zijn; die waarvan één een Nederlandsche, en het andere een vreemde afkomst heeft, en die, waarvan beide een vreemde afkomst hebben.

Zoo zijn van Nederlandschen oorsprong de doubletten *hoofsch* en *heusch*, *boek* en *beuk*, *man* en *men*, *goot* en *geut*, *kennen* en *kunnen*, *pen* en *pin*, *Dietsch* en *Duitsch*, *bros* en *broos*, *ruw* en *ruig*, *goud* en *guld(en)*, *zout* en *zilt*, *maagd* en *meid*, *haag* en *heg*, *dienaar* en *diender*, *ruiter* en *ridder*, *juffrouw* en *jonkvrouw*, *scherp* en *schrap*, *ambt* en *ambacht*, *linksch* en *slinksch*, *bent* en *bende*, *boel* en *boedel*, *bes* en *bei*, *part* en *pret*, *park* en *perk*.

Het eene Nederlandsch, het andere vreemd van oorsprong zijn: *vaandel* en *vendel* (H.D.), *versch* en *frisch* (H.D.), *hoofdman* en *hopman* (H.D.), *hoofsch* en *hupsch* (H.D.), *wagen* en *waggon* (E.), *maal* en *mail* (E.), *braam* en *framboos* (Fr.).

Beide van vreemden oorsprong zijn: *outer* en *altaar*, *doctor* en *dokter*, *Roomsch* en *Romeinsch*, *pijler* en *pilaar*, *luipaard* en *liebaard* (= leeuw), *vrucht* en *fruit*, *krant* en *courant*, *daalder* en *dollar*, *klooster* en *kluister*, *lauwer* en *laurier*, *standaard* en *standerd*, *pens* en *pantser*, *poos* en *pauze*, *tafel* en *tabel*, *dichten* en *dicteeren*, *keizer* en *Caesar*, *preeken* en *prediken*, *kroon* en *kruin*, *kraal* en *koraal*, *pons* en *punch*, *beschuit* en *biscuit*.

Om te laten zien, dat werkelijk naar de afkomst de woorden

van een doublet bijeenhooren, nemen we van iedere groep een voorbeeld ter nadere beschouwing.

Hoofsch en *heusch:* hoofsch gaat terug op Middelnederlandsch *hovesch*, en heusch op een dialectischen vorm met umlaut *heuvesch*; beide zijn afleidingen van *hof-hove*; de beteekenis was dus van beide: „zijn, zooals men aan het hof is," dus hetzelfde, wat nu *hoffelijk* beteekent. In *hovesch* is de toonlooze klinker (e = ə) uitgevallen en daardoor werd de *v* voor *sch* verscherpt tot *f*, dus: *hoofsch*; in *heuvesch* heeft na de verscherping tot *heufsch* uitstooting plaats gehad van de f, dus: *heusch*. *Hoofsch* beteekent nu: wellevend, beschaafde manieren bezittende, *heusch:* ernstig, beleefd.

Vaandel en *vendel:* vaandel is afgeleid van *vaan* door middel van het suffix *-el*; vendel is overgenomen uit het Duitsch: vänle, dit werd *vennel*, waarin later een d werd gelascht.

Outer en *altaar:* altaar is overgenomen uit Latijn: *altare* evenals outer, dat in den loop der eeuwen aan wijziging onderhevig was; eerst werd het oltare, toen outare, outaar, en door klemtoonverspringing en dientengevolge vertoonloozing der laatste syllabe: *outer*.

Gaan we de verschillende paren woorden nog eens na, dan zien we, dat het *verschil in vorm* soms heel gering is, ja, alleen in het geslacht bestaat, b.v.: *hof* mnl. (= tuin) en *hof* onz. (van een vorst), of in den meervoudsvorm, b.v.: *hemels* (van ledikanten) en *hemelen* (= het uitspansel); of wel het verschil zit in den klemtoon, b.v.: *lauwer* en *laurier*. Vervolgens zijn er doubletten, waarvan het eene woord een samentrekking te zien geeft van het andere; b.v.: *broeder* en *broer;* of wel er is alleen verschil in verbindingsletter, zooals bij *nameloos* en *naamloos*. De meeste verschillen echter treft men aan bij die doubletten, waar de *klank* afwisselt; b.v.: *druppel* en *droppel*, *bros* en *broos*, *schelp* en *schulp*, *man* en *men*, *bloem* en *blom*, *goot* en *geut*, *nu* en *nou*, *boer* en *buur*, *kuiken* en *kieken*, *pin*

en *pen, kwik* en *kwiek*. De grootste verschillen bestaan natuurlijk bij de doubletten, waarvan het eene een *anderen ontwikkelingsgang* heeft gehad dan het tweede, zooals bij *meid* en *maagd* het geval is, of waarvan het eene wèl, het andere nièt den invloed van de Nederlandsche klankwetten heeft ondergaan, gelijk we zagen bij outer en altaar.

Synoniemen zijn woorden, die in beteekenis met elkaar overeenkomen, doch die altijd een heel fijn verschil vertoonen, waardoor het eene woord in een bepaald geval wel, het andere dan juist niet kan gebruikt worden. Het is dikwijls heel lastig, dat fijne verschil in beteekenis uit te drukken. Meestal wordt het verdoezeld, en verwaarloost men het in het gebruik. In de lexicologieles en bij de lectuur worden voorbeelden van synonieme woorden en uitdrukkingen genoeg besproken. Voorbeelden: *langdurig* en *duurzaam, schadeloos* en *onschadelijk, wettig* en *wettelijk, zorgeloos* en *onbezorgd, lichtvaardig* en *luchthartig, ontslaan* en *afzetten, aarzelen* en *talmen, bron* en *oorsprong, bevolkt* en *volkrijk, rillen* en *trillen, gereed* en *bereid, dwingen* en *dringen, duchten* en *vreezen, bijtend* en *bitter, arbeider* en *werkman, gril* en *luim*.

Zooals uit de voorbeelden blijkt, zit het verschil in uiterlijk, als er dat is, in een voor- of achtervoegsel of in een verschillenden vorm: deelwoord en adjectief, enz.

Synonieme uitdrukkingen zijn b.v.: *water naar de zee dragen* en *uilen naar Athene brengen, de eerste viool spelen* en *de hoofdrol spelen, de huik naar den wind hangen* en *met alle winden meewaaien, een ander in de wielen rijden* en *een ander in het vaarwater zitten, Oost West, thuis best* en *eigen haard is goud waard, geen goud zonder schuim* en *er is geen koren zonder kaf*.

Homoniemen zijn woorden, die in klank gelijk aan elkaar zijn, in spelling kunnen verschillen, en in beteekenis dikwijls

niets met elkaar hebben uit te staan. Voorbeelden: *dom* (= kerk) en *dom* (= niet slim), *maag* (= ingewand) en *maag* (= bloedverwant), *kruk* (= stoel) en *kruk* (= knop), *vorst* (= koude) en *vorst* (= vorstelijk persoon), *mijnen* (= meervoud van mijn) en *mijnen* (= „mijn" roepen), *bot* (= visch) en *bot* (= niet scherp), *mars* (= mand met koopwaar) en *marsch* (= het marcheeren), *vers* (= dichtregel) en *versch* (= frisch), *raat* (= honingraat) en *raad* (= raadgeving), *top* (= hoogste punt) en *tob* (= vat), enz.

4. *De Vorming.*

Oude en nieuwe woorden. In den woordenschat onzer taal is het verschijnsel waar te nemen, dat woorden langzamerhand minder worden gebruikt en ten slotte verdwijnen uit den dagelijkschen omgang, daarna geheel zelfs uit de taal van een bepaalden tijdkring. Daartegenover doet zich het verschijnsel voor, dat nieuwe woorden in onze taal komen, hetzij deze uit andere talen worden overgenomen — *leenwoorden* — of wel nieuw gevormd — *nieuwvormingen*.

Deze beide verschijnselen, het verdwijnen van woorden, of het ontstaan van nieuwe, houden gelijken tred met de ontwikkeling der maatschappij. Want met verschillende kleedingstukken, wapens, munten, meubelen, en andere gebruiksvoorwerpen uit vroeger eeuwen, verdwenen natuurlijk ook hun benamingen, zooals: tabberd, kamizool, bouwen (= rok), huik (= mantel, nog in: de huik naar den wind hangen), vlieger (= regenmantel), hoozen, (zie verder ook eens de „Camera Obscura" met zijn appellatieven op dit gebied!); dan: kolder, harnas, halsberg, brand (= zwaard, nog in: brandschoon), blijde, musket, kartouw, piek (nog in: de piek schuren); penning (nog in: op de penning zijn), duit (nog in: geen duit waard, nu al:

geen cent waard en in: een ouwe duitendief), botje (nog in: botje bij botje leggen), oortje (nog in: hij ligt er voor een oortje thuis), verder: stooter, schelling, daalder; kemenade (= vrouwenvertrek), spinde (= spijskast), schappraai of tresoor (= buffet), ammelaken, telloor (= bord), katshoofd of doofpot (nog in: iets in den doofpot stoppen), domper (waarmee de kaars werd gedoofd), tondeldoos, zwavelstok, fluit (= hoog, smal wijnglas), enz.

Evenzoo ging het met benamingen van vaarwel gezegde zeden en gewoonten op het gebied van handel, scheepvaart en ambachten, op godsdienstig, politiek en rechtsgebied, zooals: kerfstok (nog in: iets op zijn kerfstok hebben), galei, hulk (nog in: hulk van staat), hout (= schip, nog in: iets op eigen houtje doen), rokken (nog in: iemand kwaad berokkenen), meermin, alfsgedrocht (= bedriegelijke schijn gewekt door elfen), metten (= vroegdienst, nog in: korte metten maken), noen (= middag, eigenlijk 3 uur 's middags), vroedschap, schepenen, drost, vierschaar (nog in: de vierschaar spannen), schout, rakker, vuurproef (nog in: de vuurproef doorstaan), duimschroef (nog in: de duimschroeven aanleggen), kaak (= schandpaal, nog in: aan de kaak stellen).

Er zijn natuurlijk nog honderden verouderde woorden en uitdrukkingen te noemen, en in historische romans als van *Mevrouw Bosboom-Toussaint, Hendrik Schimmel, Jacob van Lennep* en anderen komen deze **archaïsmen** uit den aard van de zaak in meerdere of mindere mate voor, of wel, omdat men geen ander, nieuwer woord heeft, òf wel, om een bepaald antieke tint over het verhaal te leggen. Ook de behoefte, om een kernachtig Nederlandsch woord te gebruiken in de plaats voor een vreemd, deed weer omzien naar een oud woord, en zoo komt het, dat b.v. woorden als *vaandrig* en *kornet* in het leger weer in eere werden hersteld als aanduiding voor een

bepaalden rang, dat een woord als *noen* (en *nanoen, noenmaal*) weer gebruikt wordt, misschien onder invloed van het Engelsche *afternoon;* verder woorden als *jolijt*, wellicht onder invloed van *jolig*, en *kemenade*, nu meer als: afdeeling of rubriek voor dames, b.v. in courant of tijdschrift.

De 19e en 20e eeuw, zoo vol beteekenis voor de ontwikkeling op technisch en wetenschappelijk gebied, hadden behoefte aan massa's nieuwe woorden, weliswaar vaak ontleend aan vreemde talen, of gevormd uit latijnsch-grieksche bestanddeelen; we behoeven maar te noemen woorden als: electrotherapie, crematorium, kleptomanie, anarchie, aviatiek, autosuggestie, vélocipède, automobiel, enz.

Het vernuft heeft voor sommige vaak woorden van echt Nederlandsch karakter en Nederlandsche vorming kunnen vinden; denk aan *rijwiel* voor vélocipède, *vliegkunst* voor aviatiek, ofschoon dit geen letterlijke weergaven zijn; vélocipède immers beteekent „vlugvoet", aviatiek „vogelkunst". Doch veel van die vreemde nieuwe woorden of **neologismen** zijn helaas onvertaalbaar, tenminste met één woord; probeer het eens b.v. met *photographie,* of *bacteriologie!*

Doch ook veel Nederlandsche nieuwe woorden komen gestadig onzen taalschat verrijken; tegenover verdwijnen en afsterven staan dus verschijnen en opbloeien. Op krijgskundig en sportgebied, op dat van mode, meubels, munten, b.v.: zoeklicht, duikboot, omtrekkijker (periscoop), gasmasker, gaswolk, vlamwerper, afweerkanon, landschip of motorfort (pantserauto), rolprent (film), vliegenier, zweefvlucht, glijvlucht, luchtafkoeling, vechttoestel, luchtschip, luchtvloot, luchtboei (worstballon), voetbal, korfbal, doelverdediger, elftal, hobbezak, knoopenjongen (piccolo), bijzettafeltje, vierkantje (stuiver), zilverbon. Op godsdienstig, politiek, industrieel en technisch gebied b.v.: heilsleger, godswijsheid (theosophie), wereldvrede, vredespaleis, heemschut,

prentbriefkaart, sluitzegel, kortschrift, tuffen, pleziertrein, en tallooze andere kunnen we noemen als neologismen, die we nu onontbeerlijk vinden om de nieuwe voorstellingen en begrippen te benoemen, welke langzamerhand of plotseling ons eigendom zijn geworden.

De vormende krachten. Om die nieuwe woorden te vormen, zijn verschillende krachten, bewust of onbewust, aan 't werk. Deze vormende krachten kunnen we onderscheiden in *oerschepping*, *nabootsing* en *analogie*, waarvan de laatste zeker het sterkst werkt, de tweede veel minder, en de eerste misschien per eeuw één nieuw woord oplevert.

Oerschepping wil zeggen het vormen „uit het niet", zonder voorbeeld, van een woord, dat dus plotseling, onbewust, er is. Zulk een woord is b.v. *gas*, dat van Helmont, de 17e eeuwsche Nederlandsche natuurkundige gebruikte om de stoffen aan te duiden, die niet vast en niet vloeibaar zijn. Men zegt, dat het Grieksche woord „chaos" hem hierbij voor den geest stond. In dat geval zou er wèl een voorbeeld zijn geweest en geen sprake van een oerschepping. Een ander woord, van den nieuwen tijd, is *fiets*. Ter verklaring heeft men gedacht aan een Betuwschen rijwielhandelaar (Viets); in dat geval zou het woord een appellatief en dus een afleiding zijn; anderen zeiden, dat het een nabootsing was van het suizende geluid over den weg. Doch 't staat nog lang niet vast.

Nabootsing is over 't algemeen in het menschelijk leven een sterk werkende kracht; kleine kinderen leeren misschien nog het meest door nabootsen, opzettelijk en onopzettelijk. Het kleine kind bootst reeds klanken na, terwijl het nog niet spreken kan: het piepen van een deur, het vallen van een voorwerp, het scheuren van papier, het sissen van bradend vleesch, en vooral de geluiden van verschillende dieren. Deze *klanknabootsingen*

of *onomatopeeën* hebben verscheidene woorden in onzen taalschat gebracht, en van lieverlede komen er uit de kindertaal nog wel in. Voorbeelden van klanknabootsingen zijn: koekoek, karkiet, kievit, grutto, kikker; in kindertaal: waf, bè, boe, (dikwijls herhaald: wafwaf, enz.); hinniken, piepen, miauwen, sissen, knetteren, knarsen, kwakken, pats, boem, bimbam, oempa, toeter, piefpafpoef, tiktak, tuffen, tuftuf, zoemen, enz.

Bij onze moderne schrijvers treft men soms eigenaardige onomatopeeën aan; b.v.:

„Plots, in zondvloedschen raas stortte regen neer, gierende druisch, woest-donderend van kook en kletter." *(Querido.)*

„Klokke-domme-bommen hoog in duister, somber-langzaam het doode-luyden over de nacht-stad." *(Prins.)*

„De rossen, gelaten in 't lastig geluid der schokkende bokkende bossen [1]), gaan, stille en gestadig, vooruit." *(Gezelle.)*

Opmerkingen. 1. De klanknabootsing is soms iteratief of herhalend; b.v.: tuftuf, lala; soms iteratief met ablaut, b.v.: tiktak, bimbam.

2. Er zijn nog verschillende woorden, waarbij we niet van klanknabootsing kunnen spreken, maar een zekere *klankwaarde* mogen we er toch niet aan ontzeggen; b.v.: stokstijf, een schelle schicht, enz. Alliteratie speelt hierbij een voorname rol.

Analogie of overeenkomst is, zeiden we boven reeds, de sterkst werkende kracht voor het vormen van nieuwe woorden. Toen eenmaal het woord *fiets* was ontstaan, werd daarvan het werkwoord *fietsen* afgeleid, naar analogie van, d.w.z. in overeenkomst met b.v.: huis-huizen, tol-tollen, vlag-vlaggen, enz.; *fietstocht* kan gevormd zijn naar wandeltocht, *duikboot* naar zeilboot, *sluitzegel* naar postzegel, *omtrekkijker* naar verrekijker, *vliegenier* naar tuinier of hovenier, *pleziertrein* naar plezierreis, *rondvlucht* naar vogelvlucht, *vliegmachine* en *schrijfmachine* naar stoommachine en naaimachine, *gloeilamp* naar olielamp, *wanbof* naar wantoestand, *doodgoed* naar doodstil, enz.

[1]) Naven.

Opmerking. Niet alleen bij de woordvorming werkt de analogie, maar ook bij de woordvormen; er is meerdere malen op gewezen: b.v.: *eien* voor eieren, analogie naar brooden; *goeier* voor beter, analogie naar slechter; *loopte* voor liep, analogie naar de zwakke werkwoorden natuurlijk; omgekeerd: *geörven* voor geërfd, analogie naar het sterke werkwoord gestorven.

De wijzen van vorming. Op verschillende wijzen kan nu een nieuw woord ontstaan, hetzij door samenvoeging van afzonderlijk bestaande woorden, hetzij door toevoeging van niet afzonderlijk bestaande woorden, hetzij door weglating of verwisseling van woorddeelen. In vele gevallen ontstaat dan *een woord met een nieuwe beteekenis.*

Dit kan geschieden door *samenkoppeling, samenstelling, copulatie, reduplicatie, afleiding, verdichting* en *contaminatie.* Van deze zeven zijn samenkoppeling, samenstelling en afleiding verreweg de voornaamste wijzen van woordvorming.

Opmerking. In vroegeren, vooral in den Germaanschen en Indogermaanschen, tijd bestond ook nog de wijze van woordvorming door *klankwisseling* of *ablaut;* een verschijnsel, waarop we bij de verbale vormen reeds hebben gewezen, en waarop we bij dit hoofdstuk, als het pas geeft, zullen terugkomen.

Samenkoppeling. Zoodra twee of meer afzonderlijk bestaande woorden vaker in dezelfde volgorde terugkeeren in den zin, gaat men ze, tengevolge daarvan, beschouwen als bij elkander te behooren; de woorden van de groep worden dan ten opzichte van elkaar sneller geuit, d.w.z. tusschen elke twee opeenvolgende woorden is geen tijdruimte meer; ze worden onder één accent uitgesproken, waar vóórdien meerdere accenten op te merken vielen, de beteekenis wordt een beetje gewijzigd, soms geheel en al; ja, de vorm van de woorden verandert zelfs wel, en als dit alles het geval is, heeft men te doen met een *samenkoppeling.* Men zou dit ook kunnen noemen een *syntactische isoleering,* omdat niet één woord geïsoleerd wordt van beteekenis, maar twee of meer woorden, die tot elkaar in een bepaald zinsverband staan.

B.v.: „Wilt u me dat boek als het u belieft eens aangeven?"

en: „Wilt u me dat boek asjeblief eens aangeven?" De eerste zin wordt bijna nooit meer zoo gezegd; en àls het gedaan wordt, kijkt men vreemd op, en denkt: Wat praat die man stijf! En niemand neemt het kwalijk, dat men hem in het woord „asjeblief" eigenlijk met *je* aanspreekt, terwijl overigens duidelijk *u* wordt gezegd. Daaruit blijkt, dat de *beteekenis* gewijzigd is, nl. tot een beleefdheidsvorm. Verder is de *vorm* veranderd: *als* werd *as*, *het* of *'t* viel uit, in dialect hoort men nog wel eens: *asteblief*, *belieft* werd *blief*, het accent valt nu aldus: asjebliéf, en was vroeger áls het ú beliéft. Ons voorbeeld was een koppeling van vier woorden, samen een *zin* vormend.

Andere voorbeelden: „Dat zijn gewoonten, waar zulke oúwe lúi niet meer aan kunnen wennen," en: „Als ik jou was, waarschuwde ik de ouwelúi van dat jongmensch toch eens!" „Jan plukte een hánd vól braambessen," en „Er waren op die vergadering een hándvol menschen." „Marie krijgt nu nog les in teekenen, bordúren, dansen, declamatie, kortom in álles, behalve in zingen; want stem heeft ze niet," en: „Je leert op die school állesbehalve zingen; integendeel, ze schreeuwen er!" „Wél is wáar, dat hij dikwijls fantaseert," en „Weliswáar fantaseert hij dikwijls." „Ik heb altijd pen en inkt bij de hand," en: „Wat is dat een bijdehánd kind!" „Een werkman moet voor den ouden dag wat óverleggen" (hij legt wat geld over), en: „Men moet in zoo'n geval altijd met elkaar overléggen" (de een overlegt met den ander). Een blinde mán en: een blíndeman; een laág lánd en: een láagland; een hóoge schóol en: een hoogeschóól; míjn héer en mijnhéér — menéér; een jónge júffrouw en: een jongejúffrouw; een gróot bóek en: het gróótboek; vríj spréken en vríjspreken; déernis wékkend door zijn uiterlijk en: een déérniswekkend uiterlijk.

Samenkoppelingen, die we gewoonlijk op schrift met koppelteekens aangeven, doch in 't spreken als één geheel hooren,

zijn b.v.: een kruidje-róer-me-niet, een vergéet-me-niet, een stá-in-den-weg, een spríng-in-'t-veld, een dúvel-in-'n-doosje, een lange sla-dóod, een ján-trap-netjes, een vent van-wat-ben-je-me, een standje van-dik-hout-zaagt-men-planken, een antwoord van-blief-je-nog-peultjes, enz.

Opmerking. Hiermee zijn te vergelijken Fransche uitdrukkingen als: vol-au-vent, passe-par-tout (vernederlandscht tot: *pasje*); Duitsche als: Stell-dich-ein.

Verholen samenkoppelingen noemt men woordgroepen, die naar den vorm zoodanig veranderd zijn en tot één woord geworden, dat men ze niet meer als koppeling herkent en deze als zóódanig dus verborgen is. Opweg daarheen is het bovengegeven voorbeeld *asjeblief*. Echte verholen koppelingen zijn: *misschien*, ontstaan uit misschien, en dit uit *machscien* = het mag (= kan) geschieden, vergelijk hierbij het Fransche *peut-être; niemendal*, ontstaan uit *nietmedal* = niet met al; *opentop*, ontstaan uit *op ende op* (= ende = en) = geheel en al; (*heelendal* uit *heel ende al)*; *tenzij* ontstaan uit *het en zij* (en = niet) = het moge niet zijn; (naast *hetzij* uit *het zij* = het moge zijn, en *tenware* uit *het en ware* = het mocht niet zijn); *terwijl* ontstaan uit *te der wijle* = in den tijd; *uitentreuren* ontstaan uit *uit den treuren* = zonder treuren, zonder verflauwen, zonder ophouden; ten slotte het voegwoord *maar*, dat eigenlijk hetzelfde beteekent als *tenware*, en aldus is gewijzigd van vorm: het en ware, enwaar of newaar, maar; de *n* + *w* leverde dus *m* op; vergelijk hiermee „laten-we dit doen", dat soms wordt uitgesproken „lateme dit doen."

Samenstelling of Compositie. Zoodra *twee* afzonderlijk bestaande woorden, die in den zin *niet* op elkaar kunnen volgen, worden samengevoegd, ontstaat er een *samenstelling*. Het kenmerkende van samenstelling is bovendien nog, dat er een woord is ontstaan met een nieuwe beteekenis.

Voorbeelden: *hang-* en *lamp* samengevoegd geven *hanglamp*; *tuin* en *stoel*: *tuinstoel*; *gras* en *groen*: *grasgroen*; *dood* en *stil*: *doodstil*; *over* en *leggen*: *overléggen*; enz.

Wat is nu het onderscheid tusschen samenkoppeling en samenstelling? Met behulp van een voorbeeld is dit duidelijk aan te toonen: Op de bestuurstafel lag een *licht groen* laken, of: een *lichtgroen* laken. Op de bestuurstafel lag een *grasgroen* laken, niet: een *gras groen* laken. De verhouding tusschen *licht* en *groen* is syntactisch, d.w.z. door het zinsverband uitgedrukt: *licht* is nl. bijwoordelijke bepaling bij *groen*; die tusschen *gras* en *groen* is niet syntactisch (= zoo groen als gras); hier is opzettelijk en op eens een vergelijking gemaakt welke in den zin als zoodanig niet mogelijk is. Hetzelfde hebben we bij *felkoud* en *ijskoud*, *zachtkleurig* en *roomkleurig*, *zoutevisch* en *stokvisch*, *jongeman* en *timmerman*, *kromliggen* en *kromstaf*, *hoogeschool* en *vakschool*, *laagland* en *bouwland*, enz.

Opmerking. In vroeger tijd, toen de genitief ook in de spreektaal nog een gewone vorm was, zijn natuurlijk woorden als *koningszoon*, *levensbehoefte* uit samenkoppeling ontstaan; nu voelt men ze niet meer als zoodanig, omdat ze in den gesproken zin van tegenwoordig niet meer voorkomen. Een woord als *vredespaleis* is dus *nooit* uit samenkoppeling ontstaan.

Wat den vorm der samenstellingen betreft, hebben we in de voorgaande voorbeelden al gezien, dat die verschillend kunnen wezen, al naar de deelen, waaruit ze bestaan. Behalve uit twee eenvoudige woorden kan de samenstelling bestaan uit twee samenstellingen of afleidingen of uit een samenstelling en een afleiding. Voorbeelden: *kantoorschrijftafel*, *bloemkweekerij*, *meubelmakerswerkplaats*, *bewaarschoolonderwijzeres*, *opleidingsinrichting*. Verder kan de samenstelling bestaan uit dezelfde of verschillende woordsoorten; zoodat er bestaan naamwoordcomposita, verbaalcomposita en partikelcomposita. Bij de afzonderlijke behandeling van deze groepen zal blijken, welke combinaties

bij elk kunnen voorkomen. We noèmen hier alleen maar eenige typen, als substantief + substantief; substantief + adjectief en omgekeerd; verbale stam + substantief; telwoord + substantief; bijwoord + substantief; bijwoord + werkwoord; bijwoord + voorzetsel; enz.

Opgave. Ga uit de hierboven gegeven voorbeelden na, tot welke van deze groepen de samenstellingen zijn te rangschikken.

Er moet hier ook nog gewezen worden op het verschijnsel der *verbindingsklanken* bij samenstellingen. Deze zijn bij de *nieuwe* woorden zonder beteekenis, omdat ze in het woord staan *naar analogie van oude woorden.* Vroeger hadden de *e*, *n* (*en*), *r* (*er*) of *s* een beteekenis hetzij als meervouds- of als naamvalsvorm; en bij vele woorden is die beteekenis nog wel nà te gaan, bij andere evenwel weer niet. Zoo spreekt men b.v. van *dierkunde* en *sterrenkunde*, ofschoon beide woorden toch wel een meervoud zullen beteekenen; *koestal*, *paardenmarkt* en *schaapskooi*, waar in alle woorden ook weer een meervoud zit; *kinderstoel* en *kinderjuffrouw*, waar het eerste enkelvoudige beteekenis moèt hebben; *burgemeesterszoon*, *winkeliersbond* en *jongelingsvereeniging*, waar in het eerste een naamvalsvorm — genitief — is, in het tweede een meervoudsvorm en in het derde de *s* geen beteekenis heeft; *jongeman* en *paardestaart*, waar in het eerste een naamvalsvorm — nominatief — is, en in het tweede de *e* geen beteekenis heeft; *boekentasch* en *slakkenhuis*, waar in het eerste een meervoudsvorm is, in het tweede daarvan geen sprake kan zijn. Men ziet dus, dat b.v. voor een meervoudig begrip absoluut geen verbindingsklank meer noodig is, voor een naamvalsbetrekking evenmin, en dat men integendeel ze wel eens gebruikt daar, waar men ze niet behoefde te verwachten.

Opgave. Geef nu voorbeelden van samenstellingen met bovengenoemde verbindingsklanken en let daarbij op de beteekenis.

De beteekenis van samenstellingen is bijna even

verscheiden, zou men kunnen zeggen, als er samenstellingen zijn, want naar hoeveel verschillende voorbeelden zijn ze niet gevormd, al komen dan b.v. de hoofddeelen met elkaar overeen? Dit kan men wel zeggen, dat het eerste lid gewoonlijk *het bepalend deel* der samenstelling is; het bepaalt nauwkeuriger het tweede lid of *het hoofddeel* der samenstelling, dat de drager van de beteekenis is. Vergelijk b.v. eens met elkaar: een huisheer, een kantoorheer, een veldheer, een opperheer; een huisheer beteekent een mannelijk persoon, eigenaar van een huis; een kantoorheer idem, bediende op een kantoor; een veldheer idem, aanvoerder van een leger in den slag; een opperheer idem, hoogste machthebber. In andere gevallen evenwel drukt het eerste lid uit, waarmee het hoofddeel wordt vergeleken; b.v.: grasgroen, roomkleurig, honingzoet. En soms geeft het eerste lid een kenmerk aan, dat het hoofddeel bezit; b.v.: vierkant, duizendpoot, roodhuid, handjegauw, witkiel. In dit geval spreekt men wel eens van *possessieve samenstelling*.

Er zijn ook samenstellingen, waarvan de beteekenis aan het woord-zelf niet nauwkeurig is na te gaan. Het spraakgebruik geeft er dan de nauwkeurige beteekenis aan, of men moet deze opmaken uit het zinsverband.

Opgave. Ga de beteekenis eens na van: *rijtuig, handwerk, huisdeur, muurbloem, loopvogel.*

Van de genoemde samenstellingstypen zijn er eenige zeer productief; d.w.z. verreweg de meeste nieuwe woorden worden gevormd naar dat type. B.v. zeer productief zijn de samenstellingen van: verbale stam + substantief, substantief + substantief, minder die van bijwoord + werkwoord; b.v.: *zweefvlucht, vliegterrein, schrijfmachine; huisvlijt, meubelkunst, omtrekkijker; doorloopen, overleggen, onderhouden*. Weinig of heelemaal niet productief is een type als substantief + voornaamwoord, b.v.: de *botermijn*; het zou moeilijk zijn een tweede voorbeeld hier-

naast te geven. Ook een type als verbale stam + bijwoord is onproductief b.v.: *een schreeuwleelijk;* men vindt een samenstelling als *een zingmooi,* of *een schrijfvlug* op zijn minst genomen vreemd!

Hier moet ook nog een enkel woord gezegd worden van de z.g. *scheidbare samenstellingen.* Vroeger wezen we er al op wat dit voor woordvorming was: *samenkoppeling,* nl. in den infinitief, de deelwoorden en den persoonsvorm van den bijzin: dóorloopen — dóorloopend — dóorgeloopen — ik zag, dat hij doorliep. Doch men is er toe gekomen, van „samenstelling" te spreken, omdat zich het eigenaardige geval voordoet van àl of nièt scheidbaar gebruik in den zin. B.v.: ademhalen— ademgehaald, doch logenstraffen—gelogenstraft. En met beteekenisverschil komen bedoelde vormingen voor bij werkwoorden, die met bepaalde bijwoorden zijn samengekoppeld of samengesteld. Men kan zeggen: Die menschen *leggen* ieder jaar wat *over* voor den ouden dag (= besparen), en dan heeft men te doen met het scheidbare werkwoord óverleggen, dus een *koppeling;* wanneer men zegt: Die menschen *overleggen* met elkaar omtrent hun reisplannen (= beraadslagen), dan heeft men te doen met het onscheidbare werkwoord overléggen, dus een *samenstelling.* Men ziet, de *beteekenis* verschilt en ook de *klemtoon;* deze valt bij het scheidbare werkwoord op het bijwoord. In het voltooid deelwoord krijgt het scheidbare werkwoord het prefix *ge-* na het bijwoord, het onscheidbare niet: *overgelegd* en *overlegd.*

Zooals deze zijn er nog verscheidene; bij het type bijwoord + verbale stam (nl. de bijwoorden *door, mis, om, onder, over* en *voor*) staan altijd twee werkwoorden van hetzelfde simplex gevormd tegenover elkaar. B.v.: De jongen liep door de school — De jongen doorliep de school. De beklaagde erkende te hebben misdaan — De knecht erkende, dat hij zijn werk had misgedaan. De boer spant de paarden om — Met hun drieën omspannen zij dien boom nog niet. Deze man onderhoudt zijn

familie — De jongens hielden dien flauwerd bij het zwemmen een oogenblik onder. Zijn oom is voor een paar dagen overgekomen — Zoo iets is me nog nooit overkomen. De onderwijzeres heeft het kind de woordjes voorgespeld. — Er is over den afloop van den oorlog al heel wat voorspeld.

Wanneer één der leden van een samenstelling is verouderd of in een afwijkenden vorm of in een sterke gewijzigde beteekenis staat, zoodat het als zelfstandig woord niet meer gekend wordt in het hedendaagsche Nederlandsch, spreekt men van verholen samenstelling. Ja, het komt zelfs voor, dat beide deelen van de samenstelling niet meer worden gekend en dan is deze heelemaal niet meer te herkennen zonder kennis van de historie van zoo'n woord. Beteekeniswijziging, klankwijziging en het verdwijnen van woorden uit de taal zijn de drie belangrijke factoren, welke de samenstelling *verholen*, verborgen maken. Samenstellingen, waarvan een der leden niet meer zelfstandig voorkomt, zijn o.a.: *deemoed*, (dee = dienaar, moed = gezindheid, dus: de gezindheid van een dienaar, onderdanigheid, nederigheid); *Dinsdag*, (dag van den God Mars of Thingsus; dus Dingsdag, hetgeen nog wel gezegd wordt); *meineed*, (mein = valsch); *weergeld*, (weer = man, dus geld of vergelding voor den man, dien men gedood heeft); *waanzin*, (waan = leeg, gebrekkig, dus zonder of gebrekkig van zinnen); *bruidegom*, (gom = man, dus: man van de bruid); *nachtegaal*, (gaal = zanger). Samenstellingen, waarvan een der leden in afwijkenden vorm is behouden, zijn o.a. *herberg*, (her = heer = leger, berg = plaats of verblijf); *eegade*, (ee = wet, huwelijk, gade = gelijke, genoot, dus gelijke in het huwelijk); *elpenbeen*, (elp van elephantus — olifant, dus elpenbeen = ivoor); *lijnwaad*, (lijn = vlas, waad = wade, kleed, dus: linnen).

Samenstellingen, waarin de beide leden zoo vergroeid zijn, dat van den oorspronkelijken vorm der samenstellende deelen

haast niets meer over is, zijn o.a.: *adelaar*, (adel = edel, aar = vogel); *lichaam*, (lic = vleesch, haam = omhulsel, dus: vleeschelijk omhulsel); *juffer*, (uit joffer, en dit uit jonkvrouw); *wingerd*, (uit wijngaard); *schout*, (uit schoutet en dit uit schoutheet = hij die de schuld noemt). Samenstellingen, waarin een der leden van beteekenis is gewijzigd, zijn o.a.: *hellebaard*, (helle = helm = steel, baard = bijl, dus gesteelde bijl); *huisraad*, (raad beteekende vroeger middel of hoeveelheid).

Er zijn natuurlijk nog wel meer verholen samenstellingen te noemen, maar niet van alle kent men den juisten oorsprong; zooals van *ooievaar*, *emmer*, *duizend*, enz.

Opgave. Ga zelf eens de vorming na van: *litteeken, hertog, jonker, bongerd, pollepel, wierook, blaasbalg, Woensdag, koddebeier, madelief, niet, nooit, maarschalk, vleermuis, kwikzilver, aalbes.*

Overgangen van samenstelling naar afleiding krijgt men, zoodra het eerste of tweede lid van de samenstelling van beteekenis gaat veranderen, verzwakken. Zoo beteekent *inkoud:* tot in je binnenste wezen koud, maar het woord wordt nu tevens door iedereen gevoeld als te willen zeggen: heel koud. *In* heeft dus een graadaanduidende beteekenis gekregen. En nu wordt naar analogie daarvan gezegd: *inrijk*, *intaai*, *inplat*, zoodat het voorzetsel *in* hier niet anders meer is dan *prefix*.

In *doodstil* heeft men te doen met een samenstelling: zoo stil als een dood lichaam; *doodonschuldig* kan men nog opvatten als: Zoo onschuldig als iemand, die dood is; maar in *doodvoorzichtig* heeft men te doen met een overgang; want voorzichtig kan een doode niet zijn. Hier hebben we dus weer te doen met een prefix, dat een versterking beteekent, evenals in *doodleuk*, *doodarm*, *doodaf*, *doodmoe*. Het nieuwste versterkingsvoorvoegsel is *reuze;* b.v.: *reuzetaak* = taak voor een reus; nu heeft men ook *reuzebosch* = heel groot bosch, *reuzestrop*, *reuzeleuk;* en nú zal men de beteekenis reuzetaak voelen als: zeer groote taak.

Ook het tweede lid eener samenstelling kan afdalen, nl. tot de beteekenis van een suffix. Zoo is een *groenteboer* iemand, die de voortbrengselen van zijn akker aan de huizen verkoopt; een *melkboer* hij, die de melk van zijn koeien verkoopt; maar nu noemt men den bezorger van melk óók melkboer; en zoo spreekt men van *vischboer*, dat is hij, die visch verkoopt, *zandboer*, ja zelfs: *olieboer*, hij die petroleum langs de huizen slijt.

Het woord *boel*, uit *boedel*, beteekent eigenlijk huisraad; denk aan boedelbeschrijving; nog eenigszins vindt men dit in de samenstelling *kermisboel*, doch men denkt ook al aan wat door elkaar staat of ligt, aan een ongeordenden hoop, een rommel, ook gereedschap, zoodat men nu ook spreekt van: *timmerboel, verfboel, jánboel.*

Opgave. Ga zelf het beteekenisverloop na bij woorden met *-man, -mensch, -meier, -vogel, -geest, -werk, -rommel, -goed, -tuig, -ziek, -vol, -rijk*, en ook bij woorden met *stok-, wonder-, bar-*.

Copulatie of naast-elkaar-plaatsing is een wijze van woordvorming, waarmede men *niet anders* te kennen geeft dan het bijeenhooren van een paar voorstellingen. Men vindt deze vormingen b.v. bij telwoorden: *zeventien, achttien*, enz., dat is dus zeven + tien, acht + tien; vergelijk met het Fransch: *dix-sept, dix-huit*, en het Latijn *septemdecim, octodecim*. Verder hebben we nog: *doofstom, zuurzoet;* vergelijk met het Italiaansch *pianoforte*, letterlijk zachtsterk, het Fransch *clair-obscur*, letterlijk lichtdonker, het Duitsch *hell-dunkel*. Substantieven, op deze wijze gevormd zijn b.v.: *paardmensch, weerwolf* (= manwolf), *godmensch* (= Christus), *kindvrouwtje, heeroom* (= pastoor), *heereboer, moederaarde;* werkwoorden b.v.: *spelevaren, schuifloopen, praatlachen*. Zeer productief is deze woordvorming niet.

Deze naast-elkaar-plaatsing heeft ook nog plaats en *schriftelijk* maakt men er soms opmerkzaam op, door een verbindingsstreepje tusschen de deelen te plaatsen; b.v.: *koningin-moeder, prins-*

gemaal, prins-regent, aartshertog-troonopvolger, directeur-hoofd-redacteur, dichter-zanger, schoenmaker-raadslid, kapitein-kwartiermeester, luitenant-adjudant, korporaal-waschbaas, schoolmeester-klokluider, opzichter-teekenaar, oranje-blanje-bleu, enz.

Opmerking. In kindertaal zijn de volgende copulatieve vormingen waargenomen: *mapá,* (= de ouders), *bomél* (= broodmelk).

Reduplicatie of verdubbeling is eveneens een wijze van woordvorming, die niet bepaald productief kan genoemd worden, doch die vooral plaats vindt onder invloed van klanknabootsing. In één bepaalden taalkring tiert de reduplicatie welig, nl. in de *kindertaal,* waaruit nu en dan wel woorden doordringen en blijven in de groote-menschentaal. Denk aan woorden als *papa, mama;* vergelijk nog in het Fransch: *bébé, bonbon, joujou.* Diernamen als *wafwaf, boeboe, bèbè, kwakkwak, pieppiep* zijn bij de kinderen zeer geliefd, tevens klanknabootsingen. Verdubbelingen, al zijn 't dan geen nieuwe woorden vindt men in kinderrijmpjes, als: *Ra ra,* wat is dat? *Klein klein* kleutertje! *Torentje torentje* bussekruit! *Ik zie ik zie,* wat jij niet ziet! enz.

Reduplicaties in groote-menschentaal, die niet aan de kindertaal behoeven te zijn ontleend zijn nog b.v.: iets *blauwblauw* laten, het is maar *zoozoo,* hij doet alles *lala.* Ook hier zijn weer herhalingen, zonder één woord te vormen: *dag aan dag, huis aan huis, slag op slag, hand over hand, door en door, opentop* (= op ende op).

Bij de klanknabootsing zijn al verschillende voorbeelden gegeven van reduplicatie; hier willen we er nog op wijzen, dat klankwisseling of ablaut een vergezellend verschijnsel is; denk aan woorden als *klinkklank, liplap, mikmak, kriskras, zigzag, bimbam, tiktak, krikkrakken, viezevazen,* enz.

Opmerking. We hebben bij de verbale vormen de reduplicatie ook leeren kennen, als een (oude) wijze, om het imperfectum te vormen.

Afleiding is het ontstaan van nieuwe woorden door

toevoeging van klanken — niet afzonderlijk bestaande woorden — aan een grondwoord. Die toevoegsels of affixen kunnen zijn: *voorvoegsels* of *prefixen*, *invoegsels* of *infixen* en *achtervoegsels* of *suffixen*. Het hedendaagsch Nederlandsch maakt alleen gebruik van prefixen en suffixen. B.v.: *gunst* (grondwoord) — *afgunst* (afleiding met prefix) — *gunstig* (afleiding met suffix) — *begunstigen* (afleiding met pre- en suffix). Daartegenover staan samenstellingen als: *gunstbewijs*, *vorstengunst*. We schrijven: *grondwoord* en bedoelen daarmede het eenvoudigste zelfstandige woord, waartoe men in de tegenwoordige taal kan teruggaan, wanneer men het van zijn toevoegsels ontdoet. Zoo is voor ons het substantief **heer** een grondwoord of simplex, waarvan een gansche verzameling woorden zijn afgeleid:

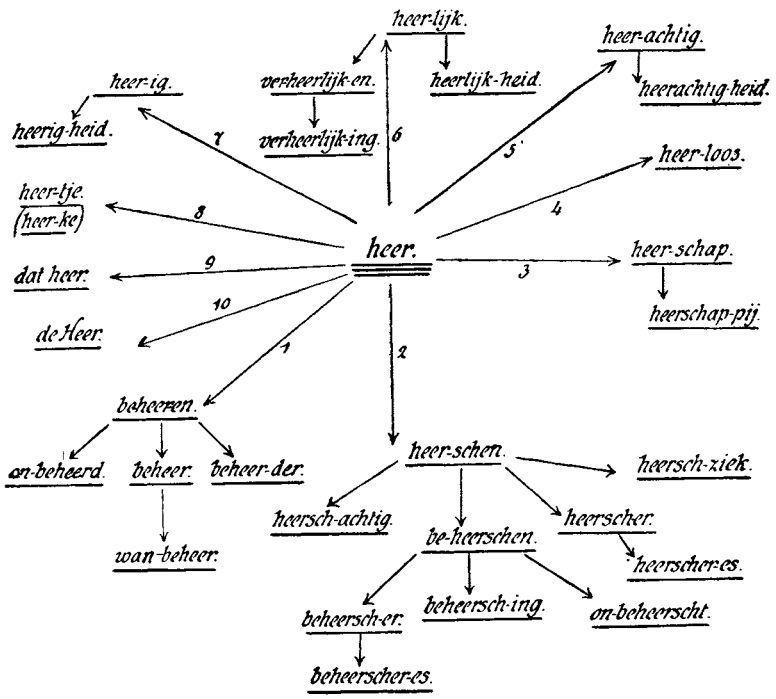

Het zijn er, welgeteld, *dertig!* Bij de directe afleidingen van *heer* is er één met voorvoegsel: *beheeren*, en de andere zeven zijn met achtervoegsels; één onderafleiding: *heerschziek* staat op de grens van samenstelling naar afleiding, is dus een *overgang*.

Heerloos beteekent hetzelfde als onbeheerd, b.v.: heerloos goed; *dat heer* (geringschattend gebruikt) is rechtstreeksche afleiding met onzijdig geslacht naast *de heer*, evenals *de Heer* = God (eigennaam). *Heerlijk* in de beteekenis: kostbaar, voortreffelijk is niet *van*, maar *naast* heer afgeleid. Zie hierover verder bl. 60. Verder moet men niet verwarren met heer = leger (soms geschreven *heir*), waarvan is afgeleid *verheeren* = overmeesteren.

Opgave. Ga zelf den kring afleidingen eens na van het werkwoord *kennen*.

Er moet gelet worden op het onderscheid tusschen *buigingssuffixen* of *uitgangen* en *afleidingssuffixen*. In *heeren* is *-en* meervoudsuitgang, in den genitief *huis des Heeren* is *-en* naamvalsuitgang, in: *hij beheert die goederen* is *-t* verbale uitgang voor de 3e persoon enkelvoud van den tegenwoordigen tijd. Het onderscheid tusschen buigings- en afleidingssuffix is, dat een uitgang wel den *vorm* van een woord verandert, maar niet *de beteekenis*, en dat een afleidingssuffix *den vorm èn de beteekenis* van een woord wijzigt; buigingssuffixen doen dus alleen *nieuwe vormen*, afleidingssuffixen *nieuwe woorden* ontstaan.

Het onderscheid tusschen afleiding met voorvoegsels en die met achtervoegsels is, dat met een voorvoegsel *nooit een andere woordsoort* gevormd wordt; met een achtervoegsel kàn dat wel, maar is het niet altijd het geval. B.v.: gunst—afgunst, kennen—ontkennen, aardig—onaardig, enz.; gunst—gunstig, vlieg- (verbale stam)—vlieger, lomp—lomperd, fiets—fietsen, dor—dorren; maar ook: tuin—tuinier, goed—goedig; enz.

Oorsprong van affixen. Taalgeleerden meenen, op grond van hun onderzoekingen, te mogen zeggen, dat afleiding niet

anders is dan samenstelling; omdat de affixen eigenlijk niet anders zijn dan toevoegsels, die vroeger zelfstandige woorden zijn geweest, ieder met een bepaalde beteekenis. Nu is het waar, dat er affixen zijn, waarvan men dat in oudere taal ook werkelijk nog kan nagaan; van andere evenwel kan men dat niet of niet heel zeker; en men moet tot den vroegsten Germaanschen tijd, ja tot den Indogermaanschen tijd teruggaan met zijn onderzoek, om de juiste beteekenis van zoo'n affix op te sporen. Soms is dit dán ook nog niet mogelijk! Dat zelfstandige woorden werkelijk overgaan tot affixen, hebben we in de paragraaf van de Overgangen gezien, op bl. 46. Nu kunnen we in de tegenwoordige affixen nog duidelijk de zelfstandige en onzelfstandige herkennen; de eerste zijn dan die affixen, waarvan uit oudere taal blijkt, dat ze eenmaal ook een *zelfstandig woord* waren. Het zijn b.v.: *-schap*, heerschap, (vergelijk met het Engelsch shape = vorm, gedaante); *-dom*, prinsdom (dom beteekende vroeger: waardigheid); *-loos* b.v.: ouderloos (loos wordt nog zelfstandig gebruikt: loos alarm); *-baar*, b.v. vruchtbaar (baar beteekent eigenlijk: dragend); *-lijk*, b.v. menschelijk (lijk beteekende vroeger: uiterlijk); *-achtig*, b.v.: vreesachtig, (achtig beteekent eigenlijk: hebbende). Ook moeten nog genoemd worden b.v.: *wan-*, b.v. wandaad (wan = slecht); *oor-*, b.v.: oorkonde (oor = uit), *be-*, b.v.: bestaan (be- is eigenlijk bij, vergelijk bijstaan). Onzelfstandige affixen zijn b.v.: *-aar*, b.v. lasteraar; *-nis*, b.v.: duisternis; *on-*, b.v.: onhandig; *ge-*, b.v.: gestreng; *ver-*, b.v.: verplaatsen; enz.

Ten slotte moeten we nog opmerken, dat niet alle suffixen van zuiver Nederlandschen oorsprong zijn; zoo is *-aar*, b.v.: leugenaar, eigenlijk van Latijnschen oorsprong; *-ier*, b.v.: tuinier, van Franschen en *-isch*, b.v.: fantastisch, van Duitschen oorsprong. Bij de paragrafen over de vorming der woordsoorten wordt over de beteekenis der affixen nader gesproken.

Tot de woordvorming door afleiding moeten we ook rekenen het overgaan *zonder wijziging* van de eene naar de andere woordsoort. Er is bij de behandeling der woordsoorten steeds op gewezen; en het is voldoende, hier een enkel voorbeeld te geven van deze rechtstreeksche afleiding. Zoo is *groen* een adjectief, maar in: „Die student is nog een groen" is het substantief; daarentegen is in: „De Franschen maakten zich meester van de stad" *meester* aardig op weg naar het adjectievische. Zoo is het onvoltooid deelwoord *gedurende* een voorzetsel geworden in: gedurende dien dag; voltooide deelwoorden gaan over tot bijwoord: *overdreven* gedienstig. Het wijzigen van functie of beteekenis binnen een woordsoort is ook rechtstreeksche afleiding; denk b.v. aan het overgaan van eigennaam tot soortnaam: de appellatieven. (Zie bl. 20.)

Ook de afleiding door klankwisseling wordt tot de rechtstreeksche gerekend. Zoo vindt men naast de sterke werkwoorden van de 1e tot de 6e klasse verwante naamwoorden, die van elkaar in stamklinker verschillen. De verandering bestaat hier dus niet in *toevoeging* van klanken, maar in *wisseling* van klanken. Men zou in dit geval van een *inwendige* woordvorming kunnen spreken tegenover een *uitwendige* door middel van affixen. Zoo vinden we verwant met *binden: bende, bint, band, bond, bundel;* met *schieten: schot, schoot, scheut;* met *liggen: leger, laag, gelag;* enz. Daar er geen sterke werkwoorden meer gevormd worden, en de klankwisseling bovendien een historisch verschijnsel is, spreekt het van zelf, dat deze inwendige woordvorming niet productief is, wel die door middel van suffixen b.v.

Opmerking. De vraag zal misschien opkomen, of bij sommige zwakke werkwoorden als b.v.: *temmen* naast tam, *dekken* naast dak, *stellen* naast stal, *krenken* naast krank, *tellen* naast tal, enz. ook niet sprake is van inwendige woordvorming, dus door klankwisseling en wel in 't bizonder door „umlaut"?

We hebben hier te doen met zwakke werkwoorden, afgeleid van naamwoorden met een j in het suffix; *tellen* b.v. gaat dus terug op een Germaanschen vorm tal-jan, en, na vertoonloozing van het suffix, veroorzaakte deze j umlaut van de a in tal-, terwijl tegelijkertijd de l verdubbeld werd en de j verdween.

Rechtstreeks afgeleid zijn voor het hedendaagsch Nederlandsch ook de causatieve werkwoorden; immers ze vertoonen enkel klinkerverschil; b.v.: *leggen* naast liggen, *vellen* naast vallen. Zie verder bl. 67. Ook deze afleiding is niet meer productief, want men omschrijft het veroorzaken van de werking nu met *doen* of *laten*. Zie 1e stuk bl. 50.

Verholen afleiding. Zooals men van verholen koppeling en samenstelling spreekt, doet men ook bij afleiding, omdat het affix zoodanig met het simplex is vergroeid, dat het niet zonder historische kennis is terug te vinden. Ook kan het wezen, dat de affixen *dood* zijn, d.w.z. er worden in het hedendaagsch Nederlandsch geen woorden meer mee afgeleid; van *levende* affixen spreekt men, wanneer dat wèl het geval is. Vergroeiingen heeft men b.v. in *binnen*, dat eigenlijk be-innen is, in *buiten*, *boven*, en in 't Vlaamsch kent men nog *bachten;* be- is nog goed te zien in *beneden;* verder in *bang*, eigenlijk be-ang (ang naast angst en eng). *Vreten* was eigenlijk ver-eten, *gunnen: geonnen*, *grif:* gerif (wij schrijven nog: gerieven), *blusschen* staat voor be-lusschen (waarnaast nog: lesschen).

Opmerking. Vergelijk eens met het Hoogduitsch: geluk—Glück, gelooven—glauben, enz.

Met doode affixen zijn b.v. gevormd: *a-mechtig*, beteekent eigenlijk zonder macht, nu kortademig (a = zonder, nog in Mnl. *asage* = leugentaal, en in *apathie*, *atheïst*, enz.); *oubollig*, = snaaksch van Mnl. *abolge* = zonder toorn (wij hebben nog: verbolgen).

Een voorbeeld van een dood suffix, dat niet meer in ons hedendaagsch Nederlandsch bestaat zelfs, is *te-* in mnl. *tebreken*,

tegaan, testoren, tevallen, dat beteekende: uiteen, stuk; vergelijk met het Hoogduitsch: zerbrechen, zergehen, zerstören, zerfallen.

Doode suffixen zijn b.v. ook in substantieven als: *vleug-el, griff-el, stemp-el, gal-m, bloe-m, gun-st, gif-t;* in adjectieven als: *scham-el, wank-el, bitt-er, lekk-er,* enz.

Opgave. Ga de verwantschap van deze afleidingen met werkwoorden na.

Samenstellende afleiding. Wanneer twee woorden worden bijeengevoegd en tegelijkertijd van een suffix voorzien, zoodat deze drie deelen samen op dat oogenblik een nieuw woord vormen, spreekt men van samenstelling door afleiding. B.v.: ons *twaalfuurtje;* dit woord is niet gevormd van *twaalf* en *uurtje,* ook niet van *twaalfuur* en *-tje,* doch van *twaalf, uur* en *-tje.* Evenzoo *driehoekig: drie-hoek-ig;* en *klappertanden: klapper-tand-en.* Het zijn substantieven, adjectieven en werkwoorden, die op deze wijze kunnen worden gevormd.

Andere voorbeelden van substantieven: *onderzeeër, derdeklasser, schadeloosstelling, liefkoozing, onderonsje;* van adjectieven: *holoogig, hardnekkig, grootscheepsch, buitenmodelsch, hartroerend, vleeschetend;* van werkwoorden: *knikkebollen, kortwieken, wiegheupen.*

Verdichting. Hieronder verstaan we een wijze van woordvorming, waarin vóór of achter aan een woord een deel wordt weggelaten, of waarin zelfs alles wordt weggelaten uitgezonderd de beginletters der syllaben, terwijl de beteekenis dezelfde blijft. Deze woordvorming is dus terecht een toepassing van het spreekwoord: Een goed verstaander heeft maar een half woord noodig! Géén goede verstaanders waren de patiënten, leden van een *bus* (ziekenbus), die, op hun spreekuur de deur bij den dokter gesloten vindende, niet wisten, hoe hem te naderen; er stond immers: Voor de bus niet bellen!

Laat men een woorddeel voor- of achteraan weg, dan spreekt men van *afkortingen*, b.v. Gymnasium—*Gym*, automobiel—*auto* (de Arabieren korten af: *toembiel*). Schrijft of noemt men alleen de beginletters der syllaben, b.v. Hoogere Burgerschool—*H. B. S.*, Hoofdcursus—*H. C.*, dan spreekt men van *letterwoorden*.

Afkortingen dienen, om zoo beknopt mogelijk te zijn, bij spreken vooral. En als ze even goed verstaanbaar blijken, dan is tegen 't gebruik natuurlijk niets te zeggen. Het geeft aan 't gesprek iets intiems, iets van grootere vrijheid althans in 't zich uiten. De reiziger spreekt b.v. van in de *bus* stappen, over den *boemel*, een *kaartje* nemen, een *bankje* wisselen, den *chef* vragen, met den *Staat* of den *Hollander* gaan of op den *expres* wachten. De student leent een *riks* van een *eerstejaars*, drinkt *Pils;* werken, ben je *stapel?* lacht om den *prof*, en zakt voor zijn *doctoraal*, tien jaar na zijn *candidaats*. De dandy draagt een *hooge zije*, een lichte *demi*, een gekleurden *boord*, een diamanten *speld*, een gouden *ketting*, *omslagen* en *lakjes*. De *Commissaris* met zijn *agenten*. Bij de leden van den *Raad* zijn er ook, die in de *Kamer* en de *Staten* zitten. De *majoor*, de *adjudant*, de *luit* en de *generaal*. Als het *giet*, neem je paraplu en *over* mee, anders word-je *klets*. De grooten gingen in den *stoom*, de kleintjes in den *cents*. De zieke krijgt alleen *kalfs; bruin* kan hij niet verdragen, wel beschuit.

Opgave 1. Waarvan zijn de volgende woorden afgekort: *soos, juf, hum, Artis, de Witte, vloei, choco, velo* (bij de Vlamingen), *Cor, Klaas, Mie* enz.?
2. Geef zelf nog v.b. van afkortingen.

Er zijn in het Nederlandsch ook heel wat woorden, die oorspronkelijk afkortingen zijn, maar die wij als zoodanig niet meer kennen. B.v.: baker is eigenlijk een afkorting van *bakermoeder*, best of bes(t)je van *bestemoêr*, grootje van *grootvader* of *grootmoeder*, winkel van *winkelhuis* (= hoekhuis), zerk van *zerk-*

steen (= grafsteen), hit van *Hitlander*(paardje), spin van *spinnekop*, tram van *tramway*, spoor van *spoortrein*, krant of courant van *courante nouvelle* (= loopend nieuws), brief van *breve scriptum* (= kort geschrift).

Opmerking: Juist hiertegenover staan woorden, die men voor de duidelijkheid heeft *verlengd* zooals *tortel*duif, *ren*dier, *struis*vogel, *koe*beest, *eike*boom, *moer*bezie, enz.

Letterwoorden worden opzèttelijk zoo geschreven en daarna gesproken, in tegenstelling met de bovengenoemde afkortingen, die meestal onbewust plaats vinden. Meestal zijn de letterwoorden dubbele of meerdeelige namen, en dan is het zoo'n mondvol, dat geheel en al op te schrijven; en van het dikwijls schrijven gaat men het ook zèggen. Zoo spreekt men algemeen van de *H. B. S.* (uitgesproken Ha-bee-es): Rijks- of Gemeente H. B. S.; van een *Mulo*school, dat is een meer-uitgebreid-lager-onderwijs-school; van den *D-trein*, dat is: doorgaande trein; van het *N. O. G.*, dat is: het Nederlandsch Onderwijzers Genootschap; de *Entos* (Eerste Nederlandsche Tentoonstelling op Scheepvaartgebied). De Amsterdammer spreekt van de P. C., (Pieter Corneliszoon Hooftstraat), de Hagenaar van het gebouw van K. en W. (Kunsten en Wetenschappen), de Rotterdammer van de N. A. S. M. (Nederland Amerika Stoomvaart Maatschappij). Tijdens dezen oorlog leest men bij ons van de *Not* (Nederlandsche Overzeetrust), van R. D. B. (Rijks Distributie Bureau), van O. W. (Oorlogswinst) en van O. W.-ers.

Letterwoorden van één woord zijn: *H. C.* (Hoofdcursus), *t.b.c.* (tuberculose) in medische kringen, *Asd.* (Amsterdam) in postkringen, a.s. (aanstaande), j.l. of l.l. (jongstleden of laatstleden), c.m., enz. (centimeter), d.w. (dienstwillig), e.v. (eerstvolgende), H.S. (handschrift), P.z. enz. (Pieterzoon), m.v. (meervoud), nl. (namelijk), vgl. (vergelijk), v.m. (voormiddag), wdb. (woordenboek), Z.W. enz. (Zuidwest).

Opgaven. 1. Wat beteekenen de volgende letterwoorden: A. N. W. B., W. C., B. en W., H. IJ. S. M., A. P., H. M., Z. K. H., L. S., P. S., R. I. P., Z.E., W.E.Z.G. Heer, p.f., p.r., p.c., p.p.c., t.a.v.?

2. Geef zelf nog vb. van letterwoorden.

Contaminatie of „taalbesmetting" kan ook aanleiding zijn tot woordvorming. Het is een veelvuldig voorkomend verschijnsel, dat iemand onder het spreken twee verwante woorden of uitdrukkingen tegelijk voor den geest komen, maar geen van beide helder, zoodat gedeelten van het een zich met gedeelten van het ander verbinden en aldus een nieuw — eigenlijk foutief — woord doen ontstaan. Zoo zegt men: *aanrecommandeeren* en dacht tegelijkertijd aan recommandeeren en aanbevelen; *het eerste levenslicht* aanschouwen en dacht aan het eerste licht en levenslicht; iemand *een kool bakken*, en dacht aan een kool stoven en een poets bakken; dit boek *hoort van hem*, en dacht aan is van hem en behoort hem; *gedenk aan mij*, en dacht aan denk aan mij en gedenk mij; *ik ben goede vrienden met hem* en dacht aan: ik ben vriend met hem en wij zijn vrienden; *voor een jaar geleden* en dacht aan: voor een jaar en een jaar geleden; in dialect *domeneer*, en dacht aan dominé en meneer. Vooral met vreemde woorden komt vaak contaminatie voor bij hen, die geen vreemde talen kennen; b.v.: *verassureeren, verexcuseeren, uitfotografeeren, voorbijpasseeren, openbare meeting, nadessert,* een *porte-brisée-deur.*

Woorden, die wij nu gewoon vinden, en toch door contaminatie ontstonden — natuurlijk in vroeger tijd — zijn: *ochtend*, uit ochten, onder invloed van avond; *heelemaal* uit heelenal en allemaal; *waagschaal* (iets in de waagschaal stellen) uit wage (= weegschaal) en wagen (= durven); *durven-dorst* beteekent nu: moed hebben, vroeger: noodig hebben, is door den vorm *dorst* verward met *dorren-dorst*, dat beteekende moed hebben en nu verdwenen is.

Vreemde wijzen van vorming. Er moet hier nog een enkel woord gezegd worden over vreemde, d. w. z. aan vreemde talen ontleende, wijzen van woordvorming, welke natuurlijk onder invloed van die vreemde talen wel eens in ons Nederlandsch zijn binnengedrongen, gewoonlijk als gevolg van haastig, slecht of onbegrepen vertalen. Dan komt men dus tot on-nederlandsche vorming. Niet onbegrepen was de eigenaardige woordvorming, die de zestiendeëeuwer *Hendrik Spieghel* toepaste, b.v. in zijn zedekundig werk Hert-Spieghel, maar omdat hij de *Grieksche* woordvorming eigenlijk het meest navolgenswaard achtte om zoo kernachtig mogelijk te zijn. Doch voor den Nederlander werd hij daardoor duister en gewrongen. B.v.: de noteboom, rijk aan welriekende bladeren, heet bij Spieghel: „de ruikbladrijke noot"; een bloemenliefhebber: „een praalkruidliever"; snelvliegend: „klapsnel"; bergen, die zich tot in het rijk der sterren verheffen: „sterrijkbergen"; de weeke, kronkelende dijk (langs den Amstel): „de slangtrekhobbeldijk"; het lied schoon van gedachten en rijm: „treenrijmkunstig lied." Natuurlijk heeft bijna geen enkel door Spieghel gevormd woord ingang gevonden; misschien: „handreiking".

Aan het *Latijn* hebben we, vooral in de spraakleer, dwaze vormingen te danken; wat beteekenen eigenlijk woorden als: *deelwoord, bijwoord, tusschenwerpsel, verbuiging, naamval, aantoonende* en *aanvoegende wijs* voor participium, adverbium, interjectio, declinatio, casus, modus indicativus en conjunctivus? Niets immers, maar we zijn er nu aan gewoon, en daarom vinden we ze niet vreemd meer; toch ware 't misschien beter — en in geval van lânge navormingen is het ook beter — de vreemde namen te gebruiken.

Het *Fransch* was ons een voorbeeld bij woordvormingen als: *kleinzoon, grootmoeder, schoondochter*, waarvan de dwaasheid blijkt bij vergelijking met b.v.: „kleinbroer", „grootoom" of

„schoonneef", omdat wij deze adjectieven in die beteekenis niet kunnen samenstellen met een substantief. Zoo komt het vreemde suffix *-ier* bij ons wel achter een substantief ter vorming van persoonsnamen, maar niet achter een verbalen stam: *tuinier, valkenier, aalmoezenier;* daarom is een vorming als *vliegenier* eigenlijk onjuist.

Het *Duitsch* heeft natuurlijk, door de groote familieverwantschap, een noodlottigen invloed op onze taal; en in de woordvorming bespeuren we dat ook. Een woord als *wereldberoemd* is nu al heel gewoon, doch dergelijke vormingen van substantieven met deelwoorden dringen verder door: *bloedbevlekte* handen, *goudgekroonde* slapen, *pijnbegroeide* bergen, *zonbeschenen* landen. Een suffix, om de afkomst van personen aan te duiden, is ook Duitsch; nu en dan hoort men van: *Vondelsche* gedichten, *Kollewijnsche* spelling, *Seyffardtsche* boekhandel. Ook worden adjectieven aan substantieven geplakt als in: *hoogzee, vroegavond, centraalboekhandel, modernbibliotheek, grootstad,* enz.

Navormingen van het *Engelsch* vinden we in sportkringen vooral, waar men spreekt van personen als midvoor, linksbinnen, rechtsbuiten, welke woorden tegen ons taaleigen geheel indruischen. Verder nog afleidingen en samenstellingen als *handzaam, opgooi, aftrap, stoomer, blokhuis, tweelicht, vrijhandel,* enz.

Etymologie. Na alles, wat er over woordvorming tot nu toe is medegedeeld, waarbij tevens als het te pas kwam, iets uit de geschiedenis van een enkel woord werd gegeven, moeten we nog iets zeggen over de *etymologie* of *woordgronding*: het onderzoek naar de eenvoudige vormen, waartoe een woord in de geschiedenis der taal en door vergelijking met andere, verwante talen is terug te brengen. Deze eenvoudigste vormen zijn

de *taalwortels*, die de vaste kern uitmaken van een woordfamilie, niet voor nadere ontleding vatbaar zijn, en het *algemeene begrip* van de woordfamilie dragen. Als *zelfstandige woorden* hebben de wortels dus *nooit* bestaan; 't zijn enkel theoretische vormen. Zoo vinden we in de woorden *hinder, hinderen, hinderaar, hindernis, hindering, hinderlijk, verhinderen, verhindering*, een gemeenschappelijk bestanddeel: den stam *hin-* (met de beteekenis „heen") die dan van een wortel *hi-* moet afgeleid zijn met de beteekenis: deze, en die ook de oorsprong was voor een woord als *hier*. Het grondwoord *hinder* (eigenlijk een comparatiefvorm: verder heen) is dus gevormd met één affix: **hin** + *der; verhindering* met drie affixen: *ver* + **hin** + *der* + *ing*.

Opmerking. Natuurlijk moet goed in 't oog worden gehouden, dat *verhindering* is gevormd van den werkwoordelijken stam *verhinder-*, dat *verhinderen* is gevormd van *hinderen*, en dat historisch is vastgesteld, hoe *hinder* gevormd is van *hinderen*. De bovengenoemde comparatief bestond dus wel in 't Germaansch, niet in het oudere Nederlandsch.

Wat voor ons hedendaagsch Nederlandsch *grondwoorden* zijn, hebben we in de paragraaf over Afleiding reeds gezegd; het woord *heer* was er zoo een. Maar historisch is het dat niet; want het is voortgekomen uit Middelnederlandsch *here;* hieraan beantwoordt het Middelhoogduitsch *herre*, en dit stamt van Oudhoogduitsch *hêrro*, den samengetrokken vorm voor *hêriro:* comparatief van het adjectief *hêr*, hetgeen beteekent: eerwaardig, aanzienlijk, waarmee de voorname Germanen werden aangesproken. In het Duitsch treffen we nog aan in die beteekenis: *hehr*. *Heer* is dus per slot van rekening een gesubstantiveerd adjectief. Maar het Germaansche woord, dat *haira* moet geluid hebben beteekende: grijs, en niet: eerwaardig. Of we hier nu met de r-afleiding van een wortel *ki-* of *ski-* te doen hebben met de beteekenis „glanzen", staat niet vast. Zoo komt men bij het naspeuren dus voor raadsels te staan; en

moet men zich afvragen: is het grondwoord nog verder terug te brengen tot een taalwortel met meer algemeene beteekenis? Zoo zijn substantieven als *hemd* en *visch*, werkwoorden als *leeren* en *sluiten*, adjectieven als *goed* en *lief*, voornaamwoorden als *hij* en *die*, telwoorden als *drie* en *twaalf*, partikels als *nog*, *en*, *uit*, enz. voor ons grondwoorden, evenals *heer* en *hinder*, maar zijn ze dat ook historisch? En zijn die grondwoorden nog te herleiden tot een taalwortel + toevoegsels? Waar men bij etymologische onderzoekingen zoo gemakkelijk kan mistasten, is het licht te begrijpen, dat er heel veel foutieve redeneeringen worden gehouden, en dat men soms heel ver van de waarheid af is. Nog tot op heden hoort men b.v. *koomenijswinkel* verklaren als te zijn: kom-en-eisch-winkel, terwijl toch inderdaad *koomenij* niet anders is dan een afleiding van *koomen* uit *kooman*, en dit weer uit *koopman*. De *p* was dus geassimileerd aan de m, en de *a* toonloos geworden. Koomenijswinkel beteekent dus een huis, waar een koopmansbedrijf wordt uitgeoefend, speciaal in kruidenierswaren.

De taalgeleerden zeggen, dat *hemd*, Mnl. *hemde*, Middelnederduitsch *hemmede*, Ohd. *hemidi*, een afleiding is met di-suffix van den Germaanschen wortel *ham-*, met de beteekenis „bedekken" of „omhullen"; waarvan ook afkomstig is *haam*, net over den kop van 't paard, ook houten band om den nek van 't paard, Mnl. *hame*, Oudsaksisch *hamo*; en *lichaam*, Mnl. lichame, O.s. *līkhamo*, samenstelling dus van *līk* = lijf, vleesch en *hamo* = omhulsel, dus „vleeschomhulsel." De wortel *ham-* nu beantwoordt aan den Latijnschen wortel *cam-*, waarvan afgeleid is *camisia* = onderkleed (vergelijk Fransch *chem-ise* = hemd en *cam-isole* = vest). Of van dezen wortel *ham-* ook ons woord *hemel* is afgeleid, weet men niet zeker; wel staat het vast, dat er sprake is van een l-suffix; in het O.s. vindt men *himil* en in het Gotisch *himin;* hier is dus sprake van een n-suffix, evenals

in het Engelsch: *heaven*. Bij dit woord hemel staan we dus alweer voor een raadsel.

Er zijn evenwel ook woorden, die men zeer nauwkeurig tot den taalwortel kan herleiden; bij *heer* en *hemel* kon men alleen een wortelvorm vermoeden; bij *hemd* kon men den wortelvorm wel vaststellen, maar de verwantschap tusschen *hemd* en *hemel* kan alleen nog maar vermoed worden. Ja, het is zelfs best mogelijk, dat nog eens overtuigend zal blijken, hoe er van geen verwantschap sprake is!

Taalwortels en verwantschap zijn wel duidelijk aan te wijzen bij de woorden *sluiten* en *klooster*. Het werkwoord sluiten luidt in het Mnl. slūten (zooals nog in dialecten, b.v.: Zeeuwsch, enz.) en moet afkomstig zijn van een ouder woord *slutan* (spreek uit *sloetan)*, doch dat niet in schrift is gevonden. In het Ohd luidde het *sliozan*, in het Duitsch is het *schliessen*. De Germaansche werkwoordelijke stam is dus *slut-;* doch uit het feit, dat in het Latijnsche *claudere* van den werkwoordelijken stam *claud-* een *k* staat, leidt men af, dat zoowel de Germaansche als de Latijnsche stam afkomstig zijn van den wortel *sklau-* of *skleu-*, waarbij het Germaansch dan de *k* uitstootte en in het Latijn de *s* afviel. Zoo vinden we dan naast *sluiten: slot* en *sleutel* (dit laatste is afleiding met l-suffix); en naast *claudere: claustrum*, waarvan Nederlandsch *klooster* en Fransch *cloître* (uit *cloistre*) afkomstig zijn. Nederlandsch *kluister* (grendel of boei) is dan afkomstig van een bijvorm van claustrum, dus van den werkwoordelijken stam *clud-*. Naast claudere vindt men in het Latijn composita met -cludere: b.v.: concludere. enz. Van zoo'n bijvorm is ook *clusa* afkomstig, dat Nederlandsch *kluis* opleverde. Dat het Germaansch de *k* uitstoot, blijkt heel duidelijk in *sluis*, Mnl. sluse, afkomstig van Lat. *exclusa, sclusa* (Lat. *excludere* = uitsluiten), terwijl het Fransch *écluse* heeft. Uit één wortel met *skl-* komen dus: *sluiten, slot, sleutel* en: *klooster, kluister, kluis;*

terwijl *sluis*, hoewel uit het Latijn afkomstig, toch naar Germaansche wijze de k uitwierp.

Zooals boven reeds is gezegd, valt het bij massa's woorden lang niet gemakkelijk, tot een bevredigend doel te komen bij het etymologiseeren. Op verdere wetenswaardigheden omtrent allerlei *woorden* en *woordfamilies* kunnen we hier niet nader ingaan, maar moeten daartoe verwijzen naar de verschillende Nederlandsche woordenboeken als van: *Verdam* (Middelnederlandsch Handwoordenboek), *Van Dale*, (Groot Woordenboek), *Franck-van Wijk* (Etymologie), *Stoett* (Spreekwoorden), en het standaardwerk: *Woordenboek der Nederlandsche Taal*, waarvan de uitgave in 1864 is begonnen en nog steeds voortgaat.

Volksvinding. Hieronder verstaan we den eigenaardigen drang, die er is in den volksgeest, om alle woorden, vreemd of eigen, die men niet kent of begrijpt, te vervormen naar en in verband te brengen met bekende en begrepen woorden. Het spreekt van zelf, dat men, vooral bij vreemde woorden, dan tot heel zonderlinge resultaten kwam! Deze zucht naar verklaring noemt men *volksvinding*, ook wel *volksetymologie*. Waar de kinderen spreken van „schuilevinkje" spelen, heeft men te doen met een niet meer begrepen *schuilwinkel*, dat is: schuilhoek; iemand kennen „van haver tot gort" is uit „van haver tot haver" en dit uit „van aver tot aver" = van ouder op ouder, van vader op zoon; „naar den mutsaard rieken" gezegd van menschen, die men verdacht van ketterij en dus tot den mutsaard of brandstapel moesten worden veroordeeld, wordt nu: naar den *mosterd* rieken; „korte metten maken" werd: korte *wetten* maken. Voor het onbegrepen *zindvloed* = groote vloed zei men zondvloed, omdat men aan de zonde der menschen dacht, waarvoor die groote vloed over de aarde kwam; *asschepoes* werd asschepoester omdat men dacht aan poetsen, terwijl het woord beteekent: zij die in de

asch blaast (om het vuur weer te doen opvlammen). Lijfkoek, of leefkoek, een soort peperkoek, werd lieverkoek in de uitdrukking: „lieverkoekjes bakken we niet"; *geeuwhonger* is van geehonger naast gahonger, dat is een honger, die iemand gauw (ga = gauw) overvalt.

Ook namen zijn aan volksetymologie onderhevig; zoo noemt het volk in den Haag de *Jan Evertsstraat:* „Jeneverstraat"; in Amsterdam maakte men van Oudekerksteeg: „Oudekennissteeg", en van *Gordijn* (een vestingbouwterm voor hoofdwal tusschen twee bolwerken) „Jordaan"! (*ij* klinkt in Amsterdamsch dialect als ā). Vooral vreemde woorden natuurlijk werden soms schrikbarend veranderd: *kamperfoelie* uit Lat. „caprifolium", *schermutseling* uit Fr. „escarmouche", *scharlaken* uit Fr. „écarlate", *sikkeneurig* afgeleid van Fr. „chicaneur", *astrant* van Fr. „assurant"; *hangmat* van Caraïbisch: „hamaca", *veelvraat* van Duitsch *Vielfrasz* en dit uit het Zweedsch fjäl-fräs = rots- of bergkat (een martersoort), *jakhals* van Turksch „djakâl".

Ook uit scherts worden woorden vaak gewijzigd of vernederlandscht; b.v.: *zenuwachtig* wordt „zemelachtig", *levertraan:* „lepeltraan", *cichorei:* „suikerij", enz.

Een enkelen keer levert volksvinding dus wel eens een zuiver nieuw woord zooals *hangmat*; meestal is het onnauwkeurig, of geheel verkeerd zooals *geeuwhonger*.

De vorming van het werkwoord. De drie voornaamste vormingen van werkwoorden zijn de *samenkoppelingen*, de *samenstellingen* en de *afleidingen*. Over het onderscheid tusschen de samenkoppelingen en samenstellingen hebben we het een en ander gezegd, ook v.b. van werkwoorden daarbij gegeven. We moeten hier nog bijvoegen, dat men in vele taalkundige werken spreekt van z.g. *scheidbaar-samengestelde werkwoorden* en dan samenkoppelingen bedoelt, terwijl men de samenstellingen

onscheidbaar-samengesteld noemt, tegensprakige namen natuurlijk!

De samenkoppeling of samenstelling bij werkwoorden kan zijn met een *substantief*, *adjectief* of *bijwoord* als eerste lid.

Bij de ***samengekoppelde werkwoorden*** b.v.: schoenmaken, hoogachten en overleggen. Zóó sterk wordt de koppeling nog gevoeld, dat de verbuigbare leden ook werkelijk, als dat noodig is, van vorm veranderen. B.v.: Jan leert schoenmaken, en: Jan leert schoen*en* maken. Men moet zijn leermeesters hoogachten. Men moet zijn ouders nog hooger achten. Andere voorbeelden: boekbinden, gelukwenschen, lesgeven, rechtspreken, tooneelspelen, paardrijden, schoonmaken, goedkeuren, geheimhouden, kwijtschelden, liefhebben, vrijspreken, dóorloopen, voórzeggen, ónderhouden, weerkeeren, omvallen, misschieten. Voorbeelden van

Samengestelde werkwoorden zijn: beeldhouwen, liefkoozen en overléggen: Wanneer zal Johan de Witt in marmer zijn gebeeldhouwd? (Vergelijk hiermee: uit graniet *gehouwen*). De krijgsman liefkoosde zijn kinderen nog eens voor het laatst. Die beide mannen hebben altijd met elkaar overlegd. Andere voorbeelden: huisvesten, zegevieren, gekscheren, vrijbuiten, vrijwaren, dwarsdrijven, doorlóopen, omringen, overwinnen, voorspéllen, weerléggen, mislukken, onderhóuden.

Afgeleide werkwoorden. Hierbij kunnen we onderscheiden werkwoorden van naamwoorden afgeleid: *denominatieven*, werkwoorden van werkwoorden afgeleid: *deverbatieven* en *werkwoorden afgeleid met prefixen*.

Denominatieven worden afgeleid door middel van de suffixen *-en*, *-igen* of *-eeren*. B.v.: boek—boeken, kruis—kruisigen, waarde—waardeeren; wit—witten, rein—reinigen, klein—kleineeren.

Wat het suffix *-igen* betreft, dit is eigenlijk een analogievorm naar denominatieven, afgeleid met *-en* van naamwoorden, eindigende op -ig, zooals zondigen van zondig, heiligen van heilig;

analoog daarmee zijn dus gevormd: pijnigen, huldigen, enz.

Het suffix *-eeren* wordt geplaatst achter Nederlandsche woorden in navolging van uit het Fransch overgenomen werkwoorden, als feliciteeren, dineeren, geneeren; dus: trotseeren, halveeren, enz.

Van *substantieven* zijn dan afgeleid werkwoorden als: brandmerken, kleeden, kronen, stempelen, wapenen, schillen, schuimen, roomen, kreukelen, roesten, dorsten, droomen, deelen, ridderen, stroomen, erven, grazen, visschen, fietsen, schroeven, zeilen, huizen, boeken, kerkeren, dokteren, wurmen.

Opgave. Ga de beteekenis van deze werkwoorden na.

Van *adjectieven* zijn afgeleid werkwoorden als: witten, groenen, drogen, heelen, rotten, dooden, pletten, krenken, slechten, richten, stillen, vestigen, korten, suffen.

Opgave. Ga ook hiervan de beteekenis na.

Van *voornaamwoorden* zijn afgeleid de werkwoorden mijnen, jijen en jouwen (verg. H. D. dutzen, Fr. tutoyer.)

Van *telwoorden* zijn afgeleid de werkwoorden eenentwintigen, zesenzestigen.

Ofschoon geen denominatieven, noemen we hier nog even de werkwoorden, die van *partikels* zijn afgeleid, zooals innen, uiten, naderen, opperen van *bijwoorden*; en weenen, sussen, hemmen, ploffen, enz. van *zinwoorden*.

De vorming van denominatieven is zéer productief; telkens ontstaan er nieuwe. Geef daar zelf eenige voorbeelden van. Het zijn ook alle *zwakke* werkwoorden. Waarom?

Deverbatieven zijn werkwoorden, die 't veroorzaken te kennen geven van een andere werking: *causatieven*; òf werkwoorden, die een herhaling van de werking uitdrukken: *frequentatieven*; òf werkwoorden, die een korte of snelle versterking beteekenen: *intensieven*.

Causatieven zijn zwakke werkwoorden, die in stamklinker verschillen met het sterke werkwoord, waarmee ze zijn verwant,

en in Germaanschen tijd gevormd konden worden van het enkelvoud van den onvoltooid verleden tijd. Alleen de sterke werkwoorden van de 7e klasse maken hierop een uitzondering; bij deze werden de causatieven gevormd van den praesensstam. Zoo vinden we dan naast elkaar: *leiden* en lijden, *neigen* en nijgen, *reizen* en rijzen, (I); *zoogen* en zuigen, *klooven* en klieven — nu zwak — (II); *drenken* en drinken, *wenden* en winden, *zengen* en zingen, *sprengen* en springen, *rennen* en rinnen — oud = vloeien — *kennen* en kinnen — nu kunnen en zwak — (III); *generen* en genezen — vroeger = behouden — *kwellen* en kwelen — oud = ziek zijn — (IV); *leggen* en liggen, *zetten* en zitten (V); *voeren* en varen — vroeger = gaan — *wekken* en waken — nu zwak — (VI); *vellen* en vallen, (ge)*hengen* en hangen (VII). Verder zijn *zenden*, *leeren* en *lesschen* wel causatieven, maar de origineelen hebben nooit in het Nederlandsch bestaan.

Opgave. Ga eens na, of er nog werkelijk bij alle v.b. van een *causatieve* beteekenis sprake is.

Achter het imperfectum kon voor de vorming van het causativum het suffix *-jan* geplaatst worden in Germaanschen tijd; b.v. van *lag* werd gevormd het werkwoord *lagjan*. Eerst werd de uitgang toonloos; door umlautwerking van de j op de voorafgaande vocaal, n.l. de *a*, welk verschijnsel gepaard ging met verdubbeling van den stamslotconsonant, hier de *g*, ontstond dus daarna de vorm *leggen*.

Opmerking. Het is ook best mogelijk, dat de vorming wel eens kon plaats vinden naast den werkingsnaam, b.v. bij *drank, val.* In dat geval zou het werkwoord dan een *denominatief* zijn.

Causatieven als de hier besprokene ontstaan niet meer. Toch heeft men wel degelijk behoefte aan dergelijke werkwoorden. Maar dan maakt men gebruik van *beteekenisverschil* of van de *hulpwerkwoorden laten en doen.* Zie daarvoor de paragrafen over transitieve en intransitieve werkwoorden. (Zie 1e Stuk.)

Frequentatieven zijn zwakke werkwoorden, die door het suffix *-elen* of *-eren* zijn afgeleid van andere werkwoorden. Er zijn er massa's van; maar het is soms lastig, de *echte* van de *schijnbare* frequentatieven te onderscheiden, daar er heel wat werkwoorden gevormd zijn van substantieven of adjectieven, die eindigen op *-el* of *-er*. Moeilijker is dit, wanneer wèl het denominatief is blijven bestaan, doch het naamwoord is verdwenen. B.v. is dit het geval met plunderen van plunder = boeltje (verg. nog plunje). Van die schijnbare heeft men in: kegelen, tafelen, trommelen, zadelen, cijferen, hameren, ijveren; wankelen, louteren, beteren, minderen, enz. Echte frequentatieven zijn *trappelen* naast trappen, *vonkelen* naast vonken, *hakkelen* naast hakken, *krabbelen* naast krabben, *klapperen* naast klappen, *blakeren* naast blaken, *knipperen* naast knippen, enz.

Deze vorming is ook zeer productief. Onze nieuwe schrijvers hebben vaak hiervan gebruik gemaakt.

Opmerking. Een ander suffix *-iken* vindt men nog in *grinniken,* frequentatief naast grijnen, ook wel grienen uitgesproken, en ook in *hinniken.*

Intensieven zijn zwakke werkwoorden, die zich kenmerken door een verscherpten stamslotconsonant en soms eenige klankwisseling; van de beteekeniswijziging, n.l. versterkte werking, door die vormverandering is niet veel meer te bespeuren. B.v.: *bukken* naast buigen, *hikken* naast hijgen, *wikken* naast wegen, *stikken* naast steken, *spillen* naast spelen. Een combinatie van frequentatieven en intensieven vindt men in werkwoorden als: *kibbelen* naast kijven, *schuifelen* naast schuiven, *wentelen* naast wenden, *jakkeren* naast jagen, *bibberen* naast beven, *stotteren* naast stooten, enz.

Ook deze wijze van afleiding heeft evenmin als die der causatieven nog plaats.

Afleiding met prefixen heeft bij de werkwoorden plaats, door er *be-*, *ont-* of *ver-* voor te zetten. Dit is een zeer

productieve wijze van woordvorming, die onovergankelijke werkwoorden *overgankelijk* kan maken en die verder vaak wordt toegepast bij denominatieven. B.v.: heerschen—*beheerschen*, woekeren—*ontwoekeren*, luieren—*verluieren*; *bearbeiden*, *ontplooien*, *verhongeren*,

Andere voorvoegsels, waarmee werkwoorden werden afgeleid, zijn *ge-*, *er-* en *her-*; doch dit zijn doode prefixen, omdat er geen nieuwe woorden meer mee gevormd worden. B.v.: *gewennen* naast wennen, *erkennen* naast kennen, *herlezen* naast lezen.

Opmerking. Het prefix *wan-* is uitgestorven bij de werkwoorden. Een oud voorbeeld is *wanhagen*, nu: mishagen. Wanhopen en wantrouwen zijn van wanhoop en wantrouwen; wanschapen is een afleiding van het voltooide deelwoord van scheppen (zonder *ge*).

Om de *beteekenis van de prefixen* goed te onderscheiden, kunnen we één werkwoord, waarbij ze *alle* voorkomen, nemen, nl. *kennen*, waarvan dus afgeleid zijn: *bekennen*, *ontkennen*, *verkennen*, verder *gekennen* (nu verouderd), *erkennen* en *herkennen*.

Be- is eigenlijk de zwaktonige vorm naast Mnl. *bi*, nu *bij* met de oorspronkelijke beteekenis: rondom, betreffende, omendebij. Vergelijk met elkaar: bekomen en bijkomen, bevallen (naar den zin zijn) en bijvallen, bestaan en bijstaan. Waar *kennen* nu beteekent: weten, onderscheiden, daar is de beteekenis van *bekennen* dus eigenlijk: alles betreffende een of andere zaak weten, onderscheiden of zeggen; b.v.: Er is geen verf op die deur meer te bekennen; verder: Hij moest voor den rechter zijn schuld bekennen.

Ont- is een zwaktonige vorm naast het weinig voorkomende *ant-* (in antwoord, Antwerpen), en beteekent oorspronkelijk tegen, geeft dus een sterke tegenstelling aan. Zoo wil *ontkennen* dus zeggen: niet willen weten of zeggen, loochenen; b.v.: De jongen ontkende de ruit te hebben ingegooid.

Ver- is ontstaan uit verschillende Germaansche vormen, waarvan

er één in sterktonigen vorm als *voor* in onze taal over is; *ver* is dus verwant met het bijwoord *voor*. In deze beteekenis treffen we het aan in *verkennen*, dat beteekent vooraf trachten te weten, onderzoeken, opnemen. Zoo spreekt men van: een streek of terrein verkennen.

Ge-, in het Germaansch ook *ga-* of *gi-*, zal waarschijnlijk beteekend hebben: bijeen of samen (*gerinnen* beteekende: samenvloeien, daarvan is nog over: geronnen). Doch bij werkwoorden had het vooral een perfectieve beteekenis, d.w.z. het had de kracht, een werking als voltooid te doen gevoelen, waaruit voortvloeit de beteekenis: geheel en al, ten volle; een versterking dus. Zoo is *gekennen* een sterkere vorm voor kennen, zooals gezeggen voor zeggen, gedenken voor denken. In een Mnl. verhaal komt voor: Zijn kleur was veranderd en bleek „dat sine cume ghecanden" (= zoodat zij hem nauwelijks kenden).

Er- is een zwaktonige, Oostnederlandsche vorm naast *oor-* (in oorzaak, oorsprong) en beteekent oorspronkelijk: uit. Zoo wil *erkennen* dus zeggen, dat men de waarheid ergens uit heeft leeren kennen en dat toegeven; ergens voor uitkomen, iets inzien; b.v.: Ik moet erkennen te hebben misdaan. Papieren als echt erkennen.

Her- is alleen Nederlandsch, en misschien onder invloed van her = hier (in *her en der*) in de plaats gekomen voor het prefix *er-* met de beteekenis: opnieuw. Verschillende werkwoorden, die vroeger dus het prefix *er-* hadden, hebben nu *her-*. De beteekenis van *herkennen* is dus nu: opnieuw, weer, terug kennen. B.v.: Hij herkende dadelijk zijn oom, al was deze ook ruim tien jaar in 't buitenland geweest.

Natuurlijk zijn de hier gegeven beteekenissen niet de eenige, en sommige prefixen hebben er verscheidene, vooral de levende. We geven hier nog eenige afleidingen bij elk der prefixen:

Bedenken, beheerschen, behangen, beplanten, begroeten, besturen, behalen, bemeesteren, begrenzen, bezegelen, bemoedigen, bevestigen.

Opgave. Omschrijf de beteekenis.

Opmerking. Er zijn werkwoorden, waarvan het simplex niet bestaat, zooals: bedriegen, behagen, beseffen, enz.

Geleiden, geheugen, geraken, gedenken, gezeggen, gebeteren.

Opmerking. Ook hierbij zijn verscheidene werkwoorden, waarvan het simplex is verdwenen, als: genezen, gebruiken, geschieden, enz.

Erbarmen, erlangen, erkennen, ervaren en erachten (alleen in: mijns erachtens = naar mijn meening) zijn de eenige nog bestaande werkwoorden met het prefix *er-*.

Opmerking. Soms treft men erinneren aan, dat uit 't H. D. afkomstig is.

Herdenken, herlezen, herdrukken, herroepen, herstemmen.

Opmerking. Hernieuwen zal wel analogievorm zijn naar vernieuwen; herkauwen is uit ederkauwen = terug-kauwen.

Ontbinden, ontladen, ontboeien, onthoofden, ontgroenen, ontheiligen, ontleenen, ontrooven, ontgroeien, ontvluchten, ontbranden, ontslapen.

Opgave. Ga de beteekenis na.

Opmerking. Ook hier zijn werkwoorden, waarvan het simplex niet bestaat of moeilijk is te herkennen, zooals: ontginnen, ontbijten, ontberen, ontbreken. Ontwaren was vroeger: ontware (= gewaar) worden.

Verbranden, vertrappen, verjagen, vertrekken, verbergen, verzwijgen, verbinden, versmelten, verachten, verwenschen, verhuren, verruilen, verbouwen, verschikken, verdragen, vertalen, vervellen, verdenken, verleiden, vergulden, verplegen, verketteren, vermolmen, verbleeken, verfraaien, veranderen, verblijven, verrijzen.

Opgave. Omschrijf de beteekenis.

Opmerkingen. 1. Verwinnen, vernachten, staan voor: overwinnen, overnachten. Het zijn dus verkortingen.

2. Ook hier zijn weer werkwoorden, die moeilijk te herkennen zijn als: vergeten, verlangen, verstaan.

3. Sommige werkwoorden vertoonen twee prefixen, zooals: begenadigen, begeleiden, verontschuldigen, verontrusten. Dit zijn vormingen van: genade geleide, onschuldig, onrust. Bij de twee laatste is contaminatie in 't spel.

Ten slotte moeten we nog wijzen op een eigenaardige beteekenis der prefixen betreffende den duur der handeling. Werkwoorden die niet afgeleid zijn met een prefix, kunnen *het begin* van een handeling of werking beteekenen; b.v. *drogen* in een zin als: Het waschgoed droogt snel door de zon. Werkwoorden met deze beteekenis noemt men *inchoatief*. Andere voorbeelden zijn nog: *korten, gaan*, enz. Nu dient het prefix *ont-* om werkwoorden een inchoatieve beteekenis te geven; b.v.: ontvlammen, ontbranden, ontdooien, ontslapen, ontspringen, enz.

Er zijn ook werkwoorden, die het *voortduren* van een handeling beteekenen; b.v.: *stijgen* in een zin als: De ballon steeg steeds hooger, tot boven de wolken. Werkwoorden met deze beteekenis noemt men *duratief*. Andere voorbeelden zijn nog: *leven, zoeken*, enz.

Verder zijn er werkwoorden, die het *einde* van een handeling beteekenen, deze is bij haar optreden reeds voltooid, afgeloopen; b.v. *vinden* in een zin als: Die jongen vindt daar een gulden! Werkwoorden met deze beteekenis noemt men *perfectief;* andere voorbeelden zijn nog: *brengen, komen*, enz. Het prefix *be-* dient nu ook, om aan werkwoorden een perfectieve beteekenis te geven; b.v.: besturen, bedwingen, bestijgen, enz. Ook het prefix *ver-* bezit het vermogen, werkwoorden perfectief te maken; b.v.: verkiezen, verhaasten, vervallen, verlaten, enz. In Germaanschen tijd diende ook het prefix *ge-* om een perfectieve handeling aan te duiden; zoo vindt men in het Gotisch naast elkaar: *hausjan* = hooren en *gahausjan* = vernemen; *greipan* (spreek uit ei als ie) = grijpen en *gagreipan* = bemachtigen. In de tegenwoordige taal evenwel wordt dit prefix alleen gebruikt bij het voltooid deelwoord, om het afgeloopen zijn der handeling aan te duiden. Dat de kracht ervan is verzwakt, blijkt heel duidelijk, daar het nu ook staat voor deelwoorden van die werkwoorden, waarbij het volgens de beteekenis volstrekt niet noodig is; immers de deelwoorden *vonden, komen* luiden nu *ge-vonden, ge-komen*.

Groepjes werkwoorden met *inchoatieve, duratieve* en *perfectieve* beteekenis zijn b.v.:

ontbranden	branden	verbranden
ontspringen	springen	verspringen
ontbloeien	bloeien	verbloeien
ontleenen	leenen	beleenen
ontwaken	waken	bewaken
ontstijgen	stijgen	bestijgen

Opmerking. Zie nu nog eens het overzicht van de werkwoordelijke vormen, waar we bij de tijden ook een *durativum* en een *„perfectivum"* onderscheiden.

De vorming van het naamwoord. Hierbij onderscheiden we de vorming van het *substantief*, het *voornaamwoord*, het *adjectief* en het *telwoord*.

De vorming van het substantief is vooral belangrijk bij de samenstelling en de afleiding. Bij de samengestelde substantieven bestaan vijf typen, nl. die waarbij het eerste lid achtereenvolgens een *verbale stam*, een *substantief*, een *adjectief*, een *telwoord* en een *bijwoord* is. De meest productieve zijn natuurlijk de twee eerste, waarvan dagelijks bijna nieuwe woorden gevormd worden. Voorbeelden: *waaihoek, zandhoek, rechthoek, driehoek, uithoek.*

De beteekenis van het type: verbale stam + substantief is, om in het eerste lid in 't kort den inhoud van een gezegde weer te geven.

Een waaihoek is een plek waar 't altijd waait; een bouwland is een land, waarop verschillende gewassen verbouwd worden; een eetlepel is een lepel, waarmee men eet; een hanglamp is een lamp, die hangt; enz.

De beteekenis van het type: substantief + substantief kan zijn, dat het eerste lid in 't kort den inhoud van een voorzetselbepaling weergeeft, of wel van een vergelijking. Zoo is een

tuinkamer een kamer aan den tuin, een veldbloem een bloem op of van het veld, een tooneelkijker een kijker voor het tooneel. Bij sommige van deze samenstellingen voelt men een genitiefsbetrekking; b.v. werkstaking, huiseigenaar, geldsom, enz. Een vergelijking voelt men in: vlinderbloem, dat is een bloem als een vlinder; stofregen, bliksemtrein.

Vraag. Hoe zijn samengesteld: oudemannenhuis, nuchterekalverslager, vrijevrouwenclub?

Bij de afgeleide substantieven onderscheiden we de rechtstreeksche afleiding, die met prefixen, en die met suffixen. Van *rechtstreeksche afleiding* spreekt men, wanneer een substantief gelijk is aan een sterken, verbalen stam. En de klankwisseling of ablaut, die men aantreft bij de stammen van één werkwoord, vindt men juist zoo weer bij de naamwoorden, uitgezonderd bij de afleidingen van de zevende klasse. Maar natuurlijk zijn in den loop der tijden de stamklinkers nog wel eens gewijzigd. Zoo heeft men naast *springen*: *sprong*, naast *stijgen*: *steeg*, maar naast *drinken*: *drank*, en naast *druipen*: *drop*. Het imperfectum van drinken was evenwel in veel vroeger tijd niet *dronk*, maar *drank*.

Rechtstreeksche afleiding heeft soms plaats gehad van zwakke werkwoorden, maar bij de laatste is nooit met zekerheid te zeggen, of het substantief dan wel het werkwoord 't eerst gevormd is. Zoo staat b.v. wel vast, dat *fietsen* gevormd is van *fiets*; en omgekeerd het substantief *draf* van *draven*; maar het is niet uit te maken, of bij *eer* en *eeren* het substantief dan wel het werkwoord het eerst is gevormd, of dat ze tegelijkertijd naast elkaar zijn ontstaan.

Naar de klassen van sterke werkwoorden gerangschikt, heeft men dan b.v.:

I. bijten—*bijt* en *beet*; drijven—*dreef*; krijten—*kreet*; lijden—*leed*; rijden—*rit*; snijden—*snit* en *snede*; slijpen—*slip* en *sleep*; stijgen—*steg* en *steeg*.

II. bedriegen—*bedrog* en *drog*(reden); gieten—*goot* en *geut*; kiezen—*keur* en *keus*; genieten—*genot, genoot* en *nut*; schieten—*schot, schoot* en *scheut*; tiën (oud)—*toog, teug, tuig*, (al)*toos* en (her)*tog*; vlieten—*vloot, vlot* en *vliet*; ruiken—*rook* en *reuk*; sluipen—*sloop* en *slop*; spruiten—*spruit* en *spriet*; zuipen—*zoop, sop* en *soep*.

III. binden—*bende, bent, band, bond* en *bint*; drinken—*drank* en *dronk*; springen—*sprong, sprang, spreng* en *sprank*; wringen—*wrong*; zingen—*zang*; bergen—(her)*berg en borg*; helpen—*hulp*, smelten—*smout* (gesmolten vet).

IV. breken—*brok* en *breuk*; helen—*hal, hel, hol* en *heul* (hulp); nemen—(erfge)*naam*; scheren—*schaar* en *scheur*; spreken—*spraak, sprook* en *spreuk*; steken—*staak, steek, stek, stok* en *stuk*; wreken—*wraak* en *wrok*.

V. geven—*gave*; meten—*maat* en (van) *meet* (af); vreten—*vraat*; (be)wegen—*waag, weg* en *wieg*; bidden—*bede*; liggen—*laag*; zitten—(land)*zaat* en (have)*zate*.

VI. graven—*graf*, (loop)*graaf* en *groeve*; malen—*meel* en *mol*; varen—*veer*.

VII. loopen—*loop*; roepen—*roep*; stooten—*stoot*, enz.

Afleiding met prefixen heeft plaats door voor een substantief *aarts-, ge-, oer-, on-*, of *wan-* te plaatsen; dit zijn nog levende prefixen; doode prefixen zijn *af-, ant-, et-* en *oor-*.

Aarts- is van Grieksch-Latijnschen oorsprong, n.l. *archi*, en is door het Romaansch heen in het Nederlandsch gekomen en voor titels geplaatst met de beteekenis: opperste, eerste, voornaamste; vergelijk *architect* = opperste timmerman, *archipel* = hoofdzee, *arts* Mnl. aersater uit *archiater* = opperste lijfdokter. Wij hebben nog: aartsbisschop, aartspriester, aartsengel, aartsvader, aartshertog. Productief is het prefix met de beteekenis: opvallende door een of andere minder gunstige eigenschap, in ieder geval overdreven; b.v.: aartsluiaard, aartsleelijkerd, aartsvoetballer, aartsverzamelaar.

Ge- heeft, zooals bij de werkwoorden hierboven reeds is opgemerkt, oorspronkelijk de beteekenis: samen. Het vormt dan ook collectieven of verzamelnamen als: gepeupel, gespuis, gezin (zij die samen reizen), gebroeders, gezusters, gespelen, gelieven. Verder met het suffix *-te* nog: geboefte, gedierte, gevogelte, geboomte, gebladerte, gevederte. (Grappigerwijze: Blijf er af met je gevingerte! Trap me niet op mijn geteente!) Het prefix vormt ook substantieven, die het resultaat van of het middel tot een werking beteekenen: gebouw, gebed, gezang, gevoel, geweer, en ten slotte werkingsnamen als: geloop, gefiets, gefladder, gezanik, geleuter, enz. Als zoodanig is het zéér productief.

Oer- is van Hoogduitschen oorsprong, in de 19e eeuw ontleend met de beteekenis: oorspronkelijk, heel oud, eerste naar den tijd; b.v.: oermensch, oerdiertjes, oervorm, oerwoud, oertaal, oertekst, enz.

Opmerking. Oeros is aan Middelnederduitsch ûrosse ontleend, een stapelvorm, want het eerste deel van het woord beteekent oorspronkelijk al: os.

On- is een prefix met ontkennende kracht; het dient dus om een tegenstelling uit te drukken; b.v.: ondeugd, onzin, ongeloof, ondank, onwil; verder dient het om iets verzachtend te zeggen; voor domheid: onverstand, voor schande: oneer, voor schade: ondienst. Ten slotte geeft het prefix aan een woord een zeer slechte beteekenis; b.v.: ondier, onmensch, ontuig, onweer, onding.

Wan- beteekent oorspronkelijk gebrekkig, minder goed (nog in *waanzin*), heeft nu dezelfde beteekenis als *on-*; tegenstelling zit in: wantrouwen, wanhoop, wanorde, wanbetaling; slecht beteekent het in: wantaal, wanverhouding, wangedrag, wandaad.

Af- heeft ontkennende kracht in: afgrond en ongunstige beteekenis in: afgod en afgunst.

Opmerking. In afdak heeft men een samenstelling, waar af beteekent: van boven naar beneden.

Ant- vroeger *and-*, beteekent: tegen, en is alleen nog over in antwoord en Antwerpen = tegen water opgeworpen land.

Et- vroeger *ed-*, beteekent tweede, is alleen nog over in etgroen, dialectisch etgarde (tweede gras, het gras dat na het hooien opkomt) en in etmaal (maal = tijdduur).

Oor- beteekent oorspronkelijk uit, waarnaast *er-* in werkwoorden staat; het is alleen nog over in oorbaar (voordeel) oordeel, oorkonde, oorlof (afscheid), oorlog (log = misschien eed, dus oorlog = toestand waarin het eedsverdrag uit is), oorsprong en oorzaak.

Afleiding met suffixen heeft plaats met *-aar, -er, -aard, -erd, -ier, -ik, -ing, -ist, -aan, -icus, -e, -in, -es, -ster, -sche, -sel, -de, -te, -s, -st, -teit, -ment, -uur, -ij, -nis, -isme, -age, -heid, -dom* en *-schap*.

Dit zijn alle levende suffixen; dood zijn voor de vorming: *-iet, -and, -e, -eel, -egge, -ei, -rik* en *-s* (*-se* of *-sen*). Het is onnoodig te zeggen, dat sommige suffixen door de werking van valsche analogie verlengd worden; zoo wordt *-aar* wel *-laar* of *-elaar*, ook *-naar* of *-enaar*. Zie daarvoor de voorbeelden.

Het is dus een ontzettend rijke verscheidenheid, waarin substantieven kunnen of konden worden afgeleid; doch er zijn eenige groepen te onderscheiden. Zoo dienen sommige suffixen alleen voor mannelijke, andere enkel voor vrouwelijke persoonsnamen; weer andere voor voorwerpsnamen, of voor werkingsnamen, enz. Er zijn ook suffixen, die we zoowel bij persoons- als voorwerpsnamen aantreffen.

Voor de vorming van *concrete substantieven* dienen: *-aar*, afkomstig van het Latijnsche *-arius* — operarius = werkman —, vormt mannelijke persoonsnamen van verbale stammen eindigende op toonlooze syllabe, van substantieven en van plaatsnamen; b.v.: handelen—handel—handelaar, bedelaar, lasteraar; maar dienen, leeren, minnen en winnen vormen dienaar, leeraar, minnaar, winnaar; molen—molenaar, kunstenaar, bultenaar; Leiden—Leidenaar, Bredanaar, Utrechtenaar, Gouwenaar,

Meppelaar. Het suffix vormt ook zaaknamen, b.v.: appel—appelaar, perelaar, boezelaar, beukelaar, lessenaar, evenaar, beeldenaar.

-er, toonlooze vorm naast *-aar*, is zeer productief en vormt mannelijke persoonsnamen van verbale stammen, van substantieven en van plaatsnamen, b.v.: vliegen—vlieg—vlieger, lezer, schrijver, looper; doch achter *l*, *n* of *r* wordt vaak *d* ingelascht, b.v.: vilder, diender, hoorder; kraam—kramer, burger, zanger; Nederland—Nederlander, Brabander, Arnhemmer, Indiër, Arabier. Het suffix vormde ook een enkelen diernaam en vormt nog zaaknamen; b.v.: kat—kater; vlieg—vlieger, looper, wekker, klinker.

Opmerking. Verscheidene van deze zijn zoowel persoons- als zaaknaam.

-aard is afkomstig van het Fransche *-ard*, dat echter weer overgenomen was uit het Germaansch: *-hard* met de beteekenis: sterk, en nog in eigennamen als Gerhard, Bernhard (= sterk als een speer, als een beer) bestaat; het Fransch had b.v. Renard, en het Mnl. Reynaert. Het suffix vormt mannelijke persoonsnamen van adjectieven met ongunstige beteekenis: valsch—valschaard, lafaard, rijkaard; grijsaard heeft geen ongunstige beteekenis.

-erd, verzwakte vorm naast *-aard*, vormt ook mannelijke persoonsnamen van adjectieven; b.v.: bang—bangerd, vluggerd, lieverd; analogie naar bangerd of stommerd heeft achter substantieven als schreeuwer, knoeier een *d* geplaatst: schreeuwerd, knoeierd.

-ier, is van Fransche afkomst — portier, barbier — en vormt mannelijke persoonsnamen van substantieven; b.v.: tuin—tuinier, kruidenier, winkelier, scholier. Vliegenier van een verbalen stam beantwoordt dus niet aan deze woordvorming.

-ik vormt enkele mannelijke persoonsnamen met ongunstige beteekenis van adjectieven; b.v. vuil—vuilik, viezik; ook verlengd: viezerik, stommerik.

-es, soms *-is*, vormt persoonsnamen met ongunstige of beschermende beteekenis; b.v.: dreumes, lobbes, loeres, smeres of smeris. (Verg. H.D. Lumpes.)

-ing, *-ling*, een zeer productief suffix, vormt persoonsnamen van substantieven, adjectieven, telwoorden en verbale stammen; b.v.: hemel—hemeling, kloosterling, dorpeling, hoveling; jong—jongeling, lieveling; en ongunstig: stommeling, lammeling; twee—tweeling, drieling, eersteling; leeren—leer—leerling, zwerveling, banneling, kweekeling.

Vraag. Leerling en zwerveling hebben actieve, banneling en kweekeling passieve beteekenis. Waarom?

Zeer verouderd is de vorming van *vadersnamen* of *patronymica*, die dus beteekenen: „zoon of nakomeling van"; zoo in Karoling, zoon van Karel (Carolus): de Karolingen waren dus de nakomelingen van Karel. Denk nog aan Merovingen, Capetingen, enz. Iemand, die Wolfert heette en de zoon van Benno was, noemde zich dus Wolfert Benning, enz. Doch na de 10e eeuw is deze wijze van naamvorming in onbruik geraakt. In de Saksische landstreken wijzigde *-ing* vaak in *-ink*, in de Friesche in *-inga*, terwijl 't in West-Vlaanderen wel *-ijnck* werd; zoodat Frankische namen gewoonlijk alleen nog den uitgang *-ing* hebben; b.v.: *Schuiling*, *Schuilink* en *Schuilinga*.

Zoo komen voor de namen *Hesslinga*, *Hesselink*, *Hesseling* en *Hesselynck*, alle afgeleid van *Hessel*, een voornaam. Van een beroepsnaam, n.l. smid, zijn afkomstig: Smeding, Smedink, Smedinga. Ook vormt het suffix mannelijke persoonsnamen van plaatsnamen: Brugge—Bruggeling, Vlaming, Westerling, Oosterling.

-ist, afkomstig uit het Fransch, vormt mannelijke persoonsnamen van voorwerps- of eigennamen of van abstracta, om beoefenaars van ambten, kunsten of wetenschappen, ook wel aanhangers van personen, partijen of denkbeelden aan te duiden; b.v.: bloem—bloemist, violist, organist, tooneelist; Latinist,

Germanist, Romanist; Calvinist, Jansenist, Mennist; humanist, piëtist, orangist, federalist, socialist, anarchist.

-aan, afkomstig van het Latijnsche *-anus*, dient tot hetzelfde doel als -ist; bovendien vormt het nog persoonsnamen van landen; b.v.: Lutheraan, Arminiaan, Kuyperiaan, Kantiaan, Hegeliaan, Kollewijniaan, Indiaan, Europeaan, Italiaan, Afrikaan, Mohamedaan.

-icus, uit het Latijn, dient tot hetzelfde doel: b.v.: theorie—theoreticus, technicus, practicus; historicus, Neerlandicus.

-e vormt vrouwelijke persoonsnamen van mannelijke; b.v.: violist —violiste, leerlinge, studente, advocate, kapiteine, telegrafiste.

-in, soms *-inne*, doet denzelfden dienst en vormt bovendien diernamen; b.v.: vorst—vorstin, boerin, godin (godinne), slavin, Jodin, Christin, Friezin, Russin; leeuwin, berin, wolvin.

-es, soms *-esse*, uit het Fransche -esse afkomstig, doet denzelfden dienst als *-e*; b.v.: prins—prinses, profetes, meesteres, dienares (dienaresse), kunstenares, leerares, zangeres, bedelares.

-ster vormt vrouwelijke persoonsnamen van mannelijke of van verbale stammen; b.v.; bedelaar—bedelaarster, herbergierster; breien—brei—breister, werkster, spreekster, zangster.

-sche vormt vrouwelijke persoonsnamen van plaatsnamen en van mannelijke beroepsnamen; b.v.: een Hollandsche, Haagsche, Bredasche; de domineesche, bakkersche, meestersche.

-sel, dat ontstaan is uit *s* + *el* (-el is een oud en dood suffix), is zeer productief en dient om zaaknamen te vormen van verbale stammen, hetzij middelen, dan wel voortbrengselen; b.v.: voeden —voed—voedsel, deksel, schoeisel, behangsel; schepsel, brouwsel, zaagsel.

Opmerking. Leidsel is uit leidzeel (= -touw).

Voor de vorming van *abstracte substantieven* dienen:

-de geplaatst achter adjectieven; b.v.: lief—liefde en woede. Dit suffix werd verscherpt tot *-te*; b.v.: Mnl. hoogede werd hoogte; diepte, breedte, sterkte.

-ing vormt werkingsnamen van verbale stammen; b.v.: bewegen—beweeg—beweging, verrassing, lezing, wandeling, scheiding. (ook concreet).

-s is eigenlijk een oude partitieve genitiefsvorm en levert nu substantieven van adjectieven; b.v.: het moois, het lekkers, het fijns, het leelijks. (ook concreet.)

-st is geen productief suffix, vormt werkingsnamen van verbale stammen; b.v.: dienen—dien—dienst, komst, kunst, gunst, vangst.

-teit, uit het Fransche *-té* afkomstig, vormt hoedanigheidsnamen; b.v. kwaliteit, flauwiteit, gemeeniteit, stommiteit.

-ment, eveneens uit het Fransch, vormt toestandsnamen, b.v.: mankement, dreigement, zielement. (ook concreet).

-uur, ook uit het Fransch, vormt toestandsnamen; b.v.: blessuur, kwetsuur, schriftuur. (ook concreet).

-ij beantwoordt aan 't Fransche *-ie*, vormt werkingsnamen en plaatsnamen van persoonsnamen, verzamelnamen en werkingsnamen van verbale stammen met ongunstige beteekenis; b.v.: bedriegerij, visscherij, schrijverij; bakkerij, smederij, brouwerij; burgerij, ruiterij, boekerij; peuterderij, treuzelarij, voetballerij. (sommige ook concreet). Voogdijschap is een verlengde vorm.

-nis, soms wel *-nisse*, staat achter verbale stammen en adjectieven; b.v.: groetenis, begrafenis, kennis, vergiffenis; wildernis, duisternisse, droefenisse. (sommige ook concreet).

-isme, uit het Fransch afkomstig, vormt namen van richtingen op maatschappelijk, wetenschappelijk of kunstgebied; b.v.: socialisme, darwinisme, spiritisme, futurisme; en daarnaar schertsenderwijze: leuterisme, kladderisme, middelmatisme.

-age, aan 't Fransch ontleend, vormt werkingsnamen en verzamelnamen; b.v.: plantage, slijtage, lekkage, vrijage; bosschage, pluimage, tuigage.

-heid, oorspronkelijk beteekenende aard, stand of waardigheid, staat achter substantieven, adjectieven, telwoorden en bijwoorden;

b v,: godheid, menschheid, christenheid; hoogheid, domheid, bitterheid, achteloosheid; eenheid, meerderheid, verscheidenheid; overheid. Sommige nemen de beteekenis van een verzamelnaam aan.

Opmerkingen. 1. In gewijzigde beteekenis wordt het suffix verlengd tot -igheid; b.v.: zoetigheid, malligheid.

2. Het verschil tusschen vormingen op *-te* en op *-heid* is, dat de eerste meer concreet, de laatste meer abstract zijn; b.v.: laagte en laagheid; koelte en koelheid.

-dom beteekent oorspronkelijk stand of toestand, is verwant met *doen*, en vormt toestands-, gebieds- en verzamelnamen van substantieven en adjectieven; b.v.: rijkdom, hertogdom, christendom, menschdom. (ook concreet).

Opmerking. Wasdom is van een verbalen stam.

-schap, oorspronkelijk beteekenende: wijze of geaardheid, is verwant met scheppen (= te voorschijn brengen), en doet denzelfden dienst als -dom, doch is veel productiever. Het staat achter substantieven, adjectieven, deelwoorden en infinitieven; b.v.: koningschap, vaderschap; blijdschap, beterschap; gevangenschap; wetenschap, nalatenschap. (sommige ook concreet.)

Opmerking. Verlengde vormen zijn: heerschappij en maatschappij, waarvan heerschap nu verschilt in beteekenis met heerschappij.

De doode suffixen zijn:

-iet, van het Grieksche *-ites*, vindt men nog in: Israëliet, Semiet, Mennoniet.

-and, de Germaansche uitgang van het onvoltooid deelwoord, staat nog in: vijand (= de hatende, van vijen of Mnl. vien), vriend (eig. vriënd = de liefhebbende, van vrien, nu vrijen), heiland (= de genezende, van heelen, O. s. hêliand), Mnl. wigand (held = de strijdende, van wigen = strijden.)

-e vormde abstracte substantieven van adjectieven; koud—koude, waarde, hulde (= genegenheid, verg. H.D. nog hold), en 17e- eeuwsch nog: oude (= ouderdom).

-eel, afkomstig uit het Fransche *-el*, vîndt men in: bekkeneel, struweel, krakeel.

Opmerking. Tooneel is uit Fr. tinel (= hofstoet) en houweel uit Fr. hoël.

egge, uit *-ege*, staat achter dief—dievegge. Dit suffix ging over tot:

-ei in klappei (van klappen = babbelen) en labbei (van labben = likken.)

-rik, uit *rijk*, beteekende hier: de machtige; nog alleen maar in eigennamen als Hendrik, uit Heimric (= de heer van het heem), Diederik (= de heer van het volk). Er zijn nog eenige andere suffixen, die enkel in voornamen leven, maar dit eene voorbeeld kan volstaan.

-s, ook wel *-se* of *-sen*, uit *zoon*, vroeger achter voornamen geplaatst; b.v.: Jan Pieterzoon, Pietersen, Pieterse of Pieters.

Bij de besproken suffixen zijn er enkele, waarvan men de oude beteekenis als zelfstandig woord heeft kunnen opsporen, n.l. *-aard*, *-heid*, *-dom* en *-schap* (en *-rik* in voornamen). Daarom noemt men deze wel eens *zelfstandige suffixen*, en de rest: *onzelfstandige*.

Nog verscheidene substantieven bevat onze taal, die we aan het Fransch hebben ontleend, waarvan het suffix dan verneder-landscht werd, doch niet achter Nederlandsche woorden zelf staat; als *-ijn:* praktizijn, Jacobijn, Capucijn; *-aat:* pensionaat, notariaat, consulaat; *-iek:* muziek, gymnastiek, lyriek; *-ees:* Portugees, Albanees, Chinees; enz.

Ten slotte moeten we nog wijzen op eenige oude, *doode suffixen*, waarvoor evenwel kennis van etymologie in meerdere of mindere mate vereischt wordt, om ze werkelijk als zoodanig te herkennen; want het hedendaagsch Nederlandsch voelt er geen suffixen meer is. Hier volgen enkel eenige voorbeelden; *-d*: hemd, deugd; *-g*: trog; *-l*: maal (bij meten), vleugel, hevel; *-m*: molm (bij malen), vadem, deesem; *-n*: maan (bij meten), leugen, heiden (bij heide), Christen (bij Christ), woestijn; *-r*: leger, woeker, laster; in verwantschapsnamen als vader, broeder,

enz. behoort de r tot den stam; *-s*: vlas (bij vlechten); *-sch*: wensch (van een wortel wen-, zich behaaglijk voelen, verg. wennen); *-t*: gift, vlucht, dorst, last (bij laden), troost (bij trouw).

Verkleinwoorden of diminutieven worden van substantieven gevormd met behulp van de suffixen *-je* of *-ke*. Dit laatste is meer gebruikelijk in 't Zuiden van ons land, in Vlaanderen en ook in Friesland; b.v.: boekje, roosje, katje, liedje, hokje, meisje, meiske, kopke, rooske. Soms wordt het suffix uitgebreid; *t* wordt ingelascht na vocalen, na w, l, n en r; b.v.: laatje, koetje, touwtje, zaaltje, maantje, peertje; *p* wordt ingelascht na m; b.v.: boompje; *k* wordt ingelascht na ***ng***; b.v.: koninkje (de k komt dan in de plaats voor het teeken g).

Van deze inlasschingen is evenwel *geen sprake*, indien de onmiddellijk aan l, n, r, m of ng voorafgaande klinker *kort* (onvolkomen) is; want dan wordt voor het suffix de *toonlooze e* ingelascht, en krijgt men dus: velletje, lammetje, mannetje, karretje, ringetje. Dit gebeurt evenwel ook na de *g* of *p*; b.v.: weggetje, poppetje.

Opgave. Ga eens na, hoe in al deze gevallen de *klemtoon* is, en tracht het in een regel uit te drukken.

Opmerking. In verkleinwoorden, gevormd van substantieven op -cht en -st, wordt de *t* niet uitgesproken; nachtje, spr. nachje, nestje, spr. nesje.

Het suffix *-ke* was vroeger *-ken* en nog vroeger *-kijn;* b.v.: kindekijn, kindeken, kindeke. Zooals uit dit voorbeeld blijkt, wordt ook hier wel eens een *toonlooze e* ingelascht: manneke, bolleke, en na k, g of ***ng*** een *s*; b.v.: hoekske, jongske, penningske.

Eenlettergrepige woorden met korten klinker, die in het meervoud lang wordt, vertoonen dit verschijnsel soms ook in het verkleinwoord: dag—dagen, dagje—daagje, vaatje, lootje, weegje; en met eenige wijziging: scheepje.

Verkleinwoorden van *eigennamen* worden soms gevormd met *-ie* inplaats van *-je;* b.v.: Annie, Beppie, Jopie, Willie, enz. (De invloed van het Engelsch is hier duidelijk; verg. Mary, Willy, enz.)

Een verouderd diminutief is *-el*, dat evenwel niet meer als zoodanig wordt gevoeld; verg. drop en droppel, trommel, stengel (bij stang), hoepel, sprenkel (bij sprank), beugel (bij boog), korrel (uit kornel, bij koorn). Dit geeft nu aanleiding tot stapelvormen als: droppeltje, korreltje. Verlengd met *-ijn* wordt het suffix: *-elijn* in vogelijn, maagdelijn (verg. het H.D.: Mägdlein).

Opmerking. Naast elkaar komen voor de volgende diminutieven van *weg*: wegje, weggetje, weegje, wegske, weegske, wegel (oud), wegelijn, wegelke, wegelske. (de laatste twee in het Vlaamsch).

De vorming van het voornaamwoord. Hier kunnen we met een enkele opmerking volstaan, omdat deze woordsoort zich niet uitbreidt door nieuwvormingen. De voornaamwoorden zijn mede van de oudste bestanddeelen der taal, en sommige, zooals de personalia, de demonstratieven en de interrogatieven ik, gij, hij, wij, zij, die, dit, dat, wie, wat, schijnen niet anders te zijn dan naakte woordstammen. De overige zijn veelal samenkoppelingen als: degene, dezelfde, waarvan beide deelen nog verbogen worden; samenstellingen als elkander, malkander (malk-, Mnl. nog manlijc), dergelijke; of wel verholen samenstellingen als: deze (= zie daar), welk (= wie-lîk = hoe een gedaante), zulk (= zoo-lîk), dialectisch nog: hoelk; iemand uit ieman (= ooit een man), iets, vroeger iet (uit ietwat), niemand, niet en niets (met ontkenning ne).

Opmerking. De lidwoorden *de* en *het* zijn ontleend aan de voornaamwoorden; *de* is de zwakke vorm naast *die*, en *het* is het voornaamwoord voor het onzijdig geslacht, Mnl. et, (de h is later dus voorgeplaatst.)

De vorming van het adjectief is belangrijker in de afleiding dan in de samenstelling of andere wijze van woordvorming. Bij de samengestelde adjectieven bestaan vier typen, nl. die waarbij het eerste lid achtereenvolgens een *verbale stam*, een *substantief*, een *telwoord* of een *bijwoord* is; b.v.: kieskeurig; menschwaardig, doodsbleek; eerstgeboren; overgelukkig.

Opmerking. Het eerste lid kan geen adjectief zijn in de samenstelling, omdat men dan te doen heeft met naast-elkaar-plaatsing van eigenschappen: copulatie.

De beteekenis der samenstellingstypen is, dat het eerste lid het tweede bepaalt (keurig in het kiezen, waardig voor een mensch), of een vergelijking uitdrukt (zoo bleek als de dood), of wel een versterking te kennen geeft (zeer gelukkig).

Bij de afgeleide adjectieven onderscheiden we, evenals bij de substantieven, rechtstreeksche afleiding, die met prefixen en met suffixen. Zie voor de beteekenis van rechtstreeksche afleiding hierover bij de afgeleide substantieven. Voorbeelden bij de sterke werkwoorden:

I. blijken—*bleek*; wijken—*week*.

II. tiën (oud)—*tuk*; vlieten—*vlot*; verliezen—*los* en *loos*.

III. blinken—*blank*; slinken—*slank*; helen—*hol*.

IV. nemen—(voor)*naam* en (aange)*naam*; komen—(be)*kwaam*; breken—*braak*; steken—*stuk*.

V. liggen—*laag*; geven—*gaaf*.

VI. malen—*mul*; zweren—*zwaar*.

Opmerking. Naast de zwakke werkwoorden doopen en gelooven vinden we de adjectieven *diep* en *lief* (met klankwisseling dus).

Afleiding met prefixen heeft plaats door middel van *aarts-*, *be-*, *ge-*, *oer-*, *on-* en *wan-*. Van deze zijn alleen *be-*, *ge-* en *on-* productief.

Aarts- dient ter versterking; b.v.: aartsleelijk, aartslui, aartsdom, hier dus in ongunstigen zin.

Oer- doet denzelfden dienst, maar geeft niet altijd een ongunstige beteekenis aan het woord; b.v.; oerslim, oerkomisch, oerstom.

On- dient om aan een adjectief ontkennende kracht te geven; onaardig, onvriendelijk, onnoodig. Wil men zich zachter uitdrukken, dan gebruikt men *niet*; b.v.: niet aardig.

Vraag. Wat is hier het beteekenisverschil? En tusschen: De voordracht was aardig, en: niet onaardig?

Voor alle adjectieven kan het prefix niet staan; dan zegt men b.v,: niet zuur, niet wit, niet lui, niet grappig, enz.

Opmerking. Van sommige adjectieven met on- bestaat het grondwoord niet in het hedendaagsch Nederlandsch; b.v. onnoozel, onstuimig, onuitsprekelijk, onmetelijk, onbeschrijfelijk.

be- en *ge-* dienen om van substantieven adjectieven te vormen, die het uiterlijk hebben van een deelwoord met possessieve beteekenis; b.v.: bemiddeld, betraand, bevolkt, bepakt; gelaarsd, gespoord, gedast, gerokt.

Men vindt het prefix *ge-* ook voor bestaande adjectieven met bijna geen verschil in beteekenis: alleen vindt men de eerste wel eens in deftiger taal; b.v.: trouw en getrouw, streng en gestreng, wis en gewis, willig en gewillig.

Vraag. Wat is het verschil tusschen dienstig en gedienstig?

Wan- is een dood suffix; b.v. wanvoeglijk, wanschapen.

Opmerking. Het bijwoord *in-* voor adjectieven is aan 't overgaan tot prefix met enkel versterkende kracht in woorden als: inlief, inmooi, indom, ingemeen.

Afleiding met suffixen heeft plaats door middel van: *-ig, -achtig, -sch, -er, -loos, -lijk, -baar, -zaam,* de minder productieve *-haft, -haftig, -en, -es,* en de vernederlandschte *-aal, -eel, -eus, -ief, -iek* en *-esk.*

De verscheidenheid is ook hier, evenals bij de substantieven, groot, en wordt nog vergroot door verlenging van sommige suffixen onder invloed van analogie, b.v.: *-ig* wordt *-erig:* houtig, houterig; zooals men ziet ook met verschil van beteekenis.

-ig, met de beteekenis gewoon zijn of geneigd zijn, staat achter alle woordsoorten; b.v.: genadig, zonnig, groenig, goedig, begeerig, bevallig, levendig, eenig, vorig, nietig, innig, weëig; en met verlenging en meestal ongunstige beteekenis: bloederig,

hokkerig, plagerig, zeurderig, sentimenteelerig; daarentegen: zangerig, weelderig.

achtig vroeger: haftig, nog vroeger: haft, met de beteekenis: hebbende, heeft den klemtoon en is dan niet productief; b.v.: vreesáchtig, twijfeláchtig, woonáchtig; doch met de beteekenis: lijkende op en zonder den klemtoon, is 't zeer productief en staat achter substantieven, adjectieven en verbale stammen; b.v.: hóutachtig, méesterachtig, kóortsachtig; gríjsachtig, óudachtig; snóepachtig, schríkachtig.

Vraag. Is er beteekenisverschil tusschen: *twijfelachtig* en *twijfeláchtig, fábelachtig* en *fabeláchtig?*

-sch vormt enkele stofnamen en duidt bovendien afkomst of overeenkomst aan; b.v.: lakensch, neteldoeksch; Hollandsch, Amsterdamsch, Saksisch, Russisch; aardsch, hemelsch; boersch, hondsch, slaafsch, pedagogisch, logisch, enz.

-er duidt ook afkomst aan: Deventer (koek), Kamper (boter), Groninger (klei).

-loos (naast verliezen), beteekent leeg, zonder (verg. een looze noot), b.v.: ouderloos, doelloos, eerloos, waardeloos; staat ook achter verbale stammen: reddeloos, duldeloos.

Vragen. 1. Wat is het onderscheid in beteekenis tusschen *ontrouw* en *trouweloos, onmachtig* en *machteloos, onwillig* en *willoos?*

2. Wat is het onderscheid tusschen *naamloos* en *nameloos, zinloos* en *zinneloos, werkloos* en *werkeloos?*

-lijk, beteekent oorspronkelijk: overeenkomend met, als het staat achter substantieven of adjectieven; b.v.: goddelijk, meesterlijk, fatsoenlijk, letterlijk; en geschikt om te ondergaan of te doen ondergaan, als het staat achter verbale stammen (de woorden krijgen dan dus actieve of passieve beteekenis), b.v.: bekoorlijk, hinderlijk, sterfelijk, verwerpelijk. Het suffix kan achter verbale stammen komen door dat het eerst kwam te staan achter substantieven, die op verbale stammen lijken, b.v.: *geloof*lijk.

Opmerkingen. 1. Het suffix bewijst soms ook syntactische diensten; b.v.: de koninklijke trein, het vaderlijk erfdeel (= de trein des konings, het erfdeel des vaders). Hier heeft het dus de beteekenis van een genitiefsbepaling. Zeg nu ook, hoe: een vaderlijke vermaning kan opgevat worden?

2. Er zijn ook adjectieven, waarvan het grondwoord in onbruik geraakt of niet dadelijk te herkennen is; b.v.: oolijk (uit odelijk, ode = licht), vroolijk (vroo = flink), leelijk (uit leedlijk), goelijk en kwalijk.

Opgave. Ga het beteekenisverschil na bij de volgende vormingen: goed—goedig—goelijk; heer—heerig—heerachtig—heerlijk; zoet—zoetig—zoeterig—zoetachtig—zoetelijk.

-baar, beteekent oorspronkelijk dragend, voortbrengend, en kwam als zoodanig te staan achter substantieven: dienstbaar, vruchtbaar, cijnsbaar. Doordat het stond achter substantieven, die evengoed als verbale stammen voorkwamen, b.v.: eerbaar, werd het suffix ook geplaatst achter werkelijke verbale stammen, en ging dan beteekenen: kunnende ondergaan, geschikt zijn tot; b.v.: deelbaar, buigbaar, drinkbaar, vloeibaar, huwbaar.

Opmerkingen. 1. Ga eens na welke adjectieven zoowel actieve als passieve beteekenis hebben.

2. Openbaar en middelbaar wijken af van de gewone afleidingen. Hoe is de beteekenis?

-zaam beteekent oorspronkelijk: gelijk, verbonden met, en staat achter substantieven, adjectieven en telwoorden; b.v.: deugdzaam, heilzaam; langzaam, gemeenzaam; eenzaam, tweezaam; achter verbale stammen is de beteekenis: geneigd tot, in staat tot; b.v.: spaarzaam, volgzaam, buigzaam, groeizaam.

Opmerking. Zeldzaam is uit zeldzaan, Mnl. seltsien (= zelden gezien).

Opgave. Ga het verschil in beteekenis na tusschen: eerlijk, eerbaar en eerzaam; gemeenlijk en gemeenzaam; zorglijk en zorgzaam.

De suffixen *-achtig, -loos, -lijk, -baar* en *-zaam* noemt men wel eens zelfstandig, omdat de oude beteekenis nog duidelijk is na te gaan.

Tot de minder productieve behooren:

-haft, in manhaft, zeeghaft.

-haftig evenals -haft onder invloed van het Duitsch in de 17e eeuw in onze taal gekomen, nog in: heldhaftig, manhaftig, strijdhaftig, krijgshaftig („soldatenwoorden").

-en, toonlooze vorm voor -ijn, vormde stoffelijke adjectieven, b.v.: gouden, zilveren (Mnl. silverijn, spr. silverien), linnen (van lijn), garen, lederen, enz.

-es, oorspronkelijk achter dievenwoorden; b.v.: Hij hield zich luikes (= alsof hij nergens van wist), sjakes (idem); hommeles (= verward).

De vernederlandschte Fransche suffixen, welke niet achter Nederlandsche woorden staan, zijn b.v.: *-aal:* generaal, brutaal, kolossaal; *-eel:* accidenteel, universeel, industrieel; *-eus:* gracieus, lumineus, complimenteus; *-ief:* duratief, perfectief, decoratief; *-iek:* identiek, feeëriek, diplomatiek; *-esk:* (overeenkomend met *-sch*) grotesk, romanesk, chevaleresk.

Evenals bij de substantieven komen ook bij de adjectieven *doode suffixen* voor als: *-l* (*-el*): steil (bij stijgen), wankel (bij wanken), schamel (bij schamen); *-m*: ruim, warm; *-n*: groen (bij groeien); *-g*: graag; *-r* (*-er*): lekker (bij likken), wakker (bij waken), bitter (bij bijten); *-w*: murw, geluw (= geel), valuw (= vaal).

Verkleinwoorden komen ook bij de adjectieven voor, doch *alleen predicatief*. Ze worden gevormd met het suffix *-jes*, en het is dan synoniem met het attributieve; b.v.: de kamer is netjes (= de nette kamer); dat kind is altijd stilletjes; het is hier warmpjes, knusjes, gezelligjes; de toespraak was stichtelijkjes.

De vorming van het telwoord. Evenals bij het voornaamwoord kunnen we hier met een enkele opmerking volstaan, omdat deze woordsoort zich evenmin uitbreidt door nieuwvormingen. Verscheidene telwoorden zijn verholen samenstellingen of afleidingen, zooals elf en twaalf (Mnl. ellef en twalef, Got. ainlif en twalif), die beteekenen: een blijft en twee blijft (boven

tien). In twintig, dertig, enz. beteekent tig: tiental; den vorm *twin* vinden we nog terug in O.s. twêne voor twee; *der* in dertien en dertig is een geval van letterverspringing; in tachtig is de t overblijfsel van een prefix ant- met de beteekenis tiental (O.s. antahtoda = achtste tiental); honderd, (O.s. hunderod) beteekent: honderd-tal; duizend beteekent groot honderd, millioen is uit het Fransch.

Onbepaalde telwoorden als elk (uit eenlîk = ieder afzonderlijk), menig, sommig, enz. zijn ook verholen vormingen. Een rangtelwoord als eerste is de superlatief van het bijwoord eer (= vroeg); in derde is weer verspringing (verg. H.D. dritte.)

Vraag. Welke beteekenis hebben de verkleinwoorden: vijfje, tientje, twintigje?

De vorming van de partikels is hoofdzakelijk van belang voor de bijwoorden en zinwoorden; de voegwoorden en voorzetsels vormen geen nieuwe woorden. Bij deze groepen zijn vele eigenlijk „overloopers" uit de naamwoorden, en dat vloeide voort uit den dienst van den zin. (Zie het hoofdstuk: De Zin). Soms ondergingen ze een kleine verandering bij die wijziging van functie.

De vorming van het bijwoord bestaat uit samenkoppeling en afleiding. Samenkoppelingen zijn b.v.: bijgevolg, overhoop, binnenkort, opnieuw, bovendien, dienaangaande, overmorgen, eergisteren, ondertusschen, trapop, bergaf, rechtuit, veeleer, daareven, rondom, enz.

Opmerking. Een eigenaardige nieuwvorming is *alsmaar,* met de beteekenis steeds, en gekoppeld uit al en maar met de verbindingsletter *s.*

Opgaven. 1. Ga na, uit welke woordsoorten de voorbeelden bestaan.

2. Ga de verholen samenkoppelingen: *niettemin, mettertijd* en *misschien* na.

Afleiding heeft rechtstreeks plaats of door middel van suffixen. *Rechtstreeks* vooral door adjectieven als bijwoord te gebruiken; *met suffixen* door middel van *-lijk*; b.v.: eindelijk, namelijk, kwalijk, beleefdelijk, enz.

-s, weleens genoemd de bijwoordelijke s, omdat deze

oorspronkelijk staande als genitiefs -s achter woorden, die tevens wel gebruikt werden als bijwoord, zóó sterk het denkbeeld heeft doen postvatten, als behoorde ze speciaal áchter bijwoorden. Hier hebben we dus te doen met een sterken invloed der analogie. Voorbeelden van echte genitieven zijn: blootshoofds, goedsmoeds, daags, steeds, enz. Zoo kreeg men nu ook: rechts, links, onverwachts, bijtijds, terloops, achterbaks (bak = rug) enz.

Zoo is deze bijwoordelijke *s* ook geplaatst achter suffixen als *-lijk*, *-ling*, *-maal* en *-waart* (= in de richting van); b.v.: dagelijks, wekelijks, jaarlijks; ruggelings, zijdelings, kortelings, rakelings (Mnl. b.v.: nog ruggelinge, cortelinge, enz); huiswaarts, stadwaarts, zeewaarts, landwaarts, binnenwaarts, zuidwaarts, enz. (Mnl. b.v. nog: huuswaert, seewaert enz.)

Verkleinwoorden worden gevormd door *-jes* of *-kens* (*-kes*); b.v.: flusjes, zachtjes, stilletjes, warmpjes, kalmpjes; zachtkens, stillekens (stillekes, warmkes), enz. De beteekenis is soms gelijk aan het bijwoord zelf, of heeft een vergoelijkende, vriendelijke bedoeling, al naar het in den zin gebruikt wordt.

We moeten hier nog even wijzen op overgangen waarin substantieven als *wijze*, *halve* (eig. half, beteekent: deel, om) *maal*, *wege* (eig. weg) en *werf*, (beteekent: keer) de beteekenis van een suffix gaan krijgen; b.v.: steelswijze, steelsgewijze, groepsgewijze, mijnenthalve, eershalve, zekerheidshalve, andermaal, en met s: toenmaals, nogmaals; mijnentwege, deswege, driewerf, dikwerf.

Doode suffixen zijn *-e*, *-en* en *-er*: b.v.:

-e in: verre, luide, lange, gaarne.

-en in: voren, achteren, boven, buiten, noorden, zuiden en samenstellingen als noordenwind, enz.

-er in: over, onder, ginder, neder; zuider, noorder, en samenstellingen als Noorderkerk, Zuiderzee, Westertoren, Oosterdok, enz. Ook in bijwoorden als hier, daar, waar, vindt men dit suffix.

Een dood prefix *be-* is één geworden met het woord in

binnen, buiten, boven, waar oorspronkelijk stond, b.v. in het O.s. bi-innan, bi-ûtan, bi-oban; in beneden is het nog duidelijk te zien; bachten (= achter) is Vlaamsch.

De vorming van het voorzetsel. Hier is alleen iets te vermelden van de rechtstreeksche afleiding (Zie 1e Stuk) of die door middel van de *bijwoordelijke s* uit allerlei woordsoorten; b.v.: ondanks, wegens, tijdens, wachtens, volgens, nopens, behoudens, jegens.

Afzonderlijke vormen naast bijwoorden zijn *te* naast toe en *tot* uit toe-te (Mnl. tote); *met* uit mede; *naar* van na; *van* naast af (Mnl. ave).

De vorming van het voegwoord. Ook deze komen voor een groot deel uit andere woordsoorten over; zijn òf koppelingen als: dewijl, zoodat, ofschoon, ofwel verholen koppelingen als: tenzij, tenware, maar, terwijl, nademaal, als (uit al en zoo, Mnl. alse). De voegwoorden *en* en *of* zijn verkortingen uit Mnl. ende en ofte, nog te zien in uitendena, heelendal, opentop (op ende op); vooroftena.

Opmerking. Mnl. *en* was de ontkenning, nu: niet; zooals we nog aantreffen in tenzij, tenware.

De vorming van het zinwoord. Hiervan ontstaan naar omstandigheden nog wel nieuwvormingen, doch het zijn dan meestal klanknabootsingen of onomatopeeën. Een woord als pèh! dat b.v. twijfel aan een welslagen kan uitdrukken, is niet een „geijkt" zinwoord; doch men kan zich voorstellen, dat het nu juist niet iets van den laatsten tijd behoeft te zijn. Het aantal zinwoorden is dus eigenlijk onbeperkt. Zie overigens de paragrafen over klanknabootsing en die in de hoofdstukken van den zin en de woordsoorten.

5. *De Leenwoorden.*

Ontleening en vermenging. Wanneer we den volgenden zin historisch eens wat nauwkeuriger beschouwen, zullen we tot

verrassende uitkomsten geraken: „In de krant van Zaterdag stond een brief van den Haagschen medewerker vol geestige opmerkingen over de politiek van Regeering en Tweede Kamer". Zoo oppervlakkig beschouwd is de zin geheel en al zuiver Nederlandsch en het eenige vreemde woord hier: *politiek*. Maar het is voor het grootste deel van ons volk niêt vreemd meer; het is geheel en al ingeburgerd, getuige b.v. een afleiding als politieker, persoon, die van de politiek een „vak" maakt. Als vreemde woorden, d. w. z. die niet van ouder tot ouder zuiver Nederlandsch, maar uit andere talen tot ons overgekomen zijn, moeten we noemen: *krant, Zaterdag, brief, geestig, politiek, regeering, kamer*, dat zijn er liefst zeven! Zie maar eens: *krant* is uit courant en dit uit Fransch: courante nouvelle (= loopend nieuws); *Zaterdag* is half vertaald en half ontleend uit Lat. Saturni dies (= Saturnusdag); *brief* uit Lat. breve scriptum (= een kort schrijven); *geestig* is een — goede — navorming van Fransch: spirituel; *politiek*, door het Fransch heen aan het Latijn: politicus (= staatkundig) ontleend, en dit had het weer uit het Grieksch: politikos van polis (= stad); *regeering*, van regeeren, en dit is ontleend aan het Lat. regere, of aan Fr. régir; *kamer*, ontleend aan Lat. camera, dat voor de tweede maal werd ontleend aan het Latijn maar in zijn oorspronkelijken vorm gehandhaafd bleef en met andere beteekenis (fotografietoestel).

Nemen we nu eens een zin als de volgende, dan zal iedereen dadelijk zien, dat de meeste woorden juist bekende vreemdelingen zijn: „De *inspecteur* van *politie* liet de *meeting* door zijn *agenten* uiteendrijven; het was ten slotte immers niet anders meer dan een *geagiteerde massa*, waarboven de *interrupties* en *exclamaties* heen en weer *raketten*". De cursieve woorden zijn niet eens alle door zuiver Nederlandsche te vervangen: want hoe zouden we inspecteur, hoe politie, hoe agent vervangen? Het laatste

dan door het in onbruik geraakte: diender! Ook het woord: meeting heeft voor ons een eenigszins andere kleur dan: samenkomst of: vergadering. We kunnen dus wel *vele*, maar niet *alle* vreemde woorden missen. En menschen, die met geweld de vreemde woorden uit onze taal wilden bannen, zouden een hopeloos en ondankbaar werk beginnen. Niet onaardig is het, eens na te gaan, òf een willekeurig gekozen vreemd woord wel door een goed Nederlandsch woord zou zijn weer te geven; b.v.: de koning reisde *incognito* = onder een vreemden naam. Zouden wij nu zeggen: de koning reisde vreemdnamig, dan kan men dit opvatten als: onder een zònderlingen naam! Probeer zelf eens, één Nederlandsch woord te vinden voor: *electrocutie, homoeopathie, theosophie, majoraat, analphabeet, dynamiet, sinecure, classicisme, realisme, diluvium*, enz. Niettemin is het streven te prijzen, zoo *weinig mogelijk* vreemde woorden te gebruiken, en zeker niet, wanneer goede of juiste Nederlandsche woorden er naast staan.

Een fel spotdicht geeselt de vreemde-woorden-zucht van sommige Nederlanders:

Hollandsch.

Wat mengelmoes van talen mag
Aan d'Amstel zich vermeien!
O Stad, waar 't hart van Holland lag,
Waar Vondel zong zijn rijen!
Maison de Dit, Café au Dat
Hôtel de.... wat?.... Hollande!
Maar ben 'k hier in zijn land, zijn stad,
Zijn Amsterdam? — 't is schande.
O! Hollandsch, Hollandsch klinkt niet fijn;
't Moet Fransch of Duitsch of Engelsch zijn.

Daarom gebeiteld op je fries:
Maison de marchandises
En Jozef Levertraan et fils
Gemaald op je marquises;

O-jest, jawohlt en parlevinkt,
Roept: kellner, demoiselle!
Zorgt, dat er vreemde rimram klinkt
En aait je cliëntèle.
Want Hollandsch, Hollandsch klinkt niet fijn;
't Moet Fransch of Duitsch of Engelsch zijn.

't Heet broderie, — boulangerie, —
Lunchroom, — costumière, —
Zum Dit, zum Dat — tapisserie, —
Carrosserie — parterre:
't Is special, exquis, solied;
Dat trekt en 't is probabel,
Al ken je je eigen moêrstaal niet,
Het klinkt toch fashionable.
Want Hollandsch, Hollandsch klinkt niet fijn
't Moet Fransch of Duitsch of Engelsch zijn.

Liegt eigen vrucht als vreemd; — 't is naar,
Maar 't geeft een goed recetje, —
En plakt op eigen werk en waar
Een Engelsch etiquetje.
Herdoopt in jam je vruchtendril
En 't wordt als jam geprezen;
Dat is het wat dom Holland wil:
't Moet uit den vreemde wezen.
Want Hollandsch, Hollandsch klinkt niet fijn;
't Moet Fransch of Duitsch of Engelsch zijn.

Dat krult op spiegelruit en deur
Bargoensch uit alle talen:
Marchand-tailleur, coiffeur, coupeur,
Hier houdt men commensalen....
Zoo snorkt de poespas huis aan huis,
— Blageur heb 'k niet gevonden! —
Je bent in eigen huis niet thuis
En Holland, dat is zonde.
Weet, Hollandsch, Hollandsch klinkt niet fijn
In ooren, die verbasterd zijn.

(G. W. Lovendaal in *Hollandia*.)

Wij kunnen niet ontkomen aan de vreemde woorden en uitdrukkingen. Het Nederlandsche volk woont te midden van drie groote volkeren, staat er onafgebroken mede in verbinding op wetenschappelijk en kunstgebied, op industriëel en handelsgebied. Ieder van die kringen — die van de wetenschap, de kunst, de industrie, den handel — komt dus voortdurend in aanraking met overeenkomstige kringen in het buitenland, en het goede, of tenminste snelle verstaan maakt het soms noodzakelijk, woorden te ontleenen aan de vreemdelingen, waarvoor wij op dat oogenblik geen woord hadden zelfs. Weer andere kringen — die van de sport, de bioscoop, de verzekering — nemen woorden over uit den mond van buitenlanders op hun kleinere of grootere gebied; en langzamerhand breidt de bekendheid van een woord of een groep woorden uit een der bovengenoemde kringen zich uit als een olievlek in een vel papier; steeds grootere groepen menschen hooren het woord, zonder het te kennen, dan merken ze de beteekenis op en nu is het ook hùn eigendom geworden.

Het woord *film* b.v. kent nu iedereen, en zelfs jonge kinderen in een stad-met-bioscoop hebben de term „reuzenfilm" in den mond. Van *tennissen* heeft men over 't algemeen wel eens gehoord; men heeft het eigenaardige speelveld zeker wel eens gezien, al begrijpt men de regels van het spel soms in 't geheel niet. Iedereen weet nu ook, door de oorlogslectuur, wat *mitrailleurs* zijn en *torpedo's*! Natuurlijk zijn diè vreemde woorden het meest bij 't publiek verspreid, waarvan het in de gelegenheid is, ze vaak te vernemen.

Al zulke „vreemdelingen" nu, die onze taal binnendringen, door welken kring heen dat dan ook 't eerst geschiedt, noemen we *leenwoorden*. En daar dit verschijnsel zich al van vóór het begin onzer jaartelling heeft voorgedaan — toen de Romeinen met onze Germaansche voorvaderen in aanraking kwamen —

hebben we dus *heele oude, middeleeuwsche* en *nieuwere* leenwoorden in onze taal. Het spreekt vanzelf, dat er door dien steeds druppelenden, ja soms stroomenden „invloed" (hier op te vatten in letterlijken zin als: een invloeien) een vermenging heeft plaats gehad, een taalvermenging, die nog steeds aanhoudt, vooral bevorderd door de kranten, die nu juist niet altijd het zuiverste Nederlandsch aan hun lezers brengen!

We kunnen de „vreemdelingen" het best verdeelen in drie groepen; de *oude leenwoorden*, de *vreemde woorden* en de *bastaardwoorden*.

Oude leenwoorden zijn de woorden, die al heel vroeg in onze taal zijn opgenomen, de eeuwen door met onze taal mee zijn veranderd van uiterlijk en nu het uiterlijk van echt Nederlandsche woorden hebben, zoodat men ze zonder taalhistorische kennis niet van de werkelijk Nederlandsche kan onderscheiden. Zoo hebben we oude leenwoorden uit het **Keltisch** — die de Germanen dus overnamen — als: *rijk, ambacht, ijzer*, en door het Fransch heen: *bek* en *kar*. Verder uit het **Latijn** — die de Germanen van de Romeinen overnamen — als: *keizer* (caesar), *kelder* (cellarium), *wijn* (vinum), *venster* (fenestra), *zolder* (solarium), *keuken* (coquina), *straat* (strata), *munt* (moneta), *brief* (breve), *school* (schola), *duren* (durare), *vormen* (formare). Verscheidene kerkelijke woorden werden in den tijd der Christenprediking overgenomen, als: *kerk, engel, duivel, priester, bisschop*, die eigenlijk uit het **Grieksch** (van: kuriakon, aggelos spr.: angelos, diabolos, presbuteros, episkopos) door het Latijn heen zijn gekomen; *klerk* (clericus), *leek* (laicus), *klooster* (claustrum), *metten* (matutina), *noen* (hora nona). Nog weer later, in de middeleeuwen en in de 17e eeuw zijn vele Latijnsche woorden overgenomen, maar aan deze is nog wel te zien, dat ze „vreemd" zijn, waarom ze dan ook in de volgende rubriek zullen worden geplaatst.

Onder de oude leenwoorden behooren ook die, welke wij in de middeleeuwen uit het **Fransch,** en wel dat van Picardië vooral, hebben overgenomen, als: *koets* (couche), *kasteel* (castel), *kous* (cauce), *kaatsen* (cacher), *fatsoen* (façon), *rots,* (roche), *plaats* (place), *fooi* (voie), *beschuit* (biscuit), *kantoor* (comptoir), *lakei* (laquais), *trein* (train), *karwei* (corvée), *seizoen* (saison), *fout* (faute), *fluweel* (veluel), *juweel* (joël). De leenwoorden uit een taal als het **Hoogduitsch** zijn bijna altijd „vertalingen" in Nederlandsche klanken. Zoodat we hier bijna geen onderscheid kunnen maken tusschen vroegere en latere leenwoorden. Men kan evenwel vaststellen, dat b.v. woorden als *versagen, sidderen, sieraad, grens, krans, spits* reeds in de middeleeuwen in onze taal waren opgenomen.

Vreemde woorden zijn voor ons die ontleende woorden, welke onveranderd werden overgenomen en zijn gaan meeleven in onze taal, zooals de **Latijnsche** woorden: *agenda, doctor, alibi, jubileum, honorarium, glossarium, panorama*; de **Fransche**: *surprise, carrière, auteur, faillissement, prestige, mitrailleur, thesaurier, emigrant*; de **Duitsche**: *ablaut, umlaut, schneidig,* de *feldgrauen, ausgleich*; de **Engelsche**: *meeting, clown, pudding, tender, rails, cokes, raid, speech, club, whist, tennis, cricket, jockey*; de **Italiaansche**: *netto, bruto, franco, vermicelli, macaroni, opera, sonate, tempo, trio, piano*; de **Spaansche**: *cacao, indigo, serenade, domino.* Uit andere talen zijn natuurlijk nog wel enkele te noemen, zooals het **Zweedsche** *slöjd,* het **Russische** *moesjik,* het **Japansche** *harakiri,* het **Maleische** *soesah,* enz.

Bastaardwoorden zijn woorden, die we nog wel als herkomstig uit een andere taal aanvoelen, doch die in uitgang, een gewijzigden klemtoon soms en ook in spelling vooral zich meer en meer hebben aangepast aan het Nederlandsch. Voorbeelden daarvan zijn uit het **Latijn**: *dokter, notaris, mandaat, kapittel, artikel, advocaat, paragraaf*; uit het **Fransch**: *societeit, majesteit,*

commissie, dissertatie, gesticuleeren, feliciteeren, artistiek, satiriek, lumineus, clandestien, canapé, biljet, bivak (Fransch: bivouac, maar dit was uit het Duitsch: Beiwache overgenomen); uit het **Engelsch:** *biefstuk, jacht, kombuis, toost*; uit het **Hoogduitsch:** *gehalte, frats, poets, etsen, walsen*; uit het **Italiaansch**: *kolonel, kapitein, infanterie, cavalerie, citadel, tenor, sopraan, tamboerijn, parasol*; uit het **Spaansch:** *vanille, chocolade, tabak, sigaar, kazerne, gitaar*; uit het **Slavisch:** *tolk, augurk, kabeljauw, houwitser, pierewaaien*; uit het **Maleisch:** *pienter, piekeren, negerij, prauw, bakkeleien, soebatten*; uit het **Hebreeuwsch**: *kabaal, sjofel, sjacheren*; uit het **Perzisch-Arabisch**: *almanak, schaak, matras, alcohol, divan*; uit het **Turksch:** *karwats, jakhals, kiosk, sjamberloek*. Hier moet nog de aandacht gevestigd worden op de **internationale woorden,** dat meestal woorden zijn, uitgedacht voor nieuwe uitvindingen of begrippen en gevormd van Grieksche of Latijnsche woordstammen, als: telefoon, telegraaf, fonograaf, grammofoon, fotograaf, lithograaf, kilometer, thermometer, barometer, bioscoop, microscoop, periscoop, enz.

Misschien is de opmerkzaamheid al wel gevallen op woorden, die men in twee der rubrieken heeft aangetroffen, maar dan in anderen vorm. Men heeft dan te doen met tweemaal ontleende woorden, d.w.z. in twee verschillende tijden uit de vreemde taal ontleend, en dan vaak in uiterlijk, klemtoon en beteekenis van elkaar onderscheiden. Zoo bv. woorden als dokter en doctor, outer en altaar, pijler en pilaar, kelder en cel, karwei en corvée. Reeds bij de bespreking der *doubletten* is gewezen op de verandering van deze woorden en is ook met v.b. aangetoond, op welke wijze zoo'n verandering kon plaats vinden.

Nog een enkel woord dient gezegd over de zg. navormingen in onze taal, dat zijn woorden, die eigenlijk letterlijk werden overgezet, zooals uit het **Latijn:** *omstandigheden* (circumstantiae), *hoedanigheid* (qualitas), *hoeveelheid* (quantitas), *almachtig* (omni-

potens); uit het **Fransch**: *vertegenwoordigen* (représenter), *verstrooid* (distrait), *geestig* (spirituel); uit het **Hoogduitsch**: *bijval* (Beifall), *wereldberoemd* (weltberühmt), *opname* (Aufnahme), *vlugschrift* (Flugschrift), *klankwet* (Lautgesetz); uit het **Engelsch**: *voetbal* (football), *vrijhandel* (freetrade), *blokhuis* (blockhouse).

Barbarismen. Hieronder verstaan we woorden en uitdrukkingen, die gevormd zijn of een beteekenis hebben *in afwijking* met het karakter van de Nederlandsche taal. (Zie ook: Vreemde wijzen van vorming bl. 58). Ze hebben dan wel altijd een „Nederlandsch kleedje" aan, maar het „innerlijke" deugt niet. Dit laatste vormt dus — als men met één woord te doen heeft — het onderscheid met de hierboven genoemde navormingen; deze zijn niet in strijd met den aard van het Nederlandsch; *geestig* bv. is voor wie 't niet weet, een heel correcte afleiding door middel van 't suffix -ig van geest. Al naar dat de barbarismen nu navolgingen zijn van Latijnsche, Fransche, Duitsche, Engelsche, Hebreeuwsche of nog andere vreemde woorden en uitdrukkingen, spreekt men van *Latinismen*, *Gallicismen*, *Germanismen*, *Anglicismen*, *Hebraïsmen*, enz. Gebrekkige kennis van de taal *wederzijds* is de sterkste oorzaak ter bevordering van barbarismen; want vreemdelingen, die niet weten hoe ze sommige hunner woorden of uitdrukkingen zullen vertalen, probeeren ze een Nederlandschen klank te geven, en vooral Nederlanders, die hun taal niet kennen, weten niet anders te doen, dan het begrip op ongeveer dezelfde wijze over te nemen, het misschien nog 'n iets meer Nederlandsch uiterlijk gevend. Zoo zal bv. de Duitsche handelsreiziger den kleinen kruidenier zijn waren hebben aangeprijsd en gezegd, dat ze zoo *billig* (goedkoop) van zijn firma te betrekken zijn; hij heeft misschien gezegd *biellək*, en de kruidenier maakte ervan: *billək*, terwijl hij het, schrijvende volgens de geldende Nederlandsche spelregels, moest bekennen, dat de waren werkelijk

billijk zijn! Het spreekt vanzelf, dat gebrekkige vertalingen eveneens kunnen meewerken tot verspreiding van barbarismen, doch de invloed van de gesproken taal is natuurlijk het grootst.

Latinismen zijn woorden, die vooral uit de wetenschappelijke taal zijn overgekomen. Vroeger werd b.v. al gewezen op de dwaze vertalingen van participium in *deelwoord;* enkele andere op het gebied der grammatica zijn: *aanvoegende wijs* (conjunctivus), *tusschenwerpsel* (interjectio), *onzijdig* geslacht (neutrum), *naamval* (casus), enz. Ook in den zinsbouw komen veel latinismen voor; b.v.: De koning gestorven zijnde verkoos men een ander op den troon, waar zou moeten staan: Toen de koning gestorven was, enz. Ook de onpersoonlijke lijdende vormen (zie daar) zijn latinismen: er wordt gedanst, hier wordt niet gerookt, enz.

Gallicismen. De 17e- eeuwsche dichter Hooft, die onze taal wilde zuiveren van vreemde woorden, is wel eens te ver gegaan, wanneer hij b.v. ingenieur door *vernufteling*, concierge door *stadhuishavenaar* of controleur door *tegenrolhouder* vertaalde. Woorden, die nu heel gebruikelijk zijn als *grootvader* (grand-père), *kleinzoon* (petit-fils), *schoondochter* (belle fille), Vlaamsch: *ijzeren baan* (chemin de fer), uitdrukkingen als *gevaar loopen* (courir risque), *zich terugtrekken* (se retirer), *partij trekken* (tirer parti), enz. zijn alle Gallicismen. Zinswendingen als: niemand uitgezonderd (n'excepté personne), geen geld hebbende, men spreekt Fransch, zich geschikt ergens voor gelooven, e.d. zijn voor de meeste menschen al gewoon Nederlandsch. Wel zal iedereen het nog wel vreemd vinden, als men in een krantenbericht leest: De soldaten wonnen de brug (van: gagner) voor: naderden; terwijl er dan op volgt, dat ze er toch niet overheen konden komen!

Germanismen zijn het lastigst te onderscheiden, omdat Nederlandsch en Duitsch zoo na verwant zijn aan elkaar.

Het zijn woorden als: *billijk, nevenzaak, daadzaak, eigendommelijk, daarstellen, omstijgen, verslimmeren, voorradig, begeestering, kultuur* (voor beschaving), *betrachting* (voor overpeinzing), *hoogtijd* (voor huwelijk), *warenhuis, bierhal, hoogfijn, voorwoord, geestdrift, spraak* (voor taal); uitdrukkingen als: het golfomspoelde strand, de zonbeschenen velden; zinswendingen als: ik heb het hem tweemaal zeggen moeten, dat verstaat zich, enz.

Anglicismen dringen vooral door in sport-, industrie- en handelskringen. Het zijn termen als de *links-achter*, de *mid-voor*, *plaatselijke keuze* (local option), *zweetstelsel* (sweating), *waterproef, stemgember* (stemginger = stokjesgember), *familieschaal* (family scale); uitdrukkingen als: een *penneslippertje* (slip of the pen), *geld maken* (to make monney), *den tijd dooden* (to kill time), enz.; zinswendingen, waarin het voegwoord *dat* is weggelaten; b.v.: In antwoord op uw schrijven van gisteren deelen wij u mede, de goederen reeds drie dagen geleden zijn afgezonden.

Hebraïsmen. Onder invloed van de Bijbelvertaling der 17e eeuw ontstonden genitieven als „koning der koningen" „ezel der ezelen" voor: de grootste koning, de grootste ezel, navolging van b.v.: „ijdelheid der ijdelheden"; uitdrukkingen als: van de daken prediken, den inwendigen mensch versterken, zijn handen in onschuld wasschen, als een dief in den nacht komen e.d.; beteekeniswijzigingen van woorden als *kruis, vleesch, geest, talent, bekeerd zijn*, enz.

Opmerking. Wij vinden deze Bijbelsche woorden en uitdrukkingen wèl „eigenaardig", maar afwijkingen of verkeerdheden mogen we ze natuurlijk volstrekt niet noemen, want daarvoor zijn de meeste veel te veel één geworden met het Nederlandsch.

Dievenwoorden zijn die, welke het groote publiek in steden als Amsterdam bereiken uit de kringen van paupers, arme Joden, dieven en diefjesmaats, kortom alles wat op den

zelfkant der samenleving leeft, en die er een taal op na houden, mengelmoes van Joodsch, plat Duitsch, Koeterwaalsch, plat Amsterdamsch, enz. Dit noemt men *Bargoensch* of *dieventaal.* In zekeren zin dient het als geheime taal: men hoort aan vreemden, of ze van de „bekenden" zijn of niet.

Hieruit afkomstig zijn woorden en uitdrukkingen als: *knul, lef hebben, heibel* of *gijntjes maken, stukjes draaien, op z'n kanis krijgen, bolleboos, goochem wezen, benul, smoesjes, smeris, bajes, 'n loer draaien, foppen, maffen, sjacheren, in de smiezen hebben, ergens verstaje'm van hebben, iemand mollen, lood* (= geld), *tikkertje* (horloge), *spieën, knaak, geeltje.*

Indoïsmen zijn bepaalde woorden of uitdrukkingen, die door de Nederlanders in Indië gebruikt en na hun terugkeer hier te lande verspreid worden in de kringen, waar ze verkeeren. Het zijn gewoonlijk heel speciale beteekenissen aan Nederlandsche woorden gegeven; b.v.: *jongen* (= inlandsche bediende, oud of jong), *naar boven gaan* (= de bergen in), *binnenplaats* (= plaats in de binnenlanden), *een handschoentje, een hardlooper* (= een snelle mailboot), *een orgelspeler* (= draaier), *geelvinken* (= inlandsche politie), *een daggelder* (= tijdelijk ambtenaar), *hooge oomes, de maaltijd* (= de tijd dat men suikerriet maalt), een *posthengst* (= een postbeambte), *de sprei* (= het beddelaken, waarop men ligt), *een staart* (= een Chinees), enz.

III. DE KLANK.

1. De verschillende klanken.

Het spreken. De eenige wijze, waarop de mensch zijn gedachten kan uiten *in taal*, is door middel van *gesproken klanken*, die ontstaan in en gevormd worden door ons spraakorgaan. De voorwaarden, waaraan de geuite klanken moeten voldoen, zijn, dat ze in een bepaalde volgorde moeten worden gesproken, anders is de vorming van een *woord* of *zin* onmogelijk; en bovendien, dat de hoorder den spreker kan verstaan en begrijpen, anders is het spreken zelf overbodig. Voor de eerste voorwaarde wordt verwezen naar het begin van het hoofdstuk De Zin; en wat de tweede betreft, is het voldoende een Brabantschen en een Groningschen boer, een Nederlander en een Hindoe tegenover elkaar te zetten, die beiden heel goed geordende reeksen spraakklanken kunnen uitbrengen, maar elkaar toch niet zullen begrijpen!

Het gebeurt evenwel heel dikwijls, dat we niet in de gelegenheid zijn, onze gedachten te uiten in spraakklanken, omdat degeen, die ons hooren moet, niet in onze nabijheid is. Bevindt hij zich op eenigen afstand, dan kunnen we onze „stem uitzetten"; is hij verder van ons vandaan, b.v. aan den overkant van een rivier, dan is 't de vraag, of hij ons verstaan kan, al zal hij enkele klanken misschien opvangen. Op zee heeft men daarvoor een scheepsroeper, die de klanken „bij elkaar houdt";

doch dit gaat toch ook maar tot op een bepaalden afstand. Zoodra twee menschen zóó ver van elkaar verwijderd zijn, dat de een den ander niet meer kan „beroepen", zullen ze, willen ze elkaar toch hun gedachten kenbaar maken, elkander moeten... naderen, of elkander moeten *schrijven*. Ik spreek met opzet niet van *telefoneeren* of *telegrafeeren*, omdat het eerste ook niet anders is dan elkaar „naderen met de stem", en het tweede doodeenvoudig een andere wijze van schrijven, een elkaar „naderen met de pen."

Het aanduiden der klanken. Het is evenwel veel omslachtiger, alles wat men te *zeggen* heeft, te moeten *schrijven*. Probeer eens op te schrijven alles wat men in vijf minuten kan zeggen of lezen; het zal wel vier of vijfmaal zoo lang duren! Toch is het noodzakelijk soms; denk aan gevallen, dat menschen in verschillende plaatsen, landen, werelddeelen zelfs, wonen, dan schrijft men een brief; denk aan gevallen, dat iemand zich gedrongen voelt, een groote massa menschen tegelijkertijd te bereiken; als het hem dan onmogelijk is als *redenaar* voor zoo'n *vergadering* op te treden, laat hij het *manuscript* (= het met de hand geschrevene) drukken en in de *krant* zetten; denk aan gevallen, dat iemand wil uitdrukken, wat er met zijn bezittingen zal gebeuren na zijn dood, dan kan hij niet anders doen dan zijn wil op te schrijven. Alweer, ik spreek hier niet van de *fonograaf*, die niet anders doet dan het „bewaren van de stem". En dit alles doet men door middel van *afgesproken teekens, die de spraakklanken aanduiden*. Afgesproken, omdat men met elkaar is overeengekomen, een bepaalden klank door een of meer bepaalde teekens aan te duiden; want Nederlanders duiden den middenklank in het woord *nut* aan door *u*, terwijl Duitschers dienzelfden klank aanduiden met het teeken ö, b.v. in *Löffel*. En neem nu eens een Turkschen postzegel! Wie kan

dàt lezen, wat daar op staat? Toch zijn het teekens die klanken aanduiden, maar wij kennen de *afspraak* niet, dus kunnen wij ze niet lezen.

Bij verschillende volkeren is het dan ook dikwijls anders. Ieder heeft wel eens gehoord van de hiërogliefen, waarin de oude Egyptenaren de regeerings- en heldendaden van hun farao's opteekenden aan de binnenzijde der pyramiden, waarin die koningen begraven lagen. Het is eerst den genialen Champollion, den geleerde die Napoleon vergezelde op zijn tocht naar Egypte, gelukt de beteekenis van dat schrift te ontraadselen. In den geschiedkundigen platenatlas vindt men ook wel afbeeldingen van tegels, waarop het *spijkerschrift* der oude Babyloniërs. En de „hoogereburger", die wel eens het Grieksche themaboek van zijn vriend den gymnasiast heeft ingezien, zag alweer andere teekens. De Jood, de Indiër, de Japanner, allen hebben verschillende teekens. Onze Germaansche voorvaderen hadden ook teekens, die wij nu niet goed meer kunnen thuisbrengen, zooals de oude Noren en de Goten. Deze laatsten hebben veel ontleend aan het Grieksche schrift (door de Bijbelvertaling van hun bisschop *Ulfilas* omstreeks 375 uit die taal), evenals de Romeinen dat hebben gedaan. Zooals de Romeinen hun teekens hebben gebruikt, zoo doen wij het nu nog; wij gebruiken dus het *Latijnsche schrift* in een alfabet (Gr. alpha-bêta) van 26 teekens, waarbij de 4 vreemde c, q, x en y, die in Nederlandsche woorden niet voorkomen; en lezen den regel van links naar rechts, in tegenstelling b.v. met de Joden, die hem van rechts naar links lezen, of met de Japanners, die hem van boven naar beneden lezen.

In later tijd heeft men de omslachtigheid van het schrijven willen vermijden, door speciaal voor hen die precies een anders gesproken woorden moeten opschrijven (b.v. van een redenaar in het parlement), door kortschrift (stenografie)

te bedenken, waarbij men gewoonlijk (want er zijn verschillende stelsels) uitgaat van het beginsel, maar een deel van het letterteeken op te schrijven, zoodat de tijd daarvoor verkort wordt.

Van internationaal belang evenwel is het fonetisch schrift, waarmede we in staat zijn, de spraakklanken zoodanig aan te duiden, dat, welke buitenlander ook, ieder, die met dit schrift vertrouwd is, dadelijk en precies b.v. een Nederlandsch woord kan uitspreken zooals het behoort. Dit schrift is hetgeen door de „Association Phonétique Internationale" is overeengekomen, en het is vanzelfsprekend gegrond op het Latijnsche schrift. Een woord als *schuifdeur* ziet er dan aldus uit in fonetisch schrift: sxöifdφr. Wij komen bij de verschillende klanken ook op dit internationale schrift terug, en verwijzen dus alvast daarnaar.

Klankgroepen en lettergrepen. Wanneer we een woord of een zin uitspreken, hooren we soms één klank, doch meestal een reeks van klanken achter elkaar, waarin we achtereenvolgens groepen onderscheiden, die we als een *eenheid*, als *één klankgroep* hooren. Deze eenheden of klankgroepen tracht men in schrift aan te duiden als *lettergrepen* of *syllaben*. B.v.: *schoorsteenmantel;* in dit woord onderscheiden we duidelijk de vier klankgroepen *schoor-steen-man-tel*, en deze onderscheiding komt overeen met onze traditioneele „verdeeling in lettergrepen". Ook in het zinnetje: *Jan, ga even naar de tuinman,* (wij hooren: Jangaevennaardetuinman) is dit het geval: *Jan-ga-e-ven-naar-de-tuin-man*. Maar niet altijd is er zoo'n mooie overeenstemming tusschen de klankgroep, die we *hooren gesproken*, en de lettergreep, die we *zien aangeduid*. Let eens op: *herinnering*, dat is in lettergrepen: *her-in-ne-ring*, doch in klankgroepen: *hè-ri-ne-ring*; en de zin: *Jan gaat even op ət dak* (we hooren:

Jangaatevenopətdak) is de lettergreepindeeling: *Jan-gaat-e-ven-op-ət-dak*, maar de klankgroepen zijn aldus te onderscheiden: *Jan-gā-tē-ve-nŏ-pe-dak*. Sterke afwijkingen dus; en als we zoo de klankgroepen wilden aanduiden, zouden we met de grootste moeite vlug kunnen lezen, want we moesten beginnen met deze aanduidingen „hardop" te lezen. Bovendien zouden we uit deze aanduidingen de traditioneele woorden niet herkennen, want voor ons zijn *gaat, even, op* en *ət* de woorden en niet *tē, ve, no* en *pe*. Daarbij komt nog, dat ieders uitspraak volstrekt niet gelijk is en er zijn wellicht personen, die zouden zeggen: *Jan-ga-tē-ve-nŏ-pe-tak* (onder invloed van de p en t), zoodat het uiterlijk van de aanduiding nog meer werd gewijzigd, en de leeskunst alweer een voetangel in den weg werd gelegd. Aan den vorm der woorden moeten we, voor het snelle en gemakkelijke herkennen der aanduidingen zoo weinig mogelijk veranderen: dat bevordert de kunst van lezen. *Onze klankaanduiding is dus gebrekkig*. Luister b.v. eens naar deze zinnetjes: *Jan zal gaan* en *Jan moet gaan*; dit laatste wordt zoo gezegd: *Jan moet chaan*; en *Piet zal gaan* hooren we als: *Piet sal gaan*. Waardoor komt dit? De klank *t* is in beide gevallen de bewerker der verandering. Toch schrijven we *gaan* en niet *chaan, zal* en niet *sal*, omdat we de woorden *voor het gezicht* willen laten zooals we ze eenmaal aanduiden.

Het ontstaan der klanken. Wanneer wij ademen, stroomt er lucht van buiten door de neus- of mondholte, door de keelholte, door het strottenhoofd, dat boven op de luchtpijp staat, door de luchtpijp naar de longen, of omgekeerd. Gaat de lucht naar binnen, dan spreekt men van inademen, stroomt ze naar buiten, dan noemt men dat uitademen. *Alleen bij uitademing* kan er *gefluisterd, gesproken* of *gezongen* worden.

Opmerking: In een heel enkel geval worden wel eens bij inademing spraakklanken voortgebracht; b.v. is het mogelijk met het woordje *ja*, ook met de klank *f*, om bewondering uit te drukken.

Wanneer we spreken, komen de verschillende *spraakorganen* in werking, dat zijn dus achtereenvolgens: het strottenhoofd met de beide stembanden, de huig, het gehemelte, de tong, de boven- en ondertanden, de boven- en onderlippen. De ruimten,

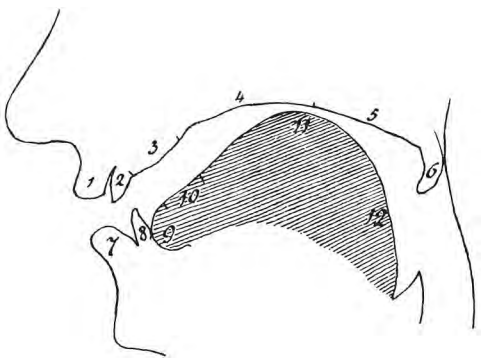

Fig. 1.[1])

1 = bovenlip	5 = zachtgehemelte	9 = tongpunt
2 = boventanden	6 = huig	10 = tongblad
3 = zoom	7 = onderlip	11 = tongrug
4 = hardgehemelte	8 = ondertanden	12 = tongwortel

waarin de klanken resoneeren, zijn dus de keel- en de mondholte, en soms ook de neusholte.

In het strottenhoofd liggen twee horizontale, elastische banden, die van voren vlak naast elkaar bevestigd zijn aan den binnenkant van het strottenhoofd en van achteren aan een paar kraakbeentjes, die kunnen worden bewogen. Die banden, *stembanden* geheeten, zijn dus van voren altijd bij elkaar, maar van achteren kunnen ze *bij* of *van* elkaar worden gebracht. Ze zijn links en rechts vergroeid met het slijmvlies aan de binnenzijde van het strottenhoofd.

[1]) De figuren 1, 2, 3 en 4 naar *De Froe*.

Wanneer we ademen, zijn de stembanden slap en *van* elkaar, dus zooals in figuur 2. De lucht kan er dan ongehinderd doorstroomen. In dezen stand spreken we van *adem*. Doch wanneer we spreken, en de stembanden slechts een nauwe opening, de *stemspleet*, vormen, moet de uitademingslucht daar dus door heen dringen, en ze werkt op de gespannen stembanden als de strijkstok op de snaren van een viool; het gevolg is, dat de

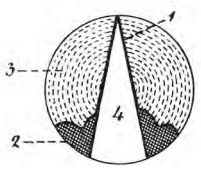

Fig. 2 *Adem.*

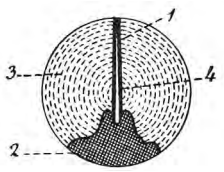

Fig. 3 *Stem.*

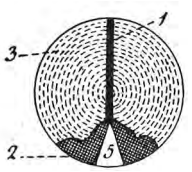

Fig. 4 *Fluister.*

1 = stemband 3 = slijmvlies
2 = kraakbeentje 4 = stemspleet
5 = kraakbeenspleet.

stembanden gaan trillen, en een toon voortbrengen. Dezen toon noemt men *stem;* zie figuur 3.

Vraag. Wat is dus *stem?*

Wordt evenwel de stemspleet gesloten en blijven de kraakbeentjes geopend, dan kan de lucht alleen door de kraakbeenspleet ontsnappen; er ontstaat een geruisch, dat we *fluister* noemen; zie figuur 4. Waar wij in 't vervolg voornamelijk mede te maken hebben, zijn *adem* en *stem*.

Klinkers of vocalen. Spreken we één- of meerklankgroepige woorden uit, dan valt het ons op, dat we telkens één helder geluid hooren, al of niet vergezeld van bijgeluiden, als we een klankgroep hebben geuit. B.v.: Hō, wacht ēven, ik moet nog naar die ijzerwinkel! De klanken ō, ă, ē, i, oe, ŏ, aa, ie, ij en i zijn de helderste elementen van de klankgroepen ho, wach, tē, ik, moet, nog, naar, die^{j}, ^{j}ij en win .

Die helderste elementen in een klankgroep noemen we *klinkers*. Voor het uitspreken van al die klinkers is stèm noodig. Wat gebeurt er dus in dat geval? De stembanden trillen en brengen een toon voort, die in de mondholte resoneert. Maar hoe komt het nu, dat men het eene oogenblik een ā, het andere een ō kan doen hooren? Dit wordt veroorzaakt door een *gewijzigden stand van mondholte en lippen*.

Vraag. Wat is dus een klinker?

Voor het doen hooren van den ā-klank zijn de boven- en ondertanden juist zóóver van elkaar, dat men de tong er nog

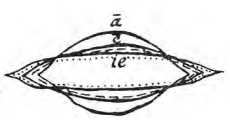

Fig. 5.

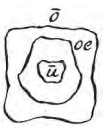

Fig. 6.

Mondstanden voor ā, ē, ie. Mondstanden voor ō, oe, ū.

door kan steken, de lippen zijn iets verder van elkaar; voor het doen hooren van den ō-klank kunnen de tandenrijen dezelfde wijdte behouden, doch móeten de lippen zich kringvormig vóór de tanden wringen. Ook voelden we de tong een anderen stand aannemen. Nog sterker spreekt het verschil, wanneer we van den mondstand voor ā overgaan naar die voor ie. De tandenrijen zijn nu zóó dicht bij elkaar, dat de tong er nauwelijks door zou kunnen worden geperst, de tongpunt wordt tegen de ondertanden gedrukt en de lippenopening is nu meer spleetvormig. De overgangen zijn schematisch aan te geven in een paar figuren, waarvoor het noodig is, de lippen zoo strak mogelijk mee te laten werken bij het uitspreken der klanken.

Opgave. Beschrijf nu zelf den stand van mondhoek en spraakorgaan bij het uitspreken van ē, oe en ū.

Het spreekt van zelf, dat er nog tallooze overgangen bestaan tusschen b.v.: ā en ē, of tusschen ā en ō, enz.; en dus kunnen er dan ook *tallooze klinkers* gevormd worden. Dat dit ook werkelijk gebeurt, luistere men maar eens af aan *dialecten* of *vreemde talen*. En ook in het Algemeen Beschaafd is er onderscheid: probeer eens den klank, aangeduid door *ee*, in het woord *veer* op dezelfde wijze uit te spreken als in het woord *veen*. Dan zien we, dat die klanken niet gelijk zijn aan elkaar, en dat we ze toch met hetzèlfde teeken aanduiden.

Tweeklanken. Wanneer in één klankgroep twee klinkers vereenigd zijn waarvan de eerste geleidelijk in den tweeden overgaat, hebben we te doen met een tweeklank; b.v.: kooi, bui, kou, nieu(w). Als we het woord *kooi* langzaam uitspreken, merken we, dat de *oo* den vollen klemtoon krijgt, waarachter onduidelijker de i-klank komt. Dit, de volle klemtoon op het eerste element van den tweeklank, is bij de tweeklanken *altijd* het geval in het Nederlandsch. Andersom b.v. in het Fransch of het Engelsch: *roi* (koning), of *mute* (stom), waar het tweede element ($r^{oe}\breve{a}$, m^{i}oet') den klemtoon krijgt. Spreken we een woord als *kou* langzaam uit, dan merken we, dat het eerste beklemtoonde element van dezen tweeklank *ou* de ŏ is dien we b.v. hooren in *noch*, en daarachter komt dan onduidelijker de oe-klank.

Sommigen zullen den i-klank bij *ooi* meer j-achtig en den oe-klank bij *ou* meer w-achtig hooren. Toch is er het meest voor te zeggen, de tweede elementen als echte klinkers, dus als i en als oe, te beschouwen.

Overzicht van de klinkers. Naar de wijze waarop de vocalen worden gevormd, kunnen we ze op drie manieren in groepen verdeelen.

1o. Geronde en ongeronde klinkers. Onder ronding verstaat men het kleiner maken van de mondopening bij het

uitspreken van een klank, hetgeen geschiedt door de lippen verticaal dicht bij elkaar te brengen en de mondhoeken horizontaal. Zoo vinden we, dat de mondopening steeds kleiner wordt bij het uitspreken van de geronde klinkers uit de volgende woorden:

ŏ in *noch*; ŭ in *dus*;
oe in *koel*; ō in *rood* en *door*;
eu in *leuk*; ū in *huur*.

Bij de andere klinkers hebben we de lippen niet noodig om ze uit te spreken: vandaar dat we ze ongeronde klinkers noemen. Het eenige wat men opmerkt is, dat men de tandenrijen langzamerhand dichter bij elkaar brengt:

ā in *laat*; ă in *kat*;
ĕ in *hel*; i in *hit*;
ē in *leen* en *leer*; ie in *kies*;
ə in *halen*.

Opmerking. 1. De ə lijkt in uitspraak veel op de ŭ van dus, maar de ronding ontbreekt.

2. De *r* achter een klinker brengt wijziging. Ga dit na uit de voorbeelden.

2o. Voorklinkers en achterklinkers. Het verschil tusschen beide groepen bestaat hierin, dat bij de voorklinkers het tongblad wordt geheven, zoodat de klank *voor* in den mond resoneert; spreek b.v. den klank ie van *zien* uit. Wil men evenwel den klank oe van *doen* zeggen, dan wordt de tongrug geheven, zoodat de klank *achter* in den mond resoneert en in een grootere ruimte dan de ie.

Voorklinkers zijn dus in de volgende woorden:

ū in *huur*; eu in *leuk*;
ŭ in *dus*; ie in *kies*;
i in *hit*; ee in *leen*;
ĕ in *hel*.

Achterklinkers heeft men in deze woorden:

ā in *laat*; ă in *kat*;
ŏ in *noch*; ō in *rood*;
oe in *koel*.

Opmerkingen. 1. De toonlooze klinker ə in halen b.v., wordt noch voor, noch achter in de mondholte gevormd; daarom noemt men dat een *tusschenklinker*.

2. Er zijn ook klanken, die behalve in de mondholte bovendien nog in de neusholte resonneeren, zooals dat het geval is met de Fransche klinkers in: un bon vin. Dienzelfden neusklinker heeft men b.v. in het verwijtend uitgesproken: mensch! en in: **aa**ngenaam, **o**nbarmhartig.

3. De *r* achter een klinker brengt wijziging. Ga dit na uit de voorbeelden.

3o. Korte en lange klinkers. Deze verdeeling is de meest bekende, maar het onderscheid is *niet precies* aan te geven. Het ligt in hoofdzaak in den *tijdduur*, dat een klinker kan worden aangehouden. Maar wie kan nauwkeurig bepalen of de tijdduur, noodig voor het uitspreken van *laat*, langer is dan die noodig voor het uitspreken van *lat?* Dit kan men wel zeggen, dat de klankgroep niet van aard verandert, indien men den langen klinker naar believen aanhoudt; wel is dit het geval met den korten klinker. Probeer het eens met *laat* en *lat*.

Andere namen voor korte en lange klinkers zijn nog: *onvolkomen* en *volkomen klinkers, doffe* en *heldere klinkers, gedekte* en *vrije klinkers, (gedekt* beteekent, dat zoo'n klinker niet aan het eind van een lettergreep voorkomt; uitzonderingen: ba! tja! hè! jò = jongen, enz.).

Korte klinkers zijn in de volgende woorden:

ă (fonetisch teeken ..a..) in *kat, lach.*
ĕ („ „ ..ɛ..) in *hel, rest.*
i („ „ ..e..) in *min, hit.*
ŏ („ „ ..ɔ..) in *noch, ton.*
ŭ („ „ ..œ..) in *dus, zucht.*
toonlooze ĕ („ „ ..ə..) in *halen, monnik, heerlijk, avond, Dokkum.*

Opmerking. Om den toonloozen klinker aan te duiden, gebruikt het Nederlandsch dus liefst *vijf* verschillende teekens!

Lange klinkers zijn in de volgende woorden:

ā	(fonetisch teeken	..*a*..)	in *laat, maken.*
ē	(„ „	..e˙..)	in *leen, velen.*
ē	(„ „	..e:..)	in *leer, deren.*
ie	(„ „	..i..)	in *zien, hier.*
ō	(„ „	..o..)	in *brood, dolen.*
ō	(„ „	..o:..)	in *door, koren.*
oe	(„ „	..u..)	in *koel, boer.*
ū	(„ „	..y..)	in *nu, huur.*
eu	(„ „	..φ..)	in *leuk, deur.*

Opmerkingen. 1. De ē in *leer* is precies dezelfde klank als de i in *min*, verschilt dus alleen in tijdduur; zoo is het ook met de ō van *door* en de ŏ van *noch*. Ga dit na.

2. De *r* maakt de klanken *ie* in *bier*, *oe* in *boer*, ū in *huur* en *eu* in *deur* iets langer, dan de overeenkomstige in *zien*, *koel*, *duw* en *leuk*.

3. In *bastaardwoorden*, *vreemde woorden* en *dialectische woorden* komen natuurlijk nog vele andere klanken voor; denk aan *marine*, *militair*, *freule*, *loge*, enz.

4. De lange klinkers duidt men in gesloten lettergreep (d. i. een lettergreep die op een medeklinker uitgaat) altijd door twee teekens voor; b.v.: laat, heet, niet, boos, koel, huur, leuk; in open lettergreep (d. i. een lettergreep, die op een klinker uitgaat) duidt men ze door één teeken aan, b.v.: laten, huren, òf door twee: koelen, leugen; òf soms met een, soms met twee: grieven en bizonder, leenen en geven, koopen en hopen.

Overzicht van de tweeklanken. Wij verdeelen deze naar het *tweede* element, dat *i* of *oe* is, in twee groepen. In de volgende woorden hoort men tweeklanken op *i*:

aai	(fonetisch teeken	..*a*i..)	in *kraai, draaien.*
ai	(„ „	..ai..)	in *ai!*
ei en ij	(„ „	..ɛi..)	in *leiden, lijden, zei* en *zij.*
ooi	(„ „	..oi..)	in *mooi, gooien.*
oei	(„ „	..ui..)	in *foei!, koeien.*
ui	(„ „	..öi..)	in *lui, huis.*

Opmerking. Aan het eind van woorden als *mee, thee, vee, zee* hoort men van veel Nederlanders een i-naslag, dus: een tweeklank. Vergelijk eens met 't Fransche *blé, thé.*

In deze woorden hoort men tweeklanken op *oe:*

ou en au (fonetisch teeken ..ɔu..) in *kou* en *au!, rouw* en *rauw.*
eeu („ „ ..eu..) in *leeuw, geeuwen.*
ieu („ „ ..iu..) in *nieuw, kieuwen.*
uw („ „ ..yu..) in *duw, huwen.*

Opmerkingen. 1. Aan 't eind van woorden als *Ko, 't Loo, zoo,* hoort men een oe-naslag, dus: een tweeklank.

2. Aan het eind van woorden als *kneu* en *reu* hoort men nu eens een i-naslag, dan weer een oe-naslag. Dan zijn het dus tweeklanken, tot één der beide groepen behoorende.

3. Het eerste element van den tweeklank ui houdt het midden tusschen *oe* en *ie;* spreek achter elkaar uit: *doen, duin, dien.* Het is dus ook een tusschenklinker evenals de ə.

4. Den uitroep au! hoort men ook wel eens met als eerste element ā i.p.v. ŏ (fonetisch teeken ..*a*u..).

Tabel der klinkers.

	Voorklinkers		Tusschenklinkers	Achterklinkers	
	Gerond	Ongerond		Gerond	Ongerond
Korte klinkers	ŭ (..œ..)	ĕ (..ɛ..) i (..e..)	1e van ui (..ö..) ĕ (..ə..)	ŏ (..ɔ..)	ă (..a..)
Lange klinkers	ū (..y..) eu (..φ..)	ie (..i..) ē (..e˙..) ē (..e:..)		oe (..u..) ō (..o..) ō (..o:..)	ā (..*a*..)

Met behulp van deze tabel kunnen we een klank nu dus heelemaal bepalen; zoo is de ă in *kat* een *korte ongeronde achterklinker,* en de eu in *leuk* een *lange geronde voorklinker.*

Opgave. Ga zelf de andere klanken na.

Medeklinkers of Consonanten. Toen we over klinkers spraken, zeiden we, dat het de helderste klanken in een klankgroep zijn en dat die helderste klank meestal van *bijgeluiden* is vergezeld. Deze bijgeluiden nu noemen we *medeklinkers*. In het woord *koos* b.v. is de heldere de oo, vooraf gaat een ploffend en achteraan komt een sissend geluid; dit zijn de bijgeluiden of medeklinkers. Om deze geluiden te kunnen vormen, was een veranderde stand noodig van sommige onzer spraakorganen, hier n.l. een vernauwing, waardoor de ademhalingslucht zich moest heenwringen. Spreken we het woord *hap* uit, dan worden na de ă de lippen *geheel gesloten*; de ademhalingslucht kan dus niet weg en alleen na de plotselinge opening der lippen ontsnapt ze met een *plof*. Bij het uitspreken van het woord *ham* worden eveneens na de ă de lippen gesloten, doch nu ontsnapt de ademhalingslucht wèl, nl. *door den neus*; knijp den neus dicht, terwijl de klank nu wordt gezegd en het geluid houdt op! Dit gebeurt ook, wanneer men verkouden in den neus is en men moet b.v. zeggen: 't Mannetje in de maan. Dan zegt men: 't Bannetje in de baan. En spreken we nu eens het woord *haf* uit dan voelen we de ondertanden de bovenlip *zeer*

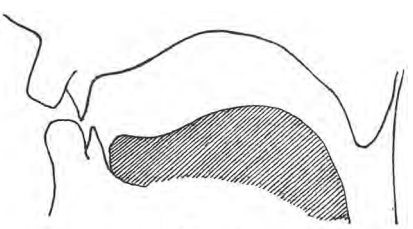

Fig. 7.
Mondstand voor de *f* van *haf*.

dicht naderen, zoodat daar een zeer nauwe opening blijft, waardoor de lucht met een *geruisch* heen glijdt. Hier werd dus de ademhalingslucht niet *belet* uit te stroomen, of gedwongen

een anderen weg te volgen, doch hier werd ze alleen *belemmerd* in het uitstroomen. Bij het uitspreken ten slotte van het woord *hal* voelen we de tongpunt den zoom aanraken, doch de ademhalingslucht glijdt aan beide zijden van de tongpunt weg: dit doet de klank *l* ontstaan. Letten we nu nog eens op het verschil in klank bij het uitspreken van de woorden *pal* en *bal*, dan hooren we in het tweede geval de stembanden meetrillen; de *b* is dus een *medeklinker met stem*, en de *p* is er een *zonder stem*, die enkel met *adem* wordt gevormd. De *b* is dus een stemconsonant.

Opgave. Geef zelf nog andere voorbeelden hiervan.

De halfklinkers. Over deze klanken behoeven we niet veel meer te zeggen na hetgeen er over is opgemerkt bij de tweeklanken. Want we bedoelen de *j* en *w*, voornamelijk als die gehoord worden achter aan een woord, dat op een vocaal eindigt. Vergelijk met elkaar jij ziet en ik zie^{j}, ik deed en ik dee^{j} (dialectisch), zool en zoo^{w}, koek en koe^{w}, enz.

Overzicht van de medeklinkers. Naar de wijze waarop de consonanten worden gevormd, kunnen we ze op drie manieren in groepen verdeelen.

1o. Adem- en stemconsonanten. Het verschil is dus zooals boven reeds werd opgemerkt, of bij den klank de stembanden meetrillen. Dit verschil is goed te merken, wanneer men duim en wijsvinger tegen het strottenhoofd legt bij het uitspreken van *p*ak en *b*ak. De *ademconsonanten*, ook wel *stemloos* genoemd, ook wel *scherp*, omdat het ploffen of glijden scherper is dan bij de stemconsonanten, zijn te vinden in de volgende woorden:

p in *pal* en *hopen*; t in *tuin* en *laten*; k in *kat* en *haken*; f in *fel* en *braaf*; s in *sap* en *huis*; ch in *lachen* en *noch*.

De *stemconsonanten*, ook wel *stemhebbend* genoemd, ook wel *zacht*, zijn te vinden in de volgende woorden:

b in *bal* en *eiber*; d in *dank* en *hoeden*; w in *water* en *willen*; m in *maal* en *droom*; n in *neus* en *toon*; v in *van* en *even*; z in *zoon* en *lezen*; g in *geel* en *hijgen*; j in *jaar* en *koeien*; l in *loop* en *veel*; r in *rood* en *door*.

Opmerking. De stemconsonanten komen in het Nederlandsch *nooit* aan het eind van een woord voor; wèl schrijft men het teeken: b.v. hoed (= hoet), tob (= top). Bij de conjugatie evenwel is men soms consequenter: geven—ik gee*f*, kiezen—ik kie*s*. In andere talen hoort men ze wel op het eind; b.v.: Fransch: fade, jalouse, brave; Engelsch: bad, fib, five, size.

2o. Lip-, tand- en gehemelteconsonanten. Dit is een groepeering naar de plaats, waar de consonanten in de mondholte worden gevormd, dus naar de *articulatie* (= het innemen van een bepaalden stand der spraakorganen voor een uit te spreken klank). Vergelijk hierbij *steeds* figuur 1.

Lipmedeklinkers of *labialen*, waarbij beide lippen elkaar raken, zijn: p in *pal* en *hopen;* b in *bal* en *eiber;* m in *maal* en *droom;* w — tusschen vocalen — in *bouwen*.

Tandmedeklinkers of *dentalen*, waarbij de tongpunt boven- of ondertanden raakt of nadert, of wel: den zoom raakt of nadert, zijn:

r in *rood* en *door* (tongpunt trilt tegen boventanden);
t in *tuin* en *laten* („ raakt boventanden);
d in *dank* en *hoeden* („ „ „);
n in *neus* en *toon* („ „ „);
l in *loop* en *veel* („ „ „);
s in *sap* en *huis* („ nadert ondertanden);
z in *zoon* en *lezen* („ „ „).

Liptandmedeklinkers of *labiodentalen*, waarbij de onderlip de boventanden raakt of nadert, zijn: w — vooraan — in: *water* en *willen;* f in *fel* en *braaf;* v in *van* en *even*.

Gehemeltemedeklinkers onderscheiden we nog in tweeën: de *hardgehemeltemedeklinkers* of *palatalen* (van palatum = hard-

gehemelte) en de *zachtgehemeltemedeklinkers* of *velaren* (van velum = zachtgehemelte). De hardgehemeltemedeklinkers zijn:

j in *jaar* en *koeien* (tongblad nadert hardgehemelte);
sj in *baasje en chinees* („ „ „);
zj in *logies* en *horloge* („ „ „);
nj in *oranje* en *mandje* („ „ „);
tj — tusschen vocalen — in *paatje* en *hoedje* (tongblad raakt [hardgehemelte).

De zachtgehemeltemedeklinkers zijn:

k in *kat* en *haken* (tongrug raakt zachtgehemelte);
k in *dekbed en hakbord* („ nadert „);
g in *geel* en *hijgen* („ „ „);
ch in *zacht* en *noch* („ „ „);
ng in *jong* en *hangen* („ raakt „).

Opmerking. Nog moeten we noemen de r, die gebrouwd wordt (huig trilt tegen zachtgehemelte), en de h in *huis, hooren* (de stembanden liggen zeer dicht aaneen.)

3o. Ploffers, neusklanken en glijders. Deze groepeering geschiedt naar de wijze, waarop de ademhalingslucht *naar buiten gaat.*

Ploffers of *explosieven* vindt men in de volgende woorden:

p (fonetisch teeken ..p..) in *pal* en *hopen.*
b („ „ ..b..) in *bal* en *eiber.*
t („ „ ..t..) in *tuin* en *laten.*
d („ „ ..d..) in *dank* en *hoeden.*
k („ „ ..k..) in *kat* en *haken.*
k („ „ ..g..) in *dekbed* en *hakbord.*
tand-r („ „ ..r..) in *rood* en *door.*
brouw-r („ „ ..R..) in „ en „
w („ „ ..*v*..) in *water* en *willen.*
tj („ „ ..c..) in *paatje* en *hoedje.*

Neusklanken of *nasalen* vindt men in de volgende woorden:

m (fonetisch teeken ..m..) in *maal* en *droom*
n („ „ ..n..) in *neus* en *toon.*
ng („ „ ..ŋ..) in *jong* en *hangen.*
nj („ „ ..ɲ..) in *oranje* en *mandje.*

Glijders of *spiranten* vindt men in de volgende woorden:

f (fonetisch teeken ..f..) in *fel* en *braaf.*
v („ „ ..v..) in *van* en *even.*
s („ „ ..s..) in *sap* en *huis.*
z („ „ ..z..) in *zoon* en *lezen.*
ch („ „ ..x..) in *lachen* en *noch.*
g („ „ ..ɣ..) in *geel* en *hijgen.*
j („ „ ..ç..) in *liefje* en *lachje.*
j („ „ ..j..) in *jaar* en *koeien.*
sj („ „ ..ʃ..) in *baasje* en *chinees.*
zj („ „ ..ʒ..) in *logies* en *horloge.*
l („ „ ..l..) in *loop* en *veel.*
w („ „ ..w..) in *bouwen* en *huwen.*
h („ „ ..h..) in *huis* en *hooren.*

Opmerkingen. 1. Er is ook een adem-l, nl. die welke men kan doen hooren bij *inademing.*

2. Sommige consonanten worden ook afzonderlijk gehoord; b.v. de *f* bij inademing om bewondering uit te drukken; de *s*, om stilte te verlangen, de *ch* om ongeloovigheid te kennen te geven; de *p* om minachting, de *t* (soms herhaald) om b.v. medelijden uit te drukken.

Met behulp van de volgende tabel kunnen we een consonant dus nu heelemaal bepalen. Zoo is de *t* in *laten* een *dentale ademploffer;* de *m* in *droomen* een *labiale stemnasaal* en de *ch* in *lachen* een *velare ademglijder.*

Opgave. Ga zelf de andere consonanten na.

Tabel der medeklinkers.

	Ploffers		Neusklanken	Glijders	
	Adem	Stem	Stem	Adem	Stem
Labialen	p (..p..)	b (..b..)	m (..m..)		w (..w..)
Dentalen	t (..t..)	r (..r..) d (..d..)	n (..n..)	s (..s..)	l (..l..) z (..z..)
Labio-dentalen	w (..*v*..)			f (..f..)	v (..v..)
Palatalen	tj (..c..)		nj (..ɲ..)	j (..ç..) sj (..*ʃ*..)	j (..j..) zj (..ʒ..)
Velaren	k (..k..)	k (..g..)	ng (..ŋ..)	ch (..x..)	g (..ɣ..)
Huig-consonant		r (..R..)			
Stemband-consonant					h (..h..)

Alle Nederlandsche klanken hebben we nu in fonetisch schrift aangeduid. Wij zijn dus in staat, onze klanken zóó nauwkeurig aan te geven, dat welke vreemdeling ook onze woorden juist zal kunnen lezen, zoo hij natuurlijk maar op de hoogte is van het internationaal, fonetisch schrift.

Opmerking. Wij kunnen zooals nu gebleken is, met ons aantal van 26 schriftteekens niet alle klanken aanduiden. Bovendien is ook herhaaldelijk gebleken, dat sommige teekens meer dan één klank aanduiden en omgekeerd, dat één klank door meer dan één teeken wordt aangeduid. Ga dit na.

Lees nu de volgende *transcriptie* van het gedicht *Hollands vlag* door *G. W. Lovendaal.* (De boogjes duiden de verbinding tusschen twee klankgroepen aan.)

..hɔ͡lants..flax...

1 ..hɔ͡lants..flax..,..çə..bɛnt..mɛin..glo:..ri..,
2 ..hɔ͡lants..flax..,..çə..bɛnt..mɛin..lœst..,
3 ..krup..fan..lɔu..tər..vrφxt..fek..to:..ri..,
4 ..al..zek..çə..zi͡jɑn..vre'm..də..kœst..;
5 ..ɔb..də..ze'͡..jɛ͡..nɑn..dən..val..,
6 ..hɔ͡lants..flax..xad..bo..və..nal...

7 ..al͡fə..hɑ..ren..vre'm..də..bɑ..jən..,
8 ..mɛi..lən..vɛr..va..nɛi..gen..strant..,
9 ..zvi..rəx..fan..dən..mast..si..tvɑ..jən..
10 ..al..zən..grut..fant..fɑ..dər..lant..,
11 ..vul..jən..vre'mt..fər..hφ..ge..nes..,
12 ..vul..je:rs..trɛxt..,..hu..moi..zɛi..jes...

Opgave. Breng nu zelf het begin van „De Familie Stastok" in fonetisch schrift over.

Invloeden op elkaar. Reeds eerder hebben we gezien, hoe consonanten invloed uitoefenden op vocalen, denk b.v. aan *veel* en *veer, dood en door;* en uit de bovenstaande transcriptie waar die invloed natuurlijk ook is uitgedrukt, hebben we kunnen waarnemen, hoe omgekeerd vocalen invloed uitoefenden op consonanten, en verder: consonanten op consonanten. Invloed van vocalen op consonanten heeft dikwijls plaats, als de consonant tusschen twee vocalen staat („intervocalisch" is) en als hij staat vóór een vocaal. Verg. vers 4: *als ik* = ..al..zek..; vers 7: *als je* = ..al..fə..; vers 10: *als een groet* = ..al..zən..grut... Andere voorbeelden zijn nog: *geef aan; laat af; zeg op; stap in.* Maar er zijn ook menschen, bij wie de s, f, p, ch, enz. *ademconsonanten blijven.* Er is hier dan tweeërlei uitspraak. Fonetisch is dus mogelijk:

gəˑ..vɑn.. en ..gəˑ..fɑn.. ..lɑ..daf.. en ..lɑ..taf.., ..zɛ..gɔp.. en zɛ..xɔp.., ..sta..ben.. en ..sta..pen..

Wat den invloed betreft van consonanten op consonanten, kunnen we zeggen, dat een ademconsonant vóór een stemploffer zelf óok stem krijgt; verg. vers 5: *op de zee* = ..ɔb..də..zeˑ..; vers 6: *gaat bovenal* = ..xɑd..bo..və..nal...

Andere voorbeelden zijn: wie is daar? zelf willen! lachbui, enz.

Opgave. Geef zelf v.b., dat een ademconsonant voor een ademploffer komt, en dus niet verandert.

De neusklank *n* kan vóór labiale ploffers ook labiaal worden; b.v.: o*n*partijdig, o*n*bezorgd (dus: ompartijdig, ombezorgd); voor velaren wordt de *n* ook velaar; b.v.: o*n*guur, o*n*kiesch (de n wordt dus ng); voor palatalen wordt de *n* ook palataal; b.v.: ka*n*jer, wat wi*n* je? (de n wordt dus nj).

Een stemglijder verliest na een ademconsonant de stem; b.v.: vers 1: *Hollands vlag* = ..hɔ͡..lants..flax..; vers 1: *vlag, je bent* = ..flax..çə..bɛnt; vers 6: *vlag gaat* = ..flɑx..xɑt..; andere v.b.: ik zal; opzeggen; enz.

2. *Het accent.*

Het accent in 't algemeen. Niet alleen de gesproken klanken zèlf, maar ook de wijze waaròp ze door onze organen worden geuit, moeten we aan een nadere beschouwing onderwerpen. En we kunnen dan bij een spraakklank drieërlei verschillende hoedanigheden opmerken, nl. de meerdere of mindere *sterkte*, waarmede hij wordt geuit, de meerdere of mindere *hoogte* die hij heeft, en den langeren of korteren *duur*, dat hij wordt aangehouden. Deze drie factoren werken samen, om aan onze in taal geuite gedachten dien eigenaardigen klank te geven, welke we *het accent* of *de betoning* noemen; wat tevens alweer dient om onze taal te verduidelijken, de beteekenis nader te bepalen.

Vandaar het verschil b.v. tusschen het lezen van een verhaal of gedicht door den een of door den ander.

De toonsterkte of het *dynamisch accent* — ook wel *klemtoon* of *nadruk* genoemd — gevolg van de plotselinge groote kracht, waarmede op een bepaald oogenblik de ademhalingslucht naar buiten gedreven wordt, kan duidelijk blijken uit een zinnetje als: Waar is dat kind nu? achtereenvolgens uit te spreken met de grootste toonsterkte op ieder der woorden:

1. Wáar is dat kind nu?
2. Waar ís dat kind nu?
3. Waar is dát kind nu?
4. Waar is dat kínd nu?
5. Waar is dat kind nú?

Nog vele andere combinaties zijn mogelijk. Zin 1 kan ook luiden: Wáár is dat kínd nu? of: Wáár is dat kind nú? Men ziet, *de beteekenis* wijzigt zich telkens. Het is ook mogelijk zelfs, alle woorden van den zin met ongeveer gelijke toonsterkte uit te spreken; en dan krijgt de vraag iets zeer nadrukkelijks, waarop men het antwoord niet kán schuldig blijven: Wáar ís dát kínd nú?

De toonhoogte of het *muzikaal accent*, waarmee klanken worden geuit, is verschillend al naar de stembanden sterker of slapper gespannen zijn (vergelijk met een vioolsnaar). Hoe sterker gespannen, hoe hooger toon. Vooral bij het *zingen* wordt dus dát accent in groote mate uitgeoefend. Spreek de volgende zinnen uit en let daarbij op de toonhoogte van het laatste woord: Is de trein al aan? De trein is al aan. De toonhoogte der woordjes *aan* verschilt een kwart (het interval *sol — do*). Men hoort trouwens niet één toon op *aan*, maar een stijging van eenige tonen zelfs op dezelfde syllabe. Niet alleen om de vraag van een mededeeling te onderscheiden dient het muzikaal accent, ook om de *stemming* van den spreker uit te drukken in zijn woorden: ver-

bazing, ontstemming, droefheid, ontsteltenis, vreugde, uitgelatenheid, in al die verschillende gemoedstoestanden is de toonhoogte verschillend. De verdrietig gestemde zal heel wat lager van toon spreken dan de vroolijk gestemde. Wil men door middel van een lijn den volgenden verdrietig-vragenden zin aangeven, dan zal het ongeveer aldus wezen:

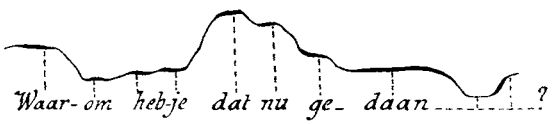

Fig. 8.

En een vroolijk-mededeelende zin zal de volgende lijn vertoonen:

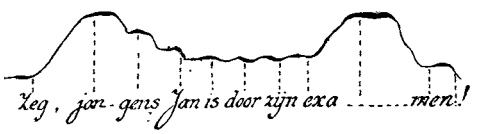

Fig. 9.

Den toonduur of het *temporaal accent* hebben we al leeren kennen bij de onderscheiding in korte en lange vocalen; maar we moeten er hier nog eens tegen waarschuwen, de z.g. korte ĕ en de z.g. lange ē naast elkaar te zetten. Kort en lang van denzelfden klank zijn b.v. de i van *min* en de ē van *meer*.

De toonduur hangt óók vaak van de stemming af, waarin men verkeert; een aanmerking, een berisping, een bevel zullen alle kort, stootend en snel worden geuit; een vriendelijke mededeeling, een verzoek daarentegen langzamer, met langer aangehouden klanken. Duiden we door middel van streepjes de lengte der klanken aan, dan wordt de zin: Wil je dadelijk hier komen!

aldus: |-|-|——|-|-|—|-|-|; en de zin: Wil je even aankomen?

aldus: |—|-|—|-|—|—|—|.

Zou men nu iemands woorden ten volle willen aanduiden met zijn dynamisch, muzikaal en temporaal accent, dan werd dat een ingewikkelde figuur. Toch zou dat zoo wel moeten, want het zal zelden voorkomen, dat iemand niet alle drie accenten, hoe weinig soms ook, laat hooren. Bij Oosterlingen zal b.v. het muzikaal accent overheerschen; bij plattelandsbewoners overheerscht het temporaal accent, (misschien omdat ze vaak genoodzaakt zijn op het veld over groote afstanden tot elkaar te spreken), bij militairen overheerscht wel meer dan bij anderen het dynamisch accent.

Het accent in het Nederlandsch. Willen we nagaan, hoe het accent in het Nederlandsch voorkomt, dan moeten we het achtereenvolgens beschouwen in de *syllabe* (lettergreep, juister natuurlijk: klankgroep), in het *woord* en in den *zin*.

Syllabenaccent kan wezen gelijkmatig of ongelijkmatig. In het eerste geval heeft men te doen met een *stoottoon;* dan blijft de kracht van den toon gelijk; b.v.: ho! nee! weg!, òf: de kracht van den toon neemt geleidelijk toe of af; b.v.: hoor! halt! staat! Worden hier de laatstgeuite klanken krachtig geuit (hoorrr!) dan is er dus van toeneming sprake; in de *meeste* gevallen neemt de kracht juist af. Ongelijkmatig noemt men het accent en spreekt van een *sleeptoon*, wanneer na een afneming in kracht nog weer een versterking volgt, of andersom. Dit gaat altijd gepaard met verschil in toonhoogte; de hoogste van beide tonen wordt ook met de meeste kracht geuit. B.v.: Ga je mee? Waar ga je heen? Naar de slager! Nou, liever niet. Dag! In onze zangerige dialecten, b.v.: het Geldersch-Overijselsch, hoort men veel dien sleeptoon, b.v.: loopen; de klank verschilt dan weinig, maar wel de toonhoogte tusschen de beide deelen van de oo.

Woordaccent. In het Nederlandsch (en ook in de andere Germaansche talen) wordt het dynamisch accent *zooveel mogelijk*

naar voren geplaatst, d. w. z. de grootste toonsterkte valt dan op de eerste syllabe van het woord. B.v.: váder, táfel, áardbei, léven, dénkend, gráspérk (vergelijk hiermede Romaansche talen, die de grootste toonsterkte hebben op de *laatste* syllabe, b.v. Fransch: jardín, abricót, mangér, pendánt). Vergelijk verder hiermede het Latijn, waar de klemtoon altijd valt op de voorlaatste lettergreep; b.v.: regína = koningin, stáre = staan, stabámus = wij stonden; doch is deze syllabe *kort*, dan valt de klemtoon op de derde van achteren, b.v.: stétimus = wij hebben gestaan, stipéndium = soldij.

In meerlettergrepige woorden zijn wel drie graden van toonsterkte waar te nemen, die we noemen den *hoofdtoon*, den *bijtoon* en den *nultoon*, b.v.: vā̋derlā̋nd, lī́éfdelō̋os; soms alleen den hoofdtoon en één of meer nultonen, b.v.: mō̋gelijk, verlō̋ren, enz. Zooals uit de voorbeelden blijkt, vallen dynamisch en temporaal accent gewoonlijk samen, omdat een krachtige ademstoot veel gemakkelijker langer kan worden aangehouden dan een minder krachtige. Toch is anders geplaatst accent volstrekt geen uitzondering, want men hoort zoowel vóormiddag als voormíddag, nóordenwind en noordenwínd, víerkant en vierkánt, liefderíjk en liéfderijk, enz.

Bij samenkoppelingen is de toonsterkte ook verschillend van de losse woorden; we herinneren aan hóoge schóol en hoogeschóol, álles behálve en allesbehálve; het accent trekt hier dus achterop. In samenstellingen vindt men het accent gewoonlijk op het eerste lid, zákmes, wédvlucht, glóeikousje, váderland. In namen evenwel vindt men het eigenaardige verschijnsel, dat het accent verplaatst wordt: Vóndelpark, maar Koningspléin, Víjverberg, maar Voorhóut, Bílderdijk, maar Bilderdíjkstraat, Rémbrandt, maar Rembrandtpléin, enz.

Bij afleidingen ligt de klemtoon gewoonlijk niet op de affixen: mógelijk—onmógelijk, móed—móedig, dénken—verdénken, léven,

beléven, enz. Daarentegen hebben vooral de vreemde suffixen den klemtoon: vliegenier, pianist, heerscherés. Ook enkele zuiver Nederlandsche afleidingen hebben wel het accent op het affix: keizerín, wánhoop, enz.

Zinsaccent. In het Nederlandsch krijgt dàt woord in den zin de grootste toonsterkte, dat van het meeste belang is, waarop dus de aandacht wordt gevestigd. Zoo is het begrijpelijk, dat het zinsaccent telkens naar de beteekenis ook wordt verplaatst. Zie het voorbeeld: Waar is dat kind nu? op blz. 126. Het muzikaal accent volgt hier zeer getrouw, want het woord, dat de meeste aandacht op zich vestigt, wordt ook met den hoogsten toon in den zin gezegd. De *tegenstelling*, die men in een zin wil uitdrukken, doet nu zelfs het woordaccent verplaatsen; b.v.: Die man drinkt niet 'n glaasje, maar glazén! Hij heeft niet békend, maar óntkend. We hebben het niet over de méesteres, maar over de diénares; enz. Gewone tegenstelling komt onnoemelijk veel voor in het gewone spreken: Ján werkt, Piét luiert. Jan wérkt niet, maar luíert. Vóor en áchter het huis is een tuin.

We mogen hier ook nog wel wijzen op het stafrijm (alliteratie), dat van de oude poëzie der Germanen de bekoring uitmaakte: de twee of meer in een versregel op elkaar volgende beklemtoonde syllaben, met denzelfden consonant beginnend; hetgeen men nog tot op heden in de spreektaal terugvindt, b.v.: met *m*an en *m*uis vergaan, *k*ind noch *k*raai bezitten, enz. (Zie verder bl. 26 en 27).

Een *regelmatige afwisseling* van syllaben met de grootste toonsterkte vinden we in onze poëzie; b.v.:

Wat zőng het vrőolijk vőgelkíjn,
Dat ín den bőomgaard zát?....

of: De Tűrken, 't is schände, Europa bestrijen
Te wäter, te lände, wie zál ons bevrijen?....

Het spreekt vanzelf, dat de toonsterkte niet gelijk is in de betoonde syllabe, zooals dan ook is aangegeven. (Zie verder: Tweede Deel, Het Metrum).

Uit het feit, dat gewoonlijk in een zin één woord den hoofdtoon heeft, volgt, dat woorden onmiddellijk voorafgaande of volgende op dat woord, toonloozer worden en er op *'t gehoor af* één geheel mee gaan uitmaken, er dus *proclitisch* of *enclitisch* mede worden verbonden. Dit gebeurt heel vaak met lidwoorden en voornaamwoorden. B.v.: Héb je 't hűiswerk ăfgemáakt? Hier is *je* enclitisch verbonden met *heb,* en *'t* proclitisch met huiswerk. (Zie verder hierover de lidwoorden, 1e stuk bl. 61.) Over het muzikaal en temporaal accent in den zin is op bl. 126 en 127 reeds een en ander gezegd.

Het rhythme. In veel wat leeft of beweegt op aarde of in het heelal, is een regelmatige terugkeer van tegenstellingen waar te nemen. Denk aan de afwisseling van licht en donker — dag en nacht —, van ebbe en vloed, van de jaargetijden, van leven en sterven, van bloeien en vergaan, van in- en uitademen, van werken en rusten, van oorlog en vrede. Deze regelmatige terugkeer, deze actie en reactie, noemt men *rhythme,* en als men de verschijnselen bedoelt, boven genoemd, spreekt men van *natuurrhythme.* Maar het spreekt van zelf, dat dit rhythme niet altijd hetzelfde *tempo* heeft: vooral bij mensch en dier wordt het, onder invloed van verschillende stemmingen, nu eens versneld, dan weer vertraagd. Toorn zal onzen bloedsomloop doen versnellen, blijdschap eveneens; blijdschap zal ook het rhythme van onzen gang versnellen. Angst daarentegen of verslagenheid zullen onze ademhaling belemmeren, ons levensrhythme vertragen. Stellen we ons nu voor, dat een dezer stemmingen gepaard gaat met het uiten van klanken, dat we dus *roepen,* of *schreeuwen,* of *zingen* of *spreken,* dan is het te

begrijpen, dat die klanken, dat onze taal zeer sterk den invloed van ons natuurrhythme ondergaan. Dan verkrijgt onze taal dus ook dien eigenaardigen, regelmatigen terugkeer van tegenstellingen, dat op-en-neer, dat heen-en-weer, dat voor-en-na, wat wij voelden in ons bloed, in onze ademhaling, in onzen loop. Dan kunnen wij dus spreken van *taalrhythme*. Hierbij werken dus heel wat factoren aan mede: de gesteldheid van ons lichaam, onze stemming, onze uitingswijze. *Iedereen* heeft derhalve als hij spreekt, rhythme in zijn taal. Alleen hij evenwel, die dichter is, kan zijn rhythme tot grooter evenwichtigheid brengen, hij kan poëzie scheppen, of hij kan muziek scheppen; kunsten, waarin het levensrhythme, dus zoowel van de menschelijke natuur als van de taal, tot zuivere volkomenheid zijn opgevoerd. Wat men spreekt, is *proza*; daarin heerscht het vrije rhythme, hetgeen telkens wisselt, telkens anders is; en dáarin is het dus onderscheiden van *poëzie*, dat de laatste langer *eenzelfde* wisseling van tegenstellingen aanhoudt. Om dit te kunnen doen, is beheersching noodig: de dichter is meester van zijn stemmingen, en dus ook van zijn uitingen, zijn taal. Dit beheerschte, dit gebondene is één van de voorwaarden voor schoone poëtische taal. (Zie over dit onderwerp verder het Tweede Deel.)

Het temperament. Wij hebben er al meer dan eens op gewezen, dat het accent en het rhythme onder den invloed staan van de stemmingen, waarin een mensch verkeert. En daar ieder mensch onder bepaalde, overheerschende stemmingen staat, kan men dus voor ieder mensch ook een bizondere, voortdurende, overheerschende gemoedsgesteldheid aannemen, die natuurlijk wel eens afwijkt of schommelt, maar toch altijd tamelijk standvastig zal wezen. Dat deze overheerschende gemoedsgesteldheid, welke we *het temperament* van den mensch noemen, zeer nauw in verband staat met de lichamelijke

gesteldheid, ligt voor de hand. En de lichamelijke gesteldheid wordt uitgedrukt door de *lichaamshouding*, den *stand van den romp*. Waar deze lichaamshouding in drie- of vierderlei afwisseling is opgemerkt, spreekt het vanzelf, dat men ook drie- of vierderlei hoofdtypen van temperament kan onderscheiden. En zoo komt het, dat men wel spreekt van een *sanguinisch*

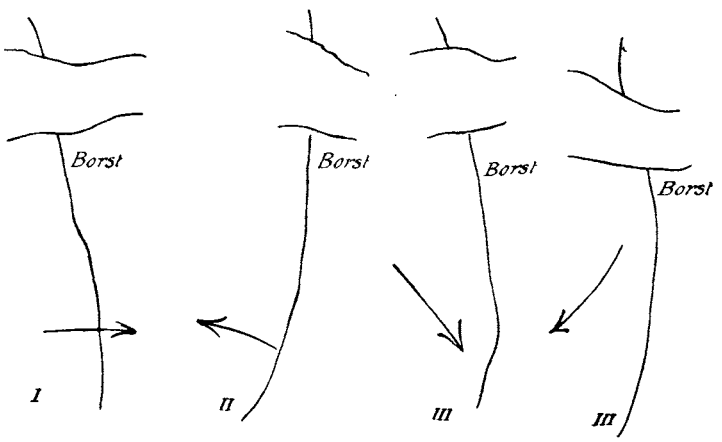

Fig. 10.[1])

I = buikstand. II = borststand. III = neerstand.

temperament, eigen aan optimistische menschen met snelle maar lichte gemoedsaandoeningen; van een *melancholisch temperament*, eigen aan pessimistische menschen met snelle, maar telkens wisselende, diepe aandoeningen; van een *cholerisch temperament*, eigen aan menschen met snelle en sterke aandoeningen en vol zelfvertrouwen; van een *flegmatisch temperament*, eigen aan menschen met langzame maar lichte aandoeningen en geheel meester van zich zelf. Uit de lichaamshouding nu, die zeer sterk onder beheersching staat van het temperament, volgt

[1]) Naar *Dr. van Ginneken.*

weer een eigenaardigen invloed op de *kleur van den toon*, op het *timbre* van den mensch. We zullen in 't kort even nagaan, hoe die lichaamshouding of rompstand voor de verschillende temperamenten is. Men onderscheidt dan drie verschillende rompstanden: *den buikstand, den borststand* en *den neerstand*. Vergelijk fig. 10.

De buikstand of abdominaalstand I (van Lat. abdomen = onderlijf) is gewoonlijk eigen aan den sanguinicus; en men bedoelt er den rompstand mede, waarbij het onderlijf recht naar voren wordt gebracht en de borst gewoon of naar achteren gehouden. Het timbre is dan *week en donker*. Deze houding had Napoleon, zooals duidelijk op te merken is aan portretten van hem. *Koel* wordt het stemgeluid bovendien, door het vlak rond den navel in te trekken, *warm* daarentegen, door twee plekjes tamelijk links en rechts van den navel in te trekken: men krijgt dan het gevoel van een insnoering.

De borststand of thorakaalstand II (van Gr. thorax = borstkas) is gewoonlijk eigen aan den flegmaticus; en men bedoelt er den rompstand mede, waarbij de borst recht naar voren wordt gebracht en het onderlijf naar achteren gehouden. Het timbre is dan *week en helder*. Deze houding is de bekende van den Duitschen militair. Op dezelfde wijze als bij den buikstand kan de stem *koel* of *warm* van kleur worden.

De neerstand of descendentiestand III (van Fr. descendre = neerdalen) is gewoonlijk eigen aan den cholericus, en men bedoelt er den rompstand mede, waarbij de lendenspieren worden neergetrokken, en de schouders naar achteren. Het timbre is dan *hard en helder*. Dezen rijzigen rompstand kan men goed opmerken aan Grieksche standbeelden. Trekt men de lendenspieren naar vóren omlaag, dan is de stem *koel*, trekt men ze naar achteren omlaag, dan wordt ze *warm*.

Opmerkingen. 1. Theoretisch moet er natuurlijk nog een vierde rompstand mogelijk zijn: de *opstand* of *ascendentiestand* met *hard en donker* timbre,

maar deze is bij Europeanen zelden aangetroffen, wel veel bij Japanners b.v. Hier is dan de spierbeweging van het lichaam van onder schuin naar boven gericht.

2. De lichaamshouding van den melancholicus zal gewoonlijk abdominaalstand of descendentiestand aanwijzen, doch zijn temperament is zeer sterk wisselend.

Ieder, die zich een beetje oefent, kan de drie bovengenoemde rompstanden aannemen en nagaan, welke stand zijn eigen is. Hij kan dan tevens constateeren, hoe bij zich zelf ademhaling, accent, rhythme, tempo, enz. voorkomen. Het zou te ver voeren, dit hier voor elken rompstand tot in kleinigheden na te gaan. Wel moet nog tot slot een enkel woord gezegd worden over het *meevoelen* van muziek of woordkunst. Het is te begrijpen, dat men het gemakkelijkst diè muziek of poëzie zal kunnen zingen of zeggen, welke afkomstig is van een componist of dichter met een rompstand, *overeenkomstig* aan den rompstand van den zanger of zegger. Het meevoelen en het goed uiten zal dan dus tot hoogere volmaaktheid kunnen komen. Of, wil men muziek of taal van iemand reproduceeren, die niet met onzen rompstand overeenkomt, *dan zal men eerst diens rompstand moeten aannemen*. Volgens de nauwkeurige onderzoekingen nu van Nederlandsche geleerden als Prof. Dr. van Wijk en Dr. van Ginneken zullen b.v. *Goethe*, *Hooft*, *Bredero* en *Multatuli* moeten gelezen worden met abdominaalstand; daarentegen *Schiller*, *Vondel*, *Betje Wolff*, *Gezelle* en *Perk* met thorakaal stand, en *Racine*, *Maerlant*, *Huygens*, *Aagje Deken*, *Kloos* en *van Eeden* met descendentiestand; terwijl b.v. *Mozart* in abdominaalstand, *Beethoven* in thorakaalstand, *Wagner* in descendentiestand gezongen dienen te worden. Het eigenaardige hierbij is, dat men nu ook door proefnemingen heeft kunnen uitmaken, hoe een gedicht, waarvan men niet zeker wist, of het wel door Maerlant was geschreven, nu wèl of nièt uit zijn pen afkomstig was; en welke gedeelten van haar romans door

Betje Wolff, welke gedeelten door Aagje Deken waren geschreven. Verrassende uitkomsten dus! En ieder kieze nu die muziek of die woordkunst, welke hem het meest „aanstaat."

3. De modaliteit.

Telkens in dit boek is bij verschillende paragrafen gesproken over de verhouding, die er bestaat tusschen *de gedachte*, die men uit en *de werkelijkheid*. En deze verhouding hebben we genoemd *de wijze of modaliteit* in den zin. Zoo spraken we daarover bij de bijwoordelijke bepalingen (1e Stuk bl. 22), bij de hulpwerkwoorden van wijze (id. bl. 53 en 119) en bij de wijzen van het werkwoord (id. bl. 117). Wij willen er hier nog eens nader op ingaan en zien, hoe we tot een juiste onderscheiding van modaliteit kunnen komen.

Verschillende soorten. Waar alweer de spreektoon, de toonkleur, het tempo, kortom het *accent* de voornaamste factor is ter bepaling van de bedoeling des sprekers, daar is het duidelijk, dat eenzelfde gedachte bijna tot in het oneindige kan worden gevariëerd. En logisch is het dan ook, dat er evenzoovele soorten van modaliteit zouden te onderscheiden zijn als de geuite gedachte kan worden gevariëerd. Zoo tot in allerfijnste verscheidenheid kunnen we in dit boek niet gaan afdalen; maar voor een helder inzicht kunnen we wel twee soorten van modaliteit opmerken, nl. die welke *zekerheid*, en die welke *onzekerheid* te kennen geeft.

De modaliteit, welke zekerheid te kennen geeft, is die, waar *overeenstemming* is tusschen de geuite gedachte en de werkelijkheid. En dat kan niet anders het geval zijn dan in den *meedeelenden zin* (zie ook 1e Stuk bl. 28); zoodat we in 't geval van zekerheid nooit anders te doen hebben dan met een *bevestiging* of een *ontkenning*.

B.v. *bevestigend* (d.i. vaststellend, vastleggend, constateerend, inlichtend, feitvermeldend,): Keulen ligt aan den Rijn. 's Zomers zijn de dagen lang. De som der hoeken van een driehoek bedraagt 180 graden. Om zes uur is het kantoor gesloten. Eens per maand moet vader op reis voor zaken. Mijn broer is zooeven uitgegaan. De kleine staten vechten voor hun bestaan. Hoogmoed komt vóór den val. *Ontkennend:* Amsterdam, hoewel de hoofdstad, is niet de woonplaats der koningin. Aan zee vinden longlijders geen herstel voor hun ziekte. Nog nooit heeft je broer me een bezoek gebracht. Niet het leger, maar de vloot was Hollands kracht. 's Maandags hebben geen uitbetalingen plaats. Hij weet van toeten noch blazen.

De modaliteit, welke onzekerheid te kennen geeft, wordt uitgedrukt in den *meedeelenden, vragenden* of *gebiedenden zin* (zie ook 1e stuk bl. 28—30), is die, waarbij *gevraagd* wordt naar overeenstemming van de gedachte met de werkelijkheid; of die, waarbij *bevolen* wordt tot overeenstemming; of die, waarbij *gewenscht* wordt naar overeenstemming; of die waarbij de *mogelijkheid* van overeenstemming wordt te kennen gegeven; of die, waarbij een *veronderstelling* omtrent overeenstemming van de gedachte met de werkelijkheid wordt uitgesproken. B.v. *vragend:* Wie heeft dat gezegd? Wanneer is vader thuisgekomen? Vond je de sommen lastig? Vond je de sommen niet lastig? *Gebiedend* (bevelend): Ga aan je werk! Laat die kinderen met rust! Je zult om zes uur hier zijn. Doorloopen! Ingerukt! *Wenschend* (hopend, verlangend, verwachtend): Kwam Piet nu maar! Ik wou, dat je al geslaagd was. We hopen allen op spoedigen vrede. Laat die jongen toch wat voortmaken. *Mogelijkheid uitsprekend* (waarschijnlijkheid, schijn, meening te kennen gevend): Misschien is het morgen mooi weer. De trein kan ieder oogenblik aankomen. Ik denk, dat Jan het niet vergeten zal. Me dunkt, zoo is 't in orde. Noordwijk schijnt wel een geschikte,

niet te drukke badplaats. Hij moet een accuraat werker zijn. *Veronderstellend* (voorwaarde, beperking, toegeving uitdrukkend): Zóo kom je nooit klaar! Als jij geen zin hebt, ga ik mee. Kijk de kat eens uit den boom! Was eerst bij mij aangeloopen, dan had ik je heel anderen raad gegeven. Als die jongen excuses maakt voor z'n onhebbelijk gedrag, zullen we 't zaakje blauw-blauw laten. Hoe hij zich ook uitslooft, hij komt toch niet verder. Al draai je er nóg zoo om heen, we zullen 't wel uitzoeken, vrindje!

Middelen om haar uit te drukken. De middelen, om modaliteit uit te drukken, zijn vele en velerlei. De voornaamste noemen we hier, maar we moeten niet uit het oog verliezen, dat meestal twee of meer dier middelen *samenwerken* ter uitdrukking van de modaliteit in den zin. Vergelijk den zin: *Laat die jongen toch wat voortmaken!* met den zin: *Die jongen maakt voort*, dan blijken de veranderde woordorde, het hulpwerkwoord *laten*, de bijwoorden *toch* en *wat* en vooral niet te vergeten het accent, waarin de zin wordt gesproken, evenzoovele middelen, samenwerkend ter aanduiding der modaliteit.

Behalve *woordorde*, *hulpwerkwoorden van wijze*, *bijwoorden* en *bijwoordelijke bepalingen van modaliteit* en *het accent*, kunnen we dan verder nog noemen: de *wijzen van het werkwoord* (b.v. gebiedende, aanvoegende wijs), *zelfstandige werkwoorden* als hopen, weten, meenen, enz., en *voegwoorden* als mits, tenzij enz.

Opgaven. 1. Geef zelf meerdere voorbeelden van elk der genoemde middelen, en vergelijk daarvoor de paragrafen in het 1e Stuk, daarop betrekking hebbende.

2. Ga in de boven gegeven voorbeelden de genoemde middelen ter uitdrukking van de modaliteit na.

Een enkel woord ten slotte nog over zinnen, die alleen door de wijze waarop ze worden geuit, òf onder de zekerheidsmodaliteit òf onder de onzekerheidsmodaliteit vallen. Een eenvoudig

zinnetje als: *Hij komt straks,* uitgesproken op vasten of op weifelenden toon kan als proef dienen. Het is juist bij zinnen, die op iets *toekomstigs* duiden, dat dit niet-of-wel van toepassing is. Niemand zal zich vergissen van een zin als: *De voorstelling begint Zaterdag om 8 uur* te zeggen, dat de gedachte in overeenstemming *komt* met de werkelijkheid; doch zinnen, waarin minder precies een toekomstig gebeuren wordt meegedeeld, zijn te onderkennen aan het accent, waaronder ze liggen. En bovendien, iets wat nog toekomst is, zou ook wel eens... toekomst kunnen blijven!

4. De grammatische figuren.

Oorzaken van het ontstaan. Reeds meerdere malen hebben we gewezen op vormveranderingen van woorden, veranderingen, die *niet* het gevolg waren van declinatie of conjugatie; zoo bij de woordbeteekenissen, de woordvorming en ook bij de verschillende klanken. Bij al die gelegenheden hebben we ook niet nagelaten erop te wijzen, wat de oorzaken waren van die veranderingen; en het bleek toen, dat het vooral de invloed van voorafgaande of volgende klanken was, die een klank wijzigden, maar ook de analogie speelde en speelt daarbij een belangrijke rol. We hebben ook gezien, dat als we de klankgroepen moesten aanduiden zooals we ze werkelijk uitspraken, wij heel veel last zouden hebben, die aanduiding te herkennen; voor het gezicht ware het niet verkieslijk, als we schreven: ik he*p*—wij he*bb*en, of: een hon*t*—twee hon*d*en. Toch zijn in den loop der eeuwen de aanduidingen der gesproken klanken wèl gewijzigd, soms belangrijk gewijzigd. Het duurt vaak wel heel lang, eer de *aanduiding* ook de *uitspraak* volgt: algemeen zègt men *mart, Kersmis,* en schrijft nog steeds *markt, Kerstmis.* Een vlugge of gemakzuchtige uitspraak bevordert natuurlijk

die klankwijzigingen; zoo deed de opeenvolging van twee dentale consonanten in *diener*, de *n* en *r*, een derden dentaal, de *d* optreden, en kreeg men dus *diender*; de opeenvolging van twee dentalen als *r* en *t* in *mart* is veel gemakkelijker te zeggen dan een opeenvolging van r + velaar k + t; een woord als *pollepel* uit potlepel verklaart, hoe een dentale ploffer (t) gelijk wordt aan een dentalen glijder (l). De analogie schonk de *d* achter *ochten* naar avond, een *n* voor *ijver* in een uitdrukking als *in ijver* op voorbeeld van in naam; maakte van het enkelvoud *raven* — niet meer begrepen — het tegenwoordige enkelvoud raaf, en van het meervoud *schoen* om dezelfde reden een nieuw meervoud schoenen.

Deze klankwijzigingen noemt men *grammatische figuren*. Wij kunnen ze in drie groepen onderscheiden, alnaar bij een woord een klank werd voorgevoegd, ingevoegd of achtergevoegd; alnaar een klank vooraan, middenin of achteraan werd weggelaten; of alnaar klanken werden omgezet, gelijkgemaakt of samengesmolten.

Voor-, in- en achtervoeging. Eerstens dan voorvoeging of próthesis treft men aan bij *naarstig* uit narenstig, nerenstig van nerenst uit: den erenst (Zuid-Ned.) of: in erenst (= met ernst); verder *nijver* naast ijver, *neven* naast even; *tachtig* naast acht; *herinneren* naast erinneren; van *haver* tot gort uit van aver tot aver (= ouder); voorvoeging van het lidwoord is geschied in *lommer* uit Fr. l'ombre, *algebra* door Fr. algèbre uit Arabisch al-dzjabr (= herleiding van breuken).

Invoeging of epénthesis treft men aan bij *geschieden, vlieden, wijden* uit Mnl. gescien, vlien en wien (verg. wie-rook); *daalder* voor daler (verg. H.D. thaler uit Joachimsthaler, Eng. dollar), *elders* voor Mnl. elre, *Hendrik* voor Henrik, *diender* voor diener (verg. dienaar), *zwaarder* naast zwaar, enz.; verder *stroop*

naast Fr. sirope, *astrant* naast Fr. assurant, *kamperfoelie* naast Lat. caprifolium, *pleisteren* naast Oud Fr. paistre (= weiden); *rantsoen* naast Fr. ration, *koren* en *horen* naast koorn en hoorn, *zwaluw* (verg. H.D. Schwalbe).

Achtervoeging of parágoge treft men aan bij *heden* (verg. H.D. heute), *ochtend* uit ochten, *arend* uit aren, *iemand* uit ieman, *burcht* naast burg, *teen* en *schoen* van tee en schoe (verg. Eng. toe en shoe), *rechter* en *linker* uit rechte en linke.

Weglating vooraan, middenin en achteraan. Eerstens dan weglating vooraan of aphâeresis treft men aan bij woorden als *er* naast der (= daar), *'t* en *ət* naast het, *'n* en *ən* naast een, *geen* uit negeen (= niet een), *morel* van Italiaansch amarella uit Lat. amarus (= bitter), *okkernoot* voor nokernoot van Lat. nucarius, *makkelijk* van gemakkelijk, *toffel* van pantoffel, *pon* van japon, *Dries* van Andries, *Dolf* van Adolf, enz.

Weglating middenin of syncope treft men aan in *koomenij* uit koopmanij, *kermis* van kerkmis, *krant* van courant, *vaar* naast vader, *broer* naast broeder, *Gerard* naast Gerhard, *preeken* naast prediken, *oogst* van Augustus, *kleur* van Fr. couleur, *kraal* naast koraal, *floers* uit Fr. velours, *troef* uit H.D. Trumpf; verder *thuis* naast tehuis, *thans* uit te hand, *binnen* uit be-innen, enz., *bang* uit be-ang (verg. eng en angst), *niet*, *nooit* en *niemand* uit ne-iet, ne-ooit, ne-iemand; *elf* en *twaalf* uit ellef en twalef.

Weglating achteraan of apócope had plaats bij verbale vormen als 1e persoon enkelvoud, Mnl. nog *ic neme*, *ic geve*, nu: ik neem, ik geef (verg. nog: verzoeke, zegge); verder *ik* uit ike (dialectisch nog ikke); *of* uit ofte, voegwoord *en* uit ende (H.D. und, Eng. and), *blij* naast blijde, *geel* uit geluw (Eng yellow), *vaal* uit valuw (Eng. fallow), *zij* naast zijde, *kou*

naast koude, *heer* en *graaf* uit Mnl. here en grave; *gif* naast gift, *raaf* van raven.

Omzetting, gelijkmaking en samensmelting. Eerstens dan omzetting (verspringing) of metáthesis vindt men in *bord* naast berd (in: iets te berde brengen), *borst* (verg. H.D. Brust en Eng. breast), *derde*, *dertien* en *dertig* naast drie, *gort* naast grut, *born* naast bron, *barnen* naast branden (verg. ook barnsteen), *versch* naast frisch, *honderd* (verg. Eng. hundred), *Kerstmis* en *kerstenen* naast Christen en Eng. Christmas, *pers* van Fr. presse, *vorst* naast vriezen, *ros* uit Mnl. ors (verg. Eng. horse); verder *naald* naast H.D. Nadel, *kabeljauw* naast ouder bakeljouw: in den volksmond *geps* en *weps* voor gesp en *wesp*, *kwetsie* voor kwestie.

Gelijkmaking of assimilatie is al een zeer veelvuldig voorkomend verschijnsel; men treft het aan in voortgaande of progressieve richting: *lommer* uit l'ombre (de m maakte de b aan zich gelijk), *korrel* uit kornel (verkleinwoord van koorn); of wel de assimilatie werkt in teruggaande richting of regressief: *balling* uit banling (de l maakt de n aan zich gelijk), *pollepel* uit potlepel, *litteeken* uit Mnl. lycteken (verg. likdoorn). Andere voorbeelden zijn nog *emmer* uit ember, *niettemin* uit nietdemin, *metterdaad* uit metderdaad, *uitentreuren* uit: uit den treuren, *vennoot* uit veemnoot, *leelijk* uit leedlijk, *misschien*, Mnl. masschien uit machscien, enz. In het spreken komt ook gedeeltelijke assimilatie voor: *onpartijdig* wordt ompartijdig: de nasale dentaal *n* wordt nasale labiaal *m* onder invloed van den labialen ploffer *p* (zie verder bl. 125).

Samensmelting of synáloephe heeft plaats, wanneer twee vocalen of twee consonanten één worden; het is een verschijnsel, dat eigenlijk volgt op weglating-middenin of syncope. Men vindt het in *meid* uit mejid en dit uit megid (verg. maagd uit magad), *heining* van heinen en dit van hegenen, *Reinaard* van Reginhard, *zoet* (verg. O.s. swôti, Eng. sweet), *zoel* naast

zwoel, *zuster* (verg. Got swistar, H.D. Schwester), *best* en *lest* voor betst (bet en beter) en letst (verg. laat), *last* voor ladst (verg. laden), *krans* (verg. H.D. Kranz), *thans* voor te hands, *blijkens, volgens,* voor blijkends, volgends.

Opgave. Kies bij elke grammatische figuur eenige voorbeelden, die *klankwettig* te verklaren zijn.

5. *De Spelling.*

Algemeene beginselen. In het hoofdstuk De verschillende Klanken moesten we er telkens de aandacht op vestigen, dat de aanduiding van de klanken door letterteekens heel gebrekkig was; maar we moesten tevens erkennen, dat het heel moeilijk ging, fonetisch aan te duiden, omdat de een zijn klanken ànders uit dan de ander, en ook, omdat hetzelfde woord, door voorafgaande of volgende, niet altijd gelijk is van klank. En we beperken ons nu nog maar tot hen, die het Algemeen Beschaafd spreken; maar zoodra moet niet iemand, die *dialect* of *dialectisch* spreekt, gaan schrijven, of de moeilijkheden worden nog talrijker. Er moet dus een *algemeene afspraak* bestaan, waardoor de menschen in staat zijn, elkaar schriftelijk te begrijpen. Zoo'n algemeene afspraak, die een meer of minder nauwkeurige aanduiding der gesproken klanken is, noemen we *spelling.* Aan die afspraak moet men zich dus zoo strikt mogelijk houden, omdat anders niet-begrijpen er een dadelijk gevolg van is, wanneer men dat niet doet. Het maakt immers volstrekt niets uit, of men schrijft zooals in de middeleeuwen *heten* en *horen,* of zooals nu: *heeten* en *hooren,* of zooals de voorstanders van vereenvoudigde spelling alweer: *heten* en *horen*; het zijn voor ons aanduidingen van *precies dezelfde klanken*; maar de *afspraak* moeten we getrouw blijven, zoo lang, tot deze algemeen gewijzigd wordt ingevoerd. Natuurlijk, wanneer men

zich richt tot zijn medestanders omtrent een nieuwe afspraak, dan ga men zijn gang.

Daar iedereen, die op een beetje ontwikkeling aanspraak mag maken, van de *spelregels* op de hoogte is, en de leerlingen van Gymnasia, Hoogere Burgerscholen of Lycea de gansche-lagere-school-door niet anders hebben gedaan, dan geleerd, hoe ze die spelregels moeten toepassen (al doen ze 't ook lâng niet altijd volgens die regels!) zullen we er hier ook niet veel tijd aan verspillen, die afzonderlijke regels allemaal nog eens te gaan noemen en met voorbeelden toe te lichten. Liever willen we eens een blik in de historie slaan en zien, hoe men in de *middeleeuwen* en in de *zeventiende eeuw* schreef en vergelijken met de spelling van heden ten dage, en ten slotte daarnaast geven de beginselen, waarop het streven naar vereenvoudiging van de laatste jaren steunt.

Oude spelling, vooral die van de middeleeuwen, was meer fonetisch dan onze hedendaagsche, en zoo komt het, ook door de andere letterteekens (b.v. *c* voor *k*, *qu* voor *kw*, *i* voor *j*, *ae* voor ā, *ui* of *ue* voor ū, enz.), dat *op het gezicht* zoo'n oud vers of stuk proza den ongeoefende vreemd aandoet. Maar lees het eens hardop? B.v.:

Tbloet cruypt, daert niet ghegaen en can. Wij zouden nu spellen: *'t Bloed kruipt, daar 't niet (ge)gaan (en) kan.* Fonetisch juist is het proclitisch schrijven van het lidwoord bij *bloet*, en het enclitisch schrijven bij *daer*; fonetisch juist ook de *t* van *bloet*.

Vergelijk nu zelf eens: *Tes quade comanschap, daer niemant an en wint*, en ook het volgende, een fragment uit de keur van de stad Brussel uit het jaar 1235, gegeven door Hendrik I van Brabant:

„Wie enen anderen ene wonde gave die kenleec ware te

genesene, hi waers omme vijf pont. Van enen kinnebacslage, van enen metten hare te treckene, van enen te bloet worstelne; van enen in die more te werpene, van enen metten voete te stoetene, moet men drie pont gelden, dies werden bedregen met goeden lieden... Wat wive enen man sloge, si waers omme twintich scellinge worde sys verwonnen; wat wive die een ander wijf sloge, si waers omme twintich scellinge, ofte si moeste gheketende stene dragen van hare prochgien in dandre..."

In de zeventiende eeuw was men soms zeer overvloedig met zijn teekens, het veelvuldig schrijven van dubbele vocalen, het combineeren van c en k, van g en h, enz. Zie eens wat *Vondel* dichtte boven den ingang van den Amsterdamschen schouwburg:

De wereld is een speeltoonneel,
Elck speelt zijn rol en krijght zijn deel.

Hoe zouden wij dit nu schrijven?

Wij geven hier een fragmentje uit Johan van Heemskerk's *Batavische Arcadia*, waarin sprake is van een speelreisje:

„Maer weynigh weghs hadden sy noch gegaen, alsse van verre langhs 't strandt saegen aenkomen een overdeckte waegen, met twee bruyne Kleppers daer voor; die, met het gantsche gespan daer toe behoorende, wel betoonden, dat het eygen goet, en geen huer-tuygh moste weesen 't geen aen alle zijden soo handigh en soo net daer uyt sagh. De waegen op een kleynen draf vast naederende, bleef eyndelick dicht bij hun stil staen; en soo saegen Diederick en Rosemond daer uyt treeden twee jongelingen..."

Hedendaagsche spelling noemen wij die, welke wij op 't oogenblik gebruiken, en geregeld werd door de taalgeleerden *De Vries en Te Winkel* halverwege de 19e eeuw. Zij

gingen daarbij uit van eenige regels als *gebruik* en *uitspraak, gelijkvormigheid* (hond — honden), *analogie* (oorlogsvloot — oorlogsschip), en ook die van de *afleiding*. Maar dit was de grootste moeilijkheid. Want nu werden de woorden gespeld volgens historische of taalvergelijkende wetenschap; *rijk* met *ij* omdat in de middeleeuwen *rike* werd uitgesproken met *ie*, en *poover* met *oo*, omdat in het Fransch *pauvre* met *au* staat! Hier heeft het groote publiek, en vooral het publiek met weinig ontwikkeling dan ook totaal geen steun. Dat moest voeren tot een suf geheugenwerk, tot tijdverspilling op de lagere school, en tot... evenveel „fouten" tegen die spelling. En daarom kwamen er taalgeleerden, onder wie vooraan *Dr. Kollewijn*, die wilden geraken tot een

Vereenvoudigde spelling, waarin de hoofdzaken wel zijn het enkel schrijven van de vocalen *e* en *o*, zooals dat nu geschiedt met *a* en *u:* heten, slepen, lopen, kolen, laten, turen, uitgezonderd voor de e op het eind van een woord en in een afleiding of samenstelling hiervan: zee, tweede, meegaan; het schrijven van *ie* op het eind van een lettergreep: biezonder, kievieten; verder het vervallen van de *ch*, de *h* en de *tusschenletters*, waar die niet worden gehoord, dus: mens, vissen, tee, altans, paardestal, oorlogschip; ten slotte het aanduiden van de toonlooze *ij* door *i*, dus: mogelik, dageliks, vergelijk havik en overbodig.

De voorgestelde regel voor het schrijven der bastaardwoorden: zooveel mogelijk Nederlandsche spelling — levert moeilijkheden op en ondervindt daarom nog tegenkanting van verschillende zijden. Men wordt trouwens vrijgelaten, hoe te doen. Want voor den één zal een woord meer vreemd zijn dan voor den ander; het is dus enkel ongewoonte, die *sijfer, faljiet, bloeze* en *Januarie* niet, en *sigaar, biljet, toerist* en *fotografie* wel aanvaardt!

Opmerking. Zie voor de *geslachtsaanduiding* het 1e Stuk, bl. 133.

Nu geven we nog eenige vergelijkende voorbeelden van de verschillende spellingen:

I. Mnl.: Tes met groten heren quaet kersen teeten.
17e E.: Met groote heeren is 't quaet kerssen eten.
H. S.: Met groote heeren is 't kwaad kersen eten.
V. S.: Met grote heren is 't kwaad kersen eten.

II. Mnl.: Mattheus XXV : 6. Siet, die brudegom coemt, gaet wt hem te moete.
17e E.: Siet de Bruydegom komt/gaet uyt hem te gemoet.
H. S.: Zie, de bruidegom komt, gaat uit, hem tegemoet.

III. 17e E.: Jesaja 32 : 4. Ende de tonghe der stamelenden sal veerdigh zijn, om bescheidentlick te spreken.
H. S.: En de tong der stamelenden zal vaardig zijn, om bescheidenlijk te spreken.
V. S.: En de tong van de stamelenden zal vaardig zijn, om bescheidenlik te spreken.

Opmerking. Let op de spelling in 't Mnl. van één o, e, enz. in open syllaben, en die van *i* in 't achtervoegsel -lijk in de 17e eeuw.

Interpunctie. Waar wij in het schrift alles moeten missen, waardoor de spreker aan zijn gedachte leven, kleur en beweging geeft, moeten we *interpungeeren* d. i. door middel van *leesteekens* de in letterteekens aangeduide klanken nog verduidelijken. Wanneer men een *punt, vraagteeken.* of *uitroepteeken* gebruikt, is overbekend. Het gebruik van *punt-komma* en *komma* is zeer verschillend; de eerste vormt de scheiding tusschen twee zeer nauw bij elkaar behoorende zinnen, de tweede enkel voor het aanduiden van een korte rustpoos. Doch hiervoor zijn geen vaste regels te geven. Vandaar, dat een komma wel eens het onderwerp is geweest van een juridisch debat! Want in wetten moet men zeer precies wezen. Een *dubbele punt* gaat vooraf aan een verklaring of iemands gesproken woorden; deze laatste

zet men in dat geval tusschen *aanhalingsteekens*. De *aandachtsteekens*, eenige punten of een streepje, dienen om de aandacht te spannen voor hetgeen volgen zal. *Haakjes* dienen om een opheldering in te sluiten, wat men ook kan doen tusschen twee streepjes. Het *koppelteeken* wordt gebruikt in verschillende gevallen als: samengestelde titels en geografische namen, samenkoppelingen van heele zinnen en in al die gevallen, waarin het woord moeilijk is te overzien, b.v.: Fransch-Engelsch-Russisch-Italiaansch verbond. Het *deelteeken* (trema) scheidt klinkers van twee verschillende lettergrepen, b.v. knieën; het *samentrekkingsteeken* verbindt zulke klinkers, b.v. schaûw voor schaduw; het *weglatingsteeken* duidt een verkorting aan. Eindelijk gebruikt men nog *accentteekens*, om den nadruk, dien men op een bepaalde syllabe leggen wil, aan te duiden.

Hoofdletters schrijft men in 't Nederlandsch aan 't begin van een nieuwen zin, aan het begin van versregels en bij eigennamen of als zoodanig bedoelde woorden, ook bij de adjectieven van eigennamen afgeleid. Het *afbreken van de woorden*, het verdeelen in lettergrepen is evenals de spelling een onderwerp van aanhoudende zorg in de lagere school en dus weer overbekend. We wijzen alleen op v.b. als *kei-ze-rin* naast *kei-zer-lijk* en *aard-ap-pel* naast *aar-de-werk*.